НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса

ПОЛІТИЧНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

КИЇВ – 2016

УДК 323.212 (477)
ББК 60.027.1*66.4 (4), 0 (4 Укр)
П 50

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (протокол №6 від 17.12.2015 р.)

Рецензенти:
Горбатенко В. П., доктор політичних наук, професор
Зеленько Г. І., доктор політичних наук, професор

П 50 Політичні ідентичності в сучасній Україні / За ред. М. С. Кармазіної. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 288 с.
ISBN 978-966-02-7861-5

Дослідження присвячене вивченню одного із найскладніших феноменів – політичним ідентичностям у сучасній Україні. Аналіз проведено на основі вивчення політичних ідентичностей (індивідуальних і колективних) у міських громадах низки українських міст-обласних центрів, зокрема, таких, як Донецьк, Одеса, Полтава, Чернівці і Чернігів. З врахуванням історичного підґрунтя, соціокультурного та економічного контексту виокремлено та досліджено чинники, які впливали на трансформацію множини політичних ідентичностей громадян України. Із залученням значного масиву емпіричних даних проаналізовано суб'єктів політики ідентичностей, особливості останньої в кожній з міських громад; висвітлено ціннісне підґрунтя політичних ідентичностей в Україні.

УДК 323.212 (477)
ББК 60.027.1*66.4 (4), 0 (4 Укр)

ISBN 978-966-02-7861-5

© Автори, 2016
© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2016

Зміст

ЧАСТИНА ПЕРША. *Марія Кармазіна*

Вступ: актуальність, понятійно-категоріальний апарат,
об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження 4
Теоретико-методологічні засади дослідження та стан аналізу
проблеми у вітчизняній літературі 6
Обґрунтування алгоритму дослідження
політичних ідентичностей у міській громаді
та вибору випадків (міських громад)..... 18
Джерела дослідження..... 47

ЧАСТИНА ДРУГА

Результати аналізу процесу формування
політичних ідентичностей у міських громадах:
а) місто Донецьк. *Марія Кармазіна* 56
б) місто Одеса. *Тетяна Бевз* 112
в) місто Полтава. *Оксана Зорич* 161
г) місто Чернівці. *Наталія Ротар*..... 193
д) місто Чернігів. *В'ячеслав Яремчук* 241

Післямова. *Марія Кармазіна* 284

ЧАСТИНА ПЕРША

Вступ: актуальність, понятійно-категоріальний апарат, об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження

Погляд на оточуючу реальність формується під тиском тих чи інших подій (фактів), процесів, феноменів, зрештою – викликів з майбутнього. Це змушує дослідника *світу політичного* виокремлювати (на кожному з етапів розвитку процесу пізнання) те, що, з його погляду, має вагу і значення *тут* і *сьогодні*. Дослідник *конструює* підстави, які зумовлять *можливість розрізняти, аналізувати, порівнювати, прогнозувати.*

Своєрідною підставою для розрізнення, аналізу та ін. у сучасних українських реаліях може бути *ідентичність*. На користь її значущості (у кожному суспільстві, державному організмі) говорить, зокрема, факт, свого часу акцентований Е. Фроммом (1900–1980): ідентичність є однією з п'яти екзистенційних потреб людини (разом із потребою у встановленні зв'язків, у подоланні, у корінні і системі поглядів, у відданості). Її суть – тотожність самому собі.

Ідентичність є тим елементом української дійсності, який *актуалізувався* внаслідок багатьох чинників. Серед цих, останніх, – не лише постання 1991 року Української держави, але й різноманітні й різноспрямовані процеси, що розгорталися в наступний час в Україні, під дією яких відбувалася політизація до того *не*політичних сфер, що, своєю чергою, викликало до життя нові явища і феномени, у т. ч. – еволюцію політичної ідентичності, розуміння особливостей якої на сучасному етапі функціонування українського суспільства (у контексті інших ідентичностей) є вкрай необхідним, оскільки політична ідентичність представників різних верств населення України по-своєму визначає не тільки зміст політичних процесів сьогодення, але й зумовлює майбутнє нашої держави. Тож *актуальність наукового осмислення* політичної ідентичності є, на нашу думку, незаперечною.

Утім, своєрідною трудністю на шляху осягнення ідентичності є те, що нині немає єдиноприйнятної дефеніції ідентичності: існують десятки (а то й понад сотню) різноманітних визначень, одні з яких

намагаються „вловити" суть ідентичності, а інші схиляються до думки, що ідентичність свого роду *пусте означаюче* чи *парасолькове поняття.*

У дослідженні виходили з того, що *ідентичність – продукт інтеракцій, результат зіткнення конкуруючих (до взаємовиключності) дискурсів, підґрунтя політичних дій і політичної поведінки (українських громадян)*.

Аналіз ідентичності як феномену (згідно з настановами Р. Брубейкера) колективної самості й як аспекту індивідуальності можна здійснювати на різних рівнях спільноти (суспільства), зосереджуючи увагу на тих чи інших співтовариствах (громадах), виокремлених за певною сукупністю ознак (наприклад, територіальних, гендерних, професійних, вікових тощо). *Співтовариство* (*громада*) – ментальний конструкт, щодо якого не можна окреслити вичерпний набір характеристик (ознак), оскільки кожне співтовариство формується і функціонує у специфічних соціокультурних, історико-політичних, економічних та ін. умовах, які й впливають на його конфігурацію, межі, суть, зумовлюють ізоляцію чи активну комунікацію з іншими співтовариствами, „накладання" одних на інших. Взаємодія на консенсусній чи конфліктній основі зумовлює особливості інституціоналізації ідентичностей співтовариства (громади).

Політичність стає ознакою співтовариства, коли воно починає продукувати смисли і значення, які, резонуючи у публічному просторі, набувають значення. Тобто своєю поведінкою громада-суб'єкт викликає зміни у становищі інших співтовариств (громад), які функціонують у межах спільноти, пропонуючи зміну (більшою чи меншою мірою) *правил гри*.

За допомогою „територіальних ознак" *можна виділити як окреме співтовариство місто, територіальну/міську громаду,* законодавчі підстави функціонування якої закріплено у Конституції України (1996) [1], Законі „Про місцеве самоврядування в Україні" (1997) [2]. Основними ідентичностями, за якими можна аналізувати ту чи іншу громаду, є регіональна, етнічна, гендерна, вікова, статусно-професійна, культурна та політична. Наш інтерес концентрується довкола проблематики *політичної ідентичності*. Виходячи з вищесказаного, *об'єктом* дослідження обрано полі-

тичні ідентичності в сучасній Україні; *предметом* – власне, процес трансформації політичних ідентичностей у міських громадах низки міст України.

Мета дослідження полягала у тому, щоб проаналізувати особливості формування та трансформації політичних ідентичностей у сучасній Україні на основі дослідження цих, останніх, у тій чи іншій міській громаді.

Завдання дослідження:

1) проаналізувати теоретико-методологічні підходи до аналізу феномену ідентичності (у т. ч. політичної);

2) з'ясувати ступінь наукового осмислення проблеми вітчизняними науковцями;

3) обґрунтувати вибір випадків (міських громад) для дослідження;

4) обґрунтувати алгоритм дослідження політичних ідентичностей у міській громаді;

5) виокремити інликатори вимірювання й оцінки політичних ідентичностей;

6) провести дослідження на прикладі обраних міських громад, виявивши в його ході чинники впливу (внутрішні, зовнішні, особистісні) на процес формування/трансформації політичних ідентичностей членів міських громад;

7) з'ясувати спрямованість політики ідентичностей на місцях та виявити її суб'єктів.

Теоретико-методологічні засади дослідження та стан аналізу проблеми у вітчизняній літературі

Витлумачення сутності ідентичності вперше запропонував психолог і психоаналітик Е. Еріксон (1902 – 1994), визначивши її як „суб'єктивне натхненне відчуття тотожності і цільності" [3, с.28]. До питання ідентичності – кожен своїм шляхом – підійшли й такі дослідники, як Р. Мертон (1910 – 2003), Е. Гоффман (1922 – 1982), П. Бергер (нар. 1929).

Надалі концепт ідентичності дослідники аналізували у межах когнітивної (Х. Теджфел, 1920–1982; Д. Тернер, нар.1953) і гуманістичної психології (А. Маслоу, 1908–1970), філософії (Ж. Лакан, 1901 – 1981; Ю. Габермас, нар. 1929). Для

розуміння процесу становлення громадянської ідентичності у рамках певного культурного середовища евристичний потенціал виявили ідеї М. Вебера (1864 – 1920), Г. Алмонда (1911 – 2002), С. Верби (нар. 1932), Е. Фромма (1900 – 1980). Свій внесок у концептуалізацію поняття зробили Г. Моргентау (1904 – 1979); у 1960-х роках – Т. Лукман (нар. 1927) [4], згодом – А. Вендт (нар. 1958) [5], М. Кастельс [6], Ш. Муфф (нар. 1943) і Е. Лакло (1935 – 2014) [7–9].

Аналіз теоретичних висновків вищезгаданих дослідників свідчить, що ідентичність є результатом ідентифікації. Вона зумовлюється пошуком способів задоволення потреб індивіда у процесі соціалізації. Індивід не тільки аналізує ситуації і середовища, у яких є можливості для задоволення його потреб, але й шляхом ідентифікації себе з „іншим", „іншими" у найрізноманітніших сферах (соціокультурній, економічній, політичній та ін.), середовищах (від професійного до злочинного), групах і спільнотах (соціальних, релігійних, расових), на різних рівнях (етнічному, національному, цивілізаційному) тощо. Віддаючи перевагу тим чи іншим, він віднаходить „своїх" („своїх" інших індивідів, більшу чи меншу „свою" групу, середовище), дистанціюючись при цьому від „інших-чужих", „інших-нейтральних", „інших-непізнаних", „інших-ворогів", їхніх груп і середовищ. Наслідком є вибудування складної свідомісної сітки координат: „я" – „ти" (згідно з Бубером: „Одне основне слово – це пара Я–ТИ. … Якщо сказано ТИ, то разом з цим сказано Я пари Я–ТИ" [10]), „ми" – „вони", „свої" – „наші" (люди, традиції, звички, міфи, легенди, ідеали, цінності, права і обов'язки тощо) і, відповідно, „вони" – „їхні" – „чужі" – „неприйнятні" – „ворожі" тощо. Здійснюючи процес ідентифікації, індивід не лише пізнає, оцінює й диференціює, але й прагне відтворення політичних норм, стабілізації, регуляції й захисту, фактично заявляє про свої настанови: готовність зближення і готовність дистанціювання (у найширшому значенні слова).

Серед різноманітних ідентичностей у середині XX століття на одне із чільних місць у процесі вивчення політичного дослідники „вивели" *політичну ідентичність* (як різновид соціальної).

Показово, що начала наукового осмислення політичної ідентичності відбувалися у контексті вивчення електоральних процесів у США і пов'язані з американськими дослідниками, серед яких – науковці з Колумбійського університету – П. Лазарсфельд (1901 – 1976), Б. Берельсон (1912 – 1979), Х. Гаудет. У 1960-х роках до проблематики політичної ідентичності виявили інтерес Е. Кемпбелл, Д. Стоукс, У. Міллер та ін. [11–13]. Згодом ідентичність опанувала уми британців, а наприкінці 70-х – на початку 80-х років XX століття привернула увагу німецьких, французьких, скандинавських науковців, згодом – італійських, які поглиблювали/ускладнювали розуміння ідентичності з врахуванням особливостей політичних процесів у демократичних країнах у кожне нове десятиліття.

Праці середини XX століття, як і дослідження 1970 – 1980 років, дали відповіді на цілу низку запитань: *наслідком яких процесів є політична ідентичність? Які чинники визначають електоральний вибір? Як співвідносяться ідеологічні настанови і політичні погляди? На що впливає політична ідентичність і які її функції?* тощо. Результатом досліджень стало обґрунтування низки положень:

– політична ідентичність є наслідком процесу соціалізації і тісно пов'язана із психологічними потребами індивіда – спілкуватися із собі подібними, що забезпечує, у свою чергу, певні відчуття й переживання. Наслідком же є інтеграція груп – реальних чи символічних, в яких особа перетворює свої потреби на дії, переживає відчуття причетності і впливу на значущі для спільноти процеси, задовольняє потребу у визнанні;

– у механізмі формування ідентичності вагоме значення має імітація певних форм політичної поведінки, усвідомлення ідейних пріоритетів, можливостей, шансів і вигід від тієї чи іншої дії;

– електоральний вибір пов'язаний із політичними орієнтирами індивідів; партійні відмінності сприймаються останніми як вагомі, при цьому кореляція ідеологічних настанов і політичних поглядів може бути зовсім відсутньою або вкрай низькою;

– функції політичної ідентичності в умовах сталої двопартійної системи зводяться до стабілізації останньої, чому сприяє зумовлення чи мотивування поведінки громадян, як і контроль за нею, до впливу

на формування громадської думки, процесу оцінювання, на структурування політичного простору тощо.

Аналіз праць зарубіжних дослідників (у тому числі – кінця XX століття) [14–16] дає змогу говорити, *по-перше*, про те, що останніми політична ідентичність тривалий час зводилася лише до партійної; *по-друге*, що дослідницькі стратегії, використовувані для аналізу партійної ідентичності (в умовах дво-, а далі – багатопартійної системи), передбачали вивчення соціально-демографічних характеристик виборця (врахування місця проживання, віку, статі, освіти, професії, конфесійної належності, особливостей міжособистісної комунікації); аналіз прямого й опосередкованого впливу його ідеологічних настанов, партійної належності, партійних атитюдів на вибір. Згодом дослідники, заглиблюючись в аналіз проблеми, почали зосереджуватися і на оцінках виборцем соціально-економічної і політичної ситуації, аналізі його позицій щодо окремих питань, оцінюванні чинних політиків і претендентів на обрання. У поле дослідження потрапляли співвідношення сподівань виборців з передвиборчими програмами кандидатів тощо.

Окремо варто наголосити на значному впливі, який справили на розвиток уявлень щодо ідентичності філософи-постмодерністи – Ж. Дельоз (1925 – 1995) [17], Ф. Гваттарі (1930 – 1992) [18], Ж.-Ф. Ліотар (1924 – 1998) [19], Ж. Бодрійяр (1929 – 2007) [20–22], Ф. Джеймесон (нар. 1934) [23], С. Жижек (нар. 1949) [24]. У працях Ж. Дельоза, Ж. Бодріяра, Ф. Джеймесона, С. Жижека увага зосереджувалася, з-поміж іншого, на питанні співвідношення ідентичності і віртуальної реальності. Ж.-Ф. Ліотар, досліджуючи „стан постмодерну", вказував на відмову у постмодерністському суспільстві від диктату метанаративів, які претендували на універсальність і тотальність. Метанаративи були замінені множиною наративів, а тому – й множиною ідентичностей.

Примноження кількості дослідників не зробило шлях пізнання ідентичності менш ризикованим, як і не сприяло зменшенню кола запитань, що викликали суперечки: одні писали, інші критикували. Те, що було абсолютно неприйнятним для соціальних психологів, досить успішно використовувалося у соціології і згодом у політичній науці. Так, якщо вищезгаданий Е. Еріксон писав, що ніколи не ототожнював терміна „ідентичність" і питання „Хто я?", і заува-

жував, що питання щодо ідентичності мало б звучати лише так: „Яким я хочу стати і як цього досягти?", то Р. Зурхер поглянув на ідентичність своїм способом, виділивши 4 типи „Я" – *фізичне* (стать, вік, зріст), *соціальне*, *рефлексивне* (суб'єктивна самооцінка, незалежна від зовнішніх обставин і ролей) й *океанічне* (самооцінка у загальних, абстрактних категоріях). Політологів же зацікавило, найперше, соціальне „Я", яке усвідомлюється як синтез ролей і відбиває фіксацію уваги респондентів на статусній, рольовій, груповій належності, на згадуванні респондентами (описуючи себе) ідеологій, політичних цінностей, політичних рухів, імен політиків та ін.

Таким чином, проблематика, пов'язана із ідентичністю, стала підґрунтям для наукового протистояння між соціологами, соціальними психологами і представниками політичної науки. Сперечалися есенціалісти з конструктивістами. Своє бачення ідентичності пропонували представники функціоналізму, символічного інтеракціонізму, неомарксизму, постструктуралізму і, зрештою, постмодернізму. При цьому очевидним є одне: попри надзвичайно потужний інтерес до ідентичності і появу значного масиву відповідних досліджень, коли ми заводимо мову про ідентичність, ми вступаємо у зону ризику і суперечок: питань, що породжують суперечки і дискусії, не стає менше. Їх – нескінченна кількість, починаючи, насамперед, від суперечок навколо, приміром, проблеми автентичності для політичної науки самих категорій *політична ідентичність* і *політична ідентифікація*, питання доцільності політичних досліджень на мікрорівні – індивідів, індикаторів вимірювання й оцінки ідентичностей і закінчуючи проблемами механізмів „запуску" і функцій ідентичності, суб'єктів ідентифікації тощо. Крім того, дослідники відзначають, що „сильні концепції ідентичності" (які підкреслюють фундаментальну чи незмінну однаковість), своєю чергою, призводять до „глибоко проблематичних припущень": ідентичність є чимось, що є чи повинно бути у всіх людей; вона є тим, до чого усі прагнуть; ідентичність є або повинна бути у всіх груп (наприклад, національних, етнічних, расових); ідентичність є чимось, чим люди можуть володіти, не знаючи про це, а тому вона може бути віднайдена, до того ж – з приводу неї можна помилятися; колективна ідентичність передбачає групову обмеженість і гомогенність [25]. Наслідком „слабкого розуміння ідентичності" є те, що ідентичність розглядається у площині „шаблонного конструктивізму". Тобто вона є різноманітною, нестабільною, мінли-

вою, фрагментарною, створеною, договірною, гнучкою тощо, а сам термін – „нескінченно еластичним, що робить його неможливим для застосування у серйозній аналітичній роботі" [25].

Кожна зміна кута зору на ідентичність (у т. ч. політичну) лише розширює до нескінченності коло проблемних запитань. Тож можна замислюватися над тим, що є первинним – ідентифікація (як механізм досягнення ідентичності) чи власне ідентичність? Коли, у якому віці індивід набуває ідентичності? За яких умов колектив (громада) „відчуває потребу" політичної ідентичності? Навіщо потрібна ідентичність особі, групі, колективу? Чи можливе у сучасних умовах буття *без ідентичності*? Чи можлива ідентичність без самоідентифікації? Про що може свідчити *історія ідентичностей* індивіда? Локальної спільноти? Плітикуму? Можна, за рекомендацією Ю. Кристєвої (нар. 1941), „будь-яку ідентичність… ставити під питання" [26].

Напевно, складна мозаїка поглядів, підходів, суджень щодо ідентичності, як і різночитання одних і тих самих феноменів, позначених одним терміном – *ідентичність* – підштовхнули К. Леві-Строса (1908 – 2009) до висновку про те, що ідентичність – „щось подібне до віртуального центру, до якого слід звертатися, щоб пояснити якісь питання, але якого у реальності не існує". Ще більш категоричним виявився У. Дж. М. Маккензі, який дійшов висновку, що „ідентичність" – термін, який просто „ошаленів від надмірного вживання" [25].

Аналізуючи підходи до дослідження ідентичності, варто пам'ятати слушне зауваження Е. Еріксона: поява будь-якої теорії – лише відповідь на запит певної соціальної групи. Пам'ятаючи про це, звернемо увагу на появу у 1990-х роках нового дослідницького акценту – *політики ідентичності*, що, з-поміж іншого, засвідчило перетворення політики на арену жорсткої боротьби за ідентичності (як вагомий політичний ресурс). Наслідком впровадження політики ідентичності стає *задана політична ідентичність*, *насаджена, примусова ідентичність*. Крім того, виникає проблема *захисту ідентичності*, *кордонів ідентичності* (у зв'язку з цим згадуються, приміром, Сартрові рефлексії про *автентичних* і *неавтентичних* євреїв у праці 1944 року за назвою „Роздуми про єврейське питання"), *життєздатності ідентичності* тощо.

У 1990-х роках відбулася не тільки актуалізація ідеї Е. Еріксона *кризової, негативної/позитивної* ідентичностей (дослідженню яких присвятили свої праці Р. Роуз, У. Мішлер), але й розпочалася концептуалізація низки понять, які дозволяли висвітлити і збагнути суть нових граней політичної ідентичності. Не в останню чергу цьому сприяла поява нового мегатренду розвитку людської цивілізації – *глобалізації* (що прискорила, як відомо, не тільки процеси уніфікації у світі, але й призвела до посилення ксенофобії і протидії різними способами *новим цінностям* і формування явищ, позначених категорією *глокалізація* (у термінології Р. Робертсона), що, своєю чергою, викликало дослідницький інтерес до питання сутності, масштабів впливу універсального і партикулярного у їхньому поєднанні на політичну ідентичність, зокрема, в умовах:

– посилення ролі одних інститутів і суб'єктів (ТНК і мережевих спільнот, наднаціональних структур, діаспорних світів та ін., про що свідчать дослідження А. Негрі і М. Хардт [27]), і поступової нівеляції інших (зокрема, помітного „розмивання" національної держави чи, приміром, деградації політичних партій);

– транскордонної взаємодії, яка по-новому проливає світло на *ідентичність місця*, *локальну* і *регіональну ідентичності*;

– практичного функціонування мультикультуралістичних суспільств, у межах яких уможливлюється існування культур, несхожих одна на одну (на що звертає увагу У. Кімліка [28–33]);

– розмаїття, що проявилося у процесі формування національної політичної ідентичності у США, Франції, Німеччині, Англії, Росії (про що йдеться у праці, наприклад, Л. Грінфельд [34]);

– „згасання" білої расової самосвідомості/ідентичності, зокрема, у США [35], заселення Європи „іншими людьми" [36, с. 24];

– *політизації* інших різновидів ідентичності (що узгоджується із твердженням К. Шміттера: „…політичне не означає ніякої власної предметної області, але лише ступінь інтенсивності асоціації чи дисоціації людей, мотиви яких можуть бути релігійними, національними /в етнічному чи у культурному смислі/, господарчими чи ж мотивами іншого роду, й у різні періоди вони тягнуть за собою різні з'єднання і роз'єднання… Усяка протилежність – релігійна, економічна чи етнічна – перетворюється у протилежність політичну, якщо вона достатньо сильна для того, щоб ефективно розділяти людей на групи друзів і ворогів").

Останнє, *по-перше*, спонукає до постановки питання про *квазіполітичну ідентифікацію* (у цьому зв'язку зверну увагу на погляд, приміром, А. Дугіна, який наголошує, що ідентифікаційні пріоритети росіян мають бути розставлені у такій черговості: православні – росіяни – люди); *по-друге*, дозволяє постановку питань, які ще донедавна видавалися б некоректними: приміром, про політичну ідентичність церкви, а крім того – про політичну конфесійну чи гендерну ідентичності, як і про, приміром, політичну расову ідентичність; *по-третє*, дозволяє констатувати необхідність перепрочитання такого добре відомого (старого) феномену, як політизація етнічності. Сьогодні ми маємо підстави говорити про *повторну* політизацію етнічності (якщо під першою розуміти політизацію на етапі боротьби за національну державу) за принципово нових умов – глобалізації.

Розширюючи кут зору на проблематику політичної ідентичності, дослідники заговорили про *актуальні* (ситуативні) політичні ідентичності, про *несучасні* (які характерні для різних т. зв. „запізнілих" або „старих" феноменів і які утруднюють конструювання *сучасних* ідентичностей), *неповні*, *подвійні* і, врешті-решт, про *гібридні* політичні ідентичності.

Уявлення про вищевказані аспекти ідентичності дають дослідження А. Аппадураї, Б. Андерсона, Ж. Атталі, З. Баумана, У. Бека, Ф. Барт, Х. Баба, З. Бжезінського, А. Гідденса, О. Зінов'єва, Д. Келлнера, І. Ноймана, А. Панаріна, О. Тоффлера, Н. Хомського, В. Цимбурського. Деякі з цих досліджень присвячені специфіці формування політичної ідентичності за сучасних соціокультурних умов (у т. ч. проблемі взаємозв'язку між типом політичної ідентичності і формуванням нового культурного простору). Ф. Фукуяма, Ю. Габермас аналізували особливості формування політичної ідентичності громадян у поліетнічних і поліконфесійних співтовариствах. З різноманітних методологічних позицій дослідники намагаються з'ясувати ступінь і особливості впливу на політичну ідентичність таких різновидів соціальної ідентичності, як колоніальна/постколоніальна, конфесійна, гендерна, етнічна (національна), професійна тощо. Робляться спроби аналізу політичної ідентичності у контексті насилля (зокрема, на ґрунті релігійного фундаменталізму), у зв'язку з екстремістськими формами поведінки, в умовах демократії, інформаційного

суспільства, розвитку і поступового занепаду політики мультикультуралізму, становлення європейської ідентичності тощо.

Таким чином, сучасність змушує дослідників відмовитися від аналізу політичної ідентичності лише як партійної, а розглядати її як феномен, що *постійно ускладнюється,* у якому, приміром, національна ідентичність, втрачаючи вагу у системі ідентифікаційних орієнтирів, виступає лише різновидом політичної, але при цьому, як зазначалося вище, актуалізується етнічна.

Увага до політичної ідентичності, здавалося би, має сприяти чіткій концептуалізації поняття, окресленню підстав ідентифікації. Але насправді ситуація інакша: ми маємо уже *безліч потрактувань ідентичності*[*] і, зокрема, *політичної ідентичності*. Ситуація приблизно така сама, як з тлумаченням поняття культура: хтось нараховує 11 визначень (як К. Гірц у своїй праці 1973 р. „Інтерпретація культур"), а хтось 160 (як Й. Джемісон у праці „Капіталізм і культура: порівняльний аналіз британської і американської фабричних організацій", що побачила світ у 1980 р. [37, с.9]. Концентрація уваги одними дослідниками на *его-ідентичності*, яка (скористаємося висловом Е. Еріксона) є боротьбою „на все життя", оскільки індивід перебуває у процесі ідентифікації, „доки у ньому не згасає здатність впізнавати іншого" [3, с.32], й іншими на *ми-ідентичності* або (у дусі Н. Еліаса) на *я-ми-ідентичностях* породжує все нові й нові запитання, що часом переростають у проблеми. І для дослідника на перший план виступає не тільки черговий пошук відповіді на питання „що таке ідентичність?" (яка, скористаємося словами Д. Келлнера, у сучасному суспільстві

[*] Від перших Фройдових трактувань, згідно з якими ідентичність – встановлення тотожності між галюцинаторними образами (що породжуються самі собою), незадоволеними інстинктами і образами об'єктів, що дійсно існують і які задовольняють бажання людини, чи його ж твердження, що ідентичність – механізм формування особистісно-моральної інстанції «суперего», спосіб захисту особистості (від тиску інстинктів), до погляду Анни Фройд, що розглядала ідентичність як комплекс механізмів психологічного захисту власного «Я» (від зовнішніх загроз), до поглядів сучасників, які (через надмірність вживання терміна) ладні бачити в ідентичності, як зазначалося вище, свого роду *пусте означаюче* або *парасолькове поняття*.

„реконструюється і визначається заново"), але проблема пошуку індикаторів, чи маркерів, чи ідентитетів персони, групи, колективу (що й відображається, з-поміж іншого, у працях зарубіжних авторів 1990 – 2000-х років). Ідентичність сьогодні постає (у термінології згаданого Д. Келлнера) „грою, яку вільно обирають", „театральним самопредставленням".

Ідентичність в умовах сьогодення, можна твердити, постає як нескінченність *я-версій* (на що впливає, з-поміж іншого, інтелектуальна потужність персони: „гра" інтелекту пропонує останній широкий вибір ідентичностей, які виявляються підходящими у тій чи іншій ситуації, але при цьому персона залишатиметься самототожною).

Для розуміння сутності ідентичності на нинішньому етапі, думається, досить підходящим є висновок, зроблений Р. Брубейкером на зламі XX – XXI століть: „ідентичність" концептуалізує соціальну і політичну дію. Крім того, термін *ідентичність* використовується ще щонайменше у чотирьох контекстах: як феномен колективної самості, як аспект індивідуальності, як результат соціальних взаємодій, як продукт конкуруючих дискурсів [38].

XXI століття засвідчило появу інтересу до нині багатогранної проблеми ідентичності й у вітчизняних дослідників – соціологів, культурологів, філософів, політологів, кожен з яких вивчав найближчі йому для розуміння явища і процеси, пов'язані з ідентичністю, тією чи іншою мірою торкаючись проблеми політизації ідентичностей (див.: [39–67]). Ці праці засвідчують, з-поміж іншого, розуміння дослідниками необхідності осмислення *нової* релігійної чи, приміром, національної або постколоніальної (як *різновиду політичної*) ідентичностей. З урахуванням цього, на мій погляд, інтерес викликають роботи М. Мариновича, у яких увага автора зосереджується на проблемі збереження релігійної ідентичності в умовах відкритого суспільства і акцентується поліконфесійність нашого суспільства, яка є не тільки одним із важливих стримувальних чинників, що унеможливлюють розвиток фундаменталістських тенденцій, але й основною передумовою знаходження нової інтегральної релігійної ідентичності [68]. На особливу увагу заслуговують прикладні дослідження Т. Воропаєвої (проведені у рамках низки таких міжнародних наукових проектів Центру українознавства Київського

національного університету імені Тараса Шевченка, як „Українська національна ідея: теоретико-емпіричні аспекти"; „Соціально-психологічні та регіональні аспекти формування національної самосвідомості громадян України як чинника державотворення"; „Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти" за підтримки Фонду „Відродження", Фонду Фрідріха Еберта, Фонду фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки, Асоціації українських банків), у яких аналізується динаміка розвитку національної і релігійної ідентичностей у контексті взаємопов'язаності і взаємовпливу; розглядається процес ідентифікації як такий, що „нерозривно пов'язаний з когнітивною, емоційною, ціннісно-смисловою та поведінковою сферами особистості, зумовлений її потребами, мотивами, цілями і установками, опосередкований мовою, нормативно-звичаєвими, знаково-символічними, ідейно-образними та ціннісно-смисловими системами культури" [41]. Але найбільшу увагу привертають результати досліджень ієрархії ідентичностей у свідомості віруючих УПЦ КП і УПЦ (МП); дані щодо трансформації ідентичностей у різних соціальних, національних і регіональних групах, зміни у національній і європейській ідентичності населення України та ін. (див., наприклад, матеріали конференції [69]).

Серед досліджень, які дають поживу для розуму у ході осмислення політичних ідентичностей в Україні, безумовно, виділю бачення проблеми трансформації етно- і національної ідентичностей О. Майбородою і, зокрема, його ідеї щодо *кризи радянської ідентичності*, *руйнування етнічної ідентичності українців* і водночас актуалізації *пріоритетів етногрупової ідентичності* перед загальнонаціональною у контексті формування „нової ідентичності української нації". Не можна оминути увагою і дослідження Л. Нагорної „Національна ідентичність в Україні" (2002) [70] і, найперше, тому, що якщо осмислення „нової ідентичності української нації" у О. Майбороди, з мого погляду, відбувається з одних позицій, то дослідження Л. Нагорної віддзеркалює інші світоглядні акценти – погляд на українську дійсність як на „проект Україна" [70, с.8]. Отже, ці (як й інші) наукові дослідження можна розглядати вже як своєрідні документи, у яких по-різному розставляються акценти і виокремлюються „больові точки" українського соціуму, а отже, по-різному відбу-

вається постановка проблеми, пропонуються інструменти для її розв'язання, робляться прогнози і висновки.

Спектр поглядів на політичні ідентичності (їхню сутність і перспективи) в Україні постане ще більше ускладненим, якщо ми проаналізуємо бачення проблеми представниками, приміром, кримськотатарського, російського чи єврейського етносу або ознайомимося з останнім – другим – виданням книги П. Р. Маґочія „Історія України: земля та її люди" (2010) й її україномовною версією „Україна: історія її земель та народів" (2012) або з „The Encyclopedia of Rusyn History and Culture" за редакцією П. Р. Маґочія й І. Попа і її українським варіантом за назвою „Енциклопедія історії та культури карпатських русинів" (2010), які, маємо всі підстави твердити, є своєрідною *презентацією політики ідентичностей у дії*.

Ці, як й інші праці (зокрема, книга, в якій аналізуються приховані грані, приміром, культурної онтології Донецька [71], чи дослідження польки М. Студенної-Скрукви [72]) додають до розуміння світу політичних ідентичностей в Україні і, зокрема, в тих чи інших українських регіонах на зламі XX – XXI століть, що є надзвичайно строкатим.

Досліджуючи цей світ ідентичностей, ми не можемо оминути увагою фантасмагоричну ідентичність *народу нізвідки* (обстоювану П. Р. Маґочієм, І. Попом) чи *несучасну радянську ідентичність*, різноманітні *гібридні* й *неповні* ідентичності, що базуються на актуалізованому феномені *стертих*, *депортованих* або концентруються/концентрувалися у таких назвах, як „Острів Крим", „Планета Донецьк", адже їх існування утруднювало й утруднює формування *загальногромадянської політичної ідентичності*. Підстави останньої підмінюються етноконфесійними, клановими, кастовими, груповими формами квазіполітичної самоідентифікації.

Осягнення глибини проблематики політичних ідентичностей в Україні передбачає подолання довгого наукового шляху. Кожні нові рефлексії над проблемою ідентичностей – новий кут зору і нові запитання, на які необхідно шукати відповіді в нових швидкоплинних реаліях (про що говорять, з-поміж іншого, публікації, присвячені „українській ідентичності", що з'явилися нещодавно – після початку у 2014 р. російсько-української війни. Див., наприклад: [73]).

* * *

Аналіз варіантів теоретичних підходів до вивчення політичної ідентичності дав змогу, врешті-решт, визначитися із методологічними засадами власного дослідження, що ґрунтується на *синергетичній парадигмі*, і дозволяє сприймати міську громаду як надскладну й нерівноважну відкриту систему, що самоорганізується.

Дослідження базується на теоретичних засадах конструктивізму й символічного інтеракціонізму. Окремо зазначу, що важливою складовою аналізу локальних ідентичностей є виокремлення і дослідження *індивідуальних ідентичностей.* У ході вивчення останніх ми скористалися теоретичними настановами, найперше, Н. Лумана (щодо витлумачення понять *індивід*, *комунікація*, *комунікативна система*, *свідомість і комунікація* як аутопойєзисні системи); ідеями Р. ван Діка (щодо ідентифікації як належності об'єкта до певного класу) та Н. Еллемерса, П. Кортекааса і Дж. Оуекеркоф (щодо компонентів ідентифікації); ідеєю Г. Беста, що „культура має значення", та настановами Дж. Акерлофа щодо „економіки ідентичності".

Крім того, у ході вивчення політичних ідентичностей локального соціуму доцільним було використання таких методів, як *історичний* та *порівняльний*, а також *контент-аналізу* (кількісного та якісного) та *подієвого*; *біографічного методу; метааналізу.*

Обґрунтування алгоритму дослідження політичних ідентичностей у міській громаді та вибору випадків (міських громад)

Необхідність обґрунтування алгоритму дослідження зумовлена тим, що:

– по-перше, попри наявність значного масиву літератури з теорії ідентичності (і, відповідно, логіки дослідження, обґрунтування індикаторів вимірювання й оцінки політичних ідентичностей), прикметним є те, що ці (переважно західні) теорії вимагають специфічної адаптації до українських реалій: жодна з них не враховує (приміром, в ході аналізу проявів політичних ідентичностей у процесі електорального вибору) чинник адмінресурсу чи корупції, феномен „партії влади" та ін., які є незаперечною українською реальністю, тощо;

– крім того, незважаючи на те, що референдум 1 грудня 1991 року яскраво висвітлив прагнення переважної більшості українців здійснити розрив з совєтським минулим, подальші політичні колізії не стали свідченням тотального розриву з минулим, а новітні виклики і неадекватний відгук на них по-своєму спровокували „консервацію" минулого, ніби засвідчивши: минуле вимагає до себе уваги, нескінченного переосмислення і потужних стратегій, які б дозволили постійно модернізуватися свідомостям і цінностям. Наслідком стало постання множини політичних/аполітичних ідентичностей у період після 1991 року.

Тож, керуючись теоретичними настановами західних дослідників та враховуючи чинники української дійсності, алгоритм виявлення й аналізу політичних ідентичностей у місті/міській громаді як політичному співтоваристві, з мого погляду, має передбачати вивчення усієї сукупності обставин їх формування, суті й перспектив трансформації.

1. Найперше, місто/міську громаду варто характеризувати, взявши до уваги такі чинники, як:

– час виникнення міста і здобуття ним, власне, міського статусу;

– підстави зміни назви міста (динаміка топоніму);

– сучасну геополітичну локалізацію у межах держави як політичного утворення (розташування на Сході, Заході, Півночі, Півдні, у Центрі): локалізація у геополітичному просторі (прикордонне / „внутрішнє" місто) зумовлює наближеність/віддаленість міста від *іншого* – зовнішнього „ворога" чи „друга" (значущого/незначущого, нейтрального, актуального); від столиці як політичного центру держави; від найближчих і віддалених *своїх* тощо;

– нинішню політико-адміністративну вагу міста (ступінь політичної автономності / підпорядкованості: столиця, обласний, районний центр, місто районного, обласного, столичного підпорядкування).

Вибираючи випадки міських громад для дослідження, ми віддали перевагу обласним центрам. Проаналізувавши українські міста-обласні центри за такими критеріями, як: час утворення міста, незмінність/змінність його назви, рік здобуття статусу обласного центру, а також особливості локалізації у межах кордонів держави (за ознакою прикордонне/внутрішнє), отримали результати, відображені у *Таблиці 1:*

Таблиця 1

Порівняльна характеристика обласних центрів України (з врахуванням року заснування, здобуття міського статусу й статусу адміністративного центру, динаміки топоніму, локалізації у межах держави)*

Назва міста-обласного центру	*Рік заснування або першої згадки / здобуття статусу міста*	*Зміна назви (так/ні)*	*Рік здобуття містом статусу обласного центру*	*Локалізація: центр прикордонної/ внутрішньої області*
Вінниця	Середина XIV ст.	Ні	1932	Прикордонної
Дніпропетровськ	1776 / 1778	Так	1932	Внутрішньої
Донецьк	1869/1917	Так	1932	Прикордонної
Житомир	Кінець IX ст.	Ні	1937	Прикордонної
Запоріжжя	952/1806	Так	1939	Прикордонної
Івано-Франківськ	1662	Так	1939	Прикордонної
Київ	Близько 500	Ні	1932	Прикордонної
Кіровоград	1754/1784	Так	1939	Внутрішньої
Луганськ	1795/1882	Так	1938	Прикордонної
Луцьк	Близько 1000 / 1085	Ні	1939	Прикордонної
Львів	1256	Ні	1939	Прикордонної
Миколаїв	1789	Ні	1937	Прикордонної
Одеса	1415/1794	Так	1932	Прикордонної
Полтава	899 /1174	Ні	1937	Внутрішньої
Рівне	1283	Так	1939	Прикордонної
Суми	1652/1780	Так	1939	Прикордонної
Тернопіль	1540	Так	1939	Внутрішньої
Ужгород	IX ст.	Так	1946	Прикордонної
Харків	1654–1655	Ні	1932	Прикордонної
Херсон	1778	Ні	1944	Прикордонної
Хмельницький	1431/1796	Так	1937	Внутрішньої
Черкаси	1284/1795	Ні	1954	Внутрішньої
Чернігів	907	Ні	1932	Прикордонної
Чернівці	XII ст./1488	Ні	1944	Прикордонної

** Складено на основі даних офіційного веб-порталу Верховної Ради України. – http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmistcg.html*

Таким чином, як свідчить вищенаведена таблиця, із 24 міст-обласних центрів України:

– 11 міст були заснованими і, відповідно, здобули статус міста у Середньовіччі, а інші 13 – у наступні часи. Тобто є яскраво виражені „старі" і „нові" міста;

– половина міст зі статусом обласних центрів (12 міст) ніколи не змінювали своєї назви; назви ж іншої половини змінювалися (у деяких випадках – неодноразово внаслідок політики тих чи інших урядів);

– 6 міст (*Дніпропетровськ, Кіровоград, Полтава, Тернопіль, Черкаси, Чернігів*) є центром внутрішніх областей, інші 18 – прикордонні;

– 7 міст статус обласного центру здобули найраніше – у 1932 року; у період до Другої світової війни аналогічний статус було надано ще 13 містам (у 1937 – 4; у 1938 – 1; 1939 – 8 містам): після війни – 4 містам (у 1944 – 2, 1946 – 1, 1954 – 1).

Топонім (назва міста) – один зі своєрідних ідентитетів, який по-своєму розповідає про долю міста в ході розвитку історико-політичного процесу. В одних випадках назви залишалися незмінними з часу виникнення поселення і здобуття ним міського статусу. Назви таких міст віднаходимо в літописних та інших стародавніх джерелах (наприклад, *Чернівці, Чернігів* та ін.). В інших випадках мала місце зміна топоніму, що було віддзеркаленням найрізноманітніших політичних процесів (завоювання території однієї держави іншою, що тягло за собою зміну кордонів і перепідпорядкування місцевої влади новому центру, а крім того, зумовлювало заміну одних топонімів іншими; зміни сил при владі, про що твердить відмова від політики русифікації; ідеологізація простору держави через закріплення на рівні топонімів імен нових „героїв" та своєрідне „відрізання минулого").

Аналіз особливостей геополітичної локалізації міста у межах держави свідчить, що ідентичність мешканців міських громад формується й змінюється під впливом груп чинників, зумовлюючи певну унікальність кожного міста/міської громади. Унікальністю, приміром, міста *Полтави* є те, що серед міст-центрів внутрішніх областей (*Дніпропетровська, Кіровограда,*

Тернополя, Черкас, Чернігова) воно є найстарішим. Унікальність міст-центрів областей, локалізованих у прикордонні, пов'язана з тим, що саме прикордонний статус по-своєму ускладнює кількісно-якісні характеристики феномену *політична ідентичність* у міських громадах, що, своєю чергою, зумовлюється потужними зовнішніми викликами із-за кордону – Російської Федерації, Молдови, Румунії, Білорусі та ін.

Такі *виклики* базуються на низці найрізноманітніших чинників: *етнонаціональних* (за умови розділеності кордоном людського ресурсу, який у своїй етно- й націоідентифікації спирається на одні й ті самі ідентитети), *церковних* (проголошення церквою сусідньої країни своєї виняткової канонічної юрисдикції на території України), *геополітичних* (за умови прийняття/неприйняття усім населенням країни чи його сегментами політичних, культурних та ін. цінностей, випродукуваних у лоні Західної чи не-Західної цивілізацій і, відповідно, – обстоювання тих чи інших зовнішньополітичних орієнтирів держави/регіонів), *соціальних* (переорієнтація населення прикордонних регіонів на вищі соціальні стандарти життя, характерні для країн ЄС, що межують з Україною), *інформаційних* (переформатування державами інформаційного простору сусідніх держав з метою ідеологічної обробки виокремлених таргет-груп), *транскордонних* (наприклад, функціонування вільних економічних зон), *чиннику лідерства* (в основі якого – орієнтири місцевої політичної, управлінської, економічної та ін. еліти на зовнішньополітичні центри впливу; особливості політичних відносин місцевої еліти з політиками, елітою центру України), *ресурсному* (зорієнтованість місцевої економіки на джерела сировини й ринки всередині/ зовні країни), *військово-політичному* (проникнення на територію України іноземних спецслужб, наслідком чого стає зруйнування системи обороноздатності держави, деградація системи безпеки, порушення суспільної рівноваги, дестабілізація політичної ситуації) тощо.

Враховуючи вищевказані чинники, а також можливість їхньої кооперативної дії, по-своєму унікальними „випадками" для дослідження політичних ідентичностей є громади таких міст, як:

Донецьк, який був адміністративними центрами області, що розташована на географічному Сході України і яка межує з Російською Федерацією; *Чернігів,* розташований на Північному Сході України і є центром області, яка також межує як з Російською Федерацією, так і Білоруссю; *Одеса* та *Чернівці* – центри областей на Південному Заході країни, які межують з Молдовою і Румунією. Таким чином, мешканці України в одних випадках стикаються із викликами з боку однієї держави, в інших – двох.

У кожному окремому випадку кількість, якість і наслідки зовнішнього впливу були/є відмінними, але те, що вони не є такими, які можна ігнорувати в ході вивчення політичних ідентичностей мешканців відповідних регіонів України, засвідчила політична ситуація 2014 року (анексія Росією Криму, сепаратистські виступи на Донбасі і введення в регіон російських військ, терористичні акції в Одесі; постання феноменів зрадництва, колабораціонізму, зміни громадянської ідентичності на „новоросійську", „ДНРівську" чи „ЛНРівську", від'їзд/евакуація етнічних поляків із підконтрольних бойовикам територій до Польщі тощо). З урахуванням цього, важливим є аналіз розуміння суміжними з Україною державами сутності феномену тієї чи іншої (соціальної, культурної, політичної) ідентичності і, передовсім, Росією (у світлі російського агресії проти України). Аналіз „Концепції зовнішньої політики Росії" [74] (2013) свідчить, що акцентується значення у сучасному світі найперше „цивілізаційної ідентичності". Тобто не цінностей (що є актуальним для західного світобачення), а саме ідентичностей.Тож у „Концепції…" зазначається, що Росія має власні підходи „щодо теми захисту прав людини", і наголошується на можливостях „м'якої сили" у ході розв'язання зовнішньополітичних завдань. Таким чином, актуалізувавши проблему цивілізаційної ідентичності, маючи свої власні уявлення про права людини, Росія по-своєму витлумачує і сутність „м'якої сили", розуміючи під нею „комплексний інструментарій розв'язання зовнішньополітичних завдань з опорою на можливості громадянського суспільства, інформаційно-комунікаційні, гуманітарні та інші альтернативні класичній дипломатії методи і технології" (а не поширене в Європі трактування: м'яка сила – це сила, заснована на привабливості). Крім того, проголо-

сивши „вищим пріоритетом національної безпеки" всебічний „захист прав і законних інтересів російських громадян і співвітчизників", „поширення і зміцнення позицій російської мови у світі", популяризацію „культурних досягнень народів Росії", консолідацію „російської діаспори за кордоном", російська влада уникнула тлумачення поняття „співвітчизники" (у словосполученні „російські співгромадяни і співвітчизники"). Утім, згідно з концепцією „русского мира", під останніми розуміється російськомовне населення, не залежно від місця проживання, його уявлень і бажань, самоідентифікації. Отже, аналіз сукупності ідей „Концепції зовнішньої політики…" і концепції „русского мира" свідчить, що російськомовність стала своєрідною стигмою, яка не дає індивіду жодної можливості вийти за межі „цивілізаційної ідентифікації". Остання ж, згідно з російськими переконаннями, базована на мові, культурі, „спільній історії", православ'ї, в ієрархії ідентичностей стає домінуючою. Російськомовні потрапляють у „пастку" цивілізаційної ідентичності. Мова, релігія, історія та ін., таким чином, політизуються. Як політизується і феномен цивілізаційної ідентичності.

Врахування як попередніх російських впливів (під якими розуміємо здатність без застосування прямих погроз чи сили переконувати інших, змушувати їх рахуватися із певними бажаннями і поступатися їм) на російськомовне населення в Україні, так і нинішньої прямої агресії уможливлює розуміння зміни української громадянської ідентичності на, приміром, „ДНРівську" чи „ЛНРівську".

Для увиразнення ситуації із політичними ідентичностями в Україні доцільним є порівняння ідентичностей мешканців міст на основі бінарних порівнянь: „старих"/„літописних" (*Полтава, Чернігів, Чернівці*) і „нових"/модерних (*Одеса* і *Донецьк,* які, відповідно, здобули статус міста наприкінці XVIII, XIX і на початку XX ст.). І тут маємо своєрідний наголос: „наймолодші" міста – *Луганськ* і *Донецьк* – у 2014 році заявили про себе як середовища, мешканці яких виявили найбільшу готовність до констатації ідентичностей, які є новітніми, а також аномальними для України („ДНРівська" й „ЛНРівська").

З врахуванням вищезазначеного, доцільним, з нашого погляду, для дослідження політичних ідентичностей у міських громадах є

вибір міських громад *Донецька, Одеси, Полтави, Чернівців, Чернігова.*

2. Для розуміння підстав вибору на користь тієї чи іншої ідентичності важливим є дослідження соціокультурних умов проживання тієї чи іншої міської громади, оскільки саме умови зумовлюють соціальні ідентитети, соціокультурні можливості й відданість індивідів тим чи іншим цінностям, зрештою, зумовлюють політичний потенціал того чи іншого міста, регіону, політичну поведінку політичних суб'єктів, електоральний і геополітичний вибір, слугують ґрунтом, який уможливлює політичні маніпуляції, постання й побутування тих чи інших політичних міфів тощо.

Якщо проаналізувати людський ресурс виокремлених „випадків" міських громад, то виявимо, що за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року цей ресурс в *Одесі* і *Донецьку* був досить потужним: наявне населення *Одеси* становило 1 029000 осіб [75], *Донецька* – 1031700 осіб міського та 1700 осіб сільського населення [76]. Людський потенціал *Чернігова* і *Чернівців* був значно скромнішим: у *Чернігові* наявного населення було 305 тис. осіб [77], у *Чернівцях* – 240,6 [78]. На 1 січня 2014 року, за деякими даними, населення *Одеси* і *Донецька* зменшилося, відповідно, до 1 млн та близько 950 тис. осіб; *Чернігова* – близько 295 тис. осіб; *Чернівців* (на 1 жовтня 2014 року) – близько 263 тис., що стало своєрідним проявом загальноукраїнської тенденції зменшення кількості населення. Кількісні показники щодо населення *Полтави* у період з 2001 року до початку 2015 також віддзеркалювали загальну тенденцію до зменшення.

Як свідчать дані *Таблиці 2,* Донецьк був серед найбільш урбанізованих регіонів країни: міське населення в них, відповідно, становило 90,7%. Високий рівень міського населення (понад 60%) був і в таких регіонах, як Одеська, Чернігівська, Полтавська області (відповідно, 66,9%, 63,9%, 61,7%). Щодо Чернівецької області, то вона була серед найменш урбанізованих регіонів разом із Закарпаттям: міське населення становило, відповідно, 42,7% і 37,1%. Утім, Чернівецька область разом із Донецькою, Львівською й Дніпропетровською входила до четвірки регіонів із найвищою щільністю населення: відповідно, 112,2 – 163,8 – 116,3 – 103,1 осіб на км кв.

Таблиця 2

Територія та кількість наявного населення за регіонами*
(на 1 січня 2014 року)

Територія тис. км²		*Кількість населення, тис.*	*У тому числі*		*% міського населення*	*Щільність населення, осіб на 1 км²*
			міське	*сільськ.*		
Україна	**603,5**	**45426,2**	**31336,6**	**14089,6**	**69,0**	**75,3**
АР Крим	26,1	1967,2	1233,5	733,7	62,7	75,4
Області						
Вінницька	26,5	1618,3	815,3	803,0	50,4	61,1
Волинська	20,1	1041,3	543,7	497,6	52,2	51,7
Дніпропетровська	31,9	3292,4	2751,8	540,6	83,6	103,1
Донецька	*26,5*	*4343,9*	*3937,7*	*406,2*	*90,7*	*163,8*
Житомирська	29,8	1262,5	739,7	522,8	58,6	42,3
Закарпатська	12,8	1256,9	466,9	790,0	37,1	98,6
Запорізька	27,2	1775,8	1369,0	406,8	77,1	65,3
Івано-Франківська	13,9	1382,1	600,8	781,3	43,5	99,2
Київська	28,1	1725,5	1070,2	655,3	62,0	61,4
Кіровоградська	24,6	987,6	617,9	369,7	62,6	40,2
Луганська	26,7	2239,5	1945,3	294,2	86,9	83,9
Львівська	21,8	2538,4	1545,8	992,6	60,9	116,3
Миколаївська	24,6	1168,4	793,8	374,6	67,9	47,5
Одеська	*33,3*	*2396,5*	*1603,8*	*792,7*	*66,9*	*71,9*
Полтавська	*28,8*	*1458,2*	*899,1*	*559,1*	*61,7*	*50,7*
Рівненська	20,1	1158,8	553,6	605,2	47,8	57,8
Сумська	23,8	1133,0	772,0	361,0	68,1	47,5
Тернопільська	13,8	1073,3	475,1	598,2	44,3	77,6
Харківська	31,4	2737,2	2202,5	534,7	80,5	87,1
Херсонська	28,5	1072,5	656,2	416,3	61,2	37,7
Хмельницька	20,6	1307,0	729,5	577,5	55,8	63,4
Черкаська	20,9	1260,0	712,5	547,5	56,5	60,2
Чернівецька	*8,1*	*908,5*	*388,2*	*520,3*	*42,7*	*112,2*
Чернігівська	*31,9*	*1066,8*	*682,0*	*384,8*	*63,9*	*33,4*
міста						
Київ	0,8	2868,7	2868,7	—	100,0	3433,2
Севастополь	0,9	385,9	362,0	23,9	93,8	446,8

* Україна у цифрах. 2013. – С.19. – http://www.ukrstat.gov.ua/

Міське населення Донеччини концентрувалося (див. *Таблицю 3*) у (станом на 9 грудня 2014 року) 52 містах (28 обласного значення і 24 районного) [79]. На другому місці за кількістю міст знаходилася Львівська область, де їх нараховувалося 44 (9 обласного і 35 районного значення).

Таблиця 3

Ступінь урбанізації регіонів України*

№ п.п	Область	Кількість міст			№ п.п	Область	Кількість міст		
		всього	обл. знач.	р-н знач.			всього	обл. знач.	р-н знач.
1.	*Донецька*	52	28	24	*13.*	Івано-Франківська	15	6	9
2.	Львівська	44	9	35	*14.*	*Полтавська*	15	5	10
3.	Луганська	37	14	23	*15.*	Запорізька	14	5	9
4.	Київська	26	13	13	*16.*	Хмельницька	13	6	7
5.	Дніпропетровська	20	13	7	*17.*	Житомирська	12	5	7
6.	*Одеська*	19	7	12	*18.*	Кіровоградська	12	4	8
7.	Вінницька	18	6	12	*19.*	Закарпатська	11	5	6
8.	Тернопільська	18	2	16	*20.*	Волинська	11	4	7
9.	Харківська	17	7	10	*21.*	Рівненська	11	4	7
10.	Черкаська	16	6	10	*22.*	*Чернівецька*	11	2	9
11.	*Чернігівська*	16	4	12	*23.*	Миколаївська	9	5	4
12.	Сумська	15	7	8	*24.*	Херсонська	9	4	5

** Складено на основі даних офіційного веб-порталу Верховної Ради України „Регіони України та їх склад". – http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7503/a002*

Зацікавлення викликає такий показник, як *якість населення міст*. Вищенаведені цифри Всеукраїнського перепису свідчать, що на початку XXI століття статисти не відмічали наявність у таких досліджуваних старих містах, як Одеса, Чернівці й Чернігів, сільського населення. Але воно було наявним, наприклад, у Донецьку, що дозволяє говорити про, щонайменше, три речі: кордони міст (до 2014 року) і, відповідно, міські громади перебували у процесі

становлення, а отже, й ідентичності (соціальні, політичні та ін.) зазначених міст не були усталеними.

Аналіз даних, представлених Державним комітетом статистики України щодо розподілу постійного населення за окремими віковими групами за регіонами (*Таблиця 4*), свідчить про те, що на 1 січня 2013 року Чернігів був центром регіону із найстарішим населенням в Україні; Донеччина посідала третє місце у своєрідному „рейтингу старості", Полтавщина – четверте (разом із Вінниччиною й Кіровоградщиною).

Таблиця 4

Розподіл постійного населення
за окремими віковими групами за регіонами
*(на 1 січня 2013 року)**

					Відсотків до всього населення у віці		
	Всього	***0–14 років***	***15–64 роки***	***65 років і старш.***	***0–14 років***	***15–64 роки***	***65 років і старш.***
Україна	**45372692**	**6620598**	**31846776**	**6905318**	**14,6**	**70,2**	**15,2**
АР Крим	1956422	291848	1377276	287298	14,9	70,4	14,7
області							
Вінницька	1619953	242062	1103876	274015	15,0	68,1	16,9
Волинська	1037230	197071	707475	132684	19,0	68,2	12,8
Дніпропетровська	3304486	467222	2320270	516994	14,1	70,2	15,7
Донецька	***4362557***	***550561***	***3072514***	***739482***	***12,6***	***70,4***	***17,0***
Житомирська	1269672	200811	865088	203773	15,8	68,1	16,1
Закарпатська	1251560	239222	873712	138626	19,1	69,8	11,1
Запорізька	1784454	240898	1261687	281869	13,5	70,7	15,8
Івано-Франківська	1379062	230648	958455	189959	16,7	69,5	13,8
Київська	1716273	256375	1198512	261386	15,0	69,8	15,2
Кіровоградська	988756	141616	679756	167384	14,3	68,8	16,9
Луганська	2251954	278075	1607183	366696	12,3	71,4	16,3
Львівська	2522332	395923	1765487	360922	15,7	70,0	14,3

Продовження Табл. 4

Миколаївська	1172766	172102	829150	171514	14,7	70,7	14,6
Одеська	***2384100***	***368473***	***1680117***	***335510***	***15,4***	***70,5***	***14,1***
Полтавська	***1459983***	***193393***	***1020294***	***246296***	***13,2***	***69,9***	***16,9***
Рівненська	1155808	227341	787947	140520	19,6	68,2	12,2
Сумська	1141057	145050	808327	187680	12,7	70,8	16,5
Тернопільська	1074076	168249	741576	164251	15,7	69,0	15,3
Харківська	2728783	344785	1970536	413462	12,6	72,2	15,2
Херсонська	1076800	162700	758840	155260	15,1	70,5	14,4
Хмельницька	1310801	197380	898522	214899	15,1	68,5	16,4
Черкаська	1265259	169897	874816	220546	13,4	69,2	17,4
Чернівецька	***904098***	***150777***	***630470***	***122851***	***16,7***	***69,7***	***13,6***
Чернігівська	***1069260***	***138167***	***731094***	***199999***	***12,9***	***68,4***	***18,7***
міста							
Київ	2803716	395564	2055574	352578	14,1	73,3	12,6
Севастополь	381474	54388	268222	58864	14,3	70,3	15,4

* Україна у цифрах. 2013. – http://www.ukrstat.gov.ua/

Одещина і Чернівецький регіон належали до регіонів із найнижчим рівнем старого населення. Попри це в усіх шести регіонах смертність населення була вищою, ніж народжуваність. Найшвидшими темпами (у 2013 році) вимирало населення у Чернігівській області – 9,4 особи на 1000 (наявного населення); Полтавщина посідала третю сходинку – відповідно, 6,8 особи на 1000. Найнижчі темпи смертності були у Чернівецькій області – 0,5 особи на 1000.

За коефіцієнтом смертності дітей у віці до 1 року (на 1000 народжених живими), як свідчать дані Держкомстатистики України, сумне лідерство у 2013 році належало Донеччині – коефіцієнт 11,3. Високий коефіцієнт був у Одеській області – 8,4. Нижче середнього по Україні, який сягав 8,0, був коефіцієнт смертності на Чернігівщині й у Чернівецькому регіоні – по 7,7. Ще нижчим – на Луганщині – 7,3. Найменше дітей, народжених живими і померлими до року, було на Полтавщині й у місті Севастополі – відповідно, коефіцієнт становив 5,5 та 5,4 на 1000 живонароджених.

Показово, що у різний час розроблялися різноманітні стратегії, спрямовані на розвиток міст і регіонів (як, наприклад, розроблена у 2008 році НАН України, Донецькою міською радою й Інститутом розвитку промисловості „Стратегія розвитку міста Донецька на період до 2020 року" [80]), в яких докладно аналізувалися й оцінювалися параметри соціально-економічного стану міста/регіону, розроблялися цілі, завдання, пріоритети розвитку. Однак у реалізації цих стратегій можновладців не були зацікавлені: показники щодо якості життя не покращувалися.

Аналіз міграційних процесів у 2013 році свідчить, що найбільший міграційний приріст переживали такі регіони, як Одещина, Донеччина, Полтавщина, до яких переселилося понад 1000 осіб і які посіли у своєрідному рейтингу, відповідно, четверте, восьме і дев'яте місця. У середині рейтингу (за моїми підрахунками, на 14-му місці) перебувала Чернівецька область. Щодо Чернігівської області, то її позиція у „рейтингу привабливості для міграції" була доволі низькою – двадцятою.

Прикметними є показники щодо кількості укладання шлюбів і розлучень за регіонами. При середньому показнику кількості шлюбів по Україні у 2013 році, який становив 6,7 одиниць на 1000 осіб наявного населення, більше шлюбів укладалося лише у Чернівецькій області, де показник становив 7,0. Показник Одещини дорівнював середньому по країні. Гіршою від середньої по країні була ситуація з укладанням шлюбів у Полтавській (6,5), Донецькій (6,4) і Чернігівській областях (5,9). У Чернігівській не лише найменше одружувалося, але найменше й розлучалося – 3,4 одиниць на 1000 наявного населення. Щодо інших досліджуваних регіонів, то кількість розлучень у них була більшою від середньої по країні, яка становила у 2013 році 3,6 одиниці.

Інші показники, варті уваги, – ті, які стосуються захворюваності населення на інфекційні хвороби (зокрема, туберкульоз) і стан екології. Дані за областями свідчать (*Таблиця 5*), що упродовж 2005 – 2013 років ситуація загалом у країні покращувалася: якщо у 2005 році на 100 тис. населення вперше на туберкульоз захворювало 84,4 особи, то у 2013 – показник становив 68,0. У регіонах, центрами яких були обрані для порівняння міста (Донецьк, Одеса, Полтава, Чернігів і Чернівці), ситуація також покращувалася, але і у 2005, і в

2013 роках у Донецькій та Одеській областях захворюваність була вищою, ніж у середньому по Україні. У рейтингу неблагополуччя у 2005 році Донеччина і Одещина посідали, відповідно, п'яте і сьоме місце. Кращою була ситуація на Чернігівщині (п'ятнадцяте місце). Найменше потерпали від туберкульозу мешканці Полтавщини і Чернівецької області, які знаходилися наприкінці рейтингу. У 2013 році показники захворюваності на Одещині, Чернігівщині й Донеччині залишалися гіршими від середніх по Україні. Дещо погіршилася ситуація на Полтавщині. І лише Чернівецька область залишалася серед найбільш благополучних за показниками захворюваності на туберкульоз.

Таблиця 5

Захворюваність на активний туберкульоз за регіонами

*(кількість хворих з діагнозом, що встановлений уперше в житті)**

На 100 тис. населення					
	2005	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**
Україна	**84,4**	**68,5**	**67,3**	**68,2**	**68,0**
АР Крим	88,0	83,8	76,3	76,6	76,2
Вінницька	70,4	56,4	54,9	55,4	56,1
Волинська	68,7	56,1	51,9	51,5	67,4
Дніпропетровська	82,1	93,9	95,6	93,1	91,2
Донецька	***103,9***	***80,5***	***73,3***	***71,9***	***71,6***
Житомирська	96,8	76,2	72,1	69,2	68,3
Закарпатська	59,2	59,8	57,1	58,1	57,2
Запорізька	92,9	67,5	66,0	69,5	67,6
Івано-Франківська	79,3	66,1	65,7	69,6	69,5
Київська	70,5	57,6	56,3	68,1	68,9
Кіровоградська	110,7	81,7	79,5	78,1	77,5
Луганська	115,0	82,9	80,3	79,4	78,9
Львівська	78,9	66,4	64,6	66,6	64,9
Миколаївська	111,5	90,7	89,5	87,5	77,6
Одеська	***95,6***	***77,4***	***87,8***	***93,9***	***90,6***
Полтавська	***56,5***	***53,1***	***55,4***	***60,7***	***60,4***
Рівненська	81,2	59,0	62,5	61,5	62,8
Сумська	58,7	51,3	57,4	56,8	56,8
Тернопільська	67,9	54,8	54,2	52,2	49,5
Харківська	90,8	58,0	54,6	49,8	44,8

Продовження Табл. 5

Херсонська	174,9	107,1	98,7	108,1	96,5
Хмельницька	64,4	53,3	52,6	51,8	55,6
Черкаська	69,2	59,8	57,4	63,0	61,5
Чернівецька	***56,5***	***49,2***	***48,8***	***48,5***	***45,9***
Чернігівська	***77,0***	***68,4***	***66,6***	***62,8***	***73,6***
Київ	46,5	34,5	38,8	41,0	52,3
Севастополь	62,4	63,9	62,3	62,0	59,6

* Україна у цифрах. 2013. – С.19. – http://www.ukrstat.gov.ua/

Дослідження стану навколишнього природного середовища показує, що у період 2005–2013 років від викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення за регіонами найбільше потерпала Донеччина, де викиди в атмосферу у 2005 році були найбільшими в Україні і становили 1638,1 тис. тонн, а в 2013 – 1448,1 тис. тонн; Дніпропетровщина – відповідно, 993,7 тис. тонн і 940,5 тис. тонн. Показники по Полтавщині й Одещині були у десятки разів менші (відповідно, 68,4 і 66,6 тис. тонн та 40,5 і 26,2 тис. тонн), як по Чернігівщині (37,5 і 43,7 тис. тонн). Показники по Чернівецькій області були у сотні разів меншими (5,т тис. тонн і 2,7 тис. тонн) [81].

Аналіз показників безробіття на кінець 2013 року свідчить, що якщо кількість зареєстрованих безробітних в Україні становила 1,8% населення працездатного віку, то Полтавщина і Чернігівщина мали більш високі показники (відповідно, 2,8% і 2,3%). Безробіття в інших досліджуваних регіонах було пропорційно нижчим від показника 1,8% по Україні: у Чернівецькій області – 1,7%, на Донеччині – 1,2% населення працездатного віку. Утім, варто враховувати і думку про те, що попри незначний рівень зареєстрованого безробіття, приміром, „у Луганській області близько 700 тис. працівників кормили 750 тис. пенсіонерів" [82]. Тобто соціальний дисбаланс у площині „годувальники/споживачі-пенсіонери" мав яскраво виражений характер.

Попри високий рівень урбанізації, у містах Донеччини кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України (ЄДРПОУ) на 1000 населення у період з 1 січня 2008 року до 1 січня 2014 року була нижчою, ніж середня по Україні (див. *Таблицю 6*). Утім, найнижчою в зазначений час

вона була у Чернігівській і Чернівецькій областях, а найвищою (вищою від середньої по Україні) – на Одещині.

Таблиця 6

Розподіл кількості суб'єктів ЄДРПОУ за регіонами*

Область	*На 1 січня 2008 р.; на 1000 населення*	*На 1 січня 2011 р.; на 1000 населення*	*На 1 січня 2013 р.; на 1000 населення*	*На 1 січня 2014 р.; на 1000 населення*
Рівненська	16	17	18	18
Закарпатська	16	17	17	17
Чернігівська	*16*	*18*	*19*	*20*
Чернівецька	*17*	*19*	*20*	*20*
Івано-Франк.	17	18	19	19
Волинська	17	19	20	20
Вінницька	18	19	20	21
Житомирська	18	20	21	22
Луганська	18	20	21	21
Тернопільська	19	20	21	21
Хмельницька	19	21	21	22
Сумська	19	21	21	22
Донецька	*19*	*21*	*22*	*22*
Черкаська	20	22	23	23
Кіровоградська	22	24	25	26
Полтавська	*23*	*25*	*26*	*26*
Львівська	24	26	27	27
Запорізька	25	27	28	28
АР Крим	25	27	29	29
Херсонська	26	28	28	29
Харківська	26	28	29	29
Київська	26	30	32	33
Дніпропетровська	28	31	32	32
Одеська	*30*	*32*	*33*	*33*
Миколаївська	31	34	34	35
м. Севастополь	33	38	41	42
м. Київ	79	89	94	99
Україна	26	28	29	30

* *Складено на основі:* Україна у цифрах. 2007. – С.63; 2010. – С.61; 2012. – С.61; 2013. – С.52. (Державна служба статистики України). – http://www.ukrstat.gov.ua/

Таким чином, дані дозволяють твердити про певний дисбаланс між такими показниками, як кількість й щільність населення, рівень урбанізації регіону і кількість самостійних господарюючих суб'єктів, включених до ЄДРПОУ.

Аналізуючи умови життя в регіонах, з'ясовуємо (*Таблиця 7*), що у 2000 році левова частка новозбудованого житла припадала на місто Київ та такі області, як Дніпропетровська, Львівська, Донецька, Київська, Одеська, Харківська, Івано-Франківська, Закарпатська, Луганська, Полтавська і т. п. У 2013 році своєрідну першість зберегла українська столиця, щодо інших регіонів картина змінилася: найбільше будували у Київській області, АР Крим, на Львівщині, Одещині, Івано-Франківщині, Донеччині, Тернопіллі, Харківщині, Закарпатті, Вінниччині, у Чернівецькій області. Такі регіони, як Чернігівщина, Полтавщина, Луганщина були у числі тих, де житла в експлуатацію було здано значно менше.

Таблиця 7

Здано в експлуатацію житла за регіонами

(тис. м^2 загальної площі)

Роки	**2000**	**2005**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**
Україна	**5558**	**7816**	**10496**	**6400**	**9339**	**9410**	**10750**	**11217**
АР Крим	179	283	416	387	535	504	733	963
області								
Вінницька	141	350	362	172	292	321	322	352
Волинська	126	155	195	139	175	200	304	225
Дніпро-петровська	431	375	438	170	226	235	267	306
Донецька	***344***	***329***	***437***	***173***	***293***	***289***	***346***	***416***
Житомирська	118	192	247	89	201	162	174	175
Закарпатська	213	232	393	169	293	326	366	380
Запорізька	131	159	217	101	144	62	194	180
Івано-Франківська	217	332	517	381	600	580	533	631
Київська	337	635	1164	680	1184	1050	1167	1515
Кіровоградська	78	108	129	66	98	76	130	109
Луганська	181	253	249	35	147	116	177	178
Львівська	372	499	780	392	642	723	732	675
Миколаївська	101	123	161	86	133	119	120	122
Одеська	***268***	***450***	***847***	***537***	***640***	***793***	***770***	***637***

Продовження Табл. 7

Полтавська	***169***	***210***	***261***	***156***	***246***	***175***	***177***	***198***
Рівненська	107	145	173	98	207	229	239	270
Сумська	110	143	199	139	182	185	196	143
Тернопільська	149	245	304	146	288	289	409	395
Харківська	249	367	223	428	416	335	380	392
Херсонська	128	163	230	75	182	135	176	190
Хмельницька	168	287	308	266	362	298	359	290
Черкаська	109	161	163	145	187	111	131	130
Чернівецька	***116***	***201***	***365***	***165***	***294***	***217***	***407***	***341***
Чернігівська	***95***	***153***	***204***	***105***	***160***	***158***	***191***	***191***
міста								
Київ	859	1201	1431	948	1012	1501	1503	1509
Севастополь	62	65	83	152	200	221	247	304

** Складено на основі даних:* Україна у цифрах у 2007 році. – С.117; у 2013 році. – С. 107 (Державна служба статистики України). – http://www.ukrstat.gov.ua/

Аналіз даних щодо кількості осіб, які навчалися у регіонах у вузах III і VI рівнів акредитації на початок 2013/14 навчального року, свідчить, що перше місце посідало місто Київ (425,6 тис. осіб), а далі картина мала такий вигляд: Харківська область – 187,6 тис. чол., Львівська і Дніпропетровська області – по 119,8 тис., Одеська – 110,2 тис., Донецька – 100,2 тис., Запорізька – 71,4 тис., Луганська – 66,3 тис., Полтавська – 45,1 тис. чол. На двадцять першій сходинці знаходилася Чернівецька область (22,7 тис. чол.) і на двадцять п'ятій Чернігівська (17,4 тис. чол.). Утім, якщо взяти до уваги кількість тих, хто навчається у вузах III – IV рівні акредитації, і порівняти із загальною кількістю населення регіону, то рейтинг областей матиме такий вигляд: у Харківській області навчається у вузах відповідного рівня акредитації 6,87% від загальної кількості населення, у Львівській – 4,72%, в Одеській – 4,7%, Запорізькій – 4,0%, Дніпропетровській – 3,62%, Полтавській – 3,08%, Луганській – 2,94%, Чернівецькій – 2,51%, Донецькій – 2,29, Чернігівській – 1,62%. Тобто, приміром, Донеччина (найбільш урбанізований регіон із найбільшою кількістю і щільністю населення) відставала не лише від сусідньої Луганщини, але й від однієї з найменших за кількістю населення і рівнем урбанізації областей – Чернівецької.

Небезінтересним буде простежити динаміку змін кількості наукових організацій за регіонами. Аналіз даних *Таблиці 8* свідчить, що на 2013 рік Вінницькій області, м. Севастополю і Запорізькій області вдалося зберегти, відповідно, лише 54,8%, 55,5% і 57,7% наукових організацій від рівня 2000 року (відповідно, 27-ме, 26-те, 25-те місце в рейтингу). Це були найнижчі показники в країні. Кількість наукових організацій у Донецькій області у 2013 році становила 62,37% від рівня 2000 року (23-тє місце), у Луганській – 70,8% (18-те місце), у Одеській (як і Закарпатській) – 72,2% (14/15-те місця), у Чернігівській – 76% (11-те місце), Полтавській – 78,5% (9-те місце). Понад 80% наукових організацій від рівня 2000 року працювало у 2013 році у Харківській та Херсонській областях, а саме: 84,3% і 88,46%. Незмінними залишалися показники у Хмельницькій і Кіровоградській області. Своєрідний прорив відбувся в одній області – Чернівецькій, де кількість наукових організацій зросла і становила у 2013 році 135% щодо 2000 року.

Таблиця 8

Кількість наукових організацій за регіонами*

	2000	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2012**	**2013**
Україна	**1490**	**1479**	**1477**	**1487**	**1505**	**1510**	**1452**	**1404**	**1378**	**1208**	**1143**
АР Крим	42	40	45	43	44	47	47	52	49	36	33
області											
Вінницька	31	31	31	31	30	28	24	24	25	21	17
Волинська	17	18	18	19	16	16	19	16	13	12	11
Дніпропетр.	94	103	103	107	108	109	105	93	88	69	62
Донецька	***101***	***91***	***91***	***86***	***83***	***81***	***77***	***74***	***69***	***64***	***63***
Житомирська	14	12	11	11	12	12	9	11	10	10	10
Закарпатська	18	16	16	19	21	21	20	2 1	20	14	13
Запорізька	45	41	40	40	37	38	35	35	35	29	26
Івано-Франк.	18	17	17	21	21	21	21	23	27	21	15
Київська	38	35	37	39	37	36	37	36	35	30	24
Кіровоград.	13	9	10	12	11	11	11	12	12	14	13
Луганська	48	46	45	44	52	49	52	51	52	39	34
Львівська	90	95	91	95	90	87	82	84	79	75	76
Миколаївська	46	45	41	38	40	41	54	54	51	38	33

Продовження Табл. 8

Одеська	***72***	***71***	***72***	***73***	***73***	***74***	***66***	***65***	***67***	***54***	***52***
Полтавська	***28***	***26***	***27***	***29***	***26***	***32***	***30***	***25***	***24***	***23***	***22***
Рівненська	18	16	16	16	17	17	15	13	14	12	12
Сумська	25	25	25	24	27	29	27	25	24	16	15
Терно-пільс.	15	17	18	19	17	16	16	14	14	12	11
Харківська	217	227	242	241	233	227	228	218	217	189	183
Херсонська	26	22	22	21	23	28	26	25	23	28	23
Хмель-ницька	6	7	7	6	7	6	6	7	6	7	6
Черкаська	33	32	33	32	32	30	29	31	30	25	25
Черні-вецька	***17***	***18***	***17***	***20***	***23***	***24***	***21***	***22***	***22***	***23***	***23***
Черні-гівська	***25***	***25***	***23***	***23***	***22***	***22***	***22***	***22***	***22***	***20***	***19***
міста											
Київ	375	378	364	364	389	393	360	340	338	317	312
Сева-стополь	18	16	15	14	14	15	13	11	12	10	10

** Складено на основі даних:* Україна у цифрах. 2007. – С.163; 2013. – С.164; (Державна служба статистики України). – http://www.ukrstat.gov.ua/

Таким чином, у період 2000–2013 років Донеччина як найбільш урбанізований і густозаселений регіон, регіон з найбільшою кількістю населення, у науковому сенсі деградував (разом ще з чотирма іншими регіонами) найшвидше.

З врахуванням вищевикладеного варто порівняти доходи населення в областях, центрами яких є Донецьк, Одеса, Полтава, Чернівці і Чернігів. Аналіз даних свідчить, що (див. *Таблицю 9*) доходи мешканців усіх шести областей повільно зростали у період 2002 – 2004 років. Своєрідний якісний злам стався у 2005 році, коли зростання доходів значно пришвидшилося і тривало до 2013 року включно. Якщо порівняти доходи населення в різних регіонах, то побачимо, що ці доходи у Донецькій області були у 2002 році більшими у 1,18 раза, ніж доходи мешканців сусідньої Луганщини; у 1,25 раза, ніж на Одещині; у 1,01 раза, ніж на Полтавщині; у 1,11 раза, ніж на Чернігівщині; у 1,52 раза, ніж у Чернівецькій області.

У 2013 році картина стала більш відмінною: доходи мешканців Донеччини були більшими, ніж у вказаних областях, відповідно, у 1,19 –1,19 – 1,20 – 1,27 – 1,59 раза. Таким чином, якщо розрив у доходах на одну особу на Донеччині дещо скоротився щодо Одещини, то щодо інших чотирьох областей збільшився.

Таблиця 9

Наявний дохід у розрахунку на одну особу за регіонами України*
(гривень)

Рік	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Область												
Донецька	3091,4	3637,6	4984,0	7088,9	8855,9	11625,7	16220,1	17014,0	21317,3	24890,3	29336,6	29981,4
Луганська	2615,1	3150,6	4139,0	5900,9	7343,4	9620,0	13411,0	14071,6	17850,0	20879,9	24024,1	25185,5
Одеська	2472,8	3163,9	4221,4	5883,4	7006,1	8780,8	11754,4	12404,2	16275,2	19135,0	22224,4	25082,2
Полтавська	3048,1	3560,1	4683,5	6653,5	8064,2	10382,3	13922,0	14742,6	17990,9	20917,4	24027,2	24958,3
Чернівецька	2028,6	2741,9	3607,9	5078,0	6078,0	7738,0	9793,2	10013,3	13503,3	15992,5	18107,5	18740,9
Чернігівська	2769,2	3256,6	4228,7	5979,1	7201,3	9337,4	12353,4	13155,5	16625,0	19465,0	22769,6	23567,1

** Складено на основі:* Доходи населення за регіонами України (Державна служба статистики України). – http://www.ukrstat.gov.ua/

Характерно, що динаміка капітальних інвестицій у 2002–2013 роках мала інший характер (див. *Таблиця 10*):

Таблиця 10

Капітальні інвестиції у 2002 – 2013 роках (за деякими регіонами, млн грн)*

Рік	2002 (01.09)	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Область										
Україна	19838,9	111174,0	148972,3	222678,9	272074,1	192878,0	189060,6	259932,3	283727,7	247891,6
Донецька	2404,1	11721,3	13799,6	20355,0	26514,3	16790,2	15324,3	25252,3	30068,8	26 939,6

Продовження Табл. 10

Луганська	880,6	5128,6	6409,5	10894,7	10635,8	5646,3	6233,3	6020,9	7 839,4	11 110,9
Одеська	1098,9	6118,5	9176,5	12843,7	14666,1	12772,2	9886,0	7824,0	13230,3	10 415,4
Полтавська	1232,4	4283,5	5879,5	8291,6	10337,7	9395,3	9278,1	6613,3	10190,5	8 398,8
Чернівецька	174,6	863,9	1621,0	2614,6	4483,0	3040,8	2210,8	1714,2	2131,2	2 127,2
Чернігівська	319,5	1613,0	2046,9	3452,1	3592,5	2153,1	2289,2	2180,7	2470,2	2 586,8

** Складено на основі:* Капітальні інвестиції (Державна служба статистики України). – http://www.ukrstat.gov.ua/

Аналіз даних таблиці свідчить, що 2005 рік (рік „помаранчевої революції") став переломним для усіх регіонів – інвестиції збільшилися мало не вдвічі. У 2006 році тенденція до збільшення інвестицій спостерігалася у всіх аналізованих регіонах і була вона особливо відчутною у Чернівецькій області. У 2007 і 2008 роках відбулося стрибкоподібне зростання інвестицій у Донецькій області – з близько 13,8 млрд грн (у 2006 році) до 20,3 млрд грн (у 2007) і 26,5 млрд грн (2008), відповідно. Ситуація раптово змінилася у 2009 і 2010 роках, коли інвестиції різко скоротилися, як свідчать дані *Таблиці 10*, у Донецькій і Луганській областях – відповідно, на 10–11 млрд грн і на 4,5–5 млрд грн Утім, ситуація для Донеччини і Луганщини по-своєму нормалізувалася у наступні три роки – 2011, 2012 і 2013, коли інвестиції не просто повернулися до показників 2007 і 2008 років, але й перевершили їх, становивши на Донеччині понад 30 млрд грн, а на Луганщині – понад 11 млрд грн.

На динаміку інвестицій можна подивитися у контексті політичних подій і процесів, що відбувалися в Україні, і зробити висновки, що зростання інвестицій у той чи інший регіон відбулося не лише у час після „помаранчевої революції": „щасливим часом" для Донеччини (як і сусідньої Луганщини) було перебування на посаді Прем'єр-міністра України В. Януковича (4 серпня 2006 – 18 грудня 2007) і його президентства (25 лютого 2010 – 22 лютого 2014), та прем'єрства М. Азарова (11 березня

2010 – 28 січня 2014). Можна відзначити, що інвестиційного піку (понад 30 млрд грн) Донеччина досягла у 2012 році – році парламентських виборів. Зменшення інвестиційних потоків відбувалося за прем'єрства Ю. Тимошенко (18 грудня 2007 – 11 березня 2010). Утім, варто пам'ятати, що 2008 – 2009 роки були роками економічної кризи в Україні.

Попри різке зменшення інвестицій у Донецький регіон упродовж 2009 і 2010 років у 2010 і 2011 роках Донеччина, як свідчать дані *Таблиці 11*, не стала збитковою. Регіон засвідчив свою збитковість у рік найбільших інвестицій – 2012, і наступний – 2013. Щодо Луганщини, то попри інвестиції, її збитковість неухильно зростала:

Таблиця 11

Чистий прибуток (збиток) підприємств за регіонами у 2008 – 2013 роках (млн грн)*

Рік	*2008*	*2009*	*2010*	*2011*	*2012*	*2013*
Область						
Донецька	6838,5	-4676,5	4781,5	5737,6	-724,8	-5273,9
Луганська	-1923,5	-3977,9	-2124,1	-3221,7	-7012,3	-9423,8
Одеська	-5226,2	-2154,0	-1652,5	-1346,3	-1464,9	-1405,1
Полтавська	300,0	371,4	3532,4	7713,6	6534,0	5177,4
Чернівецька	-59,4	-454,8	-312,5	-142,3	125,6	-215,9
Чернігівська	-206,9	-554,0	1109,1	-386,6	943,3	-130,9

** Складено на основі даних Державного комітету статистики. – http://www.ukrstat.gov.ua/*

Несталість економічних показників і збитковість регіонів по-своєму відобразилася і на якості життя населення. На жаль, систематичних досліджень щодо якості життя в регіонах України бракує, але ті, які є, свідчать, що, приміром, у 2011 році, згідно з рейтингом „Якість життя в регіонах України: посткризовий зріз", що був укладений Міжнародним центром перспективних досліджень

(за показниками 2010 року у таких сферах, як: добробут, освіта, охорона здоров'я, суспільство /громадська безпека, суспільна нерівність/, довкілля), регіони України за якістю життя розташувалися таким чином: 27-му сходинку (найнижчу) посіла Дніпропетровська область, 26-ту – Донецька, 25-ту – Луганська, 21-шу – Чернігівська, 12-ту – Полтавська, 9-ту – Одеська, 6-ту – Чернівецька. З урахуванням вищесказаного, дивним видається той факт, що 20 жовтня 2010 року у Будинку прийомів Кабінету Міністрів України відбулася церемонія нагородження лідерів іншого рейтингу – „Топ-100. Кращі міста і регіони України", де у номінації „Кращий керівник регіону" був нагороджений голова Дніпропетровської ОДА О. Вілкул, а в номінації „Краще місто за рівнем соціально-економічного розвитку серед міст з населенням понад 500 тисяч осіб" міський голова Донецька А. Лук'янченко [83]. Порівняння результатів двох вищезгаданих рейтингів віддзеркалює відмінність оптики, через яку розглядалися процеси в регіонах.

Нижченаведені дані (*Таблиця 12*) – своєрідний зріз обсягів валового регіонального продукту, який показує, що впродовж тривалого часу частка ВРП Донецької області була найвищою. Утім, якщо порівнювати ВРП із обсягами отриманих тим чи іншим регіоном субсидій,

Таблиця 12

Валовий регіональний продукт*

(у фактичних цінах; млн грн)

	2000**	2005	2010	2011	2012
Україна	137993	441452	1082569	1302079	1459096
АР Крим	4085	12848	32426	38220	44536
Вінницька	3802	10207	23589	29099	33024
Волинська	2195	6553	14429	17637	20005
Дніпропетровська	13163	41227	116136	140020	147970
Донецька	*17278*	*58044*	*128986*	*161021*	*170775*
Житомирська	2835	7430	18743	21928	24849
Закарпатська	2151	6700	15299	18054	21404
Запорізька	7568	19968	42736	49525	54828
Івано-Франківська	3117	9622	20446	26752	32286
Київська	5926	15362	44953	59154	69663
Кіровоградська	2159	6877	15749	20041	22056
Луганська	6403	19716	45541	57202	58767

Продовження Табл. 12

Львівська	5850	17192	41655	52103	61962
Миколаївська	3314	9553	24055	27633	29205
Одеська	*7072*	*20762*	*53878*	*61499*	*64743*
Полтавська	*5712*	*18099*	*44291*	*52252*	*56580*
Рівненська	2513	7263	15882	19302	21795
Сумська	3495	8025	18333	22907	24933
Тернопільська	1853	5137	12726	16294	17957
Харківська	8271	25618	65293	76866	82223
Херсонська	2348	6469	15649	18448	19357
Хмельницька	2949	7958	18096	22843	26237
Черкаська	3179	9014	22354	27012	31265
Чернівецька	*1313*	*4234*	*9892*	*11969*	*13166*
Чернігівський	*3073*	*7627*	*17008*	*21165*	*23934*
м. Київ	15715	77124	196639	223774	275685
м. Севастополь	654	2823	7785	9359	9891

* *Складено на основі:* Україна у цифрах. 2012. – С.46 (Державний комітет статистики України). – http://www.ukrstat.gov.ua/

** У 2000 році вказано загальний обсяг валової доданої вартості (ВДВ) за регіонами, з 2005 року вказано валовий регіональний продукт.

поточних і капітальних трансфертів, то з'ясуємо, що, приміром, частка Донеччини у ВВП України у 2010 році становила близько 12%, а сума отриманих субсидій, поточних і капітальних трансфертів у тому році становила 21%, у 2011 році – 27% від загальнодержавної [84]. Витрати Луганщини, частка якої у ВВП України становила 4% у 2010 році, становила 8%, а у 2011 році – 11% [84]. Ситуація, приміром, на Дніпропетровщині була протилежною: створюючи 11% ВВП України, область у 2010 році отримала лише 2% субсидій і трансфертів, а в 2011 – 3,8% [84]. Такі самі диспропорції були характерними і для інших регіонів України (крім м. Києва).

Таким чином, фінансові вливання в Донецький (як і Луганський) регіон збільшувалися, дещо зростала зарплата працівників (про зміни розмірів якої йшлося вище), але ситуація загалом погіршувалася. Питання, де ж акумулювалися інвестиції, спрямовані на Донеччину чи, приміром, Луганщину, залишається риторичним, але дозволяє припустити наявність у регіоні тіньової економіки,

яка й поглинала кошти. Загальна картина по-своєму доповнювала слова правозахисника, який зауважував, що „в регіоні за роки незалежності була створена класична система олігархічної рентної економіки неофеодального типу. Сформувався новий пануючий клас, який як у промисловості, так і у сільському господарстві отримував прибуток не шляхом технологічних інновацій і розвитку в умовах ринкової конкуренції, а за рахунок надмірної експлуатації праці і земельних ресурсів. Система найманої праці фактично перетворилася у систему рабства" [82]. Відсутність позитивних економічних змін упродовж тривалого часу, висока економічна експлуатація регіону, накладання економічного чинника на інші, деструктивно заряджені, – ось підстави для переформатування політичних ідентичностей (що й засвідчила частина мешканців Донбасу у 2014 році).

Вищевикладене дозволяє твердити, що соціокультурні та економічні умови становлення та трансформації політичних ідентичностей у міських громадах (в обраних для аналізу містах-обласних центрах України) були досить несприятливими: регіони держави розвивалися у відмінних темпо-ритмах; державна політика щодо їх підтримки (в економічному, соціокультурному сенсі) була у цілій низці випадків незбалансованою, асиметричною, що поглиблювало нерівномірність розвитку регіонів, свідчило про дисбаланс уваги з боку держави до тих чи інших з них.

3. У ході дослідження політичних ідентичностей важливим є аналіз релігійних ідентичностей членів міських громад, оскільки релігія у сучасному світі є значним політичним ресурсом: згідно із даними соціологічного опитування, проведеного 25 – 29 квітня 2014 року Центром Разумкова [85, с.15], рівень релігійності українського суспільства залишається високим – віруючими себе визнали 76% громадян (у 2013 році – 67%) [85, с.15]. При цьому за показником довіри церква посідає перше місце серед інших суспільних і політичних інститутів. Прикметним є й те, що лише 22% опитаних заперечують будь-який вплив релігії на життя українського соціуму, а 65% – не погоджуються з цим [85, с.15]. Тобто переважна більшість суспільства усвідомлює вплив релігії на суспільні процеси. 69% вважають релігію „одним із важливих засобів відродження національної самосвідомості і культури", 34% переконані, що релігія є „елементом політичного життя",

31% опитаних вважають, що церква і релігія мають бути національно орієнтовані, 13% підтримували ідею запровадження інституту державної церкви [85, с.16].

Про політизацію церкви по-своєму говорить то факт, що 74% опитаних вважали, що церква повинна „завжди ставати на бік людей та боронити їх від свавілля влади", а 7% погоджувалися з твердженням, що церква має захищати насамперед владу, оскільки „немає влади, щоб не була від Бога" [85, с.17]. Тобто церква розглядалася як інструмент боротьби у площині „суспільство – влада". При цьому 3% опитаних відзначали, що „я прислухаюся до тих політичних думок та ідей, що пропагуються в моїй політичній організації" [85, с.17].

Якщо взяти до уваги, що 70% опитаних ідентифікували себе православними, то, відповідно, саме православні конфесії були найбільш впливовими. У зв'язку з цим показово, що якщо у 2010 році серед опитаних кількість вірних УПЦ-КП була меншою, ніж кількість вірних УПЦ (МП), відповідно, 15% і 24%, то у квітні 2014 (після Майдану, анексії Росією Криму і вторгнення на Донбас) 22% опитаних ідентифікували себе прихильниками УПЦ-КП, а 17% – УПЦ (МП) [15, с.15].

Про політизацію РПЦ і її частини – УПЦ (МП) – говорить той факт, що патріарх Московський Кіріл став політичним діячем (у 2012 році „Независимая газета" віддала йому шосте місце у рейтингу 100 провідних політиків) і посів центральне місце у проекті „русского мира" [86, с.89].

Політична роль РПЦ і її крила УПЦ (МП) проявилася у 2014 році у визнанні і підтримці військової агресії Росії проти України, у схилянні священиками УПЦ (МП) українських моряків у Криму до зради Батьківщині, у підтримці на Сході України проросійських радикальних рухів, співпраці із сепаратистами [86, с.4]. На переформатування свідомості російськомовних українців спрямовані обстоювані РПЦ гасла – „відданості православ'ю", „русскому миру", „русской культуре", „великой истории" і т. п.

Таким чином, на прикладі УПЦ (МП) видно, що церква сьогодні є політичним інструментом й агентом впливу сусідньої держави. Її участь у політиці ідентифікації українських громадян є незаперечною.

4. Важливою складовою аналізу політичних ідентичностей міста/міської громади є простір міста. Його вивчення уможливлює розуміння специфіки умов функціонування міської громади, історичних/сучасних підстав її політичної самоідентифікації.

У просторі міста все – колір, звук, зображення та ін. – є тим чи іншим символом, який, відповідно, має значення. Дизайн простру „говорить" не лише про особливості сприйняття, характерні для тієї чи іншої громади, про ступінь її автономності/залежності, але й про ступінь та джерела її самоорганізації, про можливість чи заборону дискусії, про особливості самоуправління чи керованості та ін.

„Місця пам'яті"/„священні місця" – важливий важіль у складному механізмі управління свідомістю, її упокорення чи „підтримки в тонусі". „Запрограмована" на демократичний чи авторитарний (або й тоталітарний) політичний процес свідомість „мас", „народу", „натовпу", „електорату" чи „громади" повинна утримувати ті чи інші факти задля того, „щоб це не повторилося", або „щоб щось, врешті-решт, змінити", чи „щоб берегти цю цінність, як зіницю ока, і зберегти навічно таке значиме (для нас, для народу, для нашої нації, для…) надбання" і т. п. Уявлення про минуле опосередковує наші реакції як на виклики сьогодення, так і з майбутнього.

Але пам'яттю, як правило, утримується тільки те, що змушує/змушувало індивіда чи колектив переживати, викликає/викликало сильні емоції, стан афекту. Щоб примусити пам'ятати щось на колективному рівні, потрібно „не давати пам'яті вмерти", постійно підживлювати колективні емоції, „потребу в минулому і його героях". Потрібно зв'язати покоління спільними невмирущими переживаннями, докладати зусиль до символічної мобілізації нащадків, щоб минуле залишалося важливим-значущим-цінним в умовах кожної нової повсякденності, а особистість, відповідно, причетною.

У площині „стимул – реакція" місця пам'яті – підходящий інструмент для розбурхування переживань, інструмент символічної мобілізації. Для управління чиєюсь свідомістю важливо інструмент впливу/управління монополізувати (що, приміром, у совєтський час відбувалося не тільки з місцями пам'яті, але й з

підручниками, літературою, мистецтвом, спортом, зі всією інформаційною сферою, в якій різними способами, але тотально поширювався/насаджувався один-єдиний – правильний – наратив з вивіреними акцентами, тощо. Нині у Росії тоталітарний наратив насаджується за допомогою творення образів „русского мира", виробництва „духовних скреп" /„спасибо деду за победу"/, „правильної риторики" – антифашистської, яка „викриває фашистську хунту в Києві" та ін.), щоб навчити „правильно поминати", „правильно пам'ятати", „правильно оцінювати і возвеличувати", а ще – притлумити, відтіснити на маргінес або й, якщо вдасться, зовсім вилущити з пам'яті індивідуальні спомини і переживання, відібрати індивідуальну пам'ять: „ми" не має складатися із індивідуальних оригінальних й унікальних „я", із приватних меморіальних інтелектуальних комплексів (тих, які не вписуються у запропонований монополістом), а має бути індивідуально-безликим і здатним видавати „правильну реакцію". Громада, що функціонує на недемократичних засадах, не є власне громадою. Простір міста – форма, яка допомагає упокорити „живий ресурс" і забезпечити його відтворення у вигляді, який найбільше придатний для використання елітою.

5. Наступна складова аналізу політичних ідентичностей – свята (як своєрідний зріз свідомості його мешканців), які *мають значення* для міської громади і, відповідно, нею святкуються. Серед них варто брати до уваги „старі" свята, які з покоління в покоління „передаються" (тобто підтримуються громадою міста), і „нові", які свідчать про зародження нових традицій (нових орієнтирів, цінностей, бажань/устремлінь), як і свята, підтримувані суб'єктами політики – владними, релігійними, ідеологічними (ідеологізованими) тощо.

6. Своєрідним маркером політичних ідентичностей мешканців міста є їхня участь у політичних процесах держави і, зокрема, участь у референдумах, виборчому процесі, партійному будівництві, які прямо чи опосередковано свідчать про політичний вибір (домінантний, чи „переважаючий", чи „спорадичний" та ін.) членів міської громади.

Виявленню найвагоміших ознак політичних ідентичностей має посприяти дослідження участі представників міської громади й

у місцевих/регіональних політичних процесах (наприклад, мітингах, страйках з політичними гаслами тощо).

7. Зрештою, вагомим маркером політичної ідентичності, який варто враховувати, роблячи висновки щодо існуючих видів політичних ідентичностей у міських громадах, є самоідентифікація представників цих громад у просторі та часі, прояви якої – найрізноманітніші: від результатів соціологічних опитувань (щодо ставлення до подій, фактів історико-політичного процесу в Україні, українських героїв, українського сьогодення – ставлення до офіційних символів держави, української мови, оцінка діяльності владних інститутів, політичних лідерів, особливостей політики та устремлінь Української держави на міжнародній арені та ін.) до „акцентів" у мистецьких творах чи літературі та ін.

Цих, основних, складових аналізу процесу становлення і трансформації політичних ідентичностей за тих чи інших обставин може бракувати для реставрації „картини політичних ідентичностей", оскільки, беручи до уваги особливості тих чи інших місцевих режимів (впроваджувану ними політику ідентичностей), специфіку зовнішніх впливів (інформаційних, економічних, силових та ін.), можна виокремити й інші чинники, вага яких у ході становлення і зміни (спрощення, ускладнення) політичної ідентичності у конкретній ситуації буде визначальною.

Джерела дослідження

Коло джерел для вивчення політичних ідентичностей у локальних соціумах досить широке. До нього увійшли офіційні документи влади (центральної і місцевої), архівні матеріали, матеріали періодичних видань (на друкованих носіях і в Інтернет-версіях), різноманітні ресурси Мережі, знаково-символічні системи міст, комунікативні канали (зокрема, громадянського суспільства), народна, художня творчість представників того чи іншого локального соціуму тощо.

Серед офіційних документів увагу привертають, найперше:

– постанови Верховної Ради України (якими, наприклад, перглядалися межі міст, змінювалося їхнє підпорядкування, відбувалося перейменування чи відновлення найменування того чи

іншого населеного пункту, чи які впливали на соціально-політичні, наприклад, щодо позачергових виборів у регіоні сільських, селищних, міських голів, чи економічні процеси в регіоні, області, місті);

– укази і розпорядження Президентів України (щодо нагородження за ті чи інші заслуги представників локального соціуму, призначення/увільнення представників Президента в регіоні, голів і заступників голови ОДА чи РДА, щодо розвитку базових галузей економіки, передачу на місця окремих повноважень центральних органів виконавчої влади тощо;

– документи Кабінету Міністрів України, які свідчать про ступінь уваги виконавчої гілки влади до того чи іншого регіону, питання, які опинялися в центрі уваги КМУ;

– дані ЦВК України щодо перебігу виборчих кампаній (президентських і парламентських, місцевих);

– дані Державної реєстраційної служби України щодо кількості партій, штаб-квартири яких містилися в тих чи інших регіонах держави;

– матеріали, розміщені на сайті Міністерства культури України щодо пам'яток культурної спадщини національного чи місцевого значення та ін., які допомагають проаналізувати деякі особливості міського простору;

– різноманітні дані сайтів ОДА і міськрад; територіальних управлінь юстиції в областях та ГУ МВС; державних обласних архівів.

Окремий емпіричний матеріал для аналізу – статути територіальних міських громад, місцева символіка (зокрема, герб міста), топоніміка, сайти локальних періодичних видань, як і періодика на друкованих носіях, персональні сайти містян, публікації краєзнавців, науковців, представників літературно-мистецького середовища з того чи іншого регіону тощо, що містять інформацію про чинники, під дією яких у той чи інший час змінювалися свідомісні настанови членів міських громад, політика ідентичностей та, власне, самі політичні ідентичності як представників місцевої еліти, так і пересічних громадян.

Важливий масив даних щодо чинників впливу на свідомість населення міст містять статистичні й аналітичні матеріали, підготовлені тими чи іншими громадськими організаціями, як місцевими, так і розташованими у центрі країни.

Особливий інформаційний пласт – думки „іншого” (з-поза меж, власне, міста, а далі – регіону і навіть держави) з приводу політичних (як й інших) ідентичностей мешканців міської громади, думки/оцінки „іншого” як позитивні, так і негативні чи нейтральні.

Таким чином, джерельна база для дослідження політичних ідентичностей у міських громадах досить масштабна, різноманітна, достатня для осмислення феномену.

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page

2. Закон України. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page

3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон; [пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. Толстых А. В.]. – М.: Издательская группа „Прогресс”, 1996. – 344 с.

4. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Бергер П., Лукман Т. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.

5. Wendt A. Collective Identity Formation and the International State / A. Wendt // American Political Science Review. – 1994. – Vol.88. – № 2. – P.384 – 396.

6. Castells M. The Power of Identity. The Information Age: Economy, Society and Culture / M. Castells. – Vol. II. – Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell (1997, second edition, 2004); second edition with a new preface 2010. – 538 p.

7. Mouffe C. Democratic Politics and the Question of Identity / C. Mouffe // The Identity in Question / Rajchman J. (ed.). – New York: Routledge, 1995. – P.33 – 46.

8. Laclau E. Universalism, Particularism and the Question of Identity / E. Laclau // October. – 1992. – Vol.61. – P.83 – 90.

9. Laclau E. Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics / E. Laclau, C. Mouffe. – London: Verso (1985). – Second Edition. – London, 2001. – 198 p.

10. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.ru/FILOSOF/BUBER/ihunddu1.txt

11. Campbell A. The American Voter / A. Campbell, P. Converse, W. Miller, D. Stokes. – N.Y.: John Wiley & Sons, 1960. – 573 p.

12. Campbell A. Stability and Change in 1960: A Reinstating Election / A. Campbell, P. Converse, W. Miller, D. Stokes // American Political Science Review. –1961. – №55. – June. – P. 269–280.

13. Campbell A. Elections and the Political Order / A. Campbell, P. Converse, W. Miller, D. Stokes. – New York: John Wiley & Sons, Inc., 1966.

14. Abramson P. R. Political Attitudes in America: Formation and Change / P. R. Abramson. – San Francisco: W. H. Freeman & Co Ltd, 1983. – 353 p.

15. Shanks M. Policy Direction and Performance Evaluation: Contemporary Explanations of the Reagan Elections / M. Shanks, W. Miller. – New Orlean, 1995.

16. Colton T. J. Transitional Citizens: Voters and What Influences Them in the New Russia / T. J. Colton. – Harvard University Press, 2000. – 336 p.

17. Делез Ж. Платон и симулякр / Ж. Делез // Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века. – Томск: Водолей, 1998. – С.225 – 241.

18. Делез Ж. Анти-Єдип. Капитализм и шезофрения / Ж. Делез, Ф. Гваттари. – М.: У-Фактория, 2008. – 672 с.

19. Lyotard J.-F. La Condition Postmoderne / J.-F. Lyotard. – Les Editions de Minuit, 1979. – 128 p.

20. Baudrillard J. Pour une critique de l'économie politique du signe / J. Baudrillard. – Paris: Gallimard, 1972. – 270 p.

21. Baudrillard J. La société de consommation: ses mythes et ses structures / Baudrillard J. – Editions Denoel, 1970.

22. Baudrillard J. L'Échange symbolique et la mort / J. Baudrillard. – Paris: Gallimard, 1976. – 347 p.

23. Jameson F. Postmodernism or The Cultural Logic of Late Capitalism / F. Jameson. – Durham: Duke University Press, 1991. – 438 p.

24. Жижек С. Добро пожаловать в пустыню Реального / С. Жижек / [пер. с англ. Артема Смирного]. – М.: Фонд „Прагматика культуры", 2002. – 160 с.

25. Брубейкер Р. За пределами „идентичности" / Р. Брубейкер, Ф. Купер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://identities.org.ru/readings/nartova1.htm

26. Юлия Кристева: изоляция, идентичность, опасность, культура… // Вестник Европы. – 2005. – №15

27. Хардт М. Империя / М. Хардт, А. Негри; [пер. с англ., под ред. Г. В. Каменской, М. С. Фетисова]. – М.: Праксис, 2004. – 440 с.

28. Kymlicka W. Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity / W. Kymlicka. – Oxford University Press, 2007. – 374 p.

29. Kymlicka W. Contemporary Political Philosophy: An Introduction Second Edition / W. Kymlicka. – Oxford University Press, 2002. – 497 p.

30. Kymlicka W. Politics in the Vernacular: Nationalism, Multi-culturalism, Citizenship / W. Kymlicka – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 383 p.

31. Kymlicka W. Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada / W. Kymlicka. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 220 pp.

32. Kymlicka W. States, Nations and Cultures: Spinoza Lectures / W. Kymlicka. – Van Gorcum Publishers, Amsterdam, 1997. – 72 pp.

33. Kymlicka W. Multicultural Citizenship: a Liberal Theory of Minority Rights / W. Kymlicka. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 280 p.

34. Гринфельд Л. Национализм. Пять путей к современности / Л. Гринфельд; [пер. с англ.]. – М.: ПЕР СЭ, 2008. – 528 с.

35. Тейлор Д. Белое самосознание: Расовая идентичность в XXI веке / Д. Тейлор; [пер. с англ. М. Ю. Диунова / Вступ. статья В. Б. Авдеева]. – М.: Икс-Хистори; Кучков поле, 2014. – 496 с.

36. Caldwell C. Reflections on the Revolution in Europe: Immigratiom, Islam and the West / C. Caldwell. – New York: Doubleday, 2009. – P.24.

37. Jamieson I. Capitalism and Culture: A Comparative Analysis of British an American Manufacturing Organizations / I. Jamieson. – London: Gower, 1980.

38. Brubaker R. Beyond "Identity" / R. Brubaker, F. Cooper // Theory and Society. – 2000. – Vol.29. – №1.

39. Артьомова Є. С. Вплив регіональної політичної ідентичності на розвиток Дніпропетровщини / Є. С. Артьомова // Збірник тез Першого національного конвенту українського відділення Міжнародної асоціації студентів політичної науки /Національний університет „Одеська юридична академія". – Одеса: Фенікс, 2011. – С.12 – 16.

40. Барановський Ф. Подолання кризи ідентичності в Україні як чинник переходу до органічної моделі модернізації політичної системи / Ф. Барановський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.social-science.com.ua/публікація/427

41. Воропаєва Т. Динаміка розвитку національної та релігійної ідентичності громадян України (1991 – 2011 рр.) / Т. Воропаєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kyrios.org.ua/kolonki/tetjana-voropaeva/5731-dinamika-rozvitku-natsionalnoyi-ta-religijnoyi-identichnosti-gromadjan-ukrayini-1991--2011-rr.html

42. Воропаєва Т. Європейська і релігійна ідентичність громадян України: теоретико-емпіричне дослідження / Т. Воропаєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.philosophy.ucu.edu.ua/content.php?id=599&lng=UA

43. Головко В. В. Ідентичність як метафора: шлях від психології до історіографії / В. В. Головко // Укр. істор. журнал. – 2002. – №3. – С.23 – 33.

44. Гринів О. Мова і проблеми політичної ідентичності в Україні / О. Гринів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=113

45. Демчук Р. Міфологічність та конфесійність в дискурсі української ідентичності / Р. Демчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/article_print.php?id=44943&name=kaleido_digest&_lang=ua&

46. Добржанська О. Л. Політична ідентичність українського суспільства в умовах європейської інтеграції: Автореферат дис. на здоб. наук. ступеня канд. політ. наук; спец. 23.00.03 – політична культура та ідеологія / О. Л. Добржанська / Національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 16 с.

47. Землюк В. П. Політична ідентичність в Україні в період кризи „розвинутого соціалізму" і здобуття державної незалежності. Дис. на здоб. наук. ступеня канд. політ. наук; спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси / В. П. Землюк / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – Київ, 2007. – 20 с.

48. Землюк В. Формування європейської ідентичності українців напередодні здобуття державної незалежності в 1991 році / Землюк В. // Політологічні та соціологічні студії. – Т. ІІІ. / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2005. – С. 164–180.

49. Землюк В. Етнопсихологічні й етнополітичні особливості ідентичності українців / В. Землюк // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. – К.: 2007. – Вип. 34. – С. 93–110.

50. Землюк В. Мотиви політичної самоідентифікації українців 1991 року / В. Землюк // Сучасна українська держава: історичні імперативи становлення, тенденції та проблеми розвитку / Інститут політичних і етнонаціональних дослідженьім. І. Ф. Кураса НАН України – К., 2007. – С. 61–84.

51. Землюк В. Соціально-економічні чинники трансформації політичної ідентичності в Україні в роки „перебудови" / В. Землюк // Гілея (Науковий вісник): Збірник наук. праць. – К., 2007. – Вип. 9. – С. 175–186.

52. Іванов І. Ю. Феномен політичної ідентичності: політологічний аспект / І. Ю. Іванов // Грані. – 2012. – №4. – Квітень. – С.139 – 142.

53. Карась А. Громадянська ідентичність як чинник демократичного розвитку сучасної України / А. Карась [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rethinkingdemocracy.org.ua/themes/Karas.html;

54. Майборода О. М. Проблеми формування нової ідентичності української нації / О. М. Майборода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rdu-old.narod.ru/fbook_1/strat_2.htm

55. Маринович М. Проблема збереження релігійної ідентичності в умовах відкритого суспільства / М. Маринович // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / За заг. ред. А. Карася. – Львів, 1999. – С. 219–224.

56. Онопко О. Соціально-політична ідентичність як фактор виникнення політичних міфів України / О. Онопко // Наукові записки. – Серія „Культурологія". – 2010. – №5. – С.373 – 380.

57. Поліщук Т. С. Формування української політичної ідентичності нації / Т. С. Поліщук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: s-journal.cdu.edu.ua;

58. Решетніков Ю. Українська політична ідентичність: виклик поліконфесійності / Ю. Решетніков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nam.kiev.ua/confer/2007politprobl/rep_08.htm

59. Розумний М. М. Політика ідентичності: основні завдання та механізми реалізації. Наукова доповідь / М. М. Розумний. – К.: Національний Інститут стратегічних досліджень, 2011. – 23 с.

60. Романчук О. Українська ідентичність: проблем більше, ніж здобутків / О. Романчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://universum.lviv.ua/archive/journal/2004/rom_3_06.html

61. Стегній О. Динаміка політичної ідентичності населення України / О. Стегній [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.i-soc.com.ua

62. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування / М. Т. Степико. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2011. – 311 с.

63. Тищенко Ю., Горобчишина С. Громадянське суспільство в Україні та „політика ідентичності" / Ю. Тищенко, С. Горобчишина / Український незалежний центр політичних досліджень. – К.: [Агентство „Україна"], 2010. – 76 с.

64. Тищенко Ю. Про політику ідентичності: виборча кампанія до Верховної Ради України 2012 р. Аналітичний звіт / Ю. Тищенко. – К.: УНЦПД, 2012. – 14 с.

65. Толкачов О. Європейська ідентичність України / О. Толкачов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eu.prostir.ua/library/236196.html

66. Федоренко О. А. Проблемні тенденції ствердження політичної ідентичності в українському суспільстві на початку XXI століття / О. А. Федоренко [Електронний ресурс]. Режим доступу: – http://teodor295.mylivepage.ru/ wiki/1375

67. Яновська О. М. Політична ідентичність населення України / О. М. Яновська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2011/Politologia/10_87746.doc.htm

68. Маринович М. Проблема збереження релігійної ідентичності в умовах відкритого суспільства / М. Маринович // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / За заг. ред. А. Карася. – Львів, 1999. – С. 219–224.

69. Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство. Конференція українських випускників наукового стажування у США. Львів, 18 – 21 вересня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Woodrow Wilson International Center for Scholars; Інститут Кеннана Київський проект, 2003. – Режим доступу: http://www.kennan.kiev.ua/Library/Books/Identity.pdf

70. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Лариса Нагорна / Національна Академія наук України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 2002.

71. Метафізика Донецька. Філософські есе. – Донецьк: Донецьке відділення Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, ТОВ „Східний видавничий дім", 2012. – 198 с.

72. Студенна-Скруква М. Український Донбас: Обличчя регіональної ідентичності / Марта Студенна-Скруква; [пер. А. Бондара]. – К.: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2014. – 410 с.

73. Дацюк С. Нариси української ідентичності: генералізація (частина 1) / С. Дацюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/53df45911a0f1/; (частина 2) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/53df45a29a7a7/

74. Концепция внешней политики Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/6D84DDEDEDBF7DA644257B160051BF7F

75. Про кількість та склад населення Одеської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/odesa/

76. Про кількість та склад населення Донецької області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/donetsk/

77. Про кількість та склад населення Чернігівської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/chernigiv/

78. Про кількість та склад населення Чернівецької області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/chernivtsi/

79. Україна. Число адміністративно-територіальних одиниць [Верховна Рада України. Офіційний веб-портал] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html

80. Стратегия социально-экономического развития города Донецка на период до 2020 года / А. А. Лукьянченко, Г. А. Гришин, А. И. Амоша и др.: Монография / НАН Украины. Ин-т экономики промышленности; Донецкий городской совет. – Донецк, 2008. – 308 с.

81. Україна у цифрах. 2013. – Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

82. Звідки на Донбасі сепаратисти – погляд правозахисників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://socportal.info/2015/01/19/zvidki-na-donbasi-separatisti-poglyad-pravozahisnikiv.html

83. Топ 100. Лучшие города и регионы Украины. Церемония награждения лидеров рейтинга [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.webcitation.org/6CURE8he5

84. Наиболее дотационными регионами Украины признаны Киев и Донбасс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.tsn.ua/groshi/naibolee-dotacionnymi-regionami-ukrainy-priznany-kiev-i-donbass.html

85. Україна – 2014: суспільно-політичний конфлікт і церква (інформаційні матеріали). – К., 2014.

86. Джеймс Ш. Жесткая дипломатия и мягкое принуждение: влияние России за рубежом / Шерр Джеймс; [пер. с английского / Королевский институт международных отношений Chatham House, Центр Разумкова]. – К.: Заповіт, 2013. – 152 с.

ЧАСТИНА ДРУГА

Результати аналізу процесу формування політичних ідентичностей у міських громадах:

а) місто Донецьк

Історичні передумови формування політичних ідентичностей у громаді. Аналіз фактів, представлених у „калейдоскопі історій" Донецька/Донеччини, свідчить, що упродовж XVI – XVII ст. тривала *польсько-литовська колонізація Дикого Поля* – „малозаселених причорноморських степів між середньою і нижньою течією Дону й Сіверським Дінцем на схід від лівої притоки Дніпра – Самари – і до верхів'їв притоки Південного Бугу – Синюхи та Інгулу – на півночі, до Чорного й Азовського морів та Криму на півдні": уряд Польсько-Литовської держави вважав українські землі, розташовані на схід і південь від Білої Церкви, „Диким Полем" й роздавав їх магнатам і шляхті у приватну власність як незаселені, хоча там уже мешкало українське населення [1, с.209]. Тобто природний процес розселення українців нівелювався політикою колонізації. Утім, у період кінця XVII – XVIII ст. (у час функціонування Кальміуської паланки – адміністративно-територіальної одиниці Війська Запорозького Низового) українські козаки на місці майбутнього міста Донецька заснували низку поселень: хутір Овечий і слободи – Олександрівку й Крутоярівку. Згодом (XVIII – XIX ст.) – Григорівку, Катеринівку, Любимівку, Олексіївку, Семенівку. Репрезентація цього „українського минулого" міста у топоніміці Донецька частково присутня до сьогодні: на карті міста „прочитуються" такі „райони", як Олександрівка, Олексіївка, Григорівка тощо.

У середині XVIII ст. у регіоні з'явилися сербські колонізатори. Крім, власне, сербів, серед переселенців були „волохи", молдовани, угорці, болгари та ін. Анексія Російською імперією степових земель і подальша роздача їх царями дворянам за службу сприяла поступовому припливу до регіону росіян. В останній чверті XVIII ст. – після зруйнування у 1775 р. Катериною II Запорозької Січі – процес проникнення росіян на землі регіону пожвавився, а Катерина II озвучила ідею про те, що анексовані території повинні стати „Новоросією".

Утім, не лише росіяни почали переселення у регіон. Катерина ІІ обіцяла дешеву землю, релігійну свободу, звільнення від податків і військової повинності усім, хто виявить бажання поселитися на цій землі. Запрошенням скористалися меноніти, німецькі католики, італійці, євреї, швейцарці і представники деяких інших національностей. Внук Катерини ІІ, цар Олександр І, запросив дисидентів із Османської імперії: албанців, сербів, болгар, молдаван, греків, вірмен і навіть турків – поселитися у Новоросії…" [2]. Царат зобов'язався взяти на себе деякі витрати іноземців на організацію поселень, дозволив зберегти „свої національні мови і традиції", що зумовило особливість „Новоросії": вона стала домом для значно більшої кількості неросіян, ніж росіян [2]. *Таким чином, українські начала ідентичності населення регіону почали стрімко розмиватися. У спектрі населення почав увиразнюватися російський елемент, але говорити про тогочасне домінування російської ідентичності підстав немає.*

Наступ Росії вносив корективи у життя українських селян і козаків: російська колонізація супроводжувалася закріпаченням, що підштовхувало селян до втечі із місць постійного проживання. Зацікавлення регіоном (у зв'язку з можливістю видобутку сировини та виплавки металу) почав виявляти британський капітал. У 1869 чи 1870 році на Донбас прибув англієць Джон Г'юз (1814 – 1889), який заснував Новоросійське товариство кам'яновугільного, залізоробного і рейкового виробництва (діяло до 1917 р.), ставши каталізатором економічних процесів на українських землях, поглинутих Російською імперією й ідентифікованих на цій підставі, відповідно, і російською, і прибулою англійською промисловою елітою як російські.

Саме у той час у побутовий вжиток населення почала входити *назва території поселення – „Юзівка", яка раз і назавжди закріпила в історії міста факт його неросійського коріння, а отже, й у історико-політичному сенсі – його неросійську ідентичність на початковому етапі існування міста.*

Інша особливість Юзівки була пов'язана з тим, що річка Кальміус (що протікала через поселення) розмежовувала не лише територію Війська Запорозького і Війська Донського, але й була межею смуги осілості євреїв, яку після царських „Майських указів" 1882 року останнім перетинати (з метою поселення чи

оренди землі) було заборонено [3]. *Таким чином, по-перше, населення Юзівки перебувало під подвійним контролем – англійського капіталу і російської авторитарної політичної волі. По-друге, політична воля була дискримінаційною, насильницькою, що проявлялося не лише у закріпаченні селян, але й „закриттям" євреїв у смузі осілості.*

Наприкінці XIX століття до розвитку регіону підключився французький капітал: на землях О. Рутченка (нині територія у Кіровському районі м. Донецька) почала діяти французька компанія „Рутченківське гірське промислове товариство".

Показово, що власники Новоросійського товариства були переконані, що, „не маючи ніякого самостійного значення, Юзівка не має і не може мати самостійної життєздатності … поселення неминуче приречене на занепад". Тобто створення Юзівки – штучний процес. Штучність зумовлювала примушування люду до переселення у поселення на тимчасове проживання. *Штучність, примус, тимчасовість – три ключові чинники, які було покладено в основу формування Юзівки. Ці чинники по-своєму зумовлювали монополію власників поселення на дозвіл/заборону усіх процесів, які відбувалися в поселенні.*

З початком Першої світової війни підприємства Донбасу, пов'язані із видобутком вугілля, залізної руди, як і металургійні, паровозобудівні та інші заводи набули особливої ваги: вони забезпечували обороноздатність імперії. Показовим моментом періоду стало притягнення до роботи на них військовополонених. До літа 1916 року на Донбасі і Придніпров'ї працювало, за деякими даними, близько 40 тис. військовополонених. Щодо підприємств Новоросійського товариства, то на початок 1917 року на них (металургійному, цегляному, вапняковому заводах, на шахтах і кар'єрі) працювало близько 7 тис. військовополонених [4]. *Військовополонені і їхня праця – чергові своєрідні знаки насилля і примусовості статусу „мешканець Юзівки".*

На процес якісних змін у структурі населення міста у період 1917 – 1918 років світло проливають документи, які свідчать про високу динаміку (сезонну і загальну) процесу відтоку-притоку до Юзівки простого люду, що відбувався під дією найрізноманітніших чинників: вербування військовополонених на польові роботи; відправлення на фронт тощо [4].

Національний профіль міста (за переписом 1917 р.) був досить розмаїтим [5, с.121]: росіян у Юзівці мешкало 31 952 чол., євреїв – 9 934, українців – 7 086, поляків – 2 120, білорусів – 1 465, вірмен – 421, татар – 334, казахів – 130, англійців – 101, циган – 96, німців – 70, інших – 1009. Усього – 54718 чол. *Таким чином, росіян у поселенні було найбільше – 58,4%. Утім, немає впевненості, що, здійснюючи у 1917 році перепис, адміністратор й, відповідно, ідентифікатор, визначаючи кількість представників того чи іншого етносу, оперував категорією „національність/етнічність", а не, приміром, „рідна мова", що дозволяє сприймати цифру „58,4% росіян" як умовну: українці, як і представники інших етносів, особливо у містах – розмовляли російською.*

Юзівка була „досить єврейським містечком": у ній разом із трохи більше ніж 40 тис. українців, росіян, білорусів, поляків проживало майже 10 тис. осіб юдейського віросповідання [6]. Утім, і наприкінці XIX, і на початку XX століть Юзівка перебувала у середовищі, у якому саме українці були переважаючим етносом: за даними перепису 1897 р. у Катеринославській губернії із населенням 2 113 674 чол. українців нараховувалося 68,90%, росіян – 17,27 %, євреїв – 4,69 %, німців – 3,83 %, греків – 2,31 % [7]. За даними совєтського перепису 1926 року у етнічному спектрі Донбасу українці становили 64,1% населення, росіяни – 26,1% [7]. Етнічний склад безпосередньо Сталіно був таким: росіяни становили 54,0% мешканців, українці – 28,7%, євреї – 12,0%, поляки – 1,5%. *Таким чином, у переважно українському за своїм складом середовищі Юзівка/Сталіно на зламі століть функціонувала як поліетнічне поселення, у якому превалювало населення з російською, українською, єврейською ідентичністю.*

Загалом, аналіз архівних даних свідчить про виразну національну строкатість населення регіону у 20-х роках (у час реалізації совєтською владою політики коренізації), коли було складено списки німецьких, грецьких і єврейських населених пунктів Донецької губернії та розпочалося створення національних сільських совєтів, національних районів.

У 1917 році Юзівка здобула статус міста, у якому почало розвиватися міське самоврядування: відбулися перші вибори гласних до міської Думи; було створено міську управу. З лютого 1919 року,

коли було створено Донецьку губернію, Юзівка стала її складовою частиною.

Після падіння російського царату Юзівка, як і весь регіон, упродовж кількох років була ареною запеклого зіткнення інтересів. Початкова скромність політичних прагнень Центральної Ради у перемовинах із Тимчасовим урядом після повалення цього, останнього, завершилася: у жовтні 1917 року Центральна Рада ухвалила „поширити у повній мірі владу Генерального секретаріату на всі відмежовані землі України, де більшість людності є українською, а саме – Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини" [8, с.40]. Поза межею бажань Центральної Ради залишилися землі східної частини Області Війська Донського, заселені також переважно українцями і які входили до Донецького вугільного басейну.

У наступний час коло політичних гравців (в умовах австрійсько-німецької окупації), які претендували на статус домінантного центру прийняття політичних рішень у Донецько-Криворізькому регіоні, невпинно розширювалося. Про свої права наприкінці 1917 року заявив генерал О. Каледін; на зламі 1917-го – 1918-го року до процесу боротьби залучилися сили Н. Махна.

Спочатку на ідейному рівні боролися за окремішність Донецького і Криворізького басейнів від України, але згодом (всупереч проголошенню Центральною Радою себе найвищою владою в Україні) – перейшли до встановлення влади совєтів на місцях і реалізації ідеї виокремлення Донкривбасу на практиці більшовики. Основну роль у процесі роздмухування сепаратистських настроїв відіграв прийшлий елемент – керівники обласної організації РСДРП(б): Ф. Сергєєв (Артем), Д. Філов, А. Каменський, В. Межлаук, М. Рухимович, С. Васильченко, Б. Магідов та ін., серед яких не було етнічних українців. Озвучена ними ідея проведення референдуму для з'ясування бажань населення території була швидко забута. Місцеві совєти також не були долучені до процесу обговорення питання щодо виокремлення Донецько-Криворізької Республіки. Російські більшовицькі лідери-сепаратисти (керівники харківських, катеринославських і частини донецьких більшовиків [8, с.54], вступаючи у боротьбу з українськими більшовиками (М. Скрипником, який розглядав Донецький ба-

сейн як автономію у складі Української Федерації), переймалися долею російської революції і, відповідно, виявляли орієнтацію на Росію, а тому акцентували необхідність створення „Донецької республіки" у складі, за словами С. Васильченка, „Російської Соціалістичної Республіки" (варіант: „Совєтської республіки" у термінах Ф. Сергєєва /Артема/), яка мала складатися, з їхнього погляду, із „федерацій" і спиралася б не на національний принцип будівництва, а на господарсько-економічний. *Таким чином, на „ринок ідентичностей" більшовиками-сепаратистами була привнесена донецько-криворізька республіканська ідентичність.*

1 лютого (14 лютого за н. ст.) 1918 року було сформовано Раду Народних Комісарів Донецького і Криворізького басейнів. Постала Донецько-Криворізька Республіка, яка у березні 1918 року на хвилі пропаганди ідеї створення „єдиного фронту оборони" і одного уряду „для всієї України" в умовах наступу німецько-австрійських військ ДКР припинила своє короткотермінове існування. Тобто *1918 рік дав Донбасу короткий досвід сепаратизму, що був привнесений на українську землю ззовні; носіями ідеї та її реалізаторами були не українці, а особи інших національностей (росіяни, євреї); сепаратизм був придушений більшовиками-великодержавниками, оскільки ішов у розріз із їхнім баченням майбутнього совєтської більшовицької імперії; запущена сепаратистами в обіг ідея проведення референдуму на практиці не була реалізована: справжня воля населення, переважно українського за етнічним складом, фактично ігнорувалася; – ДРК була створена волею купки сепаратистів, зорієнтованих на Росію: більшовицькі совєти на місцях залишалися осторонь прийняття рішень; сепаратисти, ігноруючи національне питання, орієнтиром мали соціалістичну федеративну Росію у межах кордонів Російської імперії, відстоюючи при цьому донецько-криворізьку ідентичність.*

Сепаратистський проект не вкладався у новітній імперський проект, здійснюваний під гаслами „Вся влада совєтам!" і т. п., в умовах потужного маніпулювання масами за допомогою акцентування необхідності встановлення „влади робітників і селян". 1920 рік засвідчив остаточну перемогу на Донбасі совєтської влади, що на практиці призвело до соціальної і національної редукції населення Юзівки.

У наступний час статус міста поступово підвищувався – у 1923 р. Юзівка стала центром одного із семи округів (повітів) у складі Донецької губернії. Наступного року відбулося перейменування міста, яке стало називатися місто Сталін. Іншим символом міста став один з перших на території України концентраційний табір як результат внутрішньої – ленінської – політики та інструмент гомогенізації суспільства на шляху творення совєтської ідентичності. Одним із механізмів реалізації цієї політики було введення (ще на початку 1918 року) загальної трудової повинності, що свідчило про тісне поєднання двох чинників: праці і примусу. На користь останнього свідчив декрет за підписом М. Калініна від 15 квітня 1919 року ВЦВК „Про табори примусових робіт", який став законодавчою базою для створення системи таборів при управліннях губернських виконавчих комітетів. У Совєтській республіці почалося формування трудових армій (Донецька трудова армія на чолі із Г. Пиляєвим була сформована на початку грудня 1920 року). Щодо ж трудових таборів, то добре відомі, насамперед, соціальні ідентитети осіб, які у них присилалися: серед них були не лише звинувачені у грабежах, розбоях, вбивствах, „контрреволюційних злочинах", змовах, шантажі, але й особи без конкретних занять і не зареєстровані на біржі праці, як і зареєстровані на біржі, але які відмовилися від роботи не за спеціальністю, члени сімей осіб, які приєдналися до білогвардійців, совєтські працівники і військовослужбовці, які скоїли проступок на службі, театральні „баришники" та ін.

Подальша адміністративно-територіальна реформа [9–14] у СССР призвела до ліквідації Донецької губернії (1925) і створення у її межах 5 округів, у т. ч. – Сталінського. Щодо міста, то його межі упродовж 1920 – 1930 років продовжували змінюватися. Як і назва: у 1929 – 1930 місто почали називати Сталіно. Після створення Донецької області (1932) її центром спочатку було визначено м. Артемівськ, а з 16 липня – Сталіно. Однак обласним центром місто залишалося лише кілька років: у червні 1938 р. (згідно із постановою ЦВК УССР, затвердженою рішенням Президії Верховного Совєта СССР від 3 червня) область було поділено на Сталінську (у складі 10 міст, 4 селищ міського типу і 22 сільських районів) і Ворошиловградську.

Наступні значимі адміністративно-територіальні зміни зачепили Сталіно у 1950-х роках. У листопаді 1961 р. місто знову було перейменовано і стало називатися Донецьком (відповідно, Сталінська область – Донецькою). Зауважу, що назву Донецьк у 1784–1933 роках мало розташоване на правому березі Сіверського Дінця нинішнє місто Слов'яносербськ (засноване 1753 р. як село Підгірне; у 1754 – 1933 рр. – Слов'яносербське); а крім того – із 1955 р. місто у Ростовській області РСФСР. *Присвоєння місту „плаваючого імені" – промовисте свідчення ставлення до нього влади, низького ступеня його значущості у свідомості ідентифікаторів, акцентування (свідоме чи несвідоме) його другорядності.*

У 1960–1980 роках процеси формування кордонів міста, хоч і не так стрімко, як у попередній час, але продовжувалися.

Вищенаведені факти дозволяють стверджувати:

– слідом за первинною козацько-селянською колонізацією у часи після зруйнування Запорозької Січі терени сучасної Донеччини пережили кілька наступних хвиль колонізації – російську імперську, колонізацію іноземного капіталу (британського, французького тощо) і з початком ХХ ст. – більшовицьку совєтську;

– поселенське ядро Донецька – поселення українських козаків: Олександрівка, Крутоярівка, хутір Овечий, території яких поступово втягувалися у межі Юзівки/Донецька;

– попри ослаблення (іноетнічними міграційними хвилями) українських начал Юзівки/Донецька українськість залишалася одним із маркерів „анклаву Донецьк", що з часом характеризувався поліетнічністю мешканців, яким під дією найрізноманітніших політичних викликів не вдавалося „успадкувати простір" від українців;

– Донецьк набув статусу міста менше ста років – у 1917 р., що свідчить про своєрідну його молодість як урбанізаційного осердя регіону;

– вичерпність сировинних ресурсів зумовлювала перспективу нетривалого існування поселення. Утім, всупереч планам засновників, життя міста було продовжено совєтською владою, що дозволяє говорити про зміну функцій міста, штучність підтримки його подальшого існування, укрупнення і розширення („перевизначення") кордонів поселення упродовж 1920 – 1980 років;

– статус адміністративного регіонального центру місто набуло також внаслідок адміністративних рішень совєтської влади, а не очевидності його „центрального розташування" й історичної логіки, „багатої політичної історії" чи визнання „історичних заслуг" (політичних, економічних, культурних та ін.);

– штучність, тимчасовість, насилля і примус, соціальна і національна редукція були основоположними маркерами явищ, які супроводжували процес „творення міста";

– нестабільність адміністративного статусу упродовж 1930-х років по-своєму нівелювала політичну значимість міста;

– мінливість назви населеного пункту – від Юзівка до Сталін, Сталіно, Донецьк – віддзеркалює:

а) свідомий відрив назви від українських коренів,

б) штучність творення наступних назв поселення,

в) певну ідеологізацію цих назв,

г) відмову категоризатора-адміністратора (ідентифікатора) місту в оригінальному імені;

– зародки й традиції міського самоврядування не встигли досягти зрілості і були знищені у ході більшовицької „совєтизації", що визначило подальшу „політичну долю" міста: воно стало лише передаточним механізмом у централізованій системі управління, так і не піднявшись до рівня самодостатньої самоврядності;

– фундатори Донецько-Криворізької Республіки привнесли в українські землі ідею і практику сепаратизму, заклавши тим самим своєрідні основи для можливості культивування сепаратистських настроїв на початку XXI століття проросійськи налаштованими громадянами;

– запуск тоталітарно-репресивних механізмів для форматування людського ресурсу (проявом чого були трудові армії, концентраційні табори та ін.) варто розглядати як один із перших кроків на шляху реалізації совєтської політики ідентифікації.

Як свідчать розсекречені у 1990 – 1991 роках документи Державного архіву Донецької області (зокрема, „Журнал регистрации лиц прибывающих из-за границы (амнистированных и эмигрантов)" за 1922 рік), після закінчення Першої світової війни, громадянської війни в Росії на території Донеччини перебували різні категорії насе-

лення: емігранти, біженці, колишні військовополонені, учасники військових баталій із Австрії, Болгарії, Греції, Єгипту, Китаю, Латвії, Литви, Маньчжурії, Німеччини, Польщі, Румунії, Сербії, Сирії, Угорщини, Фінляндії, Франції та ін., яким довелося служити у рядах різних армій (Денікіна, Врангеля, Петлюри та ін.) [15]. Твердити, що цей люд за етнічною ознакою був російським – підстав немає.

Населення Донеччини змінювалося внаслідок голоду 1921 – 1923 рр. (див. про це, напр.: [16]), звільнень робітників [16]. У 30-х роках з початком індустріалізації – у зв'язку з примусовим переселенням селян у місто [17]; Голодомором 1932 –1933 рр. [18; 16]; німецькою окупацією (за час окупації на території Донецької області було вбито і замучено 174 416 цивільних громадян, 149 367 військовополонених; на примусові роботи до Німеччини було відправлено більше 250 тис. чоловік [19]); насильницької депортації українців з польських територій: до 31 грудня 1945 р. до Сталінської області прибуло 13 210 чол. [20] Показово, що вони прибували на землі, які були звільнені від, приміром, етнічних німців, які, як вказувалося вище, мешкали до війни у національних районах (за деякими даними – ще з часів Російської імперії), але були вислані до Сибіру. На Донбас прибували і частини „розірваних" сімей членів ОУН, „трудові ресурси" з інших регіонів держави („для відбудови і монтажу енергетичних і металургійних підприємств Донбасу, звільнених від німецької окупації" [21]); люди, „заряджені пропагандою"; німці, вивезені, наприклад, із Югославії на початку 1945 р., які працювали в „Особливих робочих батальйонах інтернованих" (яких було, щонайменше, 1 211 [22]).

Українці, силоміць переселені у Донбас чи „за комсомольською путівкою", сприяли українізації краю. Утім, влада їх зросійщувала, привівши у рух найрізноманітніші механізми витіснення із широкого вжитку української мови, пильно стежачи не тільки за „буржуазними націоналістами", але й поширюючи навчання російською мовою та культивуючи порядок виготовлення документів, видання газет і журналів, найрізноманітнішої документації також російською.

На кількість і якість людського ресурсу регіону вплинув голод 1946 р. [23]

Подальша (російська) „гомогенність" регіону забезпечувалася адміністративно: нівелюванням національної пам'яті українського

населення, створенням системи кар'єрних заохочень для тих, хто оволодів російською мовою тощо, що дало підстави для висновку: „З повоєнного часу Донбас став свого роду етнічним експериментальним центром СССР, кузнею етнічної безликості" [17].

Згідно з переписом населення 1989 року у Донецькій області налічувалося 43,6% росіян. Якщо порівняти динаміку змін людського ресурсу за національною ознакою упродовж 1959–1989 років, то виявимо тенденцію до зменшення українців і збільшення кількості росіян, що відображає нижченаведена таблиця.

Таблиця II.1

Донецька область: національний спектр*

Національність	*1959 рік*	*у %*	*1989 рік*	*у %*
Українці	2368120	55,56	2693432	50.71
Росіяни	1601260	37,57	2316091	43.6
Греки	93188	2,19	83691	1.58
Білоруси	63284	1,48	76935	1.45
Євреї	42501	1,0	28135	0.53
Татари	24519	0,58	25495	0.48
Молдавани	12289	0,29	13332	0.25
Вірмени	-	-	10147	0.19
Болгари	-	-	7217	0.14
Поляки	-	-	6897	0.13
Німці	-	-	6333	0.12
Цигани	-	-	4806	0.09
Азербайджанці	-	-	4316	0.08
Грузини	-	-	3779	0.07
Мордва	-	-	3004	0.06
Всього	4262048	-	5311781	-

* Чорний С. Національний склад населення України в XX сторіччі. Довідник. – Київ: ДНВП „Картографія", 2001. – http://etno.uaweb.org/nsklad/index.html

Таким чином, у процеси, що відбувалися на території міста Донецька і – ширше – усього регіону, були втягнуті десятки тисяч людей різних національностей. Неспростовною характеристикою міста був високий ступінь етнічної рухливості (змінності) мешкан-

ців. Даних, які б свідчили про переважання чи просто більшість росіян у складі населення міста (регіону) у період з початку XX століття до кінця 1940-х років, немає. Російськість – штучна ознака регіону загалом і Донецька зокрема, культивована адміністративними заходами совєтських адміністраторів й ідеологів у період 1950 – кінця 1980 років. Разом з тим, російськість ставала базовою компонентою у процесі соціально-політичної інженерії у напрямі формування ідентичності „совєтского чєловєка".

„Совєтськість" залишалася характерною свідомісною рисою мешканців Донецька, про що дозволяють твердити автохарактеристики донеччан: „На жаль, до цих пір поняття „совєтський народ" залишається реальністю. У нас є люди, у яких мати – українка, батько – грузин, але за системою цінностей це „совєтська людина", яка випадає із будь-якої етнічної групи. У нас, у Донбасі, наслідки цього процесу особливо важкі, тому що таких масштабів і тривалості експериментів етнічного знеособлення, як у нас, історія не знала … „совєтська людина" у нас завжди вигравала за соціальними преференціями" [17].

„Простір пам'яті", символіка міста, свята-ритуали як „зрізи" і наслідки політики ідентичностей. Політична ідентичність донеччан, як і загалом мешканців Донеччини, формувалася під впливом політики ідентичностей, що розроблялася, впроваджувалася і захищалася, насамперед, місцевим політикумом. Одним із проявів політики ідентичності став стан і особливості простору, в якому мешкає локальний соціум/індивід. В Україні нині постало питання перейменування 28 міст і 48 смт* у зв'язку з тим, що їхні топоніми все ще є тими, що по-своєму консервують совєтське минуле. У своєрідному рейтингу регіонів-претендентів на перейменування (згідно із законом „Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки") до трійки лідерів увійшла Донеччина (разом із Луганщиною та АР Крим), де перейменуванню підлягає 21 населений пункт (див. Таблицю II.2).

* На 14 серпня 2015 року кількість міст, смт, що підлягають перейменуванню, була уточнена: вона збільшилася до 81 населеного пункту.

Таблиця ІІ.2

Рейтинг регіонів, в яких топоніми міст і смт підлягають перейменуванню*

№ п.п.	Область/ регіон	Міста		СМТ		Усього
		кількість	назви	кількість	назви	
1.	*Донецька*	*10*	*Артемівськ, Артемове, Дзержинськ, Димитров, Жданівка, Кіровське, Торез, Комсомольське, Красноармійськ, Южнокомунарівськ*	*11*	*Войковський, Войкове, Володарське, Кірове, Кіровськ, Комсомольський, Красний Октябр, Ленінське, Пролетарське, Свердлове, Тельманове*	*21*
2.	Луганська	6	Артемівськ, Вахрушеве, Кіровськ, Свердловськ, Стаханов, Петровське	13	Бірюкове, Володарськ, Дзержинський, Калінінський, Комісарівка, Комсомольський, Леніна, Ленінське, Лютикове, Пролетарський, Фрунзе, Червоногвардійське, Червонопартизанськ	19
3.	АР Крим	1	Красноперекопськ	9	Куйбишеве, Кіровське, Красногвардійське, Октябрське, Леніне, Комсомольське, Совєтське, Совєтський, Орджонікідзе	10

Продовження Табл. ІІ.2

4.	Дніпро-петровська	3	Дніпро-петровськ, Дніпро-дзержинськ, Орджонікідзе	3	Кіровське, Щорс, Брагинівка	6
5.	Одеська	2	Іллічівськ, Котовськ	2	Комінтернівсь-ке Фрунзівка	4
6.	Кіровоград-ська	2	Кіровоград, Ульяновка	1	Димитрове	3
7.	Херсонська	1	Цюрупинськ	1	Калінінське	2
8.	Полтавська	1	Комсомольськ			1
9.	Чернігівська	1	Щорс			1
10.	Рівненська	1	Кузнецовськ			1
11.	Жито-мирська			3	Володарськ-Волинський, Жовтневе, Червоно-армійськ	3
12.	Харківська			2	Комсо-мольське, Чапаєве	2
13.	Волинська			1	Жовтневе	1
14.	Запорізька			1	Куйбишеве	1
15.	Сумська			1	Жовтневе	1
	Всього	28		48		76

** Складено на основі даних Українського інституту національної пам'яті (див.:* http://www.memory.gov.ua/page/dekomunizatsiya-0

Донеччина перебувала й у трійці областей-лідерів за кількістю сіл, назви яких пов'язані з комуністичним минулим (див. Таблицю ІІ.3):

Таблиця ІІ.3

Кількість сіл за областями, назви яких пов'язані з комуністичним минулим*

№ п.п.	Область, регіон	Кількість сіл	№ п.п.	Область, регіон	Кількість сіл
1.	Харківська	95	14.	Луганська	31
2.	Дніпропетровська	83	15.	Вінницька	24
3.	*Донецька*	*78*	16	Житомирська	20

Продовження ІІ.3

4.	АР Крим	55+1	17.	Черкаська	19
5.	Одеська	52	18.	Хмельницька	14
6.	Чернігівська	50	19.	Закарпатська	2
7.	Миколаївська	46	20.	Львівська	2
8.	Херсонська	46	21.	Рівненська	2
9.	Полтавська	45	22.	Тернопільська	2
10.	Запорізька	43	23.	Волинська	1
11.	Сумська	40	24.	Чернівецька	1
12.	Кіровоградська	40	25.	Івано-Франківська	0
13.	Київська	36			
Всього			908		

* *Складено на основі даних Українського інституту національної пам'яті (див.:* http://www.memory.gov.ua/page/dekomunizatsiya-0

Аналіз ситуації безпосередньо в місті Донецьку (до початку військових дій у регіоні) свідчить, що для нього характерним було (була):

– збереження совєтських назв районів (*Будьонівський, Ворошиловський, Калінінський, Київський, Кіровський, Куйбишевський, Ленінський, Петровський, Пролетарський*), вулиць (центральна вулиця міста з 1927 р. названа ім'ям Артема; назви понад десятка інших вулиць були пов'язані з іменами родини Леніна та інших совєтських діячів; мало місце „дублювання пам'яті" – були не тільки вулиці Артема, Фрунзе, Революції, але й Артемівська, Артемівське Шосе, Фрунзенська, Революційна. Вулиці з однією й тією ж назвою (наприклад, Леніна, Дзержинського, Бакинських комісарів [24]) були у різних районах міста;

– присутність „совєтськості" на карті міста (вулиці *Советская, Советских Танкистов, Советской Армии*);

– наявність вулиць, назви яких для мешканців Донецька вже нічого не значили (вулиця *5-го Декабря*, *4-й Пятилетки*), оскільки пам'ять про них у поколінь кінця 1990-х років уже вмерла;

– використання у назвах парків чи скверів знакових совєтських імен, явищ, символів (напр., Центральний парк культури і відпочинку імені О. С. Щербакова; Парк ленінського комсомолу /з 2011 року – Музичний парк/; сквери „Полеглих комунарів" і „Першотравневий");

– збереження інтенсивного „почервоніння” міського простору (вулиці *Красная, Красная Горка, Красная Заря, Красного Октября*, *Красный Коммунар* та ін., та ще понад 20 вулиць/провулків, які містили у своїх назвах „червону складову” – *Красноармейская*, *Красноводская*, *Красногвардейская* та ін.)*;*

– своєрідна „присутність Москви” у просторі міста (вулиці *Замоскворечная, Кремлевский проулок, Московская*)*;*

– наявність у просторі міста численних пам’ятників діячам совєтського часу (Ф. Дзержинському, С. Будьонному, Леніну, Артему, В. Куйбишеву, С. Кірову, „борцям за совєтську владу” та ін. Пам’ять про них „дублювалася”, що досягалося встановленням меморіальних дощок тим діячам, яким вже було збудовано пам’ятники (В. Дегтярьову, Ф. Дзержинському), або – кількох дощок на честь однієї й тієї самої особи (приміром, О. Ляшка), як і дощок для відзначення іменних вулиць й проспектів – „проспект Ілліча”, „вулиця Постишева”, чи одиничних дощок, якими відзначалися/поминалися політичні лідери совєтського часу – М. Хрущову, Л. Мєльнікову;

– збереження після 1991 року меморіальних дощок, які закріплювали пам’ять про нагородження Донеччини совєтськими орденами (двома орденами Леніна) [25];

– збереження своєрідних „місць пам’яті”: братської могили борців за совєтську владу у Будьонновському районі; групи аналогічних могил у Ворошиловському районі. У місті була низка пам’ятників, які присвячувалися загиблим у роки „Великої Вітчизняної війни”, „воїнам-інтернаціоналістам”, самі назви яких закріплювали в пам’яті мешканців совєтські міфи й традиції чи совєтські поразки, які подавалися як досягнення (про що й говорив відкритий у 1953 році пам’ятник загиблим у липні 1938 року над Сталіно чотирьом стратонавтам).

Як *значущі символи Донецька* варто розглядати пам’ятники „представникам професії” („Енергетик”, пам’ятники металургу, шахтарю і „Герою-рятувальнику”, „Слава шахтарській праці”, а також „пальму Мерцалова”), які з’явилися у часи СССР. Ці „індустріальні акценти” своїм способом дублювалися і на межі XX – XXI століть, що засвідчило встановлення, наприклад, у 1998 році пам’ятника „Комбайн прохідницький КСП-32” і

обіцянка одного із міністрів вугільної промисловості встановити пам'ятник жінкам-шахтарям [26].

Аналіз ступеня закріпленості на рівні свідомості громадян українськості Донецька свідчить, що він був досить низьким: було кілька відповідних пам'ятників (Б. Хмельницькому, Т. Шевченку, І. Франку), вулиць, названих на честь українських письменників (Лесі Українки, В. Сосюри, П. Тичини). Разом з тим, широка представленість у просторі міста російської/совєтської спадщини свідчила про поразку пам'яті про українські трагедії, перемоги, героїв. Загалом совєтське минуле по-своєму зберігали понад 260 „пам'ятників історії і культури" [27]. Таким чином, простір Донецька як міста в Українській державі, міста XXI століття, був законсервований *надмірною пам'яттю* про минуле у складі СССР.

У контексті політики „збереження/консервування пам'яті" можна розглядати рішення Донецької міськради 2008 року, яким її депутати не підтримали рішення Президента В. Ющенка про знесення пам'ятників совєтським партійним і державним діячам; відкриття у 2009 р. (за підтримки комуністів і „регіоналів", зокрема, Б. Колесникова) у Донецьку пам'ятника М. Ватутіну. Як і фактичну відмову мера міста А. Лук'янченка перейменовувати назви вулиць і районів міста [24].

Усе ж певні зміни в облаштуванні простору міста стали відчутними на зламі XX–XXI століть: у місті з'явилися пам'ятники/барельєфи літературним і міфічним персонажам (напр., „Бравий солдат Швейк", „Добрий ангел Миру"), кінематографічним героям (пам'ятник хворому, який зцілився), Джону Ґ'юзу, В. Стусу, жертвам політичних репресій і Ґолокосту, пам'ятник гривні. У 2006 році був відкритий парк „Український степ". Утім, інтелектуальна еліта (зокрема, Т. Мармазова, екс-проректор з навчальної роботи університету, а нині – утікачка до Москви, та нинішній „терористичний ректор" „Донецького університету" в „ДНР" С. Баришніков [28]) у 2008 р. активно виступила проти надання ДонНУ імені В. Стуса, який був випускником філологічного факультету Донецького педагогічного інституту (нинішнього ДонНУ).

„Європеїзація свідомості" донеччан по-своєму виявила себе у 1997 р., коли у місті було встановлено відлитий ще 1949 року дзвін – дар від німецького міста-побратима Бохума, з'явився Шеффілдський сквер, пам'ятник „The Beatles", скульптура „In Perspective" та ін.

Про специфічний спосіб входження міста у сучасність „заговорили" новозбудовані пам'ятники (С. Бубці, А. Солов'яненку, Й. Кобзону) та меморіальні дошки (Є. Щербаню).

Загалом, оцінюючи „простір пам'яті" міста, можна зробити висновок, що питома вага у ньому маркерів совєтськості була значно вищою, порівняно із маркерами, які б відображали сучасне розуміння історії України, утверджували політичні цінності й орієнтири, характерні для незалежної держави.

Говорячи про ідентичності, які, як відомо, тісно пов'язані зі спадщиною, варто звернути увагу й на музеї/музейні кімнати Донецька, яких, за деякими даними, до моменту початку війни у місті нараховувалося 140. Увагу привертає створений ще 1924 року Донецький обласний краєзнавчий музей (зруйнований у серпні 2014 р.), експозиція якого тільки починаючи з дев'яностих років XX століття почала поповнюватися місцевими археологічними знахідками козацького часу. У листопаді 2008 року було відкрито „громадський музей" „Смолоскип", експозиція якого розповідала про правозахисника, який здійснив акт самоспалення, Василя Макуха (1927–1968) та українського дисидента і політв'язня Олексу Гірника (1912–1978). То ж лише з унезалежненням України донецькі музеї демонстрували „достойнішу поведінку", перестаючи вводити „публіку в оману" [29].

Даниною совєтськості була офіційна символіка міста – герба і прапора, опис якої містився у „Статуті територіальної громади м. Донецька" [30]. Статут, зокрема, свідчив, що був „повний герб" міста, який мав особливості: був розроблений ще у совєтський час (у 1968 р.); його символіка була тісно пов'язана із совєтською ідеологією, яка обстоювала велич робітничого класу, ідеї комуністичного будівництва; на гербі була зображена п'ятикутна зірка та ін. Таким чином, повне збереження старих символів міста у новій державі – пропозиція, спрямована на поверхове переформатування свідомості і збереження у ній совєтських архетипів. Варіант герба 1995 р. здобув „зовнішні прикраси" [30].

Прапор міста також закріплював цінність минулого. „Статут…" констатував, що „прапор міста є офіційним символом, що відображає історію і славні трудові традиції міста".

Аналіз свят, які відзначалися донеччанами, свідчить про те, що найдавнішим і найвагомішим святом у Донецьку було свято із

акцентом на соціальній ідентичності мешканця міста – День шахтаря (відзначалося із 1948 р.), особливостями якого була „совєтська стилістика", „совєтська естетика" [31]. Відзначали День шахтаря наприкінці серпня, плавно переходячи до Дня Незалежності України, поєднуючи із Днем міста. Крім того, Донецьк святкував „травневі свята" (культурну маївку, свято Єднання, фестиваль православної культури „Паска червона", Парад вишиванок, День Перемоги) [32]. У червні донеччани відвідували заходи, приурочені до Дня захисту дітей, Дня молоді, Дня Конституції України. Разом з тим донеччани, виховані совєтською школою, виявляли байдужість до дня Героїв Крут чи Дня Соборності [33]. Щодо молоді, то вона була поза ідеологією і, як правило, успадкувала сімейні стереотипи [33].

Надзвичайного поширення на початку XXI століття набули релігійні свята. Таким чином, ідентитети громади еклектичні. Простір відтворював минуле: далеке – юзівське (яке у повсякденні мало впливало на самосвідомість), і ближче – совєтське, яке у свій спосіб вимагало поклоніння. Утім, впроваджувана політика ідентичності при цьому не брала до уваги той факт, що реконструкція совєтської ідентичності на рівні простору не означає відродження совєтської ідентичності на рівні свідомості індивідів чи громади. Це зумовлювало нестабільність свідомісних настанов мешканців Донецька.

Політичні ідентичності через призму громадсько-політичної активності. Про домінуючу політичну ідентичність мешканців міста Донецька можна судити, проаналізувавши, найперше, результати участі у референдумі 1 грудня 1991 року, коли на запитання „Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?" у Донецькій області позитивну відповідь дали 2 481157 осіб, або 83,90 % учасників референдуму (із 2 957 373 осіб, або 76,73% мешканців регіону, які висловилися); негативну – 372 157 осіб, або 12,58%. Тобто рівень підтримки молодої Української держави був високим. Українська громадянська ідентичність була домінантною у свідомості мешканців Донецька.

Аналіз ідеологічних орієнтирів донеччан у 90-х роках XX століття свідчить, що Донецьк став одним із перших міст в Україні, де

почало розгортатися громадсько-політичне життя. У 1990-х роках у місті відбулися установчі з'їзди Ліберальної партії України (1991 р.), Партії праці (1992 р.), до створення якої доклали зусиль М. Азаров, Ю. Борзяк, В. Ландик та ін. На теренах Донецька, області і – ширше – Донбасу набували поширення такі рухи й громадські організації, як „Интердвижение Донбасса", „Движение за возрождение Донбасса" ін., які об'єднували активістів, опозиційно налаштованих до національно-демократичних сил. Навесні 1992 р. в Донецьку представники цих та інших організацій створили Громадянський конгрес України (ГКУ, зареєстрований як партія у 1993 р.). Серед активістів вищеназваних організацій були: М. Азаров, О. Базилюк, В. Мещеряков, М. Рагозін, П. Хаймович, Д. Корнілов, О. Лузан, В. Карабулін, В. Терехов. Ключові ідейні настанови ГКУ – ідея федеративно-земельного устрою України, проросійськість і антизахідництво, які віддзеркалилися у задекларованій стратегічній меті партії – „відновлення національної, духовної, економічної й історичної єдності України, Білорусі і Росії". ГКУ виступав за укладання угод України з Росією щодо уможливлення інституту подвійного громадянства, фактичної нероздільності українсько-російського інформаційного простору, надання російській статусу другої державної мови, ратував за створення Євразійського союзу. У 1995 р. ГКУ об'єднався з „Республиканской партией Крыма"; у 1998 р. партію було перейменовано на Слов'янську партію, очільником якої став О. Базилюк.

Таким чином, на громадсько-політичному рівні однією із домінантних ідентичностей Донеччини/Донбасу стала проросійська ідентичність, яка мімікрувала, позначаючи свою суть то як „демократичну" і „ліберальну", то заявляючи про євразійську прихильність, то російську, то, зрештою, слов'янську.

Після заборони у 1993 р. Компартії України Донецьк став того самого року місцем проведення другого етапу Всеукраїнської конференції комуністів, яка була конституйована як „відновлювальний з'їзд" КПУ і на якій й було створено Комуністичну партію України (зареєстровану у жовтні 1993 року Міністерством юстиції України за номером 505). Робота, спрямована на створення КПУ, велася під егідою другого секретаря Донецького обкому Компартії України (реєстраційний номер 107) П. Симоненка. Таким чином, Донеччина стала „батьківщиною комунізму" в незалежній Україні.

У другій половині 1990-х років партогенез в умовах Донеччини набував нових ознак. Поряд зі слов'янськістю, комунізмом, лібералізмом на рівні партійного будівництва про себе заявили ідеї регіоналізму й мусульманських інтересів. Результатом цього стало постання у 1997 р. Партії регіонального відродження України (ПРВУ) на чолі з В. Рибаком (головою Донецької міської ради, міським головою) і Партії мусульман України (ПМУ), очільником якої став Р. Брагін (гендиректор СП „Турбо-Дон", голова мусульманської громади м. Донецька, голова президії Духовного центру мусульман України, брат кримінального авторитета Аліка Грека – Ахатя Брагіна).

Постання ПРВУ та ПМУ засвідчило, що:

– у ситуації, коли духовні практики не могли утримати в єдності той чи інший прошарок, не забезпечували реалізацію інтересів лідерів релігійних громад, останні вдавалися до створення і використання інших механізмів і, зокрема, партійно-політичних. Релігійна ідентичність ставала підставою для створення політичної партії;

– факт створення ПМУ і ПРВУ – аргумент на користь твердження про несконсолідованість еліти Донеччини (Донбасу) наприкінці 1990-х: відбувався процес своєрідного „об'єднання за інтересами";

– партія (із введенням у 1998 р. в дію змішаної системи виборів) ставала інструментом входження у владу (хоча спроба ПМУ під час парламентських виборів 1998 року виявилася невдалою: її підтримали 0,19% виборців). Утім, ПМУ як „релігійно-політичне об'єднання" виявилося ненадійним інструментом не лише для входження у владу, але й консолідації мусульман, про що свідчив розкол наприкінці 1998 р. й утворення паралельної структури з аналогічною назвою. Розкол вдалося подолати у 2003 р., коли відбувся третій партійний з'їзд, на якому очільником було обрано Р. Брагіна, а його заступником кримського татарина Н. Селімова).

У 1998 році у Донецьку пройшов Установчий з'їзд Політичної партії „Єдина Київська Русь", яку очолив голова ради федерації профспілок працівників підприємницького сектору „Солідарність" Ю. Пивоваров.

Як показали вибори до Верховної Ради України I (1990–1994) скликання, комуністична ідентичність виборців Донецька була

незаперечною: усі обрані до Верховної Ради України були комуністами. Обрані у 1994 р. уже представляли не тільки КПУ, але й Партію праці, ГКУ, СПУ, деякі обранці були безпартійними. Партійна ідентичність обраних у виборчих округах, розташованих у Донецьку, у 1998 р. була такою: Ю. Звягільський залишався позапартійним, А. Писаренко – членом КПУ. А. Рибак, як й І. Юшко, представляв новостворену (у 1997 році) Партію регіонального відродження України – майбутню Партію регіонів. В. Щербань був членом ЛПУ, а Р. Богатирьова, що прийшла йому на зміну у 2000 році, – членом ХДПУ, що засвідчило подальшу партійну диференціацію претендентів на парламентський мандат і відгук електорату Донецька на „пропозицію".

У процесі парламентських виборів 1990, 1994, 1998 років сформувався своєрідний пул „переможців Донеччини" – група осіб, яким вдалося не тільки у 1990-х представляти інтереси Донецька і – ширше – Донеччини у Верховній Раді України, але й в подальшому – на зламі XX–XXI століть. Серед цих осіб були такі особи, як М. Азаров, Р. Богатирьова, Ю. Болдирев, Г. Васильєв, Ю. Звягільський, В. Коновалюк, В. Ландик, О. Лєщинський, С. Матвієнков, О. Панасовський, В. Рибак, Г. Самофалов, П. Симоненко, М. Чечетов.

Під час виборів до Верховної Ради України IV (2002–2006) скликання у одномандатних виборчих округах у Донецьку мандати здобуди „переможці Донбасу" з попереднього десятиліття: Р. Богатирьова, Ю. Звягільський, В. Ландик, А. Рибак. Новим обличчям стала тільки Т. Бахтєєва. У загальнодержавному багатомандатному окрузі виборці Донецька проголосували за кандидатів у депутати від Виборчого блоку політичних партій „За Єдину Україну!", що стало виявом нової ідентифікаційної ознаки: по-перше, рівень свідомості донеччан уможливив підтримку владного виборчого проекту; по-друге, для донеччан гасло єдності України було, як можна судити, прийнятним. Обранці Донецька увійшли до депутатської фракції Партії регіонів у Верховній Раді України „Регіони України" (разом із іншими прихильниками „регіоналізму" – С. Бубкою, Г. Самофаловим, В. Наконечним, В. Пєхотою, С. Ларіним та ін.). Привнесений в українську дійсність донеччанами „регіоналізм" перейшов на новий рівень – партійний у парламенті.

„Помаранчева революція" (попри свої численні суперечності й недоліки) демократизувала ситуацію в країні. Однак у Донецьку спектр можливостей, розширений революцією, не був сприйнятий і використаний: у Верховній Раді України V скликання (2006–2007), обраній на пропорційній основі, у загальнодержавному багатомандатному окрузі виборці Донецька підтримали кандидатів від „своєї" партії – Партія регіонів, представники якої загалом здобули 185 мандатів. Серед обранців були все ті ж: Р. Богатирьова, Т. Бахтєєва, Ю. Звягільський, В. Ландик. У Верховній Раді України VI скликання (2007–2012) „регіоналами" виявилися 174 особи, серед яких знову були присутні Т. Бахтєєва, Ю. Звягільський, В. Ландик і В. Рибак, які по-своєму повторили успіх у 2012 р. під час виборів до Верховної Ради України VII скликання (2012–2014), коли Партія регіонів здобула найбільше мандатів серед інших політичних сил – 72. „Обличчя Донецька" – Т. Бахтєєва, В. Ландик і Ю. Звягільський – залишилися фактично незмінними. Утім, у двох донецьких округах уперше обранцями стали О. Бобков і М. Левченко.

Загалом, виборчі кампанії 2002, 2206, 2007 і 2012 років засвідчили, що ідея „регіоналізму", що почала формуватися як ідея особних інтересів, особної (від української, але ще в межах Української держави) регіональної – донецької/донбаської – ідентичності виявилася прийнятною для значного кола осіб, які у період роботи Верховної Ради України IV, V, VI, VII скликань взялися її підтримувати, з року в рік залишаючись у виборчих списках Партії регіонів і, відповідно, здобуваючи мандати парламентарів. Осердям „регіонального пулу", відмовившись (у різний час) від позапартійного статусу, як і від ідентифікації з будь-якою іншою політичною силою, у Верховній Раді України стали: М. Азаров, Н. Аркаллаєв, Т. Бахтєєва, Р. Богатирьова, В. Богуслаєв, Г. Васильєв, О. Єфремов, Ю. Звягільський, В. Зубанов, В. Ландик, С. Ларін, С. Ківалов, С. Клюєв, Б. Колесніков, М. Комар, О. Лєщинський, Л. Литвинов, В. Макєєнко, В. Наконечний, О. Панасовський, В. Пєхота, Г. Самофалов, Г. Скудар, О. Стоян, В. Тихонов, В. Турманов, В. Хомутиннік, О. Царьов, І. Шкіря, М. Янковський та ін.

Донецьк продемонстрував найбільшу прихильність до двох ідеологічних платформ – комуністичної і регіоналізму, які, своєю чергою, виявили здатність до, так би мовити, консервування у

свідомості донеччан ідеалів минулого і поступового відособлення від загальноукраїнського інтересу. „Регіонали" у Донецькій області „завжди залишалися партією влади… задовго до свого офіційного народження, оскільки її… лідери буди господарями Донбасу, і тоді, коли ще не придумали свого політичного проекту" [34]. Вони могли бути на загальнодержавному рівні в опозиції, але „у себе дома" – завжди владою, претендуючи при цьому на роль „нащадка совєтської влади" [34].

До Верховної Ради України VIII скликання (2014) більшість з колишніх „регіоналів" (зокрема, Т. Бахтєєва) увійшли як безпартійні і стали членами фракції Політичної партії „Опозиційний блок". Тобто зміна політичної ситуації в країні змушувала представників політичної еліти змінювати свою партійну ідентичність. Утім, Ю. Звягільський, якому вдалося бути обраним у 45-му виборчому окрузі в Донецьку (єдиному, де відбулося голосування в умовах війни), здобувши підтримку 72,73% голосів виборців, що в абсолютних цифрах становило лише 1 454 голоси, як і, наприклад, Д. Омельянович, який здобув перемогу у 49-му виборчому окрузі Донецької області, вступивши до вищезгаданої фракції, залишилися членами Партія регіонів. Для донецького електорату партійна ідентичність насправді не мала значення: він знову голосував за „своїх", які в умовах, що змінювалися, залишалися незмінними – Т. Бахтєєва і Ю. Звягільський.

Загалом, ідентичності представників еліти (політичної, економічної, інтелектуальної тощо) в Україні були/є більш мінливими – „гнучкими", ніж у обивателя (у т. ч. донецького). Переходячи із партії в партію, персона мала б декларувати зміну політичної ідентичності й цінностей. Утім, представники еліти виступають вільними від цінностей/зобов'язань і перед ситуативними „політичними друзями", і перед державою, і перед народом. Еліта демонструвала аморальність, бажання максимізації прибутків, непатріотичність, колабораціонізм, зрадництво тощо (що не можна розглядати як кризу ідентичності).

Незмінність осіб на посадах була характерною особливістю Донецька впродовж останніх понад двадцять років. Про що дозволяють твердити факти: у 1990–1992 рр. короткий термін на посаді голови міської ради Донецька перебував О. Махмудов. У листопаді 1992 р. головою Донецької міської ради народних депутатів та

головою виконкому став Ю. Звягільський, а його першим заступником – В. Рибак, що потягло за собою докорінну зміну ситуації на весь наступний час (аж до моменту постання „ДНР" і створення „міської адміністрації" на чолі з І. Мартиновим) – владу в Донецьку уособлюватимуть дві персони: у вересні 1993 – квітні 2002 рр. міським головою був В. Рибак (після того, як Ю. Звягільський у червні 1993 р. був призначений віце-прем'єр-міністром України, а у вересні того ж року – в. о. прем'єр-міністра України), у 2002 – липні 2014 рр. – О. Лук'янченко. Така особливість була одним зі свідчень надзвичайної слабкості місцевого самоврядування, впливу на ситуацію на місцях адміністрації і фінансово-промислових груп (див. про це: [35]).

Аналіз змінності голів Донецької облради свідчить про те, що після проголошення України незалежною державою очільником облради по кілька місяців були Ю. Смірнов (до квітня 1992 р.) й О. Петренко (квітень – 2 серпня 1992). Більш тривалий час у дев'яностих роках XX століття посаду обіймали В. Чупрун (12 листопада 1992 – липень 1994), В. Щербань (10 липня 1994 – 4 жовтня 1996), І. Пономарьов (4 жовтня 1996 – 14 травня 1999), В. Янукович (14 травня 1999 – 14 травня 2001). Термін перебування на посаді у 2000-х роках почав зростати: Б. Колесніков обіймав посаду у період травня 2001 – квітня 2005 і з 4 серпня 2005 до 25 квітня 2006 рр.; А. Близнюк був виконувачем обов'язки з травня до 4 серпня 2005 рр. і головою з 26 квітня 2006 р. до 15 квітня 2010 р.; А. Шишацький – з 15 квітня 2010 до 2 березня 2014, коли на зміну йому прийшов С. Тарута. При цьому показовим є те, що центральна влада в особі Президента України по-своєму підтримувала/консервувала владу на місцях. Так, після того як Ю. Смірнов перестав очолювати Донецьку облраду, він був призначений представником Президента у Донецькій області (20 березня 1992 – липень 1994), йому на зміну прийшов В. Щербань (11 липня 1995 – 18 липня 1996), який, будучи головою облради, очолив Донецьку ОДА. Короткий час (з 18 липня 1996 р. до 14 травня 1997 р.) головою Донецької ОДА був С. Поляков, якого 14 травня 1997 р. змінив В. Янукович, обраний, як вказувалося вище, у 1999 році головою облради. Після В. Януковича очільниками у 2000-х роках призначалися чотири особи: А. Близнюк, В. Логвиненко, В. Чупрун, А. Шишацький. У березні

2014 р. (з розгортанням кризи на Донбасі) очільником став С. Тарута, якого у жовтні змінив О. Кіхтенко.

Таким чином, з початку української незалежності дуже обмежене коло осіб утримувало владу у місті Донецьку й Донецькому регіоні. У 90-х роках XX ст. на Донеччині почав формуватися місцевий політичний режим, ознакою якого ставала незмінність людей при владі.

Ідентичність „свої" влаштовувала як місцеві громади, так і представників у центрі: жоден з українських Президентів чи Прем'єр-міністрів не вдавався до кардинальної зміни механізмів формування управлінської еліти на Донеччині. Більше того, місцева влада часто використовувалася центральною як адміністративний ресурс, спираючись на який можна було спочатку прийти до влади, а потім і утримати її. Взаємна зацікавленість сприяла тому, що створена у 1997 р. ПРВУ підтримала на президентських виборах Л. Кучму. Але не тільки ПРВУ надала підтримку останньому: на президентських виборах 1999 р. у Донецькій області за претендента, за даними ЦВК, проголосувало 52,90% учасників виборів, безпосередньо ж у Донецьку за Л. Кучму віддали свої голоси 54,66% виборців. Хоча Донеччина зайняла у рейтингу підтримки Л. Кучми лише 12-ту позицію (серед 27 регіонів країни і закордонного виборчого округу), але цей результат на тлі волевиявлення мешканців, наприклад, сусідньої Луганщини (де 53,87% виборців підтримали П. Симоненка) був промовистим. Прикметною була й перемога пропрезидентського Виборчого блоку політичних партій „За Єдину Україну!" на парламентських виборах 2002 р., якому Донеччина надала найбільшу підтримку.

Донеччина була частиною механізму відтворення режиму Л. Кучми. Представники Донеччини (наприклад, В. Ландик, М. Азаров, В. Щербань, В. Янукович, Г. Васильєв та ін.) обіймали високі посади на центральному рівні.

Своєрідною флуктуацією від ідеї регіоналізму і регіональної ідентичності стало рішення ПРВУ об'єднатися з Партією солідарності України, Партією Праці, Всеукраїнською партією пенсіонерів і Партією „За красиву Україну" (липень 2000 р.) і постання, відповідно, нової політичної сили за назвою Партія регіонального відродження „Трудова солідарність України" на чолі із трьома

співголовами – В. Рибаком, В. Ландиком і П. Порошенком і президією партії у складі М. Азарова, Ю. Звягільського і Л. Черновецького. Утім, міжрегіональний політичний альянс проіснував недовго – у 2001 р. партія змінила назву на Партія регіонів (ПР).

Показовим у цій ситуації було те, що в акцентуванні регіональної ідентичності Президент Л. Кучма не бачив жодної загрози.

Інша регіональна потуга – ПМУ – перед президентськими виборами 2004 р. свою найпершу увагу звертала на Крим, де мешкала найбільша кількість громадян із мусульманською ідентичністю. Таким чином, ПМУ не бачила необхідності у зближенні із ПР. Утім, у Криму ПМУ зіткнулася із конкурентом – меджлісом кримськотатарського народу, лідери якого мали свою політичну ідентичність і були в тісному контакті з національно-демократичними силами України і разом протистояли режиму Л. Кучми.

Новообраний Президент В. Ющенко, як і Л. Кучма, не мав наміру поборювати регіоналізм і регіональну ідентичність: В. Янукович був знову призначений на посаду Прем'єр-міністра України.

Піком торжества регіональної – донецької – ідентичності стали не лише перемоги Партії регіонів на виборах 2006, 2007, 2012 років, але й обрання В. Януковича на президентську посаду у 2010 р., вихід на політичну арену держави найбагатшої людини не лише Донецького регіону, а й всієї держави Р. Ахметова, який за списками Партії регіонів отримував мандат народного депутата на парламентських виборах 2006 і позачергових виборах 2007 років.

На початку двохтисячних років м. Донецьк став місцем проведення установчих з'їздів таких партій, як Всеукраїнська партія Миру і Єдності (2000 р.); Політична партія „Партія Козаків України" (2007 р.), чергових форумів таких політичних сил, як Партія слов'янської єдності України і Всеукраїнська партія духовності і патріотизму.

З 2009 р. партійні ідентичності донеччан урізноманітнилися за рахунок використання нових ідентитетів (як свідчать назви партій, що обрали Донецьк місцем розташування центральних статутних органів: Політична партія „Партія Народний порядок", Політична партія „Твоя Україна", Політична партія „Партія Народна Платформа"). Уже після Революції Гідності Донецьк став місцем пере-

бування штаб-квартир таких новостворених партій, як Політична партія „Українська сила" і Політична партія „Партія Європейських Демократів"*. Утім, саме ПР залишалася домінуючою політичною силою. Ідентитет „регіонал" був символом влади. З „регіоналами" політична свідомість українців пов'язала і сепаратизм на Донеччині (див. про це: [36]).

Крім політичних сил, значний вплив на ідентичності донеччан справляли представники таких значимих на Донеччині статусів, як „червоні директори" та „вугільні генерали", які у постсовєтський час стали власниками/співвласниками шахт, підприємств у регіоні. Шахтар, що був піднятий совєтською пропагандою на небувалу висоту, перетворився у „символ, якого немає" [37]), став – „маленьким донецьким". Про що засвідчила нерозв'язаність соціально-економічних проблем шахтарів, яка призвела до вибуху страйків ще за часів існування СССР, у 1989–1990 рр. Кожна з наступних страйкових хвиль (упродовж дев'яностих років XX століття) мала свої особливості і наслідки, але кожна з них сприяла стрімкому руйнуванню „шахтарського міфу". На цьому тлі у механізми тиску на центральну владу регіональні еліти уміло стали „вмонтовувати" протести людини із традиційно значущою соціальною/професійною ідентичністю – трудівника-шахтаря з його матеріальними потребами, переконаннями і рівнем свідомості, використовуючи при цьому шахтаря, найперше, у своїх власних інтересах (що засвідчили шахтарські страйки і походи шахтарів „на Київ". Зокрема, лютневий страйк 1996 р.; розгін О. Єфремовим і В. Тихоновим на Луганщині у День Незалежності України у 1998 р. учасників мирних протестів із застосуванням сльозогінного газу й кийків; акт самоспалення,

* Нині (на 2 листопада 2015 р.) за даними Мін'юсту України Донецьк/Донеччина – місце юридичної адреси таких 9 політичних сил, як: Слов'янська партія (реєстраційний номер /далі – №/ 469), Політична партія «Партія Козаків України» (№150-п.п.), Політична партія «Партія Народний порядок» (№167-п.п.), Політична партія «ДІТИ ВІЙНИ «НАРОДНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ» (№171-п.п.), Політична партія «Твоя Україна» (№182-п.п.), Політична партія «Партія Народна Платформа» (№217-п.п.), Політична партія «Українська сила» (№239-п.п.), Політична партія «Партія Європейських Демократів» (№251-п.п.), Політична партія «ВІДРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК» (№236-п.п.).

здійснений гірником О. Михалевичем 14 грудня 1998 р. на знак протесту проти свавілля влади, знущань з боку адміністрації шахти імені Баракова та багаторічної невиплати заробітної плати).

Відмовляючись від реформ шахт та інших підприємств регіону і розраховуючи на державні дотації, представники регіональної еліти (у своїй більшості) „консервували" економічні, а відповідно, й інші умови життя громад регіону. Нереформована економіка зумовлювала й незмінність форм життя і свідомісних настанов членів міських громад.

У політичному сенсі важкими умовами життя мешканців користалися комуністи (які по-своєму не просто опиралися намірам реформування галузі, але й розповідали шахтарям про „антинародність реформ"), очільники частини профспілок (своєрідні москвофіли), особи, які прагнули розпоряджатися місцевими ресурсами і владою (див. про це: [38]).

За визначенням місцевих мешканців, Донецьк можна було без скепсису назвати європейським містом (якщо не за рівнем життя, то за антуражем), але був дисонанс: з містом сусідила „безпросвітна злиденна донбаська провінція", де з'явилися кинуті житла (що спостерігалося востаннє ще за часів Голодомору). Донбас не став „материком благополуччя", а лише архіпелагом з невеликими „світлими" острівцями довкола успішних підприємств на чолі з не менш успішними персонами (наприклад, главою групи компаній „Норд" В. Ландиком, котрий спромігся заповнити відповідною маркою холодильників 99% внутрішнього ринку, чи Р. Ахметовим, котрий на засіданні парламентського комітету заявив, що „великий бізнес уже виріс із коротеньких штанців і здатен конкурувати на рівних" [39]. Цей бізнес по-своєму приборкав шахтарів: останній похід шахтарів з Донеччини, Луганщини та інших регіонів країни на Київ мав місце улітку 2002 року. Це дозволяє твердити про досягнення взаємопорозуміння „донецьких" із режимом Л. Кучми: у шахтарських походах „на центр" потреба відпала.

Утім, потреба тиснути на Київ відновилася у переддень і в час „помаранчевої революції". Однак, як виявилося, інструменту „шахтарі" вже було замало: представники донецької еліти вдалися до проведення у Сєвєродонецьку „Всеукраїнського з'їзду депутатів усіх рівнів", який відбувся у листопаді 2004 року і де була

„випробувана" ідея створення Південно-Східної держави у вигляді федеративної республіки, озвучена Б. Колесніковим [40]. Ідея „Пісуару" (за визначенням опонентів сєвєродонецьких стратегів) була новою формою шантажу і тиску на Київ, крім того – формою пошуку нової політичної ідентичності регіону. Новим було й те, що регіональна еліта, шукаючи підтримку в регіоні, апелювала вже не до шахтарів, а до „земляків", які змушені були виходити на мітинги в Донецьку. Ресурс „шахтар" вичерпав свій потенціал як „капітал" ідентитету „шахтар".

Ідентифіковані як „земляки" були не дуже підходящим ресурсом для розв'язання політичних проблем. ЗМІ неодноразово відзначали загальну аполітичність мешканців краю, їхню пасивну громадянську позицію [41], байдуже ставлення до виборів [34], абсолютне несприйняття закликів опозиції „вийти на майдан", бо „місцеві жителі асоціюють масове з обов'язковим (рознарядки профкомів на мітинги та ін.)" [33]; неготовність до протестів [42].

Цей приборканий аполітичний ресурс був „своїм" для Партії регіонів аж до початку трагічних подій на Сході України у 2014 р. Розуміння якості цього ресурсу, ставлення до нього проявлялося у тому, що, приміром, у 2004 році, за деякими даними, у центральному виборчому штабі В. Януковича обговорювалася ідея щодо того, щоб взагалі не виділяти кошти і, відповідно, не витрачатися на фінансування агітаційної роботи на Донеччині: була впевненість, що „свої" „і так проголосують" [41]. Опозиція також не хотіла працювати із місцевим населенням „з його рабським менталітетом" [33]. А насправді ж – опозиційні політики були неспроможними сформулювати чіткі й зрозумілі для виборців Донеччини послання, виробити ефективну стратегію дій у регіоні [33].

„Регіонали" допускали у свою вотчину своїх сателітів, якими були не тільки згадані вище комуністи, але й представники вкоріненої у Донецьку Слов'янської партії, лідер якої – А. Базилюк – реанімував кримську партійну організацію, яка, у свою чергу, устами очільника С. Шувайнікова відкрито проголосила „найближчу мету": „примусити державу поважати права росіян і російськомовних".

Особи із ідентичністю „донецький/донецькі" проникали на всі рівні влади, чому сприяло, зокрема, і друге прем'єрство В. Януковича (4 серпня 2006 – 18 грудня 2007 р.), і перемога Партії

регіонів на парламентських виборах 2006 р., дострокових 2007 р. та 2012 р. чи, врешті-решт, обрання В. Януковича на президентську посаду у 2010 р. Ідентитет „донецькі/донецький" по-своєму переріс межі свого побутування – власне, межі міста Донецька, і став словом-називанням усіх вихідців зі Сходу України, точніше – з Донбасу. При цьому шахтар з Донбасу (початку XXI століття) – людина, що дуже важко працювала, була аполітичною, у більшості своїй залежною від власника підприємства, деморалізованою. Утім, „люди Донбасу" не були ментально однаковими: якщо луганчани, приміром, у 2009 р. виходили у День пам'яті, щоб не тільки пом'янути О. Михалевича, але й сказати „ні!" „тихоновщині", а в 2013 р. 24 серпня і 14 грудня проводили дні пам'яті подій 1998 р., то в Донецьку/*Ахметов-сіті* цього не відбувалося: війна еліти Донецька з місцевою громадою завершилася на користь еліти.

Після втечі В. Януковича „донецькі" знову скористалися інструментом „сепаратизм", використання якого й призвело до постання „сепаратистських ідентичностей" й зруйнування Донбасу.

У цілому, політичний процес 1990-х – початку XXI століття на Донеччині витворив у свідомості донеччан негативний образ „Іншого" в образі іншої частини України, яка *не чує Донбас*, *яку Донбас годує*.

„Донецькі": самоідентифікація. Маючи хоч і неоригінальну, але власну назву (тобто – Донецьк), місто навіть на початку XXI століття не спромоглося позбутися персоніфікації-належності: до ланцюжка назв Юзівка–Сталіно–Донецьк додався свідомісний акцент – *Ахметов-сіті* [43], що віддзеркалював розуміння мешканцями громади „феодальної" належності міста (і, власне, його громади) одній персоні. Калькована з англійської прикладка *-сіті* „сигналила" про претензії міста на європейськість, цивілізованість. Така *феодальна*, але й *європейсько-цивілізаційна* забарвленість поняття, можливо, виступала до певної міри компенсаторним (для свідомості і психіки донеччан) прийомом, який блокував відчуття ущербності.

Ахметов-сіті був столицею *Бананової республіки* – Донецької області [43]. Таким чином відбувалося своєрідне відокремлення Донеччини від решти українських земель, що свідчило про своєрідний кордон у площині „ми"/„вони". Підставою для такої самоідентифікації регіону було зображення „пальми Мерцалова" на

гербі області (1999 р.) [44], який, як зауважували знавці геральдики, був поза геральдичними нормами і канонами, поза українськими і слов'янськими традиціями, символізував недосконаліть, еклектику бажань і переконань, обрамлену в невпевненість [45].

Свідомість членів міської громади характеризувалася наявністю в ній численних розламів, кордонів і протиставлень, які на рівні риторики здійснювали розмежування у площині „ми"/„вони". Так, побутування таких понять, як *банабаки* (для позначення у Донецьку ассирійців), *каманчі* (цигани), чи використання лайливих термінів на позначення греків, як і виокремлення національності дітей, народжених у шлюбі між українцем/українкою і росіянином/ росіянкою, як *хохлоцап* (від *хохол* і *кацап*), створювало чергову лінію розмежування у міській громаді і свідчило, що однією з підстав кордону безпосередньо у міській громаді була національна належність, за якою й відбувалося розмежування у площині „ми"/„вони" [43].

Простір міста відокремлювався від найближчого оточуючого середовища, тож неподалік *Ахметов-сіті* розташовувалося *Янукієво* чи *Януковка* (як називали місто Єнакієве), а також *Дебільцево* (місто Дебальцеве) і *Макаковка* (Макіївка) та ін. [43]. Донеччани відокремлювали себе від *бублаїв* (мешканців села, а згодом міста Мар'їнки), *калюжників* (мешканців села Константинівка Мар'їнського району). У свою чергу, всередині Донецька від донеччан намагалися відмежуватися *моспинці* – жителі міста Моспино, яке хоч і було (з певного часу) частиною Донецька, але, як свідчив фальшивий сайт Моспинської міськради, обстоювали свою *інакшість* [43]. Тобто однією з підстав кордону-розламу була територіальна ознака.

Частина мешканців міста називалася *вербованими* (які з'їжджалися на відбудову Донбасу після Другої світової війни з усього СССР), що відокремлювало приїжджих від місцевих. Як і виокремлення кварталу житлових будинків (між поселеннями „Октябрський" і „Сєвєрний" у Куйбишевському районі) і називання його *Ташкент* засвідчувало присутність у Донецьку ще одних *інших* – приїжджих із Узбекистану жертв землетрусу. Місцем мешкання циганів був *Циганський посьолок* у районі Буддеталь (уздовж Червоногвардійського шосе).

Мова донеччан свідчила про відокремленість у міському просторі бідних від багатих [46]. Про конфлікт поколінь по-своєму

свідчило поняття *совковці,* використовуване щодо народжених до 1991 р. Присутність у мові таких понять, як *білі сорочки* і *білі каски* свідчила про інший кордон – кордон між шахтарями і управлінською елітою шахт [43].

Про дисонанси свідомості членів міської громади, викликані життям у просторі, насиченому совєтською символікою, свідчив факт *нового читання старих символів*. Так, за площею Комунарів закріпилася нецензурна назва. Пам'ятник Артему біля міської ради із-за специфіки вигляду під різними кутами зору дістав назву *Bad finger*. Пам'ятник шахтарській праці – *Гітлер,* оскільки стояв із витягнутою рукою. Пам'ятник Леніну іменувався *пам'ятником Леннону.*

Присутність у словнику донеччан поняття *Божа людина* розкриває таємницю проникнення на виробництва на території України представників УПЦ (Московського патріархату) і, відповідно, дає чіткіші уявлення про механізми посилення російського впливу в Донецькому регіоні. Зокрема – з 2000 р., коли, приміром, Донецький металургійний завод (ДМЗ) увійшов до концерну „Енерго" і на підприємстві почали культивуватися „православні традиції": було збудовано храм (2003 р.), у цехах запрацювали „духовні вітальні", з метою посилення зв'язків „храму" з робітниками була запроваджена посада „помічника по персоналу", яким, зазвичай, ставав голова цехкому або нормувальник. Такого „помічника" і називали *Божою людиною,* або просто *Боженька* [47].

Характерний момент: попри різноманіття релігійної сфери міста *Боженька* на підприємства заходив виключно від імені УПЦ (МП), організації якої були найбільш численними. Насадження релігійності робітникам було одним із важелів у складному механізмі утримання під контролем їхньої свідомості. Насамперед – політичної. Наслідком було те, що „люди взагалі не вирізнялися особливим інтересом до політики" [41].

Про політичні ідентичності донеччан можна судити, аналізуючи їхнє ставлення до *української мови й історії, Української держави*. Експерти, зокрема, засвідчували, найперше, специфічність їхньої позиції, відзначаючи особливості регіону: „У Донецькій області є міста, засновані і заселені виключно зеками. Традиції кримінального світу глибоко в'їлися у мову, культуру і побут „донецьких". …Право власності на маленьке, але своє ніколи не було формуючим світо-

глядним чинником" [48]. Більшість мешканців регіону розмовляла російською і не дуже шанобливо ставилася до української, але донецька інтелігенція і молодь іноді демонстрували „показове шанування української мови"; крім того, українською починали користуватися люди, які не робили цього раніше [49]. Для активістів області українська мова була ритуальною: для тих, хто їх споглядав, було очевидним, що українська звучала лише перед об'єктивом камер, що підводило до думки про „професійних українців" [33]. Загалом же, як свідчили дані соціологічних опитувань [50], приміром, у 2008 р. 98% донеччан вільно володіли російською мовою, 2% – досить вільно; 35% мешканців вказали, що вільно володіли українською, 34% – досить вільно. Але 7% мешканців міста зазначали, що взагалі не володіли українською, а 24% – володіли погано. При цьому впадало в око те, що з підвищенням віку містян знижувався середній рівень володіння ними українською мовою, а найгірше володіли українською особи у віці 40 – 49 років. У осіб старшого віку знання перебували не на багато вищому рівні. Тобто, як було підмічено, „ростити україномовне покоління вимагалося від російськомовних викладачів і вихователів" [50]. Але особливістю ставало те, що і російської молоді покоління не знали: спілкування відбувалося на напівкримінальній говірці, яка „роз'їдала… душу, формуючи і модель поведінки, і ціннісні орієнтири", що, своєю чергою, зумовлювало „тотальне небажання молоді працювати і навчатися", але устремління „розвести лохів" і „зрубати бабла по-легкому" [50].

Щодо місцевої влади, то вона не була схильною створювати сприятливі умови для її поширення в регіоні. Навпаки – ухвалювалися рішення (зокрема, Донецькою міськрадою, приміром, у 2008 р), згідно з якими планувалося „не допускати збільшення кількості учнів, які навчалися б українською мовою, розширення мережі україномовних шкіл і класів"; такі самі обмеження поширювалися і на дошкільні заклади [50][*]. Показово, ще серед ініціаторів „блокування українського" був секретар Донецької міської ради М. Левченко, який згодом став одним із натхненників сепаратизму.

[*] На 2008 р. у Донецьку функціонували 34 україномовні школи і 649 класів із навчанням українською, які разом забезпечували навчання для 15 140 учнів, що становило 21% від загальної кількості школярів.

„Донецькі" сприйняли негативно заряджені антиукраїнські міфи (наприклад, про „бандерівців", що, як відзначали експерти, дисонувало із функціонуванням у місті „радикально налаштованих націоналістичних угруповань"). Утім, це пояснювалося, швидше, незнанням історії, ніж свідомою неповагою до українського минулого [49].

„Регіональні патріоти" Донеччини бачили у „донецькому" особливого українця, вихідця зі „славного героїчною шахтарською… працею регіону", і, на відміну від інших українців, – трудолюбивого [49]. Місто Донецьк у свідомості донеччан поставав як: „столиця Донбасу" [49]; згодом (після закріплення В. Януковича на прем'єрській посаді) – як „ділова столиця України" [51]. Відчуття „столичності" породжувало інше відчуття – винятковості, обраності.

Ставлення представників Донбасу до Української держави характеризувалося тим, що воно було „переважно споживацьким": мешканці регіону були готові „любити тих, хто перешкодить остаточно перетворити… життя у пекло" [52]. У деяких з них Україна ототожнювалася із Західною Україною, асоціювалася із західноукраїнськими символами культури, формою західноукраїнського патріотизму, крім того – із історією й традиціями Правобережної України; Україна – це там, де говорять українською, і вони надихалися „на поширення відповідних цінностей у себе в регіоні. …Працює формула „добре там, де нас немає", але у межах однієї країни" [52]. Своєю чергою, Донецьк витлумачувався як „львівський антипод у сенсі західності" [46]. Утім, іноді Львів поставав у несподіваному ракурсі: „Львів – це Донецьк, у якому закінчилося вугілля" [53]. Були й такі мешканці регіону, для яких була прийнятною модель „Україна як нео-УССР": Донбас „бачив" Україну „індустріально-господарською державою, де цінність західних областей країни зводиться лише до моральної підтримки південно-східних регіонів у погоні за економічним процвітанням". Така Україна (яку Донбас „годує") мала б бути постійно в „активній дружбі" зі всіма республіками СНД, продовжуючи „справу СССР" [46]. Зрештою, були й ті (нечисленні у своїй кількості), які обстоювали модель „Україна як Україна" і були здатними „вкласти все різноманіття сучасної України в єдину картину і вважали цю картину правильною" [46]. Дехто з-поміж донеччан усвідомлював,

що Донбас – „не шароварна Україна з глечиками і пасіками, мононаціональна і „свідома". Але все ж – Україна. Просто трішки інша Україна, якій навіть власні вожді відмовляють у праві на існування" [54].

Згодом донецькі інтелектуали твердили, що донецькі, єнакіївські, макіївські кадри впродовж більше десяти років розбудовували „свою „регіональну Україну"" – „країну РУ", характерними ознаками якої стали: подвійне мислення; добробут можновладців; симбіоз комерсанта і бюрократа; перерізання стрічечок там, де нічого не побудували, і отримання нагород за те, що нічого не робили; „потьомкінські села" і місцевий діагноз „пильовий інсульт"; підприємств – „в тіні", зарплата – в конверті; суть зворотного зв'язку з громадянами полягала в тому, щоб примусити їх змінити свої погляди; стан інфраструктури – плямистий; демократія і свобода слова – не більше, ніж ярлики; українська державність потрібна постільки, поскільки хочеться бути „першим хлопцем на селі"; „мовне питання" ніколи не буде розв'язано, оскільки „пропаде класна передвиборча фішка" [55].

З початком російсько-української війни представники інтелектуально-ділової еліти Донецька відзначали, що „з'явилися люди, які гостро відчувають спільність долі з Україною, інші згуртувалися довкола „русского мира", треті просякнулися донбаською ідентичністю – все це було перемішано, як у будь-якому прикордонному краї. Донецьк у цьому сенсі не Львів і не Архангельськ, у нас значно більше відтінків" [56].

Місцеві інтелектуали (наприклад, Є. Шибалов [57]) іноді писали про Донецьк як про „українське Задзеркалля", де доводилося бігти по колу, „бігти чимдуж, щоб тільки залишатися на місці", що й віддзеркалювало світосприйняття людини, зайнятої на безперервному виробництві, яке не підлягало реформуванню: система мала лише відтворювати саму себе, і це була „ідеальна організація буття по-донецьки". Консерватизм і нонконформізм донеччанина-шахтаря проявлявся під час походів до Києва, мета яких дотації, зарплати, незмінність правил гри. Саме такі бажання концентрувалися у слові *стабільність*. Будь-які посягання ззовні на стабільність не сприймалися: той, хто прагнув змін, – ворог.

Снобізм і зневага до *іншого* сконцентрувалися у самоідентифікації з місцевим акцентом: *я/ми – донецький (і)*, ідентифікаційними характеристиками якого були: російська мова як „мова міжнаціо-

нального спілкування", розпливчата ідентичність, вибудувана на запереченні (не-кияни, не-бендерівці, не-росіяни…); фаталізм і віра в удачу – *фарт*, а тому і підтримка того, кому *фартить* (починаючи від сусідньої бригади, яка наткнулася на *жирний пласт* і отримала більшу зарплату, до В. Януковича, якого треба підтримати на виборах, бо він *свій* і *фартовий*); замкнутість, яка не дозволяє публічно говорити „ані про свої релігійні переконання, ані про національності, ані про родину"; реакція на зовнішню загрозу – *розбігтися*.

Утім, крім снобізму, донецькі мали й інший свідомісний зріз, в основі якого був *страх*, про який по-своєму розповідали заголовки в інформаційних ресурсах (див.: [58–64]).

Картина життя донеччанина, особливості його життя доповнювалися такими штрихами:

– „Тут немає і не може бути питання власності і розуміння власності. …рефлексії смерті немає … немає самобачення…" [65];

– основна традиція – традиція групового виживання, яка відмітає потребу в національній самоідентифікації і породжує крайній прагматизм: „усе, що не слугує виживанню…непотрібне" [54];

– жодних сподівань на державу і місцеву владу [42];

– „рабська покірність волі можновладців" [66];

– „Тут є боги, які … всі – система привласнення. До них не можна підходити із питанням совісті, моралі – це інший спосіб освоєння простору"; вони „підлі, хитрі, які п'ють, огидні, але боги. І треба жертвувати, треба голосувати за них,.. і тоді, напевно, буде умиротворення і завтра буде дуже успішним полювання. А можливо, і не буде – ну, тоді вони розгнівалися і треба жертвувати ще і ще" [65];

– „тюрма – це теж хороше місце. Тому, що там годують, там можна жити, там тепло, врешті-решт" [65];

– діти працюють в копанках [67], „так не можна жити, здається. Але так живуть", бо „добра тут ніхто не бачив. У добро тут ніхто не вірить" [65].

Утім, з погляду місцевої еліти, Донеччина й Донецьк – це „Можливості доведені справою" (як було закріплено на гербі). Представники місцевої еліти твердили, що „у нашій країні багато хто не задоволений життям… утім, у Донецьку їх менше, і є в

людях якась віра у світле майбутнє. Не в комунізм, звісно, а в свою власну удачу" [68].

На самих себе, „донецьких", світло проливають мистецькі твори, авторами яких є, насамперед, вихідці з Донбасу. Зокрема – Р. Мінін, який є творцем „світлого образу робітника" у таких картинах, як „В забой или в запой?" із серії „Шахтарський фольклор" (2007–2011 рр.), серія „План втечі із Донецької області" (2012 р.) чи „Лузерам сниться війна" (2010 р.), що по-своєму „говорила" про налаштованість місцевих лузерів. Свій кут бачення у митців і на сучасний світ, який постає як такий, що позбавлений індивідуальності (графічна інсталяція П. Макова „Східний хрест", 2010 р.), де людина й оточення – жертви Утопії (О. Салманов, фотосерія з покинутих промислових об'єктів Макіївки, 2012 р.).

З огляду на вищесказане, інтерес викликає і своєрідний „погляд з боку" на Донецьк. „Страшні злидні. Знищені люди. Ми живемо у Києві і навіть не можемо уявити, який масштаб цієї катастрофи. Люди не мають роботи, не мають доходу, не мають майбутнього, вони лишилися поза державою. Відпрацювали, купили горілку, мішок вугілля обміняли на картоплю. Живуть у бараках. І як вийти з цієї жахливої ситуації? Вони всі ці бараки завішують фото-шпалерами. Уявляють, що є десь якесь красиве, цікаве життя, якісь пальми. А їх оточує груба, стіл. Вип'ють горілки і дивляться на оці шпалери. Це їх всесвіт. Життя – одне, а мрії – зовсім інші" [69].

Наприкінці 2014 року донеччани, рефлектуючи над своїм минулим і „воєнними буднями", робили численні „уточнення" щодо себе, своїх політичних орієнтацій: „Донецьк – це Україна", „і Донбас – це теж Україна"; „Донецька і Луганська області – це українське село, і так було завжди. Україномовне, українське село"; у березні – травні 2014 року соціологи свідчили, що 65–67% опитаних хотіли жити в Україні. Трішки більше третини – хотіли у Росію, у „ДНР", у Совєтський Союз, оскільки то був „золотий вік", який характеризував свідомісний зріз кожного суспільства, що привласнює: там були шахтарі і металурги, суворий вождь, що сидів у Кремлі. Утім, „золотий вік" уже пам'ятали не всі: він залишився у легендах, які оповідали про „Велику Перемогу", яка – „сакральна і абсолютно вихолощена у смисловому сенсі": „наші"

перемогли „не наших", фашистів; які ж „ми тоді були молодці і як ми всім тоді врізали"! [65].

Оцінюючи ситуацію наприкінці 2014 року, вихідці з Донеччини зазначали, що „Донецьк більше схожий на зґвалтовану жінку, ніж на європейське місто", де побутує „сором, жертовність і небажання про це думати"; де „немає громадянської війни, це війна Росії проти України" [65], адже – „Донбас дуже толерантний", у нього „нема набору своїх традицій, регіон став місцем зіткнення різних ідентичностей, націоналізм і екстремізм йому невластиві" [56]; „Донецьк ніколи не був сепаратистським, за винятком купки маргіналів, які становили значно менше одного відсотка від усіх мешканців регіону. Та несподівано ним став. І такі метаморфози невипадкові. Бо вони ШТУЧНІ. Тобто привнесені ззовні й зсередини абсолютно конкретними людьми, які нав'язують області свою маніакальну ідею про необхідність руйнування України". І це відбувалося на тлі політики, здійснюваної керівництвом області „останніми місяцями": виконання вказівок „центру", що призвело до того, що народ реально повірив у придуманих „правих радикалів"; нескінченне залякування мирних мешканців Майданом і якимись міфічними ешелонами бойовиків „Правого сектору" зіграло з „донецькими" злий жарт, оскільки народ дійсно повірив і почав боятися західноукраїнських бойовиків та вдався до створення загонів самооборони та „вперше за всю історію України, крепко задумався, чи потрібна така Україна?" [70].

2015 рік був часом постійної переоцінки ситуації. Одні з українців дивилися на донеччан і стверджували, що „Донецьк – це не „всі ватники" [71], інші ж твердили, що „жадібність, меркантильність людей підштовхнула їх до „кращого життя" і вроджена азійська жадібність породила у їхніх серцях ненависть до власної країни!" [72]. Інші дійшли висновку, що „історія Донбасу – це об'єктивована казка про „Рибака і Рибку" [71]. Були й ті, хто схоплював іншу суть: „За всі роки незалежності України дійсно української влади тут не було. З людьми ніхто не працював" [73]. Нині Донбасу – „кінець". Утім, кінець – „це початок. Хоча наступний шанс Донбасу треба буде заслужити. Чи, швидше – усвідомити. Можливо, пройде не одне десятиліття, коли Схід почне розквітати новими відтінками

українського пост-індастріал… Поки що Донбас очікує, хто займе місце грізного директора" [74], господаря.

Інформаційний ресурс Донеччини як чинник впливу на політичні ідентичності громадян. Свідомість донеччан перебувала у межах і під тиском своєрідного інформаційного поля. Серед проаналізованих понад 200 регіональних новинних сайтів і сайтів, присвячених минулому і сьогоденню України, було виявлено лише кілька україномовних (газета „Домаха" /м. Маріуполь/, ресурс „Поштовх", портал громадянського суспільства, проект „Хата"). Функціонувала низка російськомовних сайтів, контент яких інформував про українську історію (ресурс „Третий Гетьманат Украинской казацкой державы"), політику і політиків в Україні (сайти „Вся правда о донецких", про політику і політиків)

Суб'єктами інформування (що витікало як із самих назв ресурсів, їхньої самопрезентації, так і характеру розміщеної інформації) виступали: *обласна рада і ОДА Донецької області* (газета „Жизнь"), Донецький *міський голова* (О. Лук'янченко), *„громадські організації"* (обласні громадські організації – молодіжна громадська організація „Поштовх", громадські організації „Донецький центр громадянського реагування „Протест", „Громадська Рада"), *„громадянське суспільство"* (портал „NGO.Donetsk.UA"), *„неполітичне співтовариство українців Донеччини"* (проект „Хата"), *національні організації* (сайт „Русский Донбасс"), *дослідницькі центри* („Центр исследований социальных перспектив Донбасса „Остров""), *інформаційне* чи *інформаційно-аналітичне агентство* („Информационное агентство Донбасса „Новости.dn.ua"", „Информационно-аналитическое издание „УРА-Информ""), *„кореспонденти"* („Корреспондент Донецка"), *окремі персони* (сайт „Аналитическая служба Николая Гаврилюка") тощо. Частина назв ресурсів по-своєму свідчила про анонімність суб'єктів інформування (наприклад: „Донецкий Коммуникационный Ресурс", „КИД. Юго-восточная лига").

Крім Донецька, як центру області, кілька міст регіону – у т. ч. Артемівськ, Горлівка, Краматорськ, Маріуполь, Слов'янськ, Харцизьк, Червоний Лиман, Червоноармійськ – були представлені в Мережі власними інформаційними ресурсами („Бахмутские ведомости", „Горловская городская газета „Кочегарка"", та ін.). У деяких

інших – всеукраїнськості („Всеукраинская спортивная газета „Спорт-арена””).

У Мережі були представлені ресурси не тільки українців чи росіян, що мешкали на Донеччині, але й азербайджанців (сайт Конгресу азербайджанців Донецької області), що досить слабко відображало національний склад Донеччини (де за переписом населення 2001 року мешкали представники понад 130 національностей).

Зіставлення назв ресурсів „Русский Донбасс” і „Український Донецьк”, як і контенту, дозволяє говорити про своєрідне протистояння ідентичностей у регіоні, про присутність в інформаційному просторі України рупорів і провідників політичного впливу сусідньої держави й ідеології „русского мира”; про формування своєрідних кордонів у соціумі шляхом атаки на все, що мало українські маркери (чому підтвердженням були, наприклад, твердження сайту „Союза правой молодежи Донбасса”: „Украинская молодежь политически дискредитирована” (див.: [75]). Для назв деяких ресурсів була характерна провокативність назви, як, приміром, для створеного у 2011 році сайту „vDonetske.net.ua”. Таким чином, можна твердити, що у регіоні домінував російськомовний Мережевий ресурс. Україномовний (на початок 2015 р.) був представлений незначною кількістю сайтів і був відносно „молодим”.

Україномовний мережевий простір громадянського суспільства дозволяє говорити про своєрідну аполітичність українців Донеччини (про що свідчив, приміром, проект „Хата”, портал „NGO.Donetsk.UA. Портал неполітичних новин”). Разом з тим в області були сили, які наголошували вагомість російськості в регіоні (наприклад, сайт „Русский Донбас”). Присутність у Мережі ресурсів з конкретними ідентитетами інших національностей була незначною.

Контент низки ресурсів мав певну антиукраїнську спрямованість (про що дозволяв твердити факт існування, наприклад, сайту „vDonetske.net.ua”). Але це не викликало занепокоєння у держави (держава санкціонувала його діяльність), а відтак – сприяло формуванню соціально-політичних розламів у соціумі Донеччини.

Аналіз процесу розвитку періодики Донеччини свідчить, що з початку 1990-х років у регіоні досить гостро стояло питання

україномовних часописів. Чи не першим більш-менш вагомим виданням (на тлі короткочасного існування низки малотиражних і газет-листків) стала щотижнева газета „Східний часопис" (виходила у 1992–1997 рр. у Донецьку). Згодом (у 1994 р.) з'явився додаток „Козацький край" [76].

На 1 січня 2005 р., за деякими даними, на Донеччині було зареєстровано 990 періодичних видань, з яких тільки 18 видавалися виключно українською мовою (у тому числі обласна газета „Донеччина"). 69 газет і журналів заявляли, що друкували свій тираж як українською, так і російською. Більшість же видань (понад 660) були російськомовними [76]. Дані Донецької обласної державної адміністрації за 2011 р. свідчать, що на 1 квітня 2011 р. на Донеччині було зареєстровано 1245 друкованих видань, з яких 14 були україномовними, 121 видання виходило як українською, так і російською мовами (тобто були двомовними), інша періодика була російськомовною.

Аналіз видань, які пропонувалися мешканцям Донеччини на паперових носіях (тобто були внесені до „Каталогу періодичних видань України", зокрема, на 2014 рік і на які Укрпошта проводила підписку) підводить до таких висновків:

– Донеччина була представлена в „Каталозі…" кількома десятками видань, на відміну від, приміром, сусідньої Луганщини (друкована продукція якої була в рази меншою). Тобто область (разом із Харківщиною, Дніпропетровщиною, Львівщиною) входила до числа тих регіонів України, чия присутність на ринку друкованої газетно-журнальної продукції держави була найбільш суттєвою, що по-своєму говорило про значні ресурсні можливості місцевих видавців;

– показовим був факт наявності в регіоні періодичних видань, що віддзеркалювали інтереси певних груп соціуму. Серед них – видання „Эллины Украины", „Казак" і „Україна козацька", які виходили в світ раз на місяць. Останні два видання – вияв, так би мовити, двох „козацьких світів" у регіоні – українського і проросійського;

– газета „Хочу в СССР" була не просто газетою „групи за інтересом", виявом ностальгії за минулими часами, але газетою, шпальти якої були виповнені проросійськими, антизахідними, антисемітськими настроями (див., наприклад: [77–81]). Більше

того – на сторінках „демонстраційного номера" видання у Мережі на початку 2013 року з'явилася стаття „Что такое гражданская война?", в якій „розписувався" негативний сценарій для України: погроми, вбивства, терор, розкол країни, введення на її територію російських та інших іноземних військ [82].

Оприлюднення сценаріїв розподілу України не лякало можновладців: „Хочу в СССР" була занесена до „Каталогу періодичних видань України. Видання України для України на період з січня 2015 р. до грудня 2015 р." [83]. До „Каталогу…" на 2015 р. були занесені й донецькі „Итоги недели", які ще в 2014 р. неодноразово характеризувалися в медіях як „сепаратистське видання" [84]. Крім них – „Газета для соотечественников Русская ПРАВДА" (див.: [88]), яка, з-поміж іншого, була „зв'язковим" між Російською Федерацією і „соотєчєственніками" в Україні і до певної міри координувала їхню діяльність [85–86].

У регіоні, як і по всій Україні, розповсюджувалася низка російських газет („Аргументы и факты в Украине", „Московский комсомолец", „Комсомольская правда в Украине", „Сельская жизнь в Украине", „Совершенно секретно – Украина"). Показово, що „Комсомольская правда в Украине" мала кілька версій, одна з яких була розрахована і на мешканців Донецька й Луганська та інші регіони („Комсомольская правда. Крым", „Комсомольская правда. Харьков", „Комсомольская правда. Запорожье", „Комсомольская правда. Киев", „Комсомольская правда. Львов", „Комсомольская правда. Одесса"). Тож ступінь присутності Росії варіювався з регіону в регіон.

Якщо контент вищеназваних газет був розрахований найперше на міських мешканців, то „Сельская жизнь в Украине" – переважно на сільського мешканця. Поширенню російського інформаційного продукту в Україні сприяла Mediagroup, що дає підстави розглядати Mediagroup як агента російського впливу. Аналіз тематики газет свідчить, що вони були інструментами руйнування демократичних цінностей, переорієнтовували мешканців Донеччини на цінності совєтського минулого, у негативному світлі подавали життя в Україні, Європі чи Америці, були чинником розмивання української політичної ідентичності донеччан, як і всіх інших мешканців краю.

Таким чином, в українському інформаційному просторі і, зокрема, просторі Донеччини напередодні і під час подій 2014 – 2015 були присутні російські агенти впливу. Ці агенти не лише сіяли страх і паніку, розпалювали ворожнечу і ненависть на національному ґрунті, але й координували діяльність „соотєчєствєнників" і фактично готували ґрунт для російського агресора. Українські громадяни, які сприйняли статус „соотєчєствєнників", спираючись на різні ідейні установки (породжені ностальгією за СССР чи ілюзією „слов'янської єдності" і т. п.), були включені у механізм руйнування українського інформаціного простору, практичного знищення ідентифікації „громадянин України".

Інформаційний простір України переформатовувся за активної участі УПЦ (МП), громадських організацій російських чорносотенців, „вірного казачєства", народних депутатів і т. п., про що свідчить діяльність таких осіб, як С. Проваторов, Ю. Єгоров, О. Селіванов, В. Колісніченко (див. про це: [89]).

Особливе місце в інформаційному просторі Донеччини (як і загалом Східної України) посіла Слов'янська партія (діє з 1993 р.), яка у досліджуваний період мала свою газету – видання „Славянские новости".

Аналіз контенту газети свідчить про те, що інформаційні технології, використовувані „Славянскими новостями", мало чим відрізнялися від аналогічних інструментів впливу на свідомість українських громадян інших антиукраїнських видань (див. про це: [87–105]).

Зрозуміло, що не лише Слов'янська партія, вкорінена у Донецьку, насичувала регіон сумнівним інформаційним ресурсом: свою лепту у дестабілізацію регіону вносили і комуністи (див. газету КПУ „Коммунист" [106]), „прогресивні соціалісти" (див. газету ПСПУ „Досвітні огні" [107]) та інші політичні сили. Зокрема – Політична партія „Ми Маємо Мету" (зареєстрована Державною реєстраційною службою у 2013 р., лідер якої Д. Пушилін став своєрідним двигуном деструкції в Донбасі і проголосив представників української влади „окупантами" [108] території „Новоросії".

Одним із найвагоміших джерел інформації на Донеччині було телебачення. При цьому у ході опитування (9–19 жовтня 2014 р.) з'ясувалося, що лише 22% українців Донеччини повністю довіряли

українському телебаченню, 59,5% – довіряли лише частково, 14% – взагалі не довіряли (4,5% не визначилися) [109].

Щодо російського телебачення, то якщо згрупувати тих респондентів, які довіряли російському ТБ повністю та частково, і прослідкувати, як рівень „загальної довіри" варіювався між регіонами, то побачимо, що в Україні в цілому цей рівень становив 31%, у Західному регіоні – 8%, у Центрі – 15%, Південному – 29%, Східному (без Донбасу) – 61%, Донбасі – 87% [109]. Таким чином, Донбас був тим регіоном України, де ступінь довіри до російського ТБ була найвищою. До того ж мешканці Донбасу найбільше серед інших громадян України регулярно чи час від часу дивилися російські телеканали – відповідно, 23,7% і 58,3%, і тільки 17,7% не дивилися їх [109].

* * *

Таким чином, можна твердити, що:

– політичні ідентичності (на прикладі членів міської громади м. Донецька) формувалися під впливом найрізноманітніших чинників: історичних, економічних, культурно-релігійних тощо;

– негативну роль у процесі становлення політичних ідентичностей у Донецьку (як і всьому регіоні) відіграла неувага держави до цього питання у період після 1991 р.;

– політика ідентичностей, упроваджувана в локальному соціумі місцевою владою, не здійснювалася в інтересах Української держави, оскільки основні акценти „політичного ландшафту" міста залишалися практично незмінними (про що свідчать назви районів, вулиць, площ, парків; збереження місць пам'яті та пам'ятників совєтського часу; совєтських свят тощо). Тобто на перешкоді формуванню української політичної ідентичності стояв „законсервований" після розвалу СССР простір міста;

– інтереси представників місцевої еліти зосереджувалися довкола питання концентрації в своїх руках влади і власності. Здійснивши у 1990-х роках перерозподіл власності і влади, невелике і в основному незмінне коло осіб Донецька/Донеччини уособлювали владу на локальному рівні і представляли її на центральному впродовж усього наступного періоду після 1991 р., ставши фактично „господарями" чи „власниками" Донецька і Донеччини. Тобто на перешкоді формуванню української політичної ідентичності стояли

люди, які „законсервували" політичну ситуацію: демократичної зміни влади фактично не відбувалося. Така ситуація по-своєму влаштовувала центральну владу, зокрема, Президента Л. Кучму: забезпечивши його підтримку на президентських виборах 1999 р., представники донецької еліти здобули не тільки важелі впливу на Президента, але й змогли (з 2002 р.) стати незмінними представниками Донеччини в парламенті, інших органах влади та виключно у своїх власних інтересах експлуатувати економіку та людський ресурс Донеччини;

– економічна ситуація у місті й регіоні розвінчала совєтський міф „шахтаря-трудівника", редукувавши його статус до рівня „особи, яка бореться за виживання", й примітизувавши його свідомість. Останнє провокувало аполітичність основної маси донеччан, їхню суспільну пасивність, живучість міфів про „золоті часи" (совєтського періоду) і підстави для збереження совєтської ідентичності тощо;

– аполітичність значної частини донеччан пояснювалася і повним підкоренням людського ресурсу міста/регіону інтересам та устремлінням правлячої і бізнесової еліти в умовах її спротиву реформування економіки регіону (про що свідчать і походи шахтарів на Київ у період 1990-х – 2002 року, і поширення копанок та використання дитячої праці, продовження роботи нерентабельних шахт у подальший час тощо);

– партійно-політичні ідентичності представників правлячої та економічної еліти Донецька свідчать про підтримку ідей регіоналізму, поширення комуністичної/соціалістичної риторики, ідей „слов'янської єдності" та православ'я, проросійських настанов, що зумовлювалося бізнесовими пріоритетами чи владними устремліннями й підкріплювалося потужними антиукраїнськими гаслами/спрямованістю. Політична ідентичність локальної еліти була позірною;

– поведінка й політика еліти є своєрідним механізмом маніпуляції свідомістю мас і зумовлює своїм способом той факт, що стійкі суспільні ідентичності стають нестійкими. Це особливо проявлялося в „обмеженому просторі" – на рівні регіону, куди в Україні „вхід" держави і еліти з інших регіонів по-своєму закритий. Тобто місцеві регіональні еліти на свій розсуд формували ідентичність регіону (міста);

– аполітичність мешканців Донецька, низький ступінь самоорганізації, усвідомлення себе, власне, громадою було недостатнім. „Статут територіальної громади міста Донецька" став наслідком „ініціативи згори", з'явився всього за кілька років перед війною (що розпочалася у 2014 р.) і не став, як свідчили факти, проривом у самоорганізації громади;

– формуванню української політичної ідентичності перешкоджала діяльність УПЦ (МП) у регіоні: проникнення служителів церкви на підприємства і поширення ідей „русского мира" було деструктивним чинником і відбувалося на шкоду процесам формування української політичної ідентичності. Прогресивний розвиток у створюваному віртуальному (словесно-емоційному) просторі пов'язувався зі „слов'янами", чи „православними", чи „русским миром" на чолі з Росією;

– діяльність антиукраїнських суб'єктів інформаційного поля призводила до формування в індивіда стійких негативних установок, викривлення сприйняття реальності і, як наслідок, до зростання рівня конфліктогенності соціуму. Маніпулювання інформацією, „банальна риторика", „мова ненависті" призводили до нездатності спільноти (зокрема, локальної) протистояти зовнішнім викликам. Маніпуляції інформацією призводили/призводять до руйнування практик міждержавного, міжцивілізаційного діалогу, міжкультурних комунікацій;

– на блокування процесів, спрямованих на зміцнення української ідентичності, була націлена освітньо-культурна політика в Донецьку (про що говорить перешкоджання відкриття українських класів у школах, відтворення української складової в історії Донбасу у місцевих музеях, спротив представників освітньої еліти увічнення пам'яті В. Стуса тощо);

– інформаційний простір Донеччини був переповнений виданнями з антиукраїнським змістом. Публікації таких видань знецінювали все українське, нагнітали страх (який став свідомісною домінантою мешканців міста), провокували до деструктивних (щодо України) дій, і – ширше – були наповнені антизахідними, антисемітськими, антидемократичними гаслами. Методом „абсурдизації реальності" (через надання неповної, недостовірної, фрагментарної

та іншими способами викривленої інформації) висміювалися досягнення/можливості України як держави; нівелювалася довіра до політичних, соціальних інститутів держави; відбувалася дифамація і, відповідно, ізоляція певних суспільних прошарків;

– у ситуації, що склалася в Донецьку, були задіяні носії *совєтської*, *постсовєтської*, *української*, *російської, донецької*, *донбаської* (вибудованій на тюремній „понятійній" культурі, що мала свої вияви у всьому – від поведінки до мови [110]) ідентичностей. Для низки представників громади питання ідентичності не було актуальним: це були люди *без ідентичності*;

– потрапляння індивіда у тенета віртуальних благ („слов'янської єдності", „русского мира", „православного братства" та ін.) було однією з причин, які уможливили знищення „імунітету соціуму" і постання „саморобних" „ДНР" і „ЛНР" (й відповідної ідентичності) та обернулися фактичним самознищенням регіону.

1. Довідник з історії України / За заг. редакцією І. З. Підкови, Р. М. Шуста. – К.: Генеза, 2002. – С. 209.

2. Herlihy P. What Vladimir Putin chooses not to know about Russian history / P. Herlihy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.latimes.com/opinion/op-ed/la-oe-herlihy-russia-ukraine-odessa-20140501-story.html#axzz30rJJ4uEl

3. Иващенко А. В. История еврейской общины Донецка / А. В. Иващенко. – Донецк: издатель Заславский А. Ю., 2014. – 160 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://donjetsk-jewish.ucoz.ru/istorija_evrejskoj_obshhiny_donecka.pdf

4. Степкин В. П. Труд военнопленных Первой мировой войны на предприятиях Новороссийского Общества / В. П. Степкин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infodon.org.ua/uzovka/510

5. Див.: Степкин В. П. Полная история Донецка / В. П. Степкин, В. И. Гергель – 2008. – С.121.

6. Федько А. Я Лева Задов из Донецка, здрасьте! / Федько Алексей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infodon.org.ua/uzovka/466

7. Чорний С. Національний склад населення України в ХХ сторіччі. Довідник / С. Чорний. – Київ: ДНВП „Картографія", 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://etno.uaweb.org/nsklad/index.html

8. Курас І. Ф. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917 – 1920 рр.) / І. Ф. Курас, В. Ф. Солдатенко. – К., 2001. – С.40.

9. Максимчук Т. А. Юзовка: от завода до города / Т. А. Максимчук [Офіційний сайт державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat24.htm

10. Степкин В. Феномен Донецка / В. Степкин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.whoiswho.ru/old_site/russian/Curnom/52006/don.htm

11. Максимчук Т. А. И. Сталин, И. Якир – почетные депутаты Сталинского городского совета / Т. А. Максимчук [Офіційний сайт Державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat36.htm

12. Шуликина Л. П. 75 лет со дня образования Донецкой области / Л. П. Шуликина [Офіційний сайт Державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat33.htm

13. Притыченко Е. В. Донецк – столица шахтерского края. Из истории административно-территориального деления города / Е. В. Притыченко // Архивная летопись Донбасса. – 2009. – №6. – С.38 – 40.

14. Донецк: Историко-краеведческий очерк / Руков. авт. кол. С. Ф. Поважный. – 2-е изд., испр. и доп. – Донецк: Донбасс, 1981. – 328 с.

15. Придченко Н. А. Эмигранты. По рассекреченным документам госархива / Н. А. Придченко [Офіційний сайт Державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat31.htm

16. Максимчук Т. А. Донбасс: три страшных времени / Т. А. Максимчук [Офіційний сайт Державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat35.htm

17. Полидович Ю. „Другие донецкие": Донбасс был своего рода этническим экспериментальным центром СССР / Юрий Полидович // Форум націй. – 2009. – Травень. – №5/84 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.forumn.kiev.ua/2009-05-84/84-07.html

18. Андрийчук С. Л. Немецкие лагеря времен Великой Отечественной войны. (К Международному дню освобождения узников фашистских концлагерей) / С. Л. Андрийчук, Т. А. Максимчук [Офіційний сайт Державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat39.htm

19. Коровина М. В. Освобождение Донбасса: цена победы / М. В. Коровина [Офіційний сайт Державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat44.htm

20. Максимчук Т. А. Переселение украинцев из Польши в 1944 – 1947 гг. / Т. А. Максимчук [Офіційний сайт Державного архіву Донецької

області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat13.htm

21. Максимчук Т. А. Восстановление Донбасса / Т. А. Максимчук [Офіційний сайт Державного архіву Донецької області]. – http://dn.archives.gov.ua/articles/stat42.htm

22. Бублик М. Невеликий сюжет ціною в Нобелівську премію / М. Бублик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/nevelikiy_syuget_tsinoyu_v_nobelivsku_premiyu_2082559

23. Заднепровский А. И. Голод 1946 – 1947 гг. по документам госархива Донецкой области / А. И. Заднепровский [Офіційний сайт Державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat16.htm

24. В Донецке не хватает имен для улиц и переулков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/v-donecke-ne-hvataet-imen-dlya-ulic-i-pereulkov-496303.html

25. Памятники и мемориалы города Донецка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.donbass-info.com/content/view/2930/2937/

26. Шибалов Е. Но раз Тургенев написал „Муму", то памятник Толстому почему? / Е. Шибалов // Зеркало недели. – 2009. – 11 сентября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/no_raz_turgenev_napisal_mumu,_to_pamyatnik_tolstomu_pochemu.html

27. Наш Донецк. Памятники [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://web.archive.org/web/20070928083858/www.donetsk.dn.ua/sights/monuments/

28. Федорчук С. Борг честі: Донецький національний університет і ім`я Василя Стуса / С. Федорчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/columns/2014/11/6/145630/

29. Топол В. Девід Флемінг: „Деякі музеї розігрівають ворожнечу у суспільстві" / В. Топол [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://projects.platfor.ma/devid-fleming/

30. Статут територіальної громади м. Донецька [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.lukyanchenko.donetsk.ua/public_echo_ua.php?id_public=12872

31. Надо не карнавалы устраивать, а тиражировать свою украинскую культуру". Как в Донецке отмечали местные праздники [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fraza.ua/analitics/29.08.12/ 148318/nado_ne_karnavaly_ustraivat_a_tirazhirovat_svoju_ukrainskuju_kulturu_kak_v_donetske_otmechali_mestnye_prazdniki.html

32. Пойти на майские праздники в Донецке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/Kuda-poyti-na-mayskie-prazdniki-v-Donecke.html

33. Сизов В. Почему оппозиция – всегда лузер на Донбассе / В. Сизов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://argumentua.com/stati/pochemu-oppozitsiya-vsegda-luzer-na-donbasse

34. Шибалов Е. Восточная апатия / Е. Шибалов // Зеркало недели. – 2007. – 21 сентября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/vostochnaya_apatiya.html

35. Эксперт: мэры, которые работали на Донбассе, – сегодня никто [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://glavcom.ua/news/279106.html

36. Прокуратура відкрила провадження щодо донецьких чиновників через причетність до тероризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/143164

37. Канцедал С. Роман Минин: „Я создаю архетип шахтера, потому что я родился на Донбассе" / С. Канцедал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://artukraine.com.ua/a/roman-minin-ya-sozdayu-arhetip-shahtera-potomu-chto-ya-rodilsya-na-donbasse/#.VcimH_nSKBE

38. Кузин Сергей. Донецкая мафия / Сергей Кузин. – Антология: К.: „Полиграфкнига", 2006. – 304 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dony07.narod.ru/dm.html

39. Шибалов Е. Экономическая мифология Донецка / Е. Шибалов // Зеркало недели. – 2007. – 7 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/ekonomicheskaya_mifologiya_donetska.html

40. Стадник В. Северодонецк 2004: Как рождался сепаратизм / В. Стадник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lampa.today/politika/ severodonetsk-2004-kak-rozhdalsya-separatizm/

41. Шибалов Е. Проблема КПД партийного тотема / Е. Шибалов // Зеркало недели. – 2007. – 13 апреля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/problema_kpd_partiynogo_totema.html

42. Шибалов Е. Заложники металла и капитала / Е. Шибалов // Зеркало недели. – 2008. – 7 ноября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/zalozhniki_metalla_i_kapitala.html

43. „Донецко-русский словарь. Толковый словарь местных топонимов, диалектических выражений и слов" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://slovar.dn.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=36&Itemid=59

44. Україна: герби та прапори / авт. проекту та упор.: В. Г. Кисляк, О. А. Нескоромний. – К.: Парламентське вид-во, 2010. – 456 с.: ілюст. – укр., рос., анг.

45. Герб Донецкой области [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%B1_%D0%94%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%86%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8

46. Донецкий. Авторский сайт Е. Ясенова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.donjetsk.com/life/2927-iyul-kupit-chernil-i-plakat.html

47. Божий человек [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://slovar.dn.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=51&Itemid=67&l=1&page=13&sort

48. Шибалов Е. Донбасское identity: неукраинская Украина / Е. Шибалов // Зеркало недели. – 2007. – 21 декабря [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/donbasskoe_identity__ neukrainskaya_ukraina.html

49. Легенды и правда о „донецких" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.tsn.ua/analitika/legendy-i-pravda-o-donetskih.html

50. Шибалов Е. Школы Донецка: по-русски – уже нельзя, по-украински – еще некому / Е. Шибалов // Зеркало недели. – 2008. – 30 мая [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/shkoly_donetska_po-russki__uzhe_nelzya,_poukrainski__esche_nekomu.html

51. Быкова В. Потомки Джона Юза на донецкой земле / Быков В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.investukr.com.ua/getnews/1324/

52. Середа Е. Украина глазами Донбасса: как нас видят жители „победивших" регионов / Е. Середа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fraza.ua/analitics/31.03.11/113049/ukraina_glazami_donbassa_kak_nas_vidyat_zhiteli_pobedivshih_regionov.html

53. Шибалов Е. „Это Донецк, в котором закончился уголь". Донецкий взгляд на Львов / Е. Шибалов // Зеркало недели. – 2010. – 6 августа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/eto_donetsk,_v_kotorom_konchilsya_ugol__donetskiy_vzglyad_na_lvov.html

54. Шибалов Е. Другая Украина: подмена понятий / Е. Шибалов // Зеркало недели. – 2008. – 7 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/drugaya_ukraina_podmena_ponyatiy.html

55. Шибалов Е. Какой будет „Страна РУ”? / Е. Шибалов // Зеркало недели. – 2010. – 29 октября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/kakoy_budet_strana_ru.html

56. Еврей из Донецка: это тактика ХАМАС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pauluskp.livejournal.com/607048.html

57. Шибалов Е. Исповедь донецкого / Е. Шибалов // Зеркало недели. – 2010. – 6 августа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/ispoved_donetskogo.html

58. Вместо школ – „копанки”! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=43323

59. Скрываемая безработица, или Кто виноват в том, что наш металл никому не нужен? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=20958

60. Вместо упования – разочарование… [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=49366

61. Как ОАО „Донецкавтотранс” своих рабочих кинуло. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=51304

62. Вторая волна донецкого рейдарства: охота за небольшими, но преуспевающими [Електронний ресурс]. – http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=20909

63. Где лес стоял, там Партия регионов шумит [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=20573

64. Геноцид жильцов в Донецке с помощью очередного бизнес-центра [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=17574

65. Елена Стяжкина: „До встречи в Донецке” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ostro.org/ donetsk/society/ articles/457671/

66. Шибалов Е. Зима на коротком поводке / Е. Шибалов // Зеркало недели. – 2008. – 24 октября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/zima_na_korotkom_povodke.html

67. В Украине запретили фильм о донецких копанках, который увидели 30 стран мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unian.net/common/627364-v-ukraine-zapretili-film-o-donetskih-kopankah-kotoryiy-uvideli-30-stran-mira.html].

68. Арутюнов Г. Донецк – город молодой и дьявольски энергичный / Г. Арутюнов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dnews.donetsk.ua/publications/vip/2010/09/08/2786.html

69. Скандальна виставка „Донбас – країна мрій”: злидні і знищені люди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://novosti.pl.ua/%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0-%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B1%D0%B0%D1%81-%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0/

70. Валериев Игорь. Донецкий сепаратизм: все очень непросто / Игорь Валериев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/ru/mainmedia/donetskyy_separatyzm_vse_ochen_neprosto_53471.html

71. Донецк – это не „все ватники” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rous.ws/?p=1717

72. Зельфанов К. Мысли о донецких „старухах у разбитого корыта” / К. Зельфанов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nr2.com.ua/blogs/RIA_new_region_ukraine/Mysli-o-doneckih-staruhah-u-razbitogo-koryta-91380.html

73. Губернатор Донецкой области: За все годы независимости украинской власти в регионе не было [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://glavcom.ua/news/304684.html

74. Ермилова Л. Большая перемена / Л. Ермилова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/blogs/2014/06/16/velyka_pererva

75. „Союз правой молодежи Донбасса” [Сайт організації] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uaspm.narod.ru/

76. Білецький В. С. „Східний часопис”: досвід і уроки створення масової україномовної газети на Донбасі / В. С. Білецький // Донецький Вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Історія. – Т.25 – С.123 – 137 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/visnyk25.pdf

77. Хочу в СССР! – 2011. – №1. –30 марта.

78. Хочу в СССР! – 2011. – №3. – 3–19 апреля.

79. Хочу в СССР! – 2011. – №4. – 20–26 апреля.

80. Хочу в СССР! – 2011. – №5. – 27 апреля –3 мая.

81. Хочу в СССР! – 2011. – №6. – 4 – 10 мая.

82. Хочу в СССР! – (Без року). – Демонстрационный номер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ussr-2.com/demo.pdf

83. Каталог періодичних видань України. Видання України для України на період з січня 2015 року по грудень 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://poshta.kiev.ua/files/katalog_29.pdf

84. Распространению сепаратистских газет в Украине никто не препятствует: такая пресса популярна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rus.newsru.ua/ukraine/26jun2014/presa.html

85. Див.: Газета для соотечественников „Русская ПРАВДА”” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusprav.net/wp-content/uploads/2014/04/nashepravo14.pdf

86. Миряне УПЦ заняли ключевые посты в движении россиян Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/9211-miryane-upc-zanyali-klyuche-vye-posty-v-dvizhenii-rossiyan-ukrainy-foto.html

87. Краткий очерк истории ОУН: террор, разбой, геноцид // Славянские новости. – 2009. – №16 (50). – 28.08. – С.4–5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

88. Очередной пересмотр истории // Славянские новости. – 2010. – №1 (59). – 14.01. – С.6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

89. Праздник, который не объединяет // Славянские новости. – 2011. – №2 (84). – 29.01. – С.2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

90. Голодомор вымышленный и настоящий // Славянские новости. – 2011. – №6 (88). – 31.03. – С.4 – 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

91. Меркель будет бороться с украинским нацизмом // Славянские новости. – 2009. – №16 (50). – 28.08. – С.5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

92. Фашизм не прошел // Славянские новости. – 2010. – №1 (59). – 14.01. – С.2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

93. Партию „Родина” преследовали по указанию СБУ // Славянские новости. – 2010. – №5 (63). – 12.03. – С.3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

94. Янукович обещает, а нацисты маршируют // Славянские новости. – 2010. – №5 (63). – 12.03. – С.6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

95. Киев больше не Киев // Славянские новости. – 2010. – №5 (63). – 12.03. – С.7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

96. Обреченное государство // Славянские новости. – 2011. – №6 (88). – 31.03. – С.3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

97. Президент не предал, предали его // Славянские новости. – 2014. – №5 (159). – 14.03. – С.5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

98. Украинской власти выгодна аннексия территорий // Славянские новости. – 2014. – №7 (161). – 11.04. – С.6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

99. Выборы на Украине. Фарс в палате №6 // Славянские новости. – 2014. – №8 (162). – 26.04. – С.3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

100. Из пепла сожженного Цхинвала как Феникс родилась независимая Южная Осетия. Хроника грузинско-осетинского военного конфликта // Славянские новости. – 2008. – №27. – 05.09. – С.4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

101. Китай задавит США быстрее, чем все ожидают // Славянские новости. – 2009. – №16 (50). – 28.08. – С.6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

102. Для американца война – мать родна! Граждане США хотят новой войны // Славянские новости. – 2010. – №1 (59). – 14.01. – С.7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

103. Гниющая Америка // Славянские новости. – 2010. – №5 (87). – 17.03. – С.6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

104. Медведев засыпает с мыслью об Украине // Славянские новости. – 2010. – №5 (63). – 12.03. – С.3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

105. Хотим в СССР! // Славянские новости. – 2011. – №3 (85). – 12.02. – С.4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

106. Коммунист [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.komunist.com.ua/

107. Досвітні огні. Социалистическая оппозиция. Газета Прогрессивной социалистической партии Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vitrenko.org/news.php

108. Денис Пушилин: „Мы будем строить новое государство" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://izvestia.ru/news/576037

109. ЗМІ та довіра до українських і російських ЗМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=425&page=1

110. Васін С. Ідентичність Донбасу: чи є вона? / С. Васін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2015/08/8/7077054/

б) місто Одеса

Одеса була заснована на місці давньої турецької фортеці і порту Хаджибей. Згідно з письмовими джерелами перша згадка про Хаджибей зафіксована у 1415 р. Датою заснування міста Одеси є 2 вересня 1794 р.* Біля його витоків були представники різних національностей. Місто притягувало обдарованих людей не тільки з Російської імперії, але й Франції, Німеччини, Італії, Греції, інших європейських країн. Вдале географічне положення швидко перетворило Одесу з невеликого поселення у торговельний, промисловий і науковий центр європейського значення. Підтвердженням цього було, насамперед, вигідне розташування порту для експорту хліба, запровадження урядом пільг для купців та інших груп населення міста, призначення на адміністративні посади здібних зарубіжних управлінців.

Одеса закладалася як порт – так зване „вікно" до Європи, вона формувалася і розвивалася за безпосередньої участі європейських будівельників і архітекторів, фінансистів і комерсантів, військових і державних діячів. Характерними рисами міської громади від зародження міста й до сьогодення була відкритість до світу та різних національностей, толерантність і аполітичність, а також устрій вільного толерантного міста. Одеська толерантність передбачала певний рівень „прийому" або „розчинення іншого / чужого" у міському середовищі.

„Чужі" відігравали домінуючу роль у політичному житті й управлінні містом на початку його створення, формуючи ідентичність громадян. Іноземці, які перебували на державній службі; європейські політичні й військові діячі: іспанець, віце-адмірал,

---

* Територія Одещини входила до Галицького князівства (XII – XIII ст.), Київського князівства (XIV–XV ст.), на її території розташовувалися поселення запорожців та козаків Задунайської Січі, Чорноморське козацьке. Останнє військо відіграло вирішальну роль у відвоюванні цих земель у Туреччини. Фактично від самого перейменування Хаджибея на Одесу українці становили більшість у місті (за винятком невеликого проміжку на межі XVIII і XIX століть, коли більшість становили греки), і так є до цього часу. (Палій О. Де взялася Одеса і до чого тут Катерина II / О. Палій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://white-blue.kiev.ua/articles/2184.htm).

засновник Одеси О. Дерибас, француз О. Ланжерон (працював над здійсненням проекту Д. Рішельє про запровадження в Одесі порто-франко, створив особливий комітет і першу міську думу); голландець, інженер-полковник Ф. Волан (перший архітектор Одеси) – внесли значний внесок у розвиток і у формування його європейськості й етнічної ідентичності. Першим градоначальником Одеси був француз, герцог Д. Рішельє. Зв'язки з Європою ще більше посилилися у період дії правового режиму порто-франко у 1817–1858 рр[*]. Одеса стала третім за рівнем розвитку (після Москви і Петербурга) містом Російської імперії, залишивши позаду Варшаву і Київ. Упродовж історії свого становлення і розвитку місту був притаманний дух космополітизму[**].

Традицією для міської громади була і залишається її ***багатоетнічність.*** Згідно з першим переписом (1795 р.) засновника міста, О. Дерибаса, в тодішній Одесі серед жителів-міщан було 240 євреїв, 224 греки, 213 українців і 106 росіян [1]. Українці та росіяни, греки та євреї, поляки й болгари, німці та французи, голландці та англійці утворили унікальне багатонаціональне співтовариство. Нове місто на березі моря обіцяло багаті „економічні можливості та зміну моделей релігійної поведінки" (С. Ціпперштейн). Суттєвий вплив на формування політичних ідентичностей міської громади Одеси справила „смуга осілості" єврейського населення. Редактор одеської

---

[*] Цьому сприяла урядова політика з залучення поселенців на нові землі, пільги, які надавали місту (грошові субсидії, звільнення від податків і постою, порто-франко (1817–1858 рр.), спеціалізація на хлібній торгівлі, а також політика сприяння підприємництву з боку керівництва міста). У місті процвітав французький, грецький, німецький бізнес. Впливову роль в економічних справах відігравав Англійський клуб. Ніколи в Одесі не правив якийсь один інвестор. Чим більше в місто приходило іноземних інвестицій, тим ефективнішою була економіка, тим краще жили одесити, місто будувалося і оновлювалося. Одеса була вигідною сферою вкладання грошей, де влада дотримувалася рівних для всіх правил гри. (Общественный проект «Прими Устав, который сделает нас громадой!» // Статут територіальної громади м. Одеси. – Одеса, 2011).

[**] Гінріхс Ян Пауль зазначав: «Театр був польською, водевілі французькою, опера італійською мовами. Росіяни потрапляли на очі рідше ніж чужоземці». (Див. детальн.: Гінріхс Ян Пауль. Міф Одеси / Ян Пауль Гінріхс. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – С.14).

газети „День" писав у 1879 р., що Одеса являла собою „нервовий центр" усього російського єврейства, справляючи „свій вплив на всю країну" [2]. Згідно з переписом населення 1897 р. в Одесі проживало 124 тис. (30,5%) євреїв [3]. Єврейська спільнота складала суттєву частину населення міста (40%) і мала значний вплив на його становлення і розвиток* та на формування політичної ідентичності городян. Водночас Одеса не була місцем для „виняткового панування будь-якої національності – усі були однаково рівні, однаково вільні, і результатом цієї свободи і цієї рівності та вільної конкуренції сил, що з цього випливало, було нечувано швидке зростання міста, процвітання і збагачення усього Новоросійського краю".

Питання домінуючої етнічності в Одесі завжди було приводом не лише для дискусій, а й певних фальсифікацій, зокрема, твердження „Одеса – російське місто". Дані Таблиці 1 показують кількість домінуючих етносів – українського, російського та єврейського в Одесі відповідно до переписів населення.

Таблиця 1

Національний склад населення Одеси*

	Українці	**Росіяни**	**Євреї**	**Всього населення міста**
1799 р.	3749	-	-	4933
1830 р.	44589	4938	11976	72 505
1858 р.	64 083	7294	17 193	104200
1989 р.	545415	434995	65 807	1115371
2001 р.	622935	291908	12380	1010300

***** Численность и состав населения Одесской области по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/odesa/4

* З перших днів існування міста одеські євреї брали активну участь і в міському самоврядуванні, і у виборах до міського магістрату. В Одесі народилася єврейська преса – у травні 1860 р. вийшов перший єврейський журнал російською мовою – «Рассвет». (История еврейской общины Одессы. Краткая историческая справка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chabad.odessa.ua/templates/articlecco_cdo/aid/940148).

Характерною особливістю 1990-х років було скорочення кількості населення Одеси як складової „демографічної кризи 1990–2000 років". Серед вагомих причин – негативний природний приріст і міграційний відтік. Відчутними були зміни і в етнічному складі населення Одеси. Відбувся приплив населення з провінції і сільської місцевості, українське населення збільшилося, порівняно з 1989 р., на 16%; на його частку припадало близько 62% населення міста, тоді як росіян стало на 10% менше і вони становили близько 29% [4]. Зменшення кількості росіян відбувалося не стільки за рахунок масового переїзду в Росію, а внаслідок зміни етнічної ідентичності [5]. Чисельність інших основних нацменшин (болгар, євреїв, молдаван, білорусів, поляків) скоротилася у діапазоні від 80% (євреї) до 20% (болгари) [4] (див. Табл.2). З 1994 р. сальдо механічного руху населення було від'ємним, це пояснюється, насамперед, економічною кризою. На постійне проживання до Німеччини, США, Ізраїлю, Канади та Австралії щорічно виїздило близько 14–15 тис осіб [6, с.496].

Таблиця 2

Національний склад м. Одеси згідно з Всеукраїнським переписом 2001 р.*

	Кількість *(тис. людей)*	**У %**		**2001 р. у % до 1989 р.**
		2001 р.	**1989 р.**	
м. Одеса	1010,3	100,0	100,0	92,1
Українці	622,9	61,6	48,9	116,1
Росіяни	292,0	29,0	39,4	67,6
Болгари	13,3	1,3	1,5	80,6
Євреї	12,4	1,2	5,9	19,1
Молдовани	7,6	0,7	1,0	69,1
Білоруси	6,4	0,6	1,1	54,2
Вірмени	4,4	0,4	0,4	110,0
Поляки	2,1	0,2	0,5	56,8

* Численность и состав населения Одесской области по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/odesa/4

Вихідці з Одеси проживали у всіх без винятку країнах Європейського Союзу (особливо в Німеччині), США, Ізраїлі, Канаді [7], але „одеситом залишаються назавжди, незалежно від місця проживання". Більшість з них зберегли особисті, родинні та духовні зв'язки з Одесою і в той же час стали носіями західних правових демократичних традицій і підприємницької культури. Здійснюючи плідний діалог зі світовим бізнесом, Одеса була складовою європейського культурного простору. Представники одеської діаспори виступають інвесторами в економіку Одеси, вкладаючи разом з інвестиціями європейські традиції, адже контакти давали можливість представникам міської громади не лише зрозуміти цінності, на яких побудовано загальноєвропейський дім, але і жити, дотримуючись їх. Одесити одними з перших започаткували розвиток народної дипломатії. Не випадково Одеса була першим містом серед країн СНД, яке отримало „Прапор честі Ради Європи" (1998 р.)[*], підтвердивши свою європейську ідентичність, оскільки, одесити активно долучалися до процесу розвитку співдружності між європейськими містами, що сприяв розширенню міжнародних зв'язків у сферах економіки та культури. Ця діяльність ґрунтувалася на загальнолюдських цінностях партнерства. Одеса поєднувала в собі глибину історичної спадщини, національну розмаїтість, багатогранність менталітету, що в цілому входить до загального поняття „сукупного багатства Європи" (за висловом Й. Шикер) [8].

У місті діє понад 50 різних етнічних товариств (серед них – грецький національний клуб „Еллада", німецьке національно-культурне товариство „Відергебурт", Одеське ім. А. Міцкевича відділення Спілки поляків в Україні, Асоціація болгарських національно-культурних товариств та організацій України, міське чеське товариство „Ческа беседа", асоціація „Україна – Ізраїль",

[*] Ця нагорода вручається тим містам, які «поширюють європейську ідеологію» та здійснюють активну співпрацю з містами-побратимами. Церемонію вручення цієї почесної нагороди було відкладено більше ніж на 8 років після силового втручання української влади у процес виборів Одеського міського голови 1998 р. і незаконної відміни їх результатів. (Див. детальн.: Столяров І. Одесу нагородили Прапором Честі ЄС / І. Столяров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://omr.gov.ua/ua/news/5099/).

міська організація „В'єтнамське земляцтво", Всеукраїнська Асоціація корейців України та ін.), члени яких, розуміючи свою належність до окремого народу, самоорганізувалися та етнічно ідентифікувалися. Національно-культурні товариства стали осередками не лише національної самобутності окремих народів, а й місцем, де сформувалося толерантне ставлення як до своєї нації, так і до інших [9]. Проявами етнічної толерантності є заходи, які відбуваються за участю представників етнічніх громад Одеси – афганців, азербайджанців, болгар, вірмен, греків, євреїв, поляків, ромів, в'єтнамців, корейців, українців, грузинів, індусів, туркменів. Зокрема, за ініціативи громадської організації „Одесити" пройшла хода під гаслом „Ми одесити!" у національних костюмах головною вулицею міста, відбулася презентація автентичних танців біля пам'ятника Л. Утьосову і спільне виконання гімну Одеси. Ця подія ще раз підтвердила ідею національної єдності й громадянської свідомості міської громади незалежно від етнічного походження та конфесійної належності, яка зумовлюється також етнічною ідентифікацією віруючих, адже процеси в релігійній сфері дотичні до політичних процесів.

Для Одеси характерне ***різноманіття віросповідань***: православна релігія, протестантська, католицька, мусульманська, іудейська та інші. Належність одеситів до різних релігійних конфесій і дислокацію культових будівель зафіксували ще в XIX ст. назви Троїцької, Преображенської, Успенської, Церковної вулиць, Соборної площі, Богословського, Євангелічного, Лютеранського, Покровського, Різдвяного провулків [10]. Упродовж усієї історії міста храми з їхніми архітектурними ансамблями шанувалися громадою міста. У них відправлялися релігійні обряди, читали проповіді, відбувалися акти доброчинності. У період між 1995 р. і 2003 р. простежувалося істотне скорочення кількості невіруючих. У 2004 р в Одесі віруючих стало помітно більше. Упродовж 2005–2008 рр. показники рівня і характеру релігійності одеситів стабілізувалися і вже станом на 2010 р. більшість дорослого населення Одеси (60,5%) вважали себе віруючими. Таким чином, переважаюча більшість дорослого населення Одеси – люди віруючі, які представляють різні релігійні конфесії, а релігійна ідентичність формувалася навколо релігійних знань, цінностей та поведінки. Тому кожна релігійна спільнота (православна, католицька, іудейська, мусульманська та інші) мала

власні знання, власну пам'ять про себе, а також цінності, які свідомо чи несвідомо приймалися членами групи і визначали належність людей саме до цієї групи [11].

Особливістю релігійного середовища Одеси було і залишається намагання різноманітних релігійних громад об'єднатися і виступити єдиним центром для реалізації церковних справ і для взаємодії з органами місцевої влади. Важливо зазначити, що ще на початку 2000-х рр. отці-паллотини започаткували перші спільні молитви католиків, православних і євангельських християн Одеси, що було важливим чинником формування єдності серед віруючих міської громади. З ініціативи ординарія Одесько-Сімферопольської єпархії Римо-Католицької церкви в Україні єпископа Броніслава Бернацького у 2003 р. була створена і проіснувала (саморозпустилася) до 2006 р. Духовна рада християнських церков Одеси і Одеської області. Упродовж 2005–2010 рр. церкви Одеси брали участь у Координаційній раді духовно-світської згоди при Одеському міському голові. Новою церковною інституцією у розвитку екуменічного співробітництва християн Одеси стало Об'єднання християнських церков Одеси „Примирення", створене 1 листопада 2011 р., за ініціативи єпископа Німецької євангелічно-лютеранської церкви в Україні Уланда Шпалінгера, ординарія Одесько-Сімферопольської єпархії римо-католицької церкви в Україні єпископа Б. Бернацького і екзарха Одесько-Кримської Української греко-католицької церкви в Україні єпископа Василя (Івасюка)[*]. Усі церковні інституції в Одесі утворювалися без участі Української православної церкви Московського патріархату (далі – УПЦ МП). Цей факт можна розцінювати як штучне протиставлення однієї релігійної групи „іншим", тим самим утверджуючись у власній ідентичності завдяки протиставленню із іншими та використовуючи маніпуляції з ідентичностями через пропаганду образу „іншого" як ворожого.

[*] Церкви-засновники, а також УПЦ МП є учасниками міжнародної екуменічної групи «Примирення в Європі – завдання Церков в Україні, Білорусі, Польщі та Німеччині». (В Одесі створено об'єднання християнських церков «Примирення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/interchurch_relations/45198/).

Пропагандистська діяльність УПЦ МП підсилювалася ігноруванням українських державно-національних символів з боку не тільки віруючого, а й невіруючого населення Південної України [12]. Апологетом партії влади і ідеологом „русского мира" був митрополит Одеський і Ізмаїльський УПЦ МП Владика Агафангел*, найбільший поборник „єдності Русі Великої, Малої та Білої". УПЦ МП сприяла відродженню класичних російських чорносотенних сил („Единое Отечество" та інші). Під час виборчої кампанії 2004 р. вірних УПЦ МП безпосередньо у храмах Одеси агітували голосувати за кандидата від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ на посаду Президента України В. Януковича [13]. Так, Агафангел у пастирському посланні закликав „віруючих одеситів віддати свої голоси на найближчих виборах за гідного кандидата у Президенти – Віктора Федоровича Януковича", оскільки „ця людина заслуговує на увагу Бога (!) і людей" [14]. На підтвердження цих закликів віруючим роздавали листівки, газети. Частина листівок була за підписом і з особистою печаткою митрополита, який намагався таким чином вплинути на свідомість мирян та їхні політичні преференції.

Після виборів 2004 р. розпочався наступ Агафангела та його церковників на нову владу. У численних заявах, зверненнях, листівках (підписаних „Комітетом захисту Конституції і демократії в Одесі"), а часто і у проповідях виборчу кампанію 2004–2005 рр. називали „випадковістю", заявляли про наступ на „канонічне православ'я" і „спроби віддати Україну на поталу католикам",

* У 1980-х рр. Агафангел тісно співпрацював з компартійною владою. Саме завдяки підтримці цієї влади митрополит і став тоді депутатом Верховної Ради України, де він незмінно блокувався з найреакційнішою частиною «групи 239». (Див. детальн.: Основы социальной концепции Русской Православной Церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html) Міською радою народних депутатів він удостоєний звання «Почесний громадянин міста Одеси». Це звання присвоюють за «високу людяність, багаторічну благодійну та громадську діяльність і широке визнання мешканців міста». (Див. детальн.: Андрущенко О. Чи потрібна митрополиту Агафангелу депутатська недоторканність? / О. Андрущенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://arhiv.orthodoxy.org.ua/ node/476).

оголошували про проведення безстрокової акції „Одеса за чесні вибори" та „Одеса проти Ющенка". Замість Божого слова, у храмах лунали заклики громадянських акцій: „Ми закликаємо всіх обдурених виборців Януковича не сидіти і не чекати, доки узурпатори поставлять Одесу і Південь та Схід в цілому – на коліна" [13]. Більше того, саме митрополит Агафангел був першим номером у списку ПАРТІЇ РЕГІОНІВ на місцевих виборах 2006 р.[*]. Власне, УПЦ МП справляла значний вплив на політичні установки та політичну поведінку міської громади і була вагомим чинником впливу на політичні ідентичності частини одеситів.

Події осені 2013 р. вплинули як на зміну релігійної ситуації в Одесі, так і на політичні ідентичності громади. Згідно з даними соціологічних опитувань у 2014 р. вперше в Одесі кількість людей, які ідентифікували себе як православні віруючі церкви Київського патріархату, переважала кількість тих, хто ідентифікував себе з церквою Московського патріархату[**]. 26,7% одеситів зараховували себе до Української православної церкви Київського патріархату, і тільки 17,5% до Московського [15]. Релігійна ситуація в місті, а також позиції провідних духовних пастирів Одеси опосередковано впливають на політичну ідентичність мешканців міста. Водночас наявність у політичному, релігійному і культурно-інформаційному просторі Одеси ідеологем „русского мира", його підтримка частиною політичної еліти, священнослужителями та інтеліген-цією сприяли зміцненню існуючих ціннісних поділів, розмиванню

[*] Безпосередня участь церковнослужителів у виборчих кампаніях прямо суперечить «Основам соціальної концепції» Російської православної церкви Московського патріархату, прийнятої Архієрейським собором у 2000 р. й підписаної всіма ієрархами. У документі зазначається, що «вища церковна влада не подає спеціального благословення на політичну діяльність мирян». (Див. детальн.: Основы социальной концепции Русской Православной Церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html).

[**] Статистика наведена згідно з даними соціологічного опитування громадської організації «Європейський інститут соціальних комунікацій» під керівництвом соціолога О. Доброєра. (Доповідна Путіну: В Одесі Вас не люблять. 05.09.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/yusov/54099195588f4/).

чинника „іншого”, „чужого” у конструюванні політичної ідентичності міської громади Одеси.

Зазначимо, що ***параметри простору і часу впливають на політичну ідентичність*** міської громади. Освоюючи новий простір, група намагається його маркувати як свій власний і тим самим легітимізувати свою присутність у ньому. Маркерами, які визначали політичну ідентичність мешканців міської громади Одеси до періоду незалежності, були: назви вулиць, які є свідками становлення міста і політичної ідентичності городян; офіційні назви районів міста, які сформувалися в радянську добу; архітектура та монументальна скульптура, пам’ятники, які впливають на формування політичної ідентичності; політичні (державні) свята.

Вулиці: а) відтворювали політичну історію Одеси; офіційний історичний дискурс, сформований представниками еліти або альтернативні, створені іншими акторами (вулиці: отамана Головатого; Чорноморського Козацтва (попередня назва – Московська); Градоначальницька; Дворянська; Піонерська; Колгоспний провулок; Демократична; площа Незалежності; б) зберігали політичні стереотипи громадян (вулиці: 40-річчя ВЛКСМ; Рівності; Соборна; проспект Свободи; в) демонстрували взаємини з „іншими”, „чужими”, відтворюючи чужоземну присутність – Італійський і Французький бульвар, Велика і Мала Арнаутські, Грецька, Болгарська, Єврейська, Польська, Іспанська (разом з Іспанським провулком), Індійська, Угорська, Естонська, Литовська вулиці, Грецька і Німецька площі, Польський і Латвійський узвози, а також передмістя – Лівенталь, Марієнталь, Люстдорф, Мангайм. Усі ці назви є підтвердженням асоціативного зв’язку з історичним минулим Одеси, з її європейською ідентичністю, представниками „чужих”, „інших”, які закладали місто, створюючи перший у місті водопровід, комерційний банк, біржу, іноземні консульства, відкриваючи першу залізничну лінію, випустивши першу міську газету; запровадивши електричне освітлення і загалом сприяли досягненню значного економічного і культурного розвитку. Політика ідентичності була спрямована на підтримку локальної унікальності міста, сприяла підсиленню почуття співпричетності до міста та міської громади, формуванню загальних орієнтирів і смислів.

Тотальне руйнування топоніміки старої Одеси розпочалося у 1920 р. у радянський період. У назвах вулиць були увіковічені соратники В. Леніна; комуністи, які боролися за встановлення радянської влади в Одесі; керівники братських комуністичних партій; основоположники марксизму та керівники німецького робітничого руху.

З іншого боку, саме Одеса однією із перших в Україні розпочала процес декомунізації. 22 лютого 1990 р. Одеський міськвиконком прийняв постанову, яка ґрунтувалася на численних листах трудящих у „Вечерней Одессе" та рішенні комісії про найменування вулиць – про відновлення старих, історичних, сформованих найменувань. Вулицю Естонську (біля „Привозу" (у місті є ще одна Естонська вулиця)) перейменували на Новоланцюговий ряд, Мікояна – на вулицю Садиковську, площу Радянської Армії на Соборну площу, вулицю Ярославського на вулицю Троїцьку, вулицю Будьонного на вулицю Болградську, провулок Краснофлотський на провулок Воронцовський, готель „Одеса" на Лондонський; вулицю 5 грудня – на вулицю А. Бучми [16]. У 1994 р. було прийнято рішення міськвиконкому про повернення ще 23 вулицям міста їхніх історичних назв. У 1995 р. було перейменовано 170 вулиць, 134 з них отримали колишні назви. Частина назв радянської доби зберігається і нині. Зокрема, Піонерська, 40-річчя ВЛКСМ, не кажучи вже про вісім Чапаєвських провулків і вулицю Чапаєва, вулицю і провулок К. Лібкхнета т.і. Натомість, українська ідентичність у назвах одеських вулиць представлена зовсім скромно постатями: Лесі України, Івана Франка, Володимира Винниченка, Василя Стуса, В'ячеслава Чорновола, власною назвою країни: Українська, Новоукраїнська вулиці, Український провулок 1-й, 2-й та 3-й; Новоукраїнський провулок та назвами українських міст: Львівська, Луцька, Сумська, Харківська, Чернівецька і т.і. Ці назви можна розцінювати як розпад старої системи координат і утвердження нової, де актуалізована ідентифікація осмислення себе „українцем".

У сучасних умовах перейменування вулиць має політичний характер, часто спостерігається зіткнення ціннісних пріоритетів: спроба перейменувати один з центральних провулків на провулок

Романа Шухевича (1995 р.) натрапила на спротив частини мешканців міста. Провулку повернули стару дореволюційну назву – Покровський.

Тенденція збереження радянської ідентичності і прищеплення одеситам російської пов'язана з діяльністю міського голови О. Костусєва (06.11.2010 – 04.11.2013 рр.). За цей час низці вулиць були повернені радянські назви. Рішенням міської ради від 28 грудня 2010 року було перейменовано вулицю С. Варламова на вулицю Піонерську. У проекті рішення міськради (21 грудня 2012 року) йшлося про перейменування близько 10 одеських вулиць, у тому числі – зміни назви вулиці Зоопаркової на вулицю Радянської Армії і перейменування вулиці Івана і Юрія Лип* на вул. Ф. Пішеніна (одеський міщанин, власник трьох млинів) [17]. Лише після зміни керівництва містом, а також політичної ситуації в країні Одеський апеляційний адміністративний суд 10 червня 2014 року скасував рішення Одеської міської ради щодо перейменування вулиці Юрія та Івана Лип, визнавши його протиправним. Це було ще одним підтвердження того, як політична кон'юнктура може змінювати стереотипи. Таким чином, назви вулиць свідчать про символічну репрезентацію міського минулого – імперського і радянського та вплив політики пам'яті на політичні ідентичності мешканців міста.

Радянська влада робила все можливе, щоб зосередити увагу громадян на періодах, фактах і процесах, які утверджували цінності з погляду існуючої політичної системи, враховуючи локальні моделі пам'яті. Ідеологічне навантаження фіксували і назви міських районів Одеси: 1) до початку Другої світової війни: Ленінський, Іллічівський, Кагановича, Ворошилова (винятком були – Водно-Транспортний, Одеський (приміський)); 2) післявоєнного та першого десятиліття незалежності України: Жовтневий, Ленінський, Іллічівський, Малиновський (на честь уродженця Одеси Р. Малиновського – військового і державного діяча СРСР, полководця), а також російську (імперську) –

* Навколо імен Івана та Юрія Лип в Одесі перманентно ведеться справжня політична війна. Одесити не знають, хто ж насправді Іван і Юрій Липи. Одні називають їх не інакше як «великими», інші – «фашистами», а широкому загалу ці імена взагалі невідомі.

Суворовський (на честь О. Суворова) (винятком були – Приморський, Центральний, Київський); 3) початку XXI ст.: встановлений новий адміністративно-територіальний поділ міста Одеси у складі чотирьох районів (рішенням Одеської міської ради від 26.07.2002 р., №197-XXIV [18]). Однак одесити у побуті користуються переважно історичними назвами районів: 1-ша Застава, 2-га Застава, Аркадія, Ближні Млини, Бугаївка, Великий Фонтан, Дальні Млини, Дерибасівка, Крива Балка, Куяльник, Ланжерон, Ленпосьолок, Лиманчик, Лузанівка, Малий Фонтан, Слобідка, Таїрово, Черьомушки, Чорноморка, Чубаївка, усвідомлюючи почуття місця та вкоріненості, а також асоціації з певними спільнотами, що є свідченням їхнього місцевого патріотизму, стійкості у переконаннях і збереження певних політичних стереотипів (особливо під час виборчих кампаній), що підтверджувало їхню політичну ідентичність.

У системі орієнтирів самоідентифікації особливе значення мала історико-культурна спадщина міста (історичні будівлі, пам'ятники, місцеві традиції), які дозволяли, з одного боку, на матеріальному рівні відчути співпричетність до простору міста, а з іншого – виступали матеріальним втіленням ***політики пам'яті***. До переліку Державного реєстру нерухомих пам'яток України (пам'ятки місцевого значення) станом на 30 квітня 2014 р. внесено 998 об'єктів архітектури міста Одеси (будинки житлові, прибуткові, торгові, будівлі складів, будинки, в яких жили видатні особистості, корпуси, казарми, особняки, арки та інші) [19]. Жодне інше місто України не може у цьому відношенні конкурувати з Одесою[*]. Одесити настільки люблять своє місто, що дають імена будинкам, і історію міста та його мешканців можна вивчати, читаючи ці написи, і ідентифікують себе насамперед з містом, що сформувало специфічну *одеську ідентичність*.

[*] У Києві до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (пам'ятки місцевого значення) внесено 817 об'єктів, а у Львові – 16. (Міністерство культури України. Державний реєстр нерухомих пам'яток України (пам'ятки місцевого значення станом на 30 квітня 2014 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://195.78.68.75/mincult/doccatalog/document?id=383896).

Згідно з Реєстром пам'яток історії та монументального мистецтва м. Одеси у місті розміщено 148 пам'ятників [20], перша група з яких (значна частина) присвячена періоду Другої світової війни („Пам'ятник робітникам-воїнам, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни"; „Памятник 25 тисячам євреям і військовополоненим, що були заживо спалені у жовтні 1941 р."; „Пам'ятник-плита на місці масових страт під час фашистської окупації м. Одеси в 1941–1944 рр."; „Памятник жертвам фашизму і Алея праведників"); друга група – державним діячам, які зробили внесок у розвиток міста* (Де-Рибасу, Де-Волану; Г. Маразлі, отаману Головатому та ін.); третя група вирізняється оригінальністю, передаючи одеський колорит і історію міста, фіксуючи самобутність і певну самоідентифікацію городян (у даному випадку – аполітичну): (Статуя „Рибачка Соня"; Статуя „Сонька-золотая ручка"; композиція „Шаланди повні кефалі"; композиція „Зелений фургон"; „Апельсин"; „12-й стул"); четверта група – міфологічні і біблійні герої – „Похищение Европы", „Диана, которая купается"; „Римлянка"; „Христос, идущий на Голгофу", які є підтвердженням європейськості і європейської ідентичності, та ін. Це дає підстави стверджувати, по-перше, що розкриття сутності міської громади і образу міста здійснюється через повсякденність, історичну (колективну) пам'ять і уявлення (в т.ч. і міфологічні, біблійні та специфічні для Одеси) городян; по-друге, про вплив природного і архітектурного середовища міста на процес формування ідентичності членів громади. Аналізуючи архітектурні будівлі і монументальні скульптури, можна ідентифікувати тип влади, демократичні ідеї в місті, в яких поєднувалися історичні епохи.

Однак простежуються суперечності щодо пам'ятників. Найбільший резонанс у одеській громаді викликала установка пам'ятника Катерині ІІ, як у 1910 р., так і в 2007 р. Це можна пояснити проросійською, проімперською політичною орієнтацією певної частини одеситів, яка мотивувала свою позицію тим, що „Катерина ІІ хоч і була катом українського народу, але вона

* У 1994 р. прибрали усі пам'ятники Леніну і представникам більшовицької партії. Загалом – 148 пам'ятників, з них 104 пам'ятники – Леніну.

заснувала Одесу й багато корисного зробила для неї" [21], а також тим, що багато одеситів некритично сприймають те, що свою історію, якою б вона не була, треба шанувати.

З іншого боку, в Одесі зафіксовані прояви вандалізму до пам'ятників жертв Голокосту. У спільній заяві 23 національних товариств і 19 представників різних конфесій стверджувалося, що відповідальність за такі злочини має бути невідворотною, а „спроби провокацій антисемітизму особливо неприйнятні як засіб у політичній боротьбі"*. Ця подія набула значного резонансу у місті: „великою психологічною травмою для мешканців міста", „біль кожного з нас" (секретар Одеської міськради О. Прокопенко); „у разі відсутності належної реакції з боку силових структур подібні виклики відчують на собі і інші нації" (головний рабин Одеси Авраам Вольф); „вандалізм є закономірним проявом сил, які сповідують ксенофобію", „на це владі і громадським організаціям обов'язково слід реагувати спільно" (депутат Одеської міськради, настоятелька Свято-Архангело-Михайлівського жіночого монастиря матінка Серафима) [22]. Такі акти не поодинокі, у квітні 2014 р. невідомі розписали фашистською символікою меморіал жертвам Голокосту й могили євреїв на кладовищі [23]. Отже, ставлення до пам'ятників може бути прямою проекцією щодо формування політичної ідентичності і свідченням її неоднорідності.

Механізмом підтримання політичної ідентичності є державні свята, які підштовхують мешканців міста до відтворення смислів і значень, що виступають наслідком ідеологічної і символічної боротьби. Аналіз сприйняття мешканцями міської

* Особливе занепокоєння членів Ради викликає відсутність розуміння трагедії Голокосту у нового покоління. Антисемітські і ксенофобські настрої особливо поширені серед молоді, яка мешкає у бездуховному середовищі, не знає історії, почасти Великої Вітчизняної війни і Голокосту, коли загинули 6 мільйонів євреїв, а в Одесі, у час окупації, було страчено близько 240 тисяч мирних мешканців. (Багатонаціональна Одеса засуджує організаторів акцій вандалізму. 27.02.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hram.od.ua/newspodrobno.php?news=1614).

громади та представниками місцевої еліти політичних свят дає підстави говорити про: а) *суперечливе ставлення* до Дня Незалежності (1992 – 2014 рр.): „з одного боку, за сім років, які наша країна провела як уже самостійна держава, життя її громадян не стало кращим. Але, з іншого боку, через тривалий час, ось уже сім років, Україна, нарешті, дістала можливість самостійно будувати своє майбутнє" (1998) [24]; „десять років нашій державі, країні, десять років нового досвіду життя. Було все, низькість і велич слабких, – і це всі ми. Було все, самопожертви заради України та хода до влади по трупах, і це всі ми теж" (2001) [25]; б) *позитивне сприйняття* Дня Соборності (1999–2014 рр.), особливо під впливом подій „помаранчевої революції" та Революції Гідності: „немає жодної цінності, яка могла б бути покладена на вівтар соборності України. Праві і ліві, помаранчеві та синьо-білі, ми – рівні" (2005) [26]; „складовими створення суверенної держави повинні стати взаєморозуміння, зближення регіонів, а не штучне розтягування територій, поділ України на Схід і Захід" (2006) [27]; в Одесі в День Соборності України мешканці міста запалили понад тисячу свічок, щоб вшанувати пам'ять загиблих за незалежність України (2014); в) *негативне сприйняття* керівниками міста Голодомору (відсутність міського голови О. Костусєва (який на парламентських виборах 2006 р. йшов з гаслом „З нами Бог і Росія" і сповідував ідеологію „русского мира", яка заперечувала Голодомор) на церемонії пам'яті жертв Голодомору; г) *байдуже ставлення* до радянських свят – 7 листопада, з одного боку і Дня Незалежності України (одні й ті самі керівники міста і городяни йшли під червоними прапорами (7 листопада 1998 р.) й вони ж „цілувалися і роздавали вітання з Днем Незалежності України" (24 серпня 2000 р.) [28]; д) *сприйняття і схвалення міських свят та пам'ятних дат Одеси*: 2 вересня – День міста[*] (День міста

[*] Під час святкування 220-річчя Одеси (2014 р.) у виставі про історію міста «російський період» вирішили широко не афішувати, аби російські військові не сприйняли це як виклик та не прийшли «захищати» одеситів. (В Одесі відсвяткували День міста. 03.09. 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/news/2014/09/03/v_odesi_vidsvyatkuvaly_den_mista).

святом є для 72% одеситів), „м*и повинні показати всій Україні і одеситам те, що у нас в місті ми єдині, ми єдина країна, ми єдине місто. Одесу ніхто силою ніколи не брав і не візьме"* [29]; 10 квітня – День визволення Одеси від німецько-фашистських загарбників; 1 квітня – День гумору. Традиція і пам'ять спонукають одеситів більше цінувати локальні свята, які формують патріотизм, почуття любові до малої батьківщини – до рідного міста – День міста, адже *„місто показало свою зрілість, відповідальність і мудрість, коли в настільки важкі політично і економічно часи все-таки не дало перетворити себе в східні Донецьк і Луганськ"* [30]; та День звільнення Одеси від фашистських загарбників (одне із найбільш світлих і важливих свят для одеситів): *„Ми не маємо права забувати про ті страшні часи фашистської навали, про горе і кров, про скалічені душі й стрічені життя, про втрачені надії й невимовний біль"; „Ніколи не зітремо з пам'яті імена тих, хто виборював для нас сьогодення, хто йшов на смерть, рятуючи Одесу – найкраще і найрідніше для нас місто"* [31], віддаючи належну шану і повагу державним святам. Показово, що змінювалися тенденції у ставленні до державних свят, якщо у 2009 р. на День Незалежності у вишиванковому ланцюзі взяли участь 79 одеситів, то в у 2015 р. – 3 тисячі 155 одеситів [32], що було свідченням утвердження ціннісних орієнтирів – „я – громадянин України": „я – українець", цінностей демократії, національної свідомості і формуванням громадянської ідентичності мешканців одеської громади. Політичні свята актуалізували фактори конструювання нових ідентичностей.

Формуванню нових ідентичностей сприяли й ***нові практики економічних відносин***, які одеська міська громада однією з перших почала використовувати ще з перебудовчих часів, спочатку у формі кооперативів, а в серпні 1990 р. виконком Одеської міської ради прийняв рішення про переведення господарства міста на ринкові відносини. Поступово відбувалася адаптація міської спільноти до нових політичних реалій, особливої ваги набувало питання ідентифікації і самоідентифікації у період суспільних трансформацій, а також усвідомлення громадянами міста власної ідентичності.

16 грудня 1990 р. в Одесі провели міський референдум щодо створення вільної економічної зони. І більшість одеситів (93,8%) підтримали цю ідею. Економічна криза початку 1990-х рр. призвела до погіршення соціального стану більшості населення міста, і це стало каталізатором політичної активності як для різних політичних сил, так і для органів місцевого самоуправління. Причиною критичного стану економіки були політична непослідовність і непрофесійність управлінської еліти, яка належала до радянської системи і яка не поспішала змінювати свої цінності і переконання, і це призвело до загострення соціальних проблем у місті. З іншого боку, зростало почуття належності до регіону, а локальні еліти сприймалися міської громадою як єдині захисники їхніх інтересів. Та найскладнішою на початку 1990-х р. була проблема політична: утримати стабільність у місті, не допустити конфліктів. Проблеми в економіці міста впливали на свідомість громадян, змушуючи їх шукати ті політичні сили, які зможуть змінити ситуацію, та спонукали до протестних дій – мітингів, страйків, пікетів. Щоправда, в Одесі вони не мали масового характеру, однак був незначний політичний підтекст. Так, страйковий рух у Донбасі та деяких інших регіонах (1993 р.) не підтримали не лише керівники міста та області, а й лідери політичних партій, за винятком комуністів. Економічна ситуація в Одесі упродовж 1991–2014 рр. змінювалася неодноразово. Поступово відбувалася структурна перебудова економіки міста. Якщо брати до уваги індекс промислової продукції в Одесі, то у 1990 р. було 100%, у 1995 р. – 77, 8%, у 1997 р. – 52,5 %, у 1998 р. – 63,2%, 1999 р. – 73,4 %, у 2000 – 62% [33]. Таким чином, піком спаду став 1997 р. (коли відбувалося „одеське протистояння" між обласною і міською владою" у процесі виборчої кампанії міського голови, яке справляло негативний вплив на соціально-економічний розвиток міста), а з 1998 р. розпочалося зростання. Упродовж наступних років економічна ситуація в місті багато в чому залежала від керівництва міста. Виходячи з вищевикладеного, зазначимо, що ринкова економіка, утвердження приватної власності призводить до того, що міська громада у економічному відношенні залежала від власників підприємств і певної мірою від їхніх політичних преференцій, сприймаючи патерни політичної ідентичності міської еліти.

Завдяки надзвичайно вигідному географічному положенню Одеса знову стала лідером за обсягами іноземних інвестицій. Так, уже у 2000 р. обсяг прямих інвестицій в економіці міста перевищував 128 млн дол. США [6, с.493]. Головними інвесторами міста були фірми США (22% загального обсягу інвестицій), Швейцарія, Греція, Велика Британія, Кіпр, Німеччина [6, с.493]. Найбільше (майже 70%) підприємств з іноземними інвестиціями функціонують у сфері послуг. Важливим фактором для розвитку економіки було створення вільної економічної зони на території Одеського морського порту. Міські владні інститути активно співпрацювали з Північним інвестиційним банком і Північною екологічною фінансовою корпорацією, МБРР, ЄБРР, IFC, USAID. У 2008 р. прямі інвестиції надійшли з 67 країн світу [34]. Навіть у непростому 2009 р. обсяг інвестованих партнерами коштів збільшився порівняно з попередніми роками на 15% [34]. Інвестиції, міжнародні зв'язки, розвиток промисловості сприяли поверненню втраченого статусу європейського міста.

Не випадково журнал FDI Magazine визнав Одесу (2010 р.) одним з найбільш перспективних і економічно привабливих міст Європи. Конкурс на звання „Місто майбутнього" журнал проводив з метою визначення найперспективнішого регіону Європи для притоку інвестицій, економічного розвитку і розширення бізнесу. У рейтингу FDI Magazine Одеса посіла четверте місце в Європі за економічною ефективністю (Cost Effectiveness) і діловою привабливістю (Business Friendliness). За сукупністю параметрів Одесу випередили лише міста Європейського Союзу – Амстердам, Рига і Вільнюс.

За результатами дослідження „Інституту міста" показники якості життя населення (лютий 2011 р.) виявилися в Одесі найвищими. Критеріями оцінювання були: демографія, житлові умови, рівень розвитку освіти, транспортної системи, а також показники соціальної напруги та стан екології (висновок робили на основі даних Державного комітету статистики України) [35]. Виявилося, що в Одесі – високий рівень ділової активності і практично повністю працевлаштоване населення (серед усіх міст-учасників рейтингу рівень безробіття в Одесі був один з найнижчих); найвищий рівень народжуваності,

найменші житлово-комунальні тарифи та найнижчий рівень шкідливих викидів в атмосферу [35]. Всі ці чинники мало впливали на політичну ідентичність міської громади, а швидше утверджували її локальну ідентичність.

Тому можна стверджувати, що економічний потенціал міста зберігся завдяки традиціям, які формувалися упродовж століть: економічні свободи, політична та етнічна толерантність, вільна економічна зона, інвестиційна привабливість, дух підприємництва. З початком перебудови і оголошення ринкових реформ почали розвиватися перші в країні кооперативи і згодом знову з'явилися іноземні інвестори*.

А ***прикордонне та приморське розташування Одеси***, із зоною активних міграційних процесів та міжнаціональних контактів, впливало на специфіку політичних ідентичностей міської громади Одеси завдяки: транскордонному співробітництву, зокрема, у формі участі в єврорегіонах „Нижній Дунай", „Чорне море"; членству в міжнародних організаціях: Асоціація Євро-місто (нараховує понад 120 міст із 30 країн Європи) (2006), Ліга історичних міст (понад 70 міст світу) (2008), Європейська коаліція міст проти расизму (2009); запуску найважливіших євроінтеграційних проектів – Дня Європи (з 2005), Європейського дня сусідства (з 2007) і Європейського тижня місцевої демократії (з 2008); Європейському тижню місцевої демократії (у 2008 р. Одеса стала першим на території колишнього СРСР пілотним містом), на якому громадяни міста вчилися користуватися демократичними механізмами впливу на позицію міської влади; створенню в Одесі Центру євроатлантичної інтеграції, метою якого є підтримка вступу України в Євросоюз і НАТО (2008); співробітництву в рамках єврорегіонів не потрібне прийняття спеціальної нормативно-правової бази на національному рівні. Одеська громада завдяки співробітництву

Станом на 2014 р. у місті працювало 467 підприємств з іноземним капіталом. Лідерами прямого іноземного інвестування (акціонерний капітал) в економіку міста Одеси були: Кіпр (26,0% від загального обсягу прямих інвестицій у місто), Нідерланди (17,8%), Великобританія (7,4%), США (7,0%), Франція (6,4%), Німеччина (5,7%), (Лидеры иностранного инвестирования в экономику Одессы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://omr.gov.ua/ru/news/53788/).

отримала найкращу форму розвитку взаємовідносин між прикордонними територіями; фінансування для проектів, здійснюваних у рамках єврорегіонів; співробітництво у всіх сферах життєдіяльності людей, здійснюване через кордон між двома територіями, регіонами або місцевими органами влади чи будь-якою іншою владою в прикордонних регіонах. Це пояснювало вагомість міжнародного співробітництва і потребувало переходу від Я – ідентичності до Ми – ідентичностей, водночас відбувалося вбудовування в глобальну систему і одночасна зорієнтованість стосовно „інших", „чужих".

Прикордонне розташування Одеси, ідея „вільного міста" неодноразово провокували ***„політичні проекти"*** щодо виокремлення міста в самостійне територіальне утворення. Вперше такі територіальні тенденції проявилися в Одесі під час революції 1905–1907 рр. У жовтні 1905 р. визріла ідея створити Південноукраїнську республіку (відомі й інші назви – Чорноморсько-Дунайська або Південна республіка) із центром у Одесі. Йшлося насамперед про привілеї економічного характеру. Новий політичний проект визрів 21 грудня 1917 р. на нараді Ради солдатських депутатів від Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеси (Румчерод), проголосивши Одесу „вільним містом" України. Тут на перше місце вийшли політичні пріоритети. 18 січня 1918 р. була створена Одеська Радянська Республіка зі столицею в Одесі й охоплювала території Херсонської і Бессарабської губерній. 13 березня 1918 р. Одеська Радянська Республіка у зв'язку з окупацією Одеси австро-німецькими військами припинила своє існування [36]. Однак з поверненням української влади (1918 р.) міська дума намагалася надати місту окремого статусу: Одеса, як вільна гавань, мала перебувати поза загальнодержавним митним кордоном, утім лише тимчасово. Так само тимчасовими мали бути спеціальні „одеські гроші" [37, с.19–20].

Зазначимо також, що згідно з Законом Центральної Ради „Про адміністративно-територіальний поділ України" від 6 березня 1918 р. земля Одеси була визначена адміністративно-територіальною одиницею найвищого рівня. До землі мало входити місто Одеса з околицею і з територією до Дністровського лиману. 29 квітня 1918 р. гетьман України Павло Скоропадський скасував закон, повернувши старий

губернський поділ часів Російської імперії. Отже, на початку XX ст. з'являлася ідея вільного міста Одеси, намагаючись відновити традиції. Прикметно, що дотичним до цих ідей було обмежене коло людей і особливо вплинути на свідомість населення міста вони не могли.

Після розпаду Радянського Союзу і проголошення незалежності України про відмінності у ідентичностях одеситів нагадували гасла у першій половині 1990-х р.: перші озвучували – „СССР – жив!", другі повідомляли: „Одесситы помнят – наша родина Украина!", треті виступали за створення незалежної Новоросії. Цю ідею висували проросійські політичні сили в Україні, користуючись тим, що в регіоні більшість населення у повсякденному спілкуванні використовувало російську мову. Була навіть зроблена спроба проросійськими силами у першій половині 1991 р. утворити територіальне об'єднання за назвою „Українське Причорномор'я", яке б охоплювало Одеську, Миколаївську і Херсонську області, а також Автономну Республіку Крим. Майже одночасно, у 1993 р., ці політичні сили висунули нову ідею: заявили, що існує окрема національність – „одесити"[*]. А коли так, то на теренах Одещини слід утворити автономію. Ідею федеративного устрою України з наданням більшої самостійності і широких прав краям та регіонам у березні 1992 р. підтримувало 37% одеситів (у листопаді 1991 р. – 34%). У той же час кількість тих, хто негативно ставився до цієї ідеї, зменшилася: якщо у листопаді 1991 р. таких було 40%, то у березні 1992 р. – 34% [38].

Спроба проголосити виокремлення Одеської області в самостійний Новоросійський край була і під час президентської кампанії 2004 р. Такі заяви робилися від імені територіальної громади, щоправда, про кількість учасників не йшлося. А справжнім їх репрезентантом був міський голова Р. Боделан. З резолюції міської ради Одеси випливало, що „ми вимагаємо оголошення міста Одеси та всієї Одеської області вільною самокерованою територією, на якій діють розпорядження органів місцевого самоврядування

[*] У першій половині 1990-х на головній вулиці міста – Дерибасівській висів транспарант: «Моя национальность – одессит». Ймовірно, це було свідченням того, що національно-культурна свідомість і ідентичність мешканців міста була змінена на «місцеву», «локальну», «регіональну».

(Новоросійський край)", та вважалося за доцільне негайно створити в місті „загони самооборони і самозахисту з робітників, інтелігенції, студентів, забезпечити охорону всіх життєво важливих об'єктів та органів місцевого самоврядування" [39]. Міський голова заявляв, що все зробить для того, щоб Одеса могла користуватися всіма демократичними правами, аж до прийняття рішення про його самостійність [40]. Такі заяви державного чиновника спричинили розкол у міській громаді. Переважна частина мешканців міста підтримувала позицію мера (це яскраво продемонструвало голосування за кандидатуру кандидата в Президенти, яке зростало з кожним новим голосуванням). Незначна частина мешканців міста робила спроби організовувати мітинги, різноманітні зібрання з символікою „помаранчевої революції", однак вона була нечисельною і переломити ситуацію не змогла.

Однак з початком агресії на Сході України у 2014 р. знову почали з'являтися ідеї створення „Одеської народної республіки". Засновник „Единого Отечества" і очільник Союзу православних громадян України В. Кауров проголосив себе „президентом Одеської народної республіки". Ця ідея не знайшла підтримку серед більшості одеситів і не вплинула на їхню політичну ідентичність. Проект створення Одеської народної республіки „пропонував" і народний депутат України С. Ківалов. Восени 2014 р. була ще одна спроба створити „Одеську народну республіку". Житель Одеси „Л" на прізвисько „Скат" був завербований співробітником генштабу збройних сил Російської Федерації, який з Москви передавав інструкції та кошти для організації антиукраїнської діяльності. Основним завданням диверсійно-підривної групи було підштовхнути мешканців Одеси до злочинів проти конституційного ладу, спровокувати проголошення ОНР, організувати незаконні збройні формування підготовлених найманців. Наприкінці листопада 2014 р. СБУ затримала членів злочинного угруповання, які готували проголошення так званої „Одеської народної республіки" [41]. Отже, ситуація у 2014 р. суттєво змінилася, аполітичні одесити почали все активніше проявляти свою громадянську позицію і під впливом подій Революції Гідності, окупації Криму та російсько-української війни почала формуватися нова політична ідентичність міської громади Одеси.

Таким чином, спроби упродовж останнього століття утворити на території Одеси державні утворення чи то „Південноукраїнську республіку", „Новоросію", „Одеську народну республіку" чи інші не знаходили свого втілення, оскільки, по-перше, мешканці Одеси були аполітичними, їх більше турбували питання побуту, підприємництва, а не політичні проекти; по-друге, зазвичай політичні проекти були привнесені ззовні і не мали в місті міцного підґрунтя; по-третє, події кінця 2013–2014 р. стали маркером для формування політичної ідентичності значної частини одеситів і перешкодили поширенню будь-яких сепаратистських ідей, зберігши мир і спокій в Одеському регіоні. Ідеї створення на території міста певних державних утворень жодного разу не були підкріплені політичними прагненнями міської громади, що є свідченням стійкої громадянської ідентичності.

Місцева еліта намагалася сформувати у громади міста „почуття відмінності від інших", конструюючи символи і смисли, які утверджують місцеву специфіку і унікальність. Уявлення про унікальність одеситів сприяли формуванню місцевого патріотизму, який у контексті політики ідентичності ставав фактором політичної мобілізації. У 1990-х р. локальні політичні еліти скористалися ідеологічним вакуумом і кризою ідентифікації населення після розпаду СРСР і заповнили його ідеєю місцевого патріотизму з метою зміцнення статусу законності своєї влади.

Специфіка функціонування локальної влади у одеській громаді як відображення базових особливостей її політичних ідентичностей простежується у діяльності інституту міського голови. Серед 15 найефективніших мерів українських міст [42] п'яте місце посів Е. Гурвіц, який був мером Одеси у 1994–1998 рр. та у 2005–2010 рр. і брав участь у всіх виборчих кампаніях на посаду очільника міста. У 1994 р. одесити вперше обирали міського голову прямим голосуванням. Перемогу здобув Е. Гурвіц, кооператор, переконаний антикомуніст, а головою обласної ради був обраний чинний голова обласної ради, радянський і партійний діяч Р. Боделан. „Одеське протистояння" між Е. Гурвіцом і Р. Боделаном тривало понад десять років (1994–2005 рр.), супроводжувалося вбивствами, судами, використанням адмінресурсу та значним впливом центральної влади, чорним піаром, підкупом виборців, „студентськими каруселями", фальсифікацією виборів. Аналі-

зуючи „одеське протистояння" і вибори мера, відзначимо, що „це не вибори, це не демократія, це навіть не автаркія, це – чистої води бандитизм". Одеса стала „територією корупції та беззаконня", містом, де утверджувалася „демократія навпростець". У зв'язку зі складністю ситуації в Одесі у 1998 р. було запроваджено пряме президентське правління.

Перемога помаранчевих сил у державі сприяла поверненню колишнього мера Одеси Е. Гурвіца у 2005 р. до влади – без виборів – рішенням районної судді С. Ярош. На виборах 2006 р. Е. Гурвіц переміг, здобувши 56% від загальної кількості виборців. Головною метою для виконавчої влади міста та її депутатського корпусу було розв'язання проблем міста, незалежно від ідеологічних симпатій. Для цього навіть був підписаний 102 депутатами з 120 „Меморандум заради досягнення громадської злагоди та процвітання Одеси" (2006) [43]. У Меморандумі йшлося про те, щоб „використовувати Одеську міську раду не як арену політичної боротьби і з'ясування міжпартійних відносин, а винятково для сприяння економічному і соціальному прогресу міста..., забезпечення гідного рівня життя кожного одесита" [44]. Розглядався також і пілотний проект з отримання статусу міста-регіону (2006), який передбачав одним із пунктів запровадження власної валюти. Усі ці події, які могли бути маркерами у формуванні політичної ідентичності одеситів, ними не стали, оскільки городяни застосовували до влади підхід з одеським підтекстом: ми вас обрали для того, щоб ви зробили те, що обіцяли, а якщо „пару копійок" заробите – нічого страшного, аби був результат. Підтверджуючи тим самим аполітичність одеситів і їхню стійку локальну ідентичність.

У виборах 2010 р. Е. Гурвіцу (висунутий Політичною партією „Фронт Змін" протистояв представник партії влади (ПАРТІЇ РЕГІОНІВ) – О. Костусєв. Засоби масової інформації працювали масовано, агресивно, змогли переконати значну частину населення Одеси в необхідності зміни влади. Явка виборців була однією з найнижчих (близько 45%). Більше половини потенційних виборців (насамперед молодь) не з'явилася на вибори, проявивши політичну апатію і одночасно недовіру до всіх кандидатів. Перемогу здобув О. Костусєв, зберігши домінуючі тенденції міської громади обирати представників партії влади. Прихід до влади нового мера

започаткував заборону вести документи українською мовою, написи „Слава Україні". У місті активізували діяльність антиукраїнські ЗМІ, які поширювали політичні стереотипи про одвічно „неукраїнський характер" Одеси.

Протистояння двох основних кандидатів було специфікою і позачергових виборів міського голови 2014 р. Основним конкурентом народного депутата України уже від Політичної партії „УДАР" Е. Гурвіца (незважаючи на 20 кандидатів на посаду міського голови) був його колега по парламенту екс-регіонал Г. Труханов. Одесити знову зіткнулися з необхідністю вибирати мера з двох лих. За результатами виборів переміг Г. Труханов, набравши майже 43,5% голосів виборців [45] і підтвердивши інерційність голосування за звичкою.

Центральні органи влади не втручалися у політичну ситуацію в Одесі (винятком було запровадження прямого президентського правління), опікуючись в основному проблемами соціально-економічного розвитку). Цьому сприяє дистанція від центральної влади, хоча регіон досить часто відвідували перші особи держави. Інтереси міста в столиці лобіювалися недостатньо, незважаючи на наявність представників одеської громади у центральних органах влади, які захищали, переважно, свої економічні інтереси. Міська громада у більшості випадків ігнорувала загальнодержавні політичні процеси, такі, як загальноукраїнські страйки на початку 1990-х чи події „помаранчевої революції" на початку 2000-х р. Щоправда, в 2012 р. стався цікавий прецедент, коли громадська організація „Асоціація роботодавців Півдня України" надіслала звернення на адресу Президента України про введення в Одесі прямого президентського правління. Центральна влада не підтримала це рішення.

Аналіз біографій представників міського політикуму Одеси (міських голів, голів обласної ради та голів обласної адміністрації) дає підстави стверджувати, що набуття статусу політика було свідченням належності до певних бізнес-груп, які визначали політичні ідентичності міської еліти. Упродовж (1991–2005 рр.) керівниками міста й області були представники колишньої комуністичної і радянської номенклатури та приватні підприємці, кооператори. У період (2005–2015 рр.) у владі були представники великого бізнесу, які переважно належали до партії влади.

Незважаючи на вибори та різні особистості на посадах голови міської ради, обласної державної адміністрації, обласної ради, тенденції у функціонуванні політичної влади були незмінними. Обираючи мера одесити не особливо цікавилися партійною належністю кандидатів чи їхньою „політичною міграцією" від однієї політичної сили до іншої, для громади важливо, що міський голова робить для міста.

Політичні еліти регіону тісно пов'язані із бізнесом. Керівництво впливових партій за усі роки незалежності України (зокрема, Соціалістичної партії України, Комуністичної партії України, ПАРТІЇ РЕГІОНІВ) складалося з представників великих корпорацій та фінансово-промислових груп. Впливовими посадовцями, політиками та громадськими діячами були: голова обласної державної адміністрації І. Плачков (член політради Політичної партії „Народний Союз – Наша Україна", екс-міністр палива та енергетики), голова обласної ради М. Скорик (член ПР, екс-голова правління АКБ „Імексбанк"), міський голова Одеси Е. Гурвіц (член політради Політичної партії „Народний Союз – Наша Україна", Політичної Партії „Фронт Змін", Політичної партії „УДАР", Політичної партії „Блок Петра Порошенка"), секретар Одеської міської ради О. Прокопенко, народний депутат України від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ Л. Клімов; Ю. та В. Круки (Юрій – народний депутат України від БЮТ, В'ячеслав – голова фракції БЮТ в Одеській міськраді); народний депутат України від БЮТ В. Курінний (екс-заступник мера Е. Гурвіца, екс-головний редактор газети „Юг"), народний депутат України від БЮТ О. Радковський (холдинг „Берег-груп"), народний депутат України від НСНУ О. Козаченко (корпорація „Панком ЮН"), народний депутат України, голова обласної організації Народної партії С. Гриневецький (екс-губернатор Одеської області), голова обласної організації ВО „Батьківщина" В. Барвіненко, депутат облради, перший секретар обкому СПУ Б. Музалев (голова наглядової ради мережі супермаркетів „Таврія В"), голова фракції СПУ в обласній раді М. Салтановський; перший секретар обкому КПУ Є. Царьков, секретар обкому ПСПУ О. Соловенко (заступник голови Одеської обласної ради). Значимість Одеси як ключового регіону і впливовості політичної еліти в центральній владі упродовж останніх років помітно зросла.

Одесити все частіше йдуть на підвищення в столицю, їх „питома вага" у Верховній Раді України стала більш вагомою. Представники локальної еліти визначали і визначають політичну ситуацію в місті та області й мають значний вплив на формування політичної ідентичності громадян.

Головним управлінням юстиції в Одеській області зареєстровано 189 структурних утворень політичних партій, а Одеським міським управлінням юстиції – 2298 громадських організацій. На початку процесу формування багатопартійності у Одесі почали створюватися партії націонал-демократичного і соціал-ліберального спрямування: (наприклад, Партія демократичного відродження України, Об'єднана соціал-демократична партія), які спільно з громадськими, профспілковими організаціями та лігою підприємств з іноземним капіталом створили Одеську регіональну організацію громадсько-політичного об'єднання „Нова Україна" (1992 р.). Активністю в Одесі відзначалася діяльність націонал-радикалів – Української Національної Асамблеї – Українського Національного Союзу. Представлені в Одесі були й партії лівого політичного спектра – Соціалістична партія України (КПУ, до 1993 р. була заборонена), а також кілька незареєстрованих, на кшталт: Товариство захисту Леніна, Співдружність прихильників соціального оновлення. Активізація лівих, насамперед створенням організації „Комуністи Одещини" (згодом перетворилася на місцевий осередок КПУ), у місті відбулася у 1993 р. і була пов'язана з подальшим погіршенням соціального стану мешканців міста і черговим піднятям цін. Найвідомішою акцією лівих сил в Одесі було голодування упродовж двох тижнів п'ятьох членів Співдружності прихильників соціального оновлення, які розмістилися на Куликовому полі з гаслами соціально-економічного і політичного характеру.

Ставлення до Радянського Союзу, Росії та колишніх радянських республік у різних форматах – від відновлення Радянського Союзу у новому статусі до зміни форми державного устрою (федеративність, замість унітарності) були маркерами політичних сил, які використовували у своїх програмах демократичну термінологію, однак абстрагувалися і від націонал-демократичних сил, і від лівих. Наявність спектра різних політичних сил на початку незалежності було свідченням множинності політичних ідентичностей у міській громаді.

Ситуація дещо змінилася на початку 2000-х років. Тоді обласним управлінням юстиції Одеської області було зареєстровано осередки 120 політичних партій України, однак особливою активністю їх діяльність не відзначалася. Про наявність партій свідчили фракції у міській та обласній радах: Комуністичної партії України, СДПУ(о), „Демократичного союзу", Соціалістичної партії України, Народно-демократичної партії.

Одеса нині є місцем реєстрації низки політичних партій – Партії Пенсіонерів України, Української морської партія Сергія Ківалова, Партії „РОДИНА", Політичної партії „Союз анархістів України", Політичної партії „Партія захисту прав людини", Політичної партії „Інтернет партія України", Політичної партії „Всеукраїнське об'єднання „За справедливість", Політичної партії „Наш край" (черговий політичний проект), однак вони не є впливовими навіть на регіональному рівні. Характерною особливістю партійних структур міста є їх слабка залежність від центрального керівництва та неузгодженість дій між собою. В Одесі під час жорсткого протистояння обласних і міських рад та адміністрацій (до середини 1998 г.) у значної кількості партій міські їх організації підтримували позицію міської ради, а обласні організації – обласної ради. Р. Боделан позиціонував себе з „уявною" партією одеситів, а під час „помаранчевої революції" очолював Одеську міську організацію ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Е. Гурвіц створив фракцію у міській раді „Наша Одеса". Г. Труханов у грудні 2014 р. перереєстрував й перейменував партію, яка діяла з 1999 р. (спочатку – Комуністична партія (трудящих), а згодом – Політична партія „Селянська Україна), і народилася „нова" Політична партія „ДОВІРЯЙ ДІЛАМ" (26.01.1999, реєстраційний номер 1115). Власне, наявність власної партії для політика – це бренд останнього часу. Про впізнаванність політичної сили, її прихильників, членів і первинні організації не йдеться, це – віртуальні проекти. Для Одеси властива наявність „віртуальних партійних організацій", а також масова „партійна міграція". Одеське керівництво політичних партій змінювалося неодноразово і було пов'язане, як правило, зі зміною керівництва міста та області. Власне, партійність керівництва області і міста могла бути крите-

рієм вибору партійних преференцій міської громади. Водночас, партійна самоідентифікація впливала на політичні установки, визначала політичну поведінку, і перш за все – електоральний вибір громади.

Прояви партійної ідентифікації міської громади Одеси чітко простежувалися завдяки результатам голосування у багатомандатному виборчому окрузі на парламентських виборах 1994 р., 1998 р., 2002 р., 2006 р., 2007 р. (позачергових), 2012 р., 2014 р. (позачергових), оскільки це дало можливість: а) прослідкувати участь одеситів у виборчих кампаніях, насамперед їх явку; б) отримані результати за конкретну політичну силу показують певним чином електоральну реакцію виборців на ідентифікаційні маркери, які декларували партії у передвиборчих програмах.

Починаючи з парламентських виборів 1994 р. активність електорату в Одесі була найнижчою в Україні (близько 53%, тобто майже половина одеситів не приходила до виборчих дільниць). Найнижчою була явка в Київському та Малиновському районах м. Одеси. Майже 3 % громадян висловилися проти усіх суб'єктів виборчого процесу. Одеса, практично, завжди була лідером протестного голосування. Упродовж усіх парламентських і президентських виборчих кампаній у міській громаді спостерігалася тенденція до абсентеїзму, яка найбільше проявилася на парламентських виборах 2014 р., коли народних депутатів обирали лише 39,52% виборців.

Важливим чинником політичної самоідентифікації одеської громади можна вважати присутність одеситів у виборчих списках політичних партій і виборчих блоків. Це дозволяло, з одного боку, проаналізувати партійну ідентичність міської громади через персональну належність до партій, з іншого – відстежити рівень підтримки на парламентських виборах як партій, так і конкретних персоналій (адже іноді виборець голосував не за політичну партію, а конкретного представника).

Аналіз виборчих списків політичних партій і виборчих блоків упродовж шести парламентських кампаній (1998, 2002, 2006, 2007 (позачергові), 2012, 2014 (позачергові)) дають підстави констатувати, що у перших п'ятірках і десятках партій і блоків, які ставали переможцями виборчих перегонів, одеситів практично не було.

Ці тенденції спостерігалися на усіх парламентських виборах. Щоправда, кількість кандидатів у народні депутати України від м. Одеси постійно змінювалася, та це й закономірно, адже щоразу змінювалася кількість політичних суб'єктів виборчого процесу.

Одеса була свого роду оплотом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, проголосувавши на виборах Президента України тричі за В. Януковича, з кожним разом демонструючи більший відсоток відданих голосів. Якщо 31 жовтня 2004 р. за нього проголосувало 49,9%, а 21 листопада 2004 р. – 60,25%, то остаточно уже 26 грудня 2004 р. його підтримало 64,02%, тоді як Україна у своїй більшості підтримала В. Ющенка. Загалом, для одеситів характерні голосування, які не збігаються з голосуванням усієї країни, оскільки на їхню позицію у виборі політичних преференцій суттєво впливали політичні установки локальної еліти.

Особливістю виборчої кампанії–2007 в Одесі була жорстка поляризація поглядів, мобілізація сил протилежних сторін та загострення запеклої боротьби між ними. Суттєвим мінусом в організації голосування були недоліки в складанні списків виборців, внаслідок чого значна частина міської громади не змогла здійснити свої волевиявлення. Зокрема, окремі будинки та навіть вулиці не голосували в територіальному виборчому окрузі № 133 (м. Одеса).

Розклад впливовості політичних сил на міську громаду порівняно з парламентськими виборами 2006 р. принципово не змінився. Політичні погляди міського електорату ще більше поляризувалися, що не сприяло згуртуванню громади. Простежувалася тенденція втрати довіри до усіх політичних сил.

У мажоритарних округах виборці міста теж не приділяли достатньої уваги партійній ідентифікації кандидатів і у зв'язку з цим спостерігалася неспівмірність співвідношення результатів виборів за партійною і мажоритарною системами. Тобто не була присутня закономірність зв'язку між рейтингом партії-переможниці у місті і політичною орієнтацією депутатів-одномандатників. Певною мірою ця тенденція зберігалася і на усіх наступних виборах за змішаною виборчою системою (Див. Таблицю 3).

Таблиця 3

Результати виборів в одномандатних округах міста Одеси*

	Переможець ОВО 133/134	**Суб'єкт висунення**	**Переможець ОВО 134/135**	**Суб'єкт висунення**	**Переможець ОВО 135/136**	**Суб'єкт висунення**	**Переможець ОВО 136/137**	**Суб'єкт висунення**
1998	В. Шишкін (18,31%)	Самов.	Ю. Кармазін 40,09%	Самов.	С. Ківалов 25,81%	Самов.	Є. Гурвіц 44,81%	Самов.
2002	О. Козаченко 17,35%	ВБПП „За Єдину Україну"	І. Резнік 12,66%	Самов.	С. Ківалов 39,10%	Українська морська партія	М. Павлюк 31,33%	Самов.
2012	І. Марков 26,60%	Самов.	С. Гринивецький 32,03%	Народна партія	С. Ківалов 56,79%	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	Г. Труханов 60,91%	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ
2014	Є. Матвійчук 24,20%	Самов.	Г. Чекіта 38,34%	ПП Петра Порошенка	С. Ківалов 28,80%	Самов.	Д. Голубов 30,31%	ПП Петра Порошенка

***** Складено за розрахунками автора за**:** Результати голосування в одномандатних виборчих округах [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0; Результати голосування в одномандатних округах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V; Відомості про підрахунок голосів виборців у межах одномандатних виборчих округів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp039?PT001F01=900; Відомості про підрахунок голосів виборців у межах одномандатних виборчих округів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp039?PT001F01=910

Водночас, варто зазначити, що електорат Одеси на всіх виборчих кампаніях підтримував провладні і проросійські політичні сили, спочатку комуністів, пізніше ПАРТІЮ РЕГІОНІВ,

погано сприймав опозицію і демонстрував прихильність до третіх („нейтральних") політичних сил (підтримка С. Тігіпка на виборах 2010 р., перемога Політичної партії „УДАР" над ВО „Батьківщина" на виборах 2012 р., низька явка на виборах 2012 р. (більшість одеситів не захотіла віддати голос ані владі, ані опозиції) і рекордно низька явка на виборах 2014 р. Партійна самоідентифікація одеської громади на парламентських виборах виявлялася через результати голосування у багатомандатному виборчому окрузі, які були реакцією виборців на ідентифікаційні маркери, що декларувалися партіями у передвиборчих програмах та через результати голосування у одномандатних виборчих округах, які були реакцією виборців на партійність кандидатів.

Потужним інформаційним ресурсом у формуванні нових політичних ідентичностей були засоби масової інформації Одеси, представлені друкованими виданнями, загальнонаціональними та регіональними каналами та радіостанціями, російськими ЗМІ та телеканалами, які використовували увесь арсенал політичних технологій. Особливостями одеських медіакомунікацій початку 1990-х рр. була, з одного боку, поява нових політичних видань, а з іншого – відновлення тих які започатковані були ще у XIX ст. (з 1991 р. відновлено випуск найстарішої одеської газети „Одесский вестник", який почав виходити як орган міської ради з додатком „Думська площа" українською мовою; з 1992 р. виходили двомовна газета „Одесские известия" („Одеські вісті") (орган обласної ради) і щотижневик „Слово" (засновник – Жовтнева рада і Одеське бюро московської газети „Известия"). Усі вони акцентували увагу на демократичних перетвореннях, на позитивних і негативних змінах у політичному і економічному просторі міста, наголошуючи при цьому на унікальності і самобутності Одеси, тих властивостях, які були частково втрачені у попередній період, і спонукаючи одеситів до роздумів, утвердження чи спростування політичних стереотипів чи до пошуку нових переконань.

Особливо яскраво це простежувалося на сторінках періодичних видань, зокрема „Вечерней Одессы", коли людина намагалася визначити свою особисту самоідентифікацію: комуніст чи не комуніст. Почали з'являтися листи, публікації під промовистими назвами, з одного боку – „Чому я не став комуністом", „Коммунист

сдает партбилет", які свідчили про ідентифікаційний розрив з комуністичною ідеологією, а з іншого – „Вибираю партию Ленина. В одной команде" – зберігали радянську ідентичність. В одеській громаді почали відбуватися зміни суспільно-значимих політичних орієнтирів ще до проголошення незалежності України.

Політичний вимір мало й обговорення питання про державний устрій України на сторінках газет (1992–1994 рр.), власне, якою має бути майбутня держава – федеративною чи унітарною. Націонал-демократи в ідеї федералізації вбачали загрозу деінтеграції країни.

За допомогою ЗМІ під час перших прямих виборів мера Одеси (1994 р.) одесити мали можливість ознайомитися з „інформаційними війнами", які велися між кандидатами у мери Е. Гурвіцем (його підтримувала телекомпанія „АРТ") і О. Костусєвим (телекомпанія „ІКС"). „Злив" компромату, чорний PR, створення передач „під свого кандидата" – усі ці політтехнологічні інструменти заповнили одеський ефір, впливаючи на політичні установки одеситів.

За останні роки значно збільшився і змінився медійний простір Одеси[*]. На редакційну політику 22 комерційних телекомпаній м. Одеси, безумовно, мають вплив власники: місцеві політики або бізнесмени. З працюючих в Одесі ТРК новини „роблять" п'ятнадцять. Політична тематика присутня і поза новинним форматом. Зокрема, „КПП" – програма редактора друкованого органу Одеської міської ради „Одесский вестник" О. Кам'яного (СТВ); „Правда" Г. Кваснюка, політичне шоу „Лінія фронту" (виходять на опозицій-

[*] Станом на 01.01.2014 р. в Одеській області зареєстровано 553 друковані засоби масової інформації, з яких 376 – газети, 177 – видання журнального типу. Реєстраційною службою Головного управління юстиції в Одеській області упродовж лише 2013 р. було зареєстровано 33 нових друкованих засобів масової інформації, з яких 28 газет і 5 видань журнального типу. За цільовим призначенням 467 друкованих засобів масової інформації подаються як інформаційні, 174 – рекламні, 46 – суспільно-політичні, 40 – довідкові, 39 – для дозвілля, 18 – з питань економіки і бізнесу, 7 – релігійні, 4 – юридичні та туристичні та ін. (Каждое шестое печатное издание Одесской области выходит на языках национальных меньшинств. 17.01.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://omr.gov.ua/ru/news/56967/).

ному міській владі АТВ); „Політика для блондинок” (політично незаангажований „ОК”). Канали і передачі продукують продукцію вигідну, насамперед, їх власникам, з одного боку, а з іншого – виступають агентами формування політичної ідентичності одеситів.

Новим маркером формування політичних ідентичностей стали за останні роки найбільш рейтингові Інтернет-ЗМІ – „Думская.net”, „Таймер”, „Репортер”, „Трасса Е-95”. Інтернет-ЗМІ, як і комерційні телеканали, які демонстрували залежність від інтересів власників: політиків чи бізнесменів.

Потужний інформаційний потік поширюється на Одесу з Росії. Інформаційна війна, з одного боку, „перетворює на патріотів людей, перш далеких від політики, але які вміють думати і аналізувати те, що відбувається навколо, і зіставляти з тим, що вони бачать по ТБ або читають у Мережі” [46]. Знаковим став експеримент інтернет-видання „Думская ТВ” для з’ясування ставлення мешканців Одеси до контенту російських телеканалів. З цією метою журналістка та оператор провели опитування на вулицях Одеси, представляючись співробітниками російських телеканалів. При цьому вони цікавилися, як одесити оцінюють дії „карателів” на Сході України і цікавилися можливістю купити „рабів” (сюжет про „рабів” вийшов в ефірі російського „Первого канала”). У більшості випадків їм це не вдалося, оскільки почувши назву російського телеканалу, одесити ішли геть або висловлювали своє обурення стандартами роботи кореспондентів з Російської Федерації [46]. Згідно з соціологічними даними російським ЗМІ у місті довіряли 7%, а не довіряли – 48%, взагалі їх не дивилися 40% містян [47]. Надійними джерелами інформації вважалися місцеві канали – 21%, національне телебачення – 17%, Інтернет-ЗМІ – 17%, соціальні мережі та іноземні ЗМІ – по 13% [47]. Водночас більшість одеситів найохочіше довіряли інформації, яку отримували від родичів – 46% [47]. Ці дані були свідченням неоднорідності і суперечностей політичних преференцій одеситів, наявності у громаді маргіналів. ЗМІ сприяють: утвердженню національного самоусвідомлення, що складається з сукупності стереотипів масової свідомості; мобілізації патріотичних настроїв та переконань; виявленню та розв’язанню різноманітних конфліктів та розколів, що виникають у суспільстві з питань ідентичності.

Поглиблення політичної зрілості міської громади без акценту на політику більше виявлялося через ***органи місцевого самоврядування**, громадські інститути,* які у взаємодії з міською владою виступали як рівноправні партнери, демонструючи вміння працювати в демократичному суспільстві. За таких умов кожна людина мала соціальну підтримку, відчуваючи цінність демократії. В Одесі не тільки шукали, але і, як правило, знаходили модель соціального партнерства, яка б працювала як на конкретну людину, так і на всю *громаду*: а) *формуючи законодавчу базу* у формі локальних нормативно-правових актів (у зв'язку з відсутністю загальнодержавних): („Положення про органи самоорганізації населення" (1999 р.); „Про органи самоорганізації населення в місті Одесі" (2002 р.); „Концепція місцевого самоврядування м. Одеси" (2007 р.); „Програму розвитку органів самоорганізації населення (СОН) в м. Одесі на 2008–2011 рр." (2007 р.); „Положення про місцеві ініціативи у м. Одесі" та „Статуту територіальної громади м. Одеси" (2011 р.); б) здійснюючи реальний розвиток самоорганізації населення як важливої складової громадянського суспільства і гармонійне вбудовування цієї форми локальної демократії в загальну систему місцевого самоврядування** (Див. Таблицю 4); в) залучаючи кошти на розв'язання місцевих проблем; г) розв'язання проблем

---

* Одесити підтримують та розвивають давні традиції міського самоврядування, які були започатковані зі здобуттям містом самоврядних прав згідно з «Городовим положенням для Одеси» у XIX ст.

** Найдієвіша форма локальної демократії, яка має вплив на формування політичної ідентичності, це – місцеві референдуми. Одеська громада жодного разу не реалізувала це право, хоча спроби були. Представники громадських організацій Одеси мали намір розглянути на референдумі питання про: вибори всіх рівнів виключно на мажоритарній основі в одномандатних округах; право визначати форму державного правління народу; повне скасування депутатської недоторканності; ввести місцеві референдуми, аби громадяни у кожній області могли достроково і законно знімати з посад керівників облдержадміністрацій та органів місцевого самоврядування всіх рівнів; дати право людям на референдумі висловлювати недовіру Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України (Місцеві референдуми: інструмент виходу з кризи чи недоречна вигадка опозиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://newsradio.com.ua/2014_02_18/M-scev-referendumi-nstrument-vihodu-z-krizi-chi-nedorechna-vigadka-opozic/).

громади через соціальне замовлення (ця форма уперше в Україні народилася в місті Одесі); д) реалізуючи ідею громадських фондів (одесити вирішили будувати власну модель общинного фонду, не чекаючи теоретичної бази, вперше в Україні – в Одесі, в 2010 р.), яка робила членів місцевої громади відповідальнішими і суспільно зрілими. Однак слабка ресурсна й матеріально-технічна база органів самоорганізації населення, відсутність належним чином підготовлених кадрів та стимулів для їхньої роботи, у тому числі оплати праці, а також координації дій між органами самоорганізації населення між собою та з міською радою створювали низку проблем і стримували розвиток цих органів.

Таблиця 4

Динаміка оцінок респондентами ступеня використання різних форм локальної демократії (1998–2007 рр.) (у відсотках)*

Форма локальної демократії	1998–2002			2002–2006			2006–2007		
	Активно	Рідко	Не вик.	Актив.	Рідко	Не вик.	Актив.	Рідко	Не вик.
Місцеві ініціативи	**5,3**	26,3	8,4	**10,5**	3,7	5,8	**42,1**	3,7	4,2
Загальні збори	**10,5**	23,7	5,8	**28,9**	8,9	2,1	**36,8**	9,5	3,7
Місцеві референдуми	**21,1**	10,5	8,4	**7,9**	5,8	6,3	**13,2**	1,1	5,8
Громадські слухання	**10,5**	2,6	6,8	**39,5**	,3	5,3	**23,7**	1,1	5,3
Діяльність органів СОН	**63,2**	18,4	8,4	**57,9**	3,7	0,5	**57,9**	8,9	3,2

***** Одеса. Стан місцевої нормативної бази локальної демократії у м. Одесі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: samoorg.com.ua/wp-content/.../08/stan-lokalnoi-demokratii-odesa.doc

Статут територіальної громади міста Одеси (2011 р.) містить три вагомі політичні моменти: 1) міська громада складається з громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, які постійно проживають та зареєстровані на території міста Одеси [48]; 2) міська громада – первинний

суб'єкт місцевого самоврядування на території міста, основний носій його функцій і повноважень [48]; 3) статут систематизував правовідносини, які стосуються виключно одеської громади – визначає *символіку, гімн, святкові та пам'ятні дати, міські відзнаки та нагороди* [49]. Статут зафіксував статус одеської громади, що дало підстави ідентифікувати її як міську спільноту, яка включена у політичні процеси міста, регіону і країни.

Події Революції Гідності, окупація Криму, російсько-українська війна на Сході України внесли певні корективи в самоорганізацію одеситів. У травні 2014 р. після трагічних подій 2 травня в Одесі було сформоване Народне віче територіальної громади міста Одеси як форма безпосередньої участі громадян у здійсненні влади з питань місцевого самоврядування, оскільки Одеська міська територіальна громада є первинним суб'єктом місцевого самоврядування в місті Одесі, носієм його функцій і повноважень, а також первинним суб'єктом публічних прав на території міста Одеси, джерелом публічної влади органів місцевого самоврядування Одеси [50]. Програмовий документ Народного віча містив нове визначення одеської міської територіальної громади – територіальний колектив, до складу якого входять громадяни України, що постійно проживають на законних підставах у місті Одесі, які безпосередньо вирішують питання місцевого самоврядування в місті Одесі відповідно до чинного законодавства, мають право брати участь у місцевих виборах та місцевому референдумі в місті Одесі [50]. Утвердження демократичних принципів та форм локальних демократій підтверджує європейський вибір міської громади Одеси.

Європейський вибір чи східний у інституції Митного союзу для більшості одеситів був визначений 22 листопада 2013 р. Одеса приєдналася до протесту проти згортання курсу євроінтеграції, яке оголосило керівництво країни, тим самим спростувавши свою традиційну аполітичність (Доречно зауважити, що Одеса була базовим регіоном ПАРТІЇ РЕГІОНІВ). Упродовж 2014 р. Одесу намагалися зробити одним із ключових форпостів антиукраїнських сил на Півдні України. Лобістами „русского мира" були колишній мер О. Костусєв, лідер Політичної партії „РОДИНА" І. Марков, митрополит Одеський і Ізмаїльський Агафангел (Саввін). Незважаючи на спроби ззовні розхитати ситуацію та події травня 2014 р.,

одесити бачили своє майбутнє в Україні, а не в Росії чи міфічній „Новоросії”[*]. Одеса залишалася українською, виступаючи за територіальну цілісність України, наголошуючи, що *„ми,* активісти Євромайдану, прислухаємося до думки мешканців *міста*”, виступаємо „за єдність, цілісність та соборність України”.

Виявом європейської ідентичності міської громади Одеси може вважатися акція одеського Євромайдану „Марш западенців” (9 лютого 2014 р.) за участю близько 400 небайдужих одеситів, переконаних, що Одеса – європейське місто, а „влада і провладні ЗМІ називають нас, корінних одеситів, „понаехавшими западенцами”. „Одеса – місто „западенців”. *Ми* підтверджуємо це нашим сьогоднішнім маршем. *Ми* постійно „прибуваємо” сюди, до Одеси, щоб покращувати й прикрашати це місто, а нас звинувачують у „фашизмі”. Але знайте, це *ми*, западенці, Одесу не здамо! *Ми*, активісти Євромайдану. Одеса – западенське місто. Одеса – це Європа. Слава Україні!” [51]. Підтримка рішення про підписання Угоди про асоціацію з ЄС була „актом самоідентифікації” одеської громади, підтвердженням її європейськості.

Нові громадські ініціативи переважно формувалися в двох паралельних площинах. З одного боку, середовище Євромайдану – народні ради, „Автомайдани”, „Самооборона”, люстраційні різноманітні комітети. З іншого – організації, що представляли інтерес Російської Федерації – „Молодіжна єдність”, „Народна Альтернатива”, „Спротив” [52], які локалізовані переважно в місті Одесі, на відміну від середовищ Євромайдану, які діяли і в районах області. Крім цього, їхня чисельність та готовність до активної дії, не пов’язаної безпосередньо із боротьбою за „русский мир”, надто обмежена.

---

[*] За даними соціологічного опитування, проведеного у жовтні 2014 р. російським Фондом боротьби з корупцією (структури російського опозиціонера Олексія Навального) серед мешканців Харківщини та Одещини, 87% респондентів прагнуть залишитися у складі України. Своє майбутнє у складі Росії бачать лише 3% опитаних і тільки 2% підтримують створення так званої «Новоросії». (Одесити бачать своє майбутнє лише в Україні, а не в Росії чи «Новоросії» – експерти «Одещина не є підходящим полігоном для сепаратистського заколоту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainian.voanews.com/ content/article/2585960.html).

Політична ідентичність проявилася як потужний інструмент мобілізації мас. За час Революції Гідності і упродовж 2014 р. мітинги перетворилися у найрейтинговіше дозвілля аполітичних одеситів. На Потьомкінських сходах уперше в історії міста кілька тисяч мешканців з національною символікою та під гаслами „За Єдину Україну" заспівали Державний гімн України. Водночас подібна кількість людей під російськими та радянськими прапорами на Куликовому полі скандувала „Референдум" і вшановувала бійців розформованого спецпідрозділу „Беркут", засуджуючи Майдан. В Одесі був присутній латентний конфлікт „Майдан – Антимайдан".

Майдан неоднозначно сприймався одеситами. Але він був символом кращих українських та одеських традицій, місцем реалізації свободи зібрань і свободи слова. Він продемонстрував толерантність, стриманість і миролюбність громадян. За час його існування організатори вміло обходили всі гострі кути і конфліктні моменти. Там було ідеологічне протистояння громадян. Але ніколи не було агресії та насильства [53].

Створено навіть штаб територіальної оборони Національного Руху Опору, мета якого – захистити Україну та її громадян усіма допустимими засобами. Водночас наголошувалося на множинності політичних ідентичностей: „*Ми можемо* бути дуже *різними*, мати *різні політичні погляди*, ходити в *різні церкви*, але при цьому ми завжди шукаємо *одну істину*, те, заради чого ми всі повинні *об'єднатися*. *Ми всі – захисники своїх сімей, захисники своєї держави. У нас сьогодні є наша країна, яку треба захищати*" [54].

Жителі міста, студенти, викладачі, актори, політики, юристи та журналісти взяли участь у проекті „За Україну", організованому організацією „Верховенство права". Учасники записали відеозвернення, в яких озвучили своє бачення проблем, які назріли у громаді, і спрогнозували проекти кращого варіанта розвитку подій для Одеси. Зокрема, наголошувалося, що у місті немає проблеми з російською мовою, а є проблема з економікою та діяльністю державних органів („А *Одесу* я бачу тільки *в Україні*, *одесити – це українці*"); ніколи і нікому не вдавалося поставити на коліна вільну, толерантну і волелюбну Одесу („Це європейське місто. Одеса – за єдину, цілісну і самодостатню Україну); не важливо, якою мовою ми спілкуємося, важливо, щоб ми розуміли один одного („І не важливо, на якій мові будуть оплакувати своїх синів

матері України і Росії, якщо *ми* не зупинимо агресію сусідньої держави. Зараз ми повинні будь-яким способом зберегти мир"); Україні та Одесі не потрібні іноземні війська і іноземна допомога („*Ми* завжди можемо домовитися і вирішити наші проблеми в своєму будинку. Я закликаю до світу і кажу „ні" війні!" *Одеса – це українське місто,* і нам не потрібна війна і чужа армія для захисту наших прав"); свою долю Україна і Одеса повинні вирішувати самостійно і тільки мирним шляхом („Ми повинні бути єдиною і вільною країною, а ніякі зазіхання неприпустимі") [55]. Під впливом знаковим подій – Революції Гідності та російської агресії на Сході України, які стали маркерами формування нової ідентичності, одеська громада ідентифікувала себе як українська.

Конфлікт ідентичностей проявився в Одесі 2 травня 2014 р. Ці події стали певним маркером геополітичних преференцій городян. „Одесити розуміють, що геополітичні проблеми можуть знищити Одесу. …. саме тому 2 травня ідеї федералізму не були підтримані" [56].

Важливо, що у складних умовах міська громада орієнтувалася не лише на локальні еліти, але й на одеську інтелігенцію, найвідоміших і найповажніших людей міста, які шукали спосіб примирення одеситів, намагалися об'єднати різні погляди навколо спільних цінностей, і такою цінністю було, насамперед, благополуччя Одеси, наголошували на тому, що „виною всьому не стільки відмінність у політичних поглядах, скільки відсутність культури" [57]. Основні ідентифікаційні маркери, які висловлювала інтелігенція міста: „ми налаштовані на співпрацю, на те, щоб влада почула голос інтелігенції"; „ми відкриті і готові до співпраці з іншими знаковими фігурами одеської інтелігенції, з політиками"; „*ми бачимо найкраще майбутнє Одеси тільки в складі України*"; „згуртувати інтелігенцію, а потім і всіх інших жителів міста в розумінні того, що ми всі живемо в Україні, що ми любимо її. Так, вона „хвора", вона бідна. І все ж *ми її любимо і хочемо, щоб вона стала кращою*..."; „ми дуже багато говоримо *про єдність і мовчимо про множинність, про протиріччя, які є*"; „Росія повісила на Одесу новий ярлик, кажучи, що це „нова Хатинь". І цей ярлик – пляма на нашому місті"; „Ми перебуваємо у стані системної кризи: економічної, соціальної, особистісної" [57]. Власне, це є свідченням формування політичного образу „Ми" міської громади Одеси.

Підтвердили утвердження української політичної ідентичності в Одесі і соціологічні опитування на тему „Сучасна ідентичність одеситів та ставлення мешканців Одеси до актуальних політичних проблем в Україні", згідно з якими 73,3% одеситів вважали себе українцями, 16,6% – росіянами*. Простежувалася тенденція (і значна) збільшення тих, хто усвідомлював себе українцем, передусім за рахунок групи тих, хто вважав себе росіянином (у 1989 р. росіянами називали себе 39,4%, а в 2001 р. – 29% одеситів) [58]. Згідно з результатами опитування вперше відсутній конфлікт між локальною та національною ідентичністю, тобто твердження „я – одесит" і „я – українець" переважно були тотожними. Власне, відбулася позитивна динаміка зростання українськості в Одесі. Завжди інертне місто прокидалося перед обличчям ворога, і величезна кількість городян готова була зі зброєю в руках відстоювати територіальну цілісність України [58]. У червні 2015 р. 78% опитаних одеситів називали себе українцями за національністю [47], росіянами назвали себе 19%, порівняно з 23% у серпні 2014 р.

* * *

Унаслідок проведеного дослідження можемо констатувати, що на політичну ідентичність міської громади Одеси впливала низка чинників, найвпливовішими з яких є:

одним із найістотніших чинників впливу на політичну ідентичність міської громади є те, що Одеса – прикордонне, приморське, портове і найбільше місто Південної України. Чинник заснування міста навколо порту забезпечив утворення багатонаціональної, мультикультурної, толерантної, відкритої спільноти. Формуванню унікальної культурної особливості сприяла „смуга осілості" єврейського населення, яка додала до місцевого колориту особливості організації простору, політики, мови;

аналіз топонімів, об'єктів історичної пам'яті, різних інституцій міста показав, що Одеса, на відміну від інших міст і населених пунктів України, майже позбавилася радянських назв вулиць, площ, бульварів та проспектів. Автентичні українські назви існують у невеликій кількості. Більшість назв апелюють до періоду

* За даними переписів населення в 1989 р. українцями назвали себе 48,9% мешканців міста, а в 2001 р. – 61,6%.

входження міста до Російської імперії, однак акцентуючи при цьому увагу саме на історичних постатях, які зробили значний внесок у розвиток міста та події, пов'язанні з життям міської громади. Ідентичність дозволяє зберегти наступність і виявляється джерелом цілісності та розвитку, визначає поведінку людей;

осмислення Одеси як батьківщини виступає показником включеності в культурно-історичну спільність міста. Патріотичні почуття як складові афективного компонента одеської ідентичності мають двоїстий характер, що виявляється, з одного боку, в причетності до міста через почуття гордості, з іншого боку – через співпереживання, що сприяє формуванню позитивної одеської ідентичності і приводить до конструювання образу майбутнього, а також визначає принципи зведення кордонів культурно-історичної спільності міста;

способами встановлення причетності до міста були: діяльність на благо міста, осмислення міста як простору самореалізації, наявність стійких соціальних відносин зі „значущими іншими" жителями міста. Спроби і заклики до федералізації, які за двадцяти-п'ятирічну історію відбувалися декілька разів, однак не змогли зруйнувати українську ідентичність Одеси і одеситів і спростували міф, що Одеса – російське місто. Ідеологія „русского мира" не знайшла благодатного ґрунту в одеській міській громаді;

суб'єктами політики ідентичності міста Одеси виступають органи державної влади, політичні та громадські рухи й організації, самоврядні територіальні, конфесійні організації, різноманітні медіа, а також впливові фінансові та економічні структури, що забезпечуються ресурсами впливовості суспільних акторів. Політичні установки місцевої еліти мали значний вплив на політичні преференції одеситів; вплив правлячої локальної еліти на політичну свідомість громадян здійснювався засобами зміцнення регіональних цінностей, управлінням електоральною поведінкою мас у рамках загальноприйнятих у міській громаді соціокультурних цінностей і норм. Політичні лідери активно намагаються заручитися підтримкою релігійних організацій та використати їхній авторитет для підвищення своєї власної ваги на політичній арені;

відсутність фактичної опозиції та потужне представництво ПАРТІЇ РЕГІОНІВ у міськраді призвело до фактичного „правління" однієї партії в місті; закритість влади від преси та вкрай скупа

реакція на заклики громадськості говорить про небажання влади налагоджувати діалог з одеситами, а з іншого – аполітичність одеситів. У 1998 р., 2012 р., 2014 р. механізми формування та підтримки ідентичності набували максимальної варіативності, внаслідок чого вони ставали більш складними і неоднозначними, провокуючи виникнення криз, а також зростання протестних настроїв у міській громаді;

електоральні преференції міської громади Одеси упродовж парламентських та президентських виборчих кампаній визначалися низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів: історичними, духовними та культурними традиціями міста; соціально-економічним становищем; багатонаціональним, демографічним, віковим, релігійним складом населення; рівнем добробуту мешканців; зв'язками з Росією; пограничним розташуванням; впливом „русского мира"; авторитетністю місцевої влади; активністю міської громади; вмінням налагодити конструктивні контакти та діалог з громадськістю; ефективно запобігати виникненню зон соціальної напруженості; обмеженістю традиції партійного життя на місцевому рівні (поняття „партійна організація", „партійна депутатська фракція" здебільшого були віртуальними); недостатньою активністю місцевих осередків політичних партій, їх фракцій та груп у місцевих радах, громадських організацій, виборчих штабів; низьким рівнем електоральної активності (у межах 34–53%), що є нижчим порівняно із середніми показниками по Україні;

вибори народних депутатів у мажоритарних округах Одеси стали тестом на демократію, що продемонстрували низький рівень політичної культури виборця, його схильність бачити у персоніфікованій мажоритарці лише її найпримітивніший варіант – можливість через голову місцевої малоефективної влади вирішувати побутові проблеми на „законодавчому" рівні;

незалежно від ідеологічних симпатій, у виконавчої влади й депутатського корпусу головною метою залишалося розв'язання міських проблем. У цьому контексті складові регіонального інтересу мають як духовний (захист місцевих інтересів), так і матеріальний (економічний) характер, оскільки однією зі складових локальної ідентичності може бути боротьба за політичний статус регіону як умова реалізації духовних чи матеріальних потреб місцевої еліти.

Беручи активну участь в організації самоуправління містом, одесити активно демонстрували свою міську, локальну чи то регіональну ідентичність. Вирішуючи питання міської громади, які стосувалися різноманітних проблем життя міста, члени міської громади позиціонували себе: „ми – громадяни України", „ми – одесити";

співвідношення загальнонаціональної і регіональної ідентичності у одеській міській громаді відзначалося, з одного боку, переважно гармонійним поєднанням завдяки толерантності, а з іншого, розрив між ними створював ґрунт для сепаратистських настроїв, як це відбувалося у 2004 та 2014 рр.;

соціальні моделі ідентичності міської громади Одеси: територіальна, регіональна, конфесійна, етнічна – набули у сучасному суспільстві політичного характеру. Зазначаємо, що політичні ідентичності міської громади Одеси змінювалися упродовж років незалежності – у період 1991–2001 рр. була нестійка, нестабільна ідентичність з домінуванням локальної, частково радянської; у період 2001–2015 рр. превалювала локальна, європейська, українська громадянська ідентичність. Політична ідентичність частини одеської міської громади почала утверджуватися лише під впливом подій Революції Гідності, окупації Криму, російсько-української війни на Сході України;

аналіз політичних ідентичностей членів міської громади Одеси дозволяє твердити, що у політичному просторі міста Одеси співіснують локальна (одеська), регіональна, радянська, українська і європейська ідентичності. Європейське гасло „Єдність у різноманітті" може по праву стати девізом Одеси. Одесити демонструють свою єдність усьому світу, їх об'єднують загальнолюдські цінності: дружба, толерантність, взаєморозуміння і злагода. Ціннісною (об'єднавчою) ідеєю для одеситів є відродження Одеси як вільного і процвітаючого європейського міста, сприятливого для самовираження особистості кожної людини.

1.Чацкий А. Как подсчитали одесситов / А. Чацкий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.migdal.org.ua/times/131/30811/?&print=1

2. Светлица М. Еврейская тема в истории Одессы / М. Светлица [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://odesskiy.com/chisto-fakti-iz-zhizni-i-istorii/evrejskaja-tema-v-istorii-odessy.html

3. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения по родному языку и уездам 50 губерний Европейской России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97_uezd.php?reg=1665

4.Численность и состав населения Одесской области по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/odesa/

5. Колесник Л. Демографический кризис в Украине как посттравматический синдром (региональный разрез) / Л. Колесник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/ru/project/page3819.html

6. Історія Одеси. – Одеса: Вид-во „Друк", 2002. – С. 496.

7. Мучник А. Концепция проекта „Свободная экономическая зона в Одессе" (2001 г.) / А. Мучник // Порто-франко. –2001. – 3 августа (№ 31 (569)).

8. Кітік В. Європейська нагорода Одесі / В. Кітік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://izvestiya.odessa.ua/uk/2007/01/06/yevropeyska-nagoroda-odesi

9. Христенко В. В. Національно-культурні товариства Одещини: етапи формування / В. Христенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://intkonf.org/ hristenko-v-v-natsionalno-kulturni-tovaristva-odeschini-etapi-formuvannya/

10. Что в имени твоём [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Топономика одесских улиц http://odesskiy.com/ulitsi-v-istorii-odessi/toponomika-odesskix-ulic.html

11. Чорноморець Ю. Сучасні проблеми з релігійною ідентичністю: трагедія православ'я / Ю. Чорноморець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/main/analitica/10102-suchasni-problemi-z-religijnoyu-identichnistyu-tragediya-pravoslavya.html

12. Политизация религии на Юге Украины: современное состояние проблемы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zav.ansya.ru/health/politizaciya-religii-na-yuge-ukraini-sovremennoe-sostoyanie-pr/pg-2.html

13. Столяров І. УПЦ МП в Одесі „розкриває карти" щодо політичних уподобань 27.01.2006 / І. Столяров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hram.od.ua/newspodrobno.php?news=1043

14. Церква і вибори: уроки 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/33861/

15. Доповідна Путіну: В Одесі Вас не люблять. 05.09.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/yusov/54099195588f4/

16. Вечерняя Одесса. – 1990. – 1 марта.

17. „Свобода" штурмує одеську міськраду через перейменування вулиць. 21.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tsn.ua/politika/svoboda-shturmuye-odesku-miskradu-cherez-pereymenuvannya-vulic.html

18. Рішення Одеської міської ради №197-XXIV від 26.07.02 р. „Про адміністративно-територіальний поділ міста Одеси" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.odessa.ua/acts/council/2549/

19. Міністерство культури України. Державний реєстр нерухомих пам'яток України (пам'ятки місцевого значення станом на 30 квітня 2014 року) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://195.78.68.75/mincult/doccatalog/document?id=383896

20. Реєстр пам'яток історії та монументального мистецтва м. Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://omr.gov.ua/popup615.htm

21. Волович О. Увічнимо катів? В Одесі хочуть поставити пам'ятник Катерині II / О. Волович, М. Мацюк, О. Музичко // День. – 2006. – 21 вересня.

22. Багатонаціональна Одеса засуджує організаторів акцій вандалізму.27.02.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hram.od.ua/newspodrobno.php?news=1614

23. В Одесі невідомі розписали фашистською символікою меморіал жертвам Голокосту й могили євреїв на кладовищі. 10.04.14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unian.ua/906106-v-odesi-nevidomi-rozpisali-fashistkoyu-simvolikoyu-memorial-jertvam-golokostu-y-mogili-evrejiv-na-kladovischi.html

24. Отблеск независимости // Порто-франко. – 1998. – 21 августа.

25. Отколенко Р. Десять лет не коту под хвост, или Что ожидает человечество в XXI веке / Р. Отколенко // Одесская общая газета. – 2001. – 31 июля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oog.narod.ru/old/12/12_7.html

26. Жакова Т. О соборной, неделимой / Т. Жакова // Вечерняя Одесса. – 2005. – 22 января.

27. Жакова Т. День Злуки в Одессе / Т. Жакова // Вечерняя Одесса. – 2006. – 24 января.

28. Кологрева О. Наград все больше, а жизнь все хуже / О. Кологрева // Одесская общая газета. – 2000. – 17 сентября.

29. Анастасов А. 220-річчя Одеси відзначили без феєрверків та урочистостей. 02.09.2014 / А. Анастасов, І. Мєхоношин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://podrobnosti.ua/991612-220-rchchja-odesi-vdznachili-bez-fejerverkv-ta-urochistostej-vdeo.html

30. Відомі одесити привітали місто з Днем народження. 02.09.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukr.segodnya.ua/regions/odessa/izvestnye-odessity-pozdravili-gorod-s-dnem-rozhdeniya--548983.html

31. День звільнення Одеси від фашистських загарбників. 09.04.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://profosvita.od.ua/n140167-den-zvlnennya-odesi.html

32. Понад 3 тисячі одеситів у вишиванках утворили ланцюг єднання. Відео [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.ukrinform.ua/ukr/news/ponad_3_tisyachi_odesitiv_u_vishivankah_utvorili_lantsyug_e_dnannya_video_2087403

33. Інформаційні випуски Одеського обласного управління статистики Держкомстату України за 1991 – 2000 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.od.ukrstat.gov.ua/

34. Одеса посіла четверте місце за діловою привабливості в Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unian.ua/news/362351-odesa-posila-chetverte-mistse-za-dilovoyu-privablivosti-v-evropi.html

35. Ремовська О. Одесу назвали найкращим містом України / О. Ремовська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.radio-svoboda.org/articleprintview/1947835.html

36. Одеська Радянська Республіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://znaimo.com.ua/

37. Гончарук Т. Г. Революційні події 1917–1919 рр. та пропозиції відродження в Одесі „порто-франко" / Т. Г. Гончарук // Революції в Україні у XX–XXI століттях: співзвуччя епох: Мат. V Всеукраїнської наукової конференції. – Одеса, 2009.

38. Юг. – 1992. – 6 мая.

39. Одесские сторонники Януковича хотят отделиться от Украины в Новороссию [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://korrespondent.net/ukraine/events/107883-odesskie-storonniki-yanukovicha-hotyat-otdelitsya-ot-ukrainy-v-novorossiyu

40. Одесса собирает деньги на валерьянку // Зеркало недели. – 2004. – 3 декабря.

41. Горицвіт С. Кілька слів про задум створення „Одеської народної республіки" / С. Горицвіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uainfo.org/blognews/459858-klka-slv-pro-zadum-stvorennya-odeskoyi-narodnoyi-respublki.html

42. Місцеві вибори. 15 найефективніших українських мерів. 07.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://glavcom.ua/articles/32530.html

43. Едуард Гурвіц: „Ми просили одного – надати Одесі статус міста-регіону" // Дзеркало тижня. Україна. – 2006. – 25 серпня.

44. Одесский вестник. – 2006. – 18 апреля.

45. На виборах мера Одеси Труханов обійшов Гурвіца майже на 40 тисяч голосів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tsn.ua/vybory-2014/na-viborah-mera-odesi-truhaniv-obiyshov-gurvica-mayzhe-na-40-tisyach-golosiv-351692.html

46. Журналісти „Думская ТВ" з'ясували, як одесити ставляться до російських телеканалів. 18.11.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.telekritika.ua/profesija/2014-11-18/100498

47. Соцопитування в Одесі: говорять російською, а почуваються українцями. 24.06.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/06/150623_odesa_polls_vc

48. Статут територіальної громади міста Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://omr.gov.ua/ru/acts/council/36244/

49. Об утверждении Положения о символике города Одессы и символах Одесского городского головы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://omr.gov.ua/ru/acts/council/49946/

50. Народне віче територіальної громади міста Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/narodne_viche_teritorialnoji_gromadi_mista_odesi/2014-05-07-176

51. Сибір В. „Одеса – це Європа" Жителі південного міста показали своїх уславлених „западенців" / В. Сибір // День. – 2014. – 11 лютого.

52. Політична карта Одеської області. Інформація станом на 10 березня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oporaua.org/en/vybory/politychni-karty-oblastej-2014/article/4440-politychna-karta-odeskoji-oblasti

53. Вернер Н. Як це робиться в Одесі. Сепаратисти-„новороси" проти веселих державників / Н. Вернер, Ю. Сущенко. 13.03.14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/Society/104687

54. Юля готується до наступу в Одесі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uanews.odessa.ua/politics/2014/04/23/31447.html

55. Одесити вирішили підтримати Україну і записали звернення (відео). 12.03.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fakty.ictv.ua/ua/index/read-news/id/1507581

56. „На імідж Одеси негативно впливають стереотипи" – польський дослідник 25.06.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hromadske.od.ua/?p=3772

57. Об'єднатися навколо цінностей. Форум одеської інтелігенції // Чорноморські новини. – 2014. – 17 травня.

58. Філіппова О. Одеса визначилася з національністю і готова себе захистити / О. Філіппова // Чорноморські новини. – 2014. – 13 вересня.

в) місто Полтава

Місто Полтава має два провідні канали ідентифікації. Так, низка дослідників оперує ідеалізованими образами сприйняття міста як „духовної скарбниці" [1], „селітрової держави" [2, с.115], „українських Афін" [3; 4], „малого Петербурга" [5] – це т.зв. „позитивний" канал ідентифікації, через який Полтаву асоціюють із її славетним минулим та сучасністю. Інші автори фокусують увагу на деміфологізованих іміджах Полтави як осередку „денаціоналізованих інтернаціоналістів з москвоцентричною картиною світу" [6], одного з центрів „червоного поясу" України [7] – це т.зв. „негативний" канал ідентифікації, що характеризує Полтаву як місто, де зберігаються стійкі великодержавні стереотипи мислення.

Таке розмаїття образів, контекстів, способів сприйняття Полтави значною мірою зумовлене ***специфікою історії міста та його географічним положенням***. Артефакти, знайдені археологами на території сучасної Полтави, свідчать про наявність людських поселень на цих землях ще у VII – VI століттях до н.е. [8]. Однак датою, від якої історики починають вік Полтави, визнано 1173 р. [9, с.24] (в окремих джерелах – 1174 р. [8; 10, с.7]), коли в Іпатіївському літописі було зафіксовано, що князь Ігор Сіверський під час переслідування половців переправився через Ворсклу поблизу Лтави (притока річки Ворскли). Таким чином, сформувалася одна з версій походження назви міста – від гідроніма – як поселення по Лтаві. Інша версія пов'язує Полтаву зі старослов'янськими словами „огорожа", „місто, що відгороджує", підкреслюючи стратегічно важливе значення Полтави як прикордонного поселення, що перебувало на межі з Диким Полем, сприяло захисту та збереженню українського етносу, його мови, традицій самоуправління, культурного пласту. Упродовж століть ідентифікаційний маркер „оберегу" аутентичних основ українства став для Полтави визначальним.

Плин історії підтверджував також важливий політичний статус Полтави: в часи Русі це було невелике прикордонне укріплення, пізніше – стратегічно цінна прикордонна фортеця Великого князівства Литовського, Польсько-Литовської держави, згодом – полкове місто у складі Гетьманської України, повітове місто Катеринославського намісництва, центр Полтавської губернії і, врешті, – обласний центр. Прикметно, що європейські традиції місцевого

самоврядування були закладені в Полтаві під час дії у місті Магдебурзького права*, що забезпечило всебічний розвиток міської громади. Засади демократичного управління, що містилися у Магдебурзькому праві, стали основою світоглядної еволюції населення Полтави, яке здобуло правову можливість вільно обирати представницькі органи місцевого самоврядування, у такий спосіб переймаючи кращі традиції європейської політичної культури. Це сприяло інституціоналізації демократичних практик соціальної взаємодії, укорінювало демократичні цінності у політичних традиціях та ідентитетах полтавчан як спільноти вільних городян.

Ці обставини, а також одна із визначальних історичних подій XVIII століття – битва під Полтавою під час Великої Північної війни між арміями Карла XII та Петра I, суттєво вплинули на історичну долю не лише полтавців, але й усіх українців та їхню політичну ідентичність. Полтавська битва 1709 р. стала предметом численних світоглядних спекуляцій упродовж усієї подальшої історії боротьби за українську самостійність, а одна із ключових фігур цієї події – гетьман І. Мазепа став уособленням двох протилежних історичних наративів – імперського (згодом радянського) та проукраїнського, що мало своїм наслідком розкол політичних ідентитетів та перетворення Полтавської битви на символ ідеологічних протистоянь прихильників великодержавності, з одного боку, та національно-патріотичних сил – з іншого. Дефакто упродовж століть після закінчення Полтавської битви тривала битва за Полтаву, зокрема, за визначення її патріотичної місії та історичної ролі у посиленні імперської могутності. Таким чином, Полтавська битва стала однією з центральних тем політики ідентичності у Російській імперії, вона інтерпретувалася представниками офіційної влади не тільки як важлива історична віха в житті Європи, але і як велика Перемога Петра I, зокрема, його

* Щодо точної дати надання Полтаві цих привілеїв між істориками точиться дискусія. Одні визнають датою надання Магдебурзького права Полтаві 1752 р. та пов'язують цю подію із іменем К. Разумовського [11]. Інші ж ставлять під сумнів цю дату та висловлюють гіпотезу, що Магдебурзьке право могло діяти у Полтаві ще раніше, однак під час численних пожеж документальні свідчення цього факту могли бути назавжди втрачені [12].

політичної ідеї формування на основі земель Московського царства Російської імперії, асиміляції українського народу та клеймування Гетьманщини як недолугого політичного проекту українського самостійництва.

Географічне положення міста в центральному регіоні України істотним чином вплинуло на політичну ідентичність полтавчан. Перехрестя основних транспортних шляхів, якими сполучалися не тільки економічні, але і інтелектуальні ресурси місцевої громади із набутками розвитку цивілізацій Сходу та Заходу, формували *унікальне середовище для основ символічного капіталу української нації*. Саме на Полтавщині брали свій початок витоки української літературної мови (І. Котляревський), класичної літератури (М. Гоголь, П. Мирний, О. Вишня, М. Зощенко), філософії (Г. Сковорода), образотворчого мистецтва (В. Боровиковський, Г. Левицький, М. Ярошенко), музичного мистецтва (М. Лисенко, І. Дунаєвський), здійснювали свої наукові дослідження вчені зі світовим ім'ям (В. Вернадський, Ю. Кондратюк, М. Остроградський, М. Скліфосовський). Разом із тим, Полтава була форпостом ідейно-політичних рухів українського національного відродження та самостійництва наприкінці XIX – початку XX століття (М. Драгоманов, С. Петлюра).

Таким чином, базовими політичними ідентитетами міської громади Полтави були, з одного боку, належність до українського етносу, захист його аутентичної мовної та літературної традиції, права на політичне самовизначення та самоврядність, з іншого боку – у офіційному політичному дискурсі царської влади Полтава стала символом „розколу", формування негативних стереотипів у сприйнятті ідей незалежної, вільної України.

У радянський період міської історії Полтава позиціонувалась як „місто комуністичної праці і побуту" (відповідне трактування було закріплено міськкомом КПУ у 1962 р. [9, с.217]). Через ідеологічний диктат вищого партійного керівництва у місті пропагувалася та насаджувалася ідентичність „радянської людини" з інтернаціональним минулим та „світлим комуністичним майбутнім". Політичні механізми, які були використані з метою укорінення вищезазначених ідеологем, були спрямовані на мінімізацію виявів проукраїнського патріотизму, тотальну русифікацію та здійснення репресій проти „інакомислячих": так, у 1970-х роках КДБ активно збирало дані про „українського буржуазного інтер-

націоналіста" Є.Сверстюка та його однодумців, партійні органи блокували відзначення річниці музею І. Котляревського у Полтаві під титулом „Такие музеи нам не нужны", а також здійснювали активну пропагандистську роботу з популяризації „економічного базису" в житті суспільства, виконання норм п'ятирічних планів на тлі численних мітингів, демонстрацій, парадів з офіційно визначених нагод. Політична ідентичність полтавчан у цей період формувалася під впливом історичного конструкту належності до єдиного „радянського народу" з уніфікованими центральною владою цінностями – героїзму у праці, жертовності у боротьбі за перемогу комунізму, культивування спільності історії та культури „братніх народів".

У 1990-х рр. Полтава стала одним із епіцентрів громадського протесту: антикомуністичні настрої серед городян знайшли свій вияв, зокрема, у зборі підписів про відродження національної символіки, вшануванні пам'яті невинно убієнних у Полтавській битві, публічних голодуваннях на підтримку київських студентів, піднятті національного прапора біля пам'ятника І. Котляревському та в залі міської ради, публічних дискусіях щодо історичної ролі С. Петлюри тощо. У такий спосіб на початку 1990-х рр. у Полтаві відбувалася зміна суспільно-значимих орієнтирів політичного розвитку. Образ „світлого комуністичного майбутнього" став уособленням „Іншості" – архаїчної та скомпрометованої партійною верхівкою. Номенклатурні працівники швидко реагували на такі суспільні настрої та позбувалися партійних квитків як ідентитету свого зв'язку із Радянським Союзом: так, наприклад, лише за перше півріччя 1991 р. з міської партійної організації було виключено та вибуло 2090 чоловік, у тому числі добровільно – 1564 [9, с.228]. Цей формальний перехід від радянського до „проукраїнського" табору виявився достатнім, щоб здобути лояльність полтавської громади. Такі пошуки аутентичного „Я" стали уособленням всієї України, що переживала час становлення як незалежної суверенної держави та утвердження партійної системи демократичного типу.

На тлі піднесення проукраїнських патріотичних настроїв у Полтаві було ***оновлено айдентику міста*** – герб, гімн, міський прапор. Сучасний полтавський герб, що був затверджений Полтавською міською радою народних депутатів у 1993 р., має у своїй

основі міський геральдичний щит, який був зображений ще на магістратській печатці у 1700-х рр. [13]. Елементи герба символізують такі чесноти полтавчан: золотий лук зі стрілою (готовність до бою), опущеною донизу (охорона мирної праці) на пурпуровому тлі (символ панування, гідності, щедрості, благочестя). Крім цього, на сучасному гербі міста зображено чотири зірки – (символ чотирьох сторін світу) та напис „Полтава", де літера „Т" виконана у формі хреста [14]. Реабілітація давнього геральдичного атрибуту міста на початку 1990-х рр. стала важливим етапом відродження історичної пам'яті серед городян, знаком солідарності із державотворчими ідеями, що були закладені в період Гетьманщини, виявом місцевого патріотизму та прагненням до самовизначення спільноти через вшанування історичних здобутків Полтави у дорадянський та доімперський періоди її розвитку як форпосту проукраїнської політичної ідентичності.

Офіційний гімн та прапор міста Полтави були затверджені міською радою у 1996 р. Слова гімну містять такі метафори щодо Полтави: дім, фортеця, сімейство, духовна столиця, світлиця [15], що звеличує історичні та культурні надбання міської історії, ретранслює романтизований образ Полтави. Прапор міста має дві горизонтальні смуги: верхня – білого кольору, символізує гідність, духовність, щирість, справедливість; нижня – синьо-зеленого кольору, символізує віру, надію, упевненість, боротьбу за свободу. На прапорі також розміщена композиція елементів герба міста [16]. Оновлення міської символіки на початку 1990-х рр. стало знаковою подією для вираження самобутності полтавчан, підкресливши особливі риси міської громади, такі як тяжіння до миру та одночасно готовність боронити свободу. Ці дві світоглядні настанови – миролюбність (як передумова конформістських політичних установок) та одночасно безальтернативність щодо відстоювання права на свободу (як основа демократичного світогляду) є базовими політичними ідентитетами полтавчан.

Прикметно, що на тлі процесів демократизації міста правове закріплення основ місцевого самоврядування було здійснено у Полтаві лише у 2010 р., коли Міська рада затвердила „Статут територіальної громади м. Полтави", де, зокрема, було зафіксовано, що місто Полтава є самостійною адміністративно-територіальною одиницею, в межах якої територіальна громада міста здійснює місцеве

самоврядування, і яка має свою комунальну власність, свій місцевий бюджет та органи і систему місцевого самоврядування. Сама ж територіальна громада міста була визначена вищезазначеним документом як „жителі, об'єднані постійним проживанням у місті Полтаві" [17]. Таке формально-юридичне визначення локального „Ми" є достатньо умовним та недиференційованим, адже мешканці Полтави упродовж новочасної історії незалежної України зарекомендували себе як суперечливу та неоднорідну спільноту, що включає множину „Іншостей" як щодо себе самої, так і щодо української нації загалом.

Суперечливість та неоднорідність політичної ідентичності полтавчан по-своєму відбилася у міському середовищі, в якому існує міська громада та яке є місцем фіксації ціннісних преференцій городян через визначені та визнані ***меморіальні знаки та символи***. Саме тому важливим чинником розвитку міста є політика пам'яті, яку здійснюють як городяни, так і представники міської влади, що постає як спосіб повсякденного відтворення у часі відчуття належності міської громади до однієї історико-культурної спільноти та є вагомим фактором у формуванні її політичної ідентичності. Політика пам'яті локальної громади полтавчан віддзеркалилася у назвах вулиць міста, що значною мірою ретранслюють події національної історії та є ключем для розуміння сучасних ідентифікаційних кодів мешканців Полтави.

За часів незалежності топоніміка вулиць Полтави зазнала певної історичної реабілітації. Так, вулиця Дзержинського стала Спаською (історична назва, повернута у 1992 р.) Ленінградська – Сінною (історична назва, повернута 1992 р.), Червона площа перейменована на Соборний майдан (історична назва, повернута у 1999 р.), вулиця Луначарського – 1100-річчя Полтави (1999 р.)., Карла Маркса – Володимира Козака (2000 р.), частина вулиці Рози Люксембург – Раїси Кириченко (2007 р.). Однак процес перейменування не був позбавлений деяких колізій. Наприклад, вулиця В. Кричевського, що розташована в центрі міста, до 2000 р. мала ім'я С. Кірова. Більше ніж через 10 років після перейменування цієї вулиці, станом на лютий 2011 р., було встановлено, що лише на двох будинках з двадцяти чотирьох була зазначена нова назва вулиці. Крім цього, до сьогодні в Полтаві зберігаються такі „кальковані" з

російської мови топонімічні назви, як Бумажний, Вугловий, Лодочний провулки, вулиці Кузнечна, Уютна, район Октябрський (назва внутрішньоміських районів у Полтаві – Октябрський, Київський, Ленінський – були затверджені Указом Президії Верховної Ради УРСР ще 1952 р. і відтоді не змінювалися). На поточному етапі розвитку міста городяни віддають перевагу нейтральним, часто романтизованим топонімічним назвам: у нових мікрорайонах Полтави є провулки Романтичний, Вічний, Незабутній, Блакитний, Весняний, Вечірній, Абрикосовий, Барвистий, Казковий, Тихий, Тіньовий, Фруктовий, Тракторний, Баварський, а також вулиці Співоча та Колоритна. Великою мірою це зумовлено аполітичністю сучасних мешканців міста, що не бажають персоніфікації у перепозначенні символічного простору Полтави та зберігають конформістські установки у сприйнятті публічного життя, що сягають своїм корінням радянської доби.

Водночас окремі громадські активісти Полтави запроваджують альтернативну стратегію щодо перейменування вулиць. Так, на афішах місцевих концертів часто зазначається вулиця не Паризької комуни, а Героїв Крут. У такий спосіб полтавчани вводять нову, нелегалізовану топонімічну назву у повсякденний вжиток. Це свідчить, зокрема, про наявність у місті двох провідних стратегій конструювання політичної ідентичності – проукраїнської (із акцентуванням необхідності реабілітації національних героїв) та прорадянської (із домінуванням світоглядної настанови „консервації" радянських артефактів та конформістською установкою у сприйнятті символів та знаків тоталітарного минулого), що відкрито співіснують у міському просторі. Разом із тим, у сучасній Полтаві спостерігається тенденція до ідентифікаційної конфронтації між представниками офіційного дискурсу про Полтаву (місцева владна еліта) та неофіційного (прогресивна молодь, представники націонал-патріотичних кіл міста), які по-різному формують політику ідентичностей у Полтаві: перші відтерміновують процес перейменування вулиць, пояснюючи це наявністю інших, більш нагальних економічних проблем міста, а другі прагнуть якнайскорішого перепозначення міського простору та наголошують на першочерговості зміни світоглядних установок у сприйнятті української історії та культури.

Разом із тим, в інформаційному забезпеченні політики пам'яті регіону є деякі позитивні зрушення на офіційному рівні. Так, окремі структурні підрозділи органів влади, як, наприклад, Управління культури Полтавської облдержадміністрації, генерують інформаційні повідомлення про ключові віхи в історичній долі регіону, реабілітуючи українську історію, вільну від радянських штампів та кліше. Наприклад, інтернет-сторінка Управління культури містить знаменні й пам'ятні дати Полтавщини на 2013–2017 рр. [18], де, зокрема, є згадки про видатних постатей, які були дискредитовані та забуті під час панування радянської влади, зокрема, таких громадських та церковних діячів: Мстислава, першоієрарха – Патріарха Київського і всієї України УАПЦ, М. Гнідича – поета, перекладача „Іліади" Гомера та ін. Наявність такої зведеної інформації безперечно сприяє підвищенню рівня обізнаності громадян з краєзнавчою історією. Крім цього, знаковою подією у культурному житті регіону останніх років стала підготовка видання „Звід пам'яток історії та культури" (2010–2012 рр.) [19], під час якої працівники музеїв, науковці, активісти провели значну роботу з обліку пам'яток місцевої громади. Також важливим етапом у фіксації культурного надбання регіону була підготовка та друк видання „Полтава. Пам'ятки єврейської культури" [20], у ході яких проведено численні польові дослідження з розшуку та реєстру єврейських артефактів. Це відіграє важливу роль у реабілітації єврейської історії, адже наприкінці XVIII – початку XX століття через Полтаву проходила „смуга осілості" євреїв, їх частка у загальній кількості населення у різні періоди становили близько 20% від усієї кількості мешканців Полтавщини [21]. У радянський час значна частина єврейських історико-культурних набутків була втрачена або забута, тож робота, спрямована на відродження пам'яті про присутність євреїв на території Полтавщини, має як беззаперечну історичну цінність, так і важливий психосоціальний ефект для політичної ідентичності сучасних полтавчан, сприяючи зміцненню атмосфери міжетнічної толерантності у міській громаді. Ці зрушення є безперечно необхідними, однак явно недостатніми для продукування ідеологічно неангажованої політики пам'яті, що потребує подальшої наполегливої роботи зі збереження та відтворення історико-культурного надбання Полтавщини.

Незважаючи на те, що монументальна пропаганда радянських часів залишила свій слід у публічному просторі полтавського регіону (станом на 1987 р. в Полтавській області нараховувалось 520 пам'яток мистецтва, 225 з яких були присвячені В.І. Леніну [22, с.215]), у сучасній Полтаві реабілітують національну історію та культуру через встановлення нових пам'ятників, серед яких – пам'ятник „Козацької слави" (1994 р.), пам'ятник „Одвічній годувальниці українського народу" свині (2003 р.), пам'ятник гастрономічному бренду Полтавщини – галушці (2006 р.), пам'ятник прем'єрові Української Народної республіки Б. Мартосу (2007 р.), меморіальна табличка із нагадуванням про зв'язок із Полтавою С. Петлюри (2007 р.), часткова реконструкція домівки Петлюриного племінника, першого Патріарха Української автокефальної православної церкви Мстислава (С. Скрипника). Також у Полтаві періоду незалежності української держави з'явилися монумент Марусі Чурай (2008 р.), Алея гоголівських героїв (2009 р.), пам`ятник „Граніт науки" (2009 р.), пам'ятник Р. Кириченко (2012 р.). Разом із тим, полтавчани, плекаючи миролюбне та толерантне ставлення до своєї історії, упродовж 54 років (з 1960 р. до 21 лютого 2014 р. [23]) мали на одній з центральних площ пам'ятник В. Леніну, що був знесений за ініціативи народного віча міста лише під час подій Революції Гідності 2013–2014 рр. (у листопаді 1990 р. громадські активісти Полтави обмежилися лише обливанням пам'ятника фарбою). Сама ж вулиця та однойменна площа – В. Леніна так і не були перейменовані. Це підкреслює половинчастість громадянських імпульсів полтавчан – з одного боку, мешканці міста прагнуть до заперечення спадку монументальної пропаганди радянської доби, з іншого – не надають цим ідеям повномасштабного змісту, обмежуючись окремими, ситуативними проявами проукраїнського патріотизму. Таким чином, полтавська громада постає як неоднорідна спільнота, що перебуває у перманентному пошуку суспільно-політичних компромісів та утвердження солідарності щодо основних віх національної історії та культури, а також осіб, які їх уособлюють.

Так, дискусійним залишається питання щодо встановлення в Полтаві пам'ятника І. Мазепі, що було задекларовано у 2009 р. у відповідній постанові Кабінету Міністрів України та указі Президента України, отримало легалізацію через рішення міської ради (згодом скасоване). До сьогодні Полтава залишається без мемо-

ріального вшанування гетьмана України, що уклав шведсько-український союз. Тим часом виготовлений для полтавчан пам'ятник зберігається на території творчо-виробничого комбінату „Художник" у Києві [6], що, зокрема, свідчить про те, що окремі питання вшанування національної історії перебувають сьогодні в залежності від персональних уподобань місцевих посадовців та тактики партії, яку вони представляють. Таким чином, у Полтаві вкрай повільно відбувається декомунізація міського простору на тлі духовного інфантилізму частки міського населення, у системі ціннісних преференцій якого домінують приватно-побутові потреби. Це формує сучасний соціальний психотип полтавчанина, що характеризується через такі визначальні риси, як дистанціювання від „великої політики"; домінування „ближніх" інтересів: родина, діти, дім, друзі, професійне оточення; прагнення виразити себе, але не реалізувати свої права. Зазначені маркери колективної ідентичності полтавчан значною мірою зумовлені „політикою ізоляціонізму", що впроваджувалася центральною владою під час правління В. Януковича, коли основна політична та економічна увага була спрямована на східні області країни, решті ж регіонів, включно з Полтавським, була відведена роль „упокорених земель".

Частково причиною цьому є ***особливості соціально-економічного розвитку Полтави.*** Згідно з даними перепису населення 1989 р. на території Полтавської області проживало понад 95 національностей та народностей. Серед них українців – 1 млн 536,6 тис. чоловік, тобто 87,9 % усього населення. Частка російськомовного населення становила 12,1 %, українську мову як рідну визнавали 85,9% мешканців області [24, с.1]. Значної російської акультурації населення Полтави не спостерігалося.

Станом на 2001 р. демографічна ситуація не зазнала суттєвих змін: на території Полтавської області українців проживало 91,4 %, росіян – 7,2 % [25, с.142]. З-поміж українців рідною мовою назвали українську 97,1% опитаних [25, с.199]. Разом із тим, на тлі високої гомогенності з 1989 р. на території Полтавської області посилилася тенденція до старішання населення. За даними Державної служби статистики середній вік по області у 1989 р. становив 36,5 років, 1995 р. – 37,2 років, 2000 р. – 38,4 років, 2005 р. – 39,5 років, 2010 р. – 40,2 років, 2015 р. – 40,7 років [26]. Водночас, до 2000 р. спостерігалися негативні явища у прирості населення, які змінилися

позитивними тенденціями після 2000 р. Так, у 1990 р. народжуваність становила 657202, у 1995 р. – 492861, 2000 р. – 385126, 2005 р. – 426086, 2010 р. – 497689, 2014 р. – 465882 осіб [27]. Демографічна ситуація у місті станом на 1 червня 2015 р., за оцінкою Головного управління статистики, є негативною: чисельність наявного населення Полтави становила 294086 осіб. Упродовж січня–травня 2015 р. кількість населення зменшилася на 876 осіб – як за рахунок природного (669 осіб), так і міграційного (207 осіб) скорочення населення [28].

Разом із тим, негативні тенденції відзначені у сфері доходів населення та на ринку праці. Так, у Полтаві загальна сума заборгованості з виплати заробітної плати на 1 червня 2015 р. збільшилася на 2,7%, що на 22,0% більше показника на початок 2015 р. Заборгованість працівникам економічно активних підприємств у травні 2015 р. збільшилася на 18,5% і на 1 червня 2015 р. становила 3,0 млн грн, що в 3,6 раза більше показника на початок року. При цьому, кількість зареєстрованих безробітних на кінець червня 2015 р. становила 3,3 тис. осіб і, порівняно з кінцем червня 2014 р., збільшилася на 38,7%. Серед зареєстрованих безробітних жінки становили 65,9%, молодь у віці до 35 років – 47,9%. Загостренням відзначається криміногенна ситуація у місті. За повідомленням прокуратури Полтавської області протягом січня–червня 2015 р. по місту обліковано 2955 кримінальних правопорушень, що на 29,3% більше, ніж за січень–червень 2014 р. [28].

Таким чином, природне та міграційне скорочення населення Полтави, негативні тенденції на ринку праці та зайнятості, зниження рівня матеріального та фінансового забезпечення мешканців міста (індекс інфляції у січні–червні 2015 р. відносно січня–лютого 2015 р. становив у Полтавській області понад 119%), криміногенна напруженість сприяють зростанню темпів „відторгнення" городян від політичного життя та посиленню абсентеїстських настроїв, які підживлюються кризовими явищами у економічному житті полтавчан.

Починаючи з 1990-х рр. базовим фактором соціальної стратифікації у полтавській громаді був доступ до фінансово-промислових ресурсів. Саме вони мали визначальну роль як для формування соціальної структури області, так і для інтенсифікації процесів соціальної мобільності, зокрема, значного відтоку інтелектуального

капіталу за кордон на початку – в середині 1990-х рр. та формування нової статусної групи – підприємців, що здобули доступ до „соціальних ліфтів" (від початку 1990-х років і до сьогодні перші три позиції зайнятості населення Полтавської області за видами економічної діяльності займають сільське господарство, промисловість, оптова та роздрібна торгівля). Економічний потенціал Полтави та області був привабливим передовсім для представників аграрної промисловості (понад 75% земель в області – це сільськогосподарські угіддя), а також для нафто-газових керманичів (на території області є природні запаси нафти, газу та газового конденсату). На початку 1990-х стрімко зростала політизованість керівників різноманітних підприємств області – депутатами міської ради ставали „червоні директори", зокрема, таких підприємств, як Полтавський турбомеханічний завод, виробниче об'єднання „Лтава", завод газорозріджувальних ламп тощо. У сучасній структурі промислового виробництва області топові позиції мають нафтопереробна та добувна промисловість, машинобудування, харчова промисловість. Полтавська область забезпечує видобуток близько 40% загальноукраїнських обсягів природного газу, понад 60% газового конденсату та понад 10% нафти [29]. Незважаючи на високий природно-ресурсний потенціал, мешканці Полтави та області переважно наголошують на низькому рівні доходів населення як ключовій соціальній проблемі (понад 53% [30]). В умовах сучасного військового конфлікту на Донбасі Полтава та території, що перебувають в її підпорядкуванні, набувають нового геополітичного значення, коли відбувається зміщення їх географічного статусу – Полтавська область в умовах 2015 р. є не стільки центральною, скільки східною областю з-поміж територій, підконтрольних Україні. Це посилює увагу до ресурсного потенціалу місцевої громади з боку політичних та економічних груп впливу з Донбасу, які шукають для себе нові можливості для самореалізації.

На конформістські установки в ідентифікаційній матриці полтавчан мають значний плив ***якість та особливості інформаційного простору міста, а саме – ЗМІ***. Найбільшою популярністю у Полтаві користуються традиційні засоби масової інформації – друковані видання та телебачення, що перебувають у комунальній та приватній власності і впливають на політичну ідентичність місцевого населення, використовуючи весь арсенал

політичних технологій. Так, газета „Полтавський вісник" (видання Полтавської міської ради) ретранслює результати діяльності місцевої влади у виключно позитивному ключі, натомість газета „Коло", яка виходить з 2002 р., позиціонує себе як газета „об'єктивних новин" та часто публікує викривальні матеріали щодо найбільш важливих суспільно-політичних подій життя міста. До популярних періодичних видань міста та області належить газета „Вечірня Полтава", що має свою електронну версію. Електронний засіб масової інформації має також Полтавська обласна рада – „Новини Полтавщини". На території Полтавської області функціонує Державна телерадіокомпанія „Лтава", яка охоплює 85% населення області та висвітлює найбільш важливі події регіону та діяльність муніципальної влади. В останні роки спостерігається тенденція до міграції аудиторії традиційних ЗМІ у мережу Інтернет, зокрема, на веб-сайти таких ресурсів, як „Vpoltave.info", „Коло", „Репортер", „Полтавщина". Показово, що за результатами опитувань полтавчани порівняно більше довіряють місцевим ЗМІ, менше – центральним, ще менше – закордонним [31]. Станом на 2015 р. у рейтингу сайтів Полтави [32] за цитуваннями у пошуковій мережі Яндекс позицію лідера здобула сторінка обласної державної адміністрації, а також Інтернет-видання „Полтавщина", серед лідерів пошуку через пошукову систему Google – офіційний сайт Полтавської міської ради та виконавчого комітету, poltava.info, vpoltave.info, сайт ОДТРК „Лтава". Переважна більшість комунальних ЗМІ у своїй роботі впливає на формування політичних преференцій громадян у контексті їх стримування від небажаних для муніципальної влади виявів соціального протесту. Основні меседжі цих ЗМІ спрямовані на блокування неконтрольованих громадських ініціатив, що можуть підірвати основи соціальної стратифікації та розподілу сфер впливу у місті. Так, наприклад, у 2014 р. на виконання заходів Комплексної програми сприяння розвитку громадянського суспільства та інформаційної сфери в Полтавській області понад 70% відсотків бюджету (майже 4 млн грн) було спрямовано на сприяння розвитку інформаційної сфери, зокрема, фінансову підтримку засобів масової інформації, співзасновниками яких виступають обласна рада та обласна державна адміністрація (2 млн 147 тис. грн). При цьому, на забез-

печення розвитку громадянського суспільства було виділено лише 340 тис. грн, що становить 6,5% від загальної суми виділених коштів [33]. Такий дисбаланс у забезпеченні розвитку громадського сектору спрямований на консервацію місцевого політичного режиму та монополізацію владних ресурсів. Натомість потенційно більш активна соціальна група молоді „мігрує" в Інтернет-мережу, де віднаходить нові канали комунікації та можливості самовираження через віртуальні спільноти у соціальних мережах. Таким способом політична ідентичність полтавчан значною мірою залишається „приспаною" та атомізованою.

Альтернативу комунікативним мережам традиційних та електронних ЗМІ створює ***громадський сектор.*** Показник загальної кількості громадських організацій станом на 2003 р. в області утримувався на середньоукраїнському рівні – 1 організація на 1800 осіб [34, с.218], однак до сьогодні вплив громадських організацій на політичне життя у місті залишається стабільно низьким, а потенціал соціальної активності полтавської громади великою мірою нереалізований. Станом на 2014 р. в області налічувалося понад 850 обласних громадських організацій і фондів та майже 3240 місцевих громадських організацій [35]. Активізація громадського сектору традиційно спостерігається в Полтаві як один із етапів підготовки до місцевих виборів. Так, уже у 2014 р. у Полтаві розпочали свою роботу декілька громадських організацій під керівництвом низки політичних діячів місцевого рівня. Серед них – громадська організація „Відродження Полтави", яку очолив С. Чередніченко – колишній працівник державного апарату у сфері контролю за якістю лікарських засобів. Однією із ноу-хау організації став проект створення „Картки Полтавця", яка надає змогу мешканцям міста купувати ліки за пільговими цінами. Ще одна громадська організація – „Нова Полтава" здійснює свою роботу під проводом Л. Жиденка (секретар Комісії з питань паливно-енергетичного комплексу та використання надр у Полтавській обласній раді). Крім цього, до місцевої політичної еліти, що активно впливає на життя громадського сектору Полтави, належить О. Удовіченко – колишній голова Полтавської облдержадміністрації, який був очільником обласного осередку ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. У 2014 р. під його головуванням розпочала свою роботу громадська організація „Рідне місто, рідний край",

яку активно підтримали представники великого бізнесу з нафтогазової сфери області, а також колишні регіонали. Ці приклади є свідченням того, що, з одного боку, на декларативному рівні, громадські організації сьогодні є наявним політичним суб'єктом у структурі суспільної комунікації в Полтаві. З іншого боку, більшість громадян не є інтегрованими у практику системної роботи в громадському полі. Громадські організації очолюють представники державного апарату, а населення міста не ідентифікує себе як консолідовану спільноту, що оперує інструментами впливу та зворотного зв'язку із владними інститутами. Революція Гідності стала індикатором відсутності лояльної форми політичної ідентичності, засвідчила слабкість зв'язків між існуючими громадськими організаціями, симулятивну співпрацю громадських організацій та муніципальної влади у питанні консолідованої стратегії трансформації суспільства, моральну та економічну деградацію частини населення, залученої до оплачуваних акцій громадського протесту. Під впливом цих історичних умов громадські організації на поточному етапі розвитку у Полтаві потребують нарощення своїх кількісних та якісних показників для встановлення балансу лояльності серед полтавчан, підвищення рівня суспільної довіри і, як наслідок, – частки партисипаторності місцевого населення у публічному секторі.

Релігійна ситуація у місті відзначається толерантністю, відсутністю проявів релігійного екстремізму та фанатизму. Найчисельнішими і найвпливовішими релігійними організаціями залишаються православні церкви (всього в області їх налічується 685, з них – 477 УПЦ, 181 – УПЦ КП, 10 – УАПЦ, 17 – інші [35]). Разом із тим, на релігійне життя у Полтаві, як і у всій Україні, впливають суспільно-політичні виклики, зокрема, протистояння Київського та Московського патріархатів Української православної церкви. На тлі загострення сепаратистських настроїв на Сході України у Полтаві спостерігалися поодинокі спроби посилити ці тенденції із використанням релігійних вірувань як інструменту боротьби за політичне домінування. Так, на території Спаського храму у Полтаві у квітні 2014 р. було зафіксовано факт розповсюдження листівок, в яких, зокрема, було зазначено, що „Україна не може існувати як самостійна держава, оскільки вона є членом тіла Росії", щодо характеристики ситуації в державі використані

такі епітети, як „Майданна тряска", щодо інакомислячих – „вовки-раскольніки", „євросатаністи", „ерзаци" християнства [36]. Разом із тим, полтавська міська громада виявляє стійкий імунітет до продуктів політичної пропаганди: так, у місті упродовж останніх років проходили окремі заходи, що об'єднували представників різних релігійних конфесій задля соборного богослужіння за мир в Україні (на заході були відсутні представники Московського патріархату), просвітницької роботи з молоддю тощо. Помітною подією у політичному самовизначенні релігійних громад Полтави стало створення „Полтавського батальйону небайдужих", які здійснюють допомогу Збройним силам України та переселенцям з Донбасу, утверджуючи толерантність та врівноваженість у відносинах громадян з різних регіонів України.

Палітру політичних ідентичностей полтавчан, зокрема, їх трансформації унаочнюють ***хід та результати плебісциту та виборів різних років***. Національне піднесення та згуртування антикомуністичних сил у Полтаві, що відбулися наприкінці 1980-х рр., засвідчили результати референдуму на підтвердження Акту про незалежність України: його підтримали 92,7% виборців міста. Проте у власних електоральних симпатіях полтавська громада залишилася на консервативних позиціях, виявивши стійкі сентименти до представника „радянської школи" державних управлінців: так, на виборах Президента 1991 р. у Полтаві переміг Л. Кравчук, за нього проголосували 66,5% полтавчан, за В. Чорновола – 18,1% [37, с.1].

Прикметно, що від моменту здобуття незалежності 1991 р. значна частина номенклатурних працівників у місті та області змінила власні поведінкові стратегії, перейшовши з комуністичного до націонал-патріотичного табору, таким чином не втративши своїх статусних позицій у політичному полі. Також активізувалися процеси конвертування владних повноважень у економічні капітали із подальшим зрощенням бізнесу та державного апарату. Спектр політичних ідентичностей полтавчан на початку 1990-х років усталювався під впливом фахових політтехнологічних інструментів, а саме: численних спекуляцій довкола теми невизначеного майбутнього України. Образ колективного „Ми" української нації, її політичних орієнтирів був надзвичайно розмитим, тож необхідними

ставали чіткі меседжі щодо основних націотворчих, об'єднавчих ідей. Прикметно, що в виборчій агітації у цьому контексті перевагу не було надано позитивним каналам ідентифікації, а переважно застосовувалися негативні образи – загрози та занепаду України, небезпеки кожної родини, якщо вибір не буде здійснено на користь одного з кандидатів.

1994 р. увійшов в історію як рік подвійних виборів в Україні – президентських та парламентських. Загальнонаціональними лідерами та одночасно ідейно-політичними конкурентами на перших парламентських виборах були дві провідні політичні партії – Комуністична партія України та Народний Рух України. Безпосередньо перед першим туром виборів представники національно-демократичних сил Полтави не змогли узгодити власні дії та зробити ставку на спільних кандидатів. Власне, це і стало для них фатальною помилкою: ніхто, окрім М. Кульчинського, не зумів вийти у другий тур виборів. У двох із трьох округів Полтави у другий тур пройшли представники блоку кандидатів-військових. Серед лідерів першого туру були представник КПУ, а також УНА-УНСО. За підсумками другого туру у всіх трьох виборчих округах Полтави перемогу здобули позапартійні кандидати – В. Білоус (військовослужбовець), В. Головко (військовослужбовець), В. Носов (інженер-конструктор) [38, с.130]. Симптоматично, що двоє з трьох переможців були представниками державного апарату – В. Білоус обіймав посаду уповноваженого Комітету з питань соціального захисту військовослужбовців при Кабінеті Міністрів України по Полтавській області, а В. Носов був народним депутатом України, членом комісії Верховної Ради України з питань законодавства та законності. Результати голосування полтавців на парламентських виборах 1994 р. підтвердили: по-перше, посилення позицій групи колишніх номенклатурних працівників, які після 1991 р. утримували свій позапартійний статус як певне політичне алібі; по-друге, фіаско націонал-демократичних сил, які не змогли подолати внутрішні суперечності та не створили потужного опозиційного середовища для боротьби за політичне лідерство; по-третє, стійкі сентименти полтавчан до військовослужбовців, які мали високі статусні позиції у соціальному полі Полтави та довіру міської громади.

За підсумками президентських виборів 1994 р. електоральний портрет виборця м. Полтави набув більш чітких рис, а саме: стійкими залишились орієнтації на постать лідера, безвідносно до його партійного минулого – перемогу у місті здобув представник „червоних директорів" Л. Кучма. Цей специфічний феномен „безпам'ятства" був зумовлений, зокрема, відсутністю сильного опозиційного кандидата, вільного від радянських штампів та кліше у практиках здійснення державного управління. Найвищу електоральну підтримку здобув ідентифікаційний маркер добробуту та економічних реформ, питання культурного відродження нації лишилося на маргінесах уваги широких кіл громадськості. Таким чином сформувалася провідна лінія розламу між політичними ідентичностями полтавчан – від націотворчого підйому та неприйняття радянського спадку у 1990–1991 рр. до лояльності та конформізму щодо постатей, які його уособлювали у 1994 р.

1998 р. став роком чергових виборів – парламентських та місцевих. Парламентські вибори підтвердили різновекторність полтавської громади у питанні визначення орієнтирів політичного розвитку. Електорат Народного Руху України, Комуністичної партії України, а також безпартійних кандидатів із радянсько-номенклатурним минулим виявився більш консолідованим, ніж у партій центрального політичного спектра. За одномандатними виборчими округами до Верховної Ради України було обрано безпартійного Л. Гусака, колишнього голову виконкому Київської районної ради народних депутатів м. Полтави, директора ВАТ „Полтавський трубомеханічний завод", члена Народного Руху України О. Кулика, колишнього головного редактора міської газети „Полтавський вісник", головного редактора обласної газети „Полтавська думка" [39, с. 538–539]. Лідерство у загальнодержавному окрузі із незначним відривом виборола Комуністична партія України – 18,6% проти 14,6%, які здобув Народний Рух України [40, с.145]. Ключова суперечність у електоральних преференціях полтавчан у передвиборчій парламентській кампанії 1998 р. була зафіксована на рівні протистояння комуністів і Руху, що була зумовлена полярністю їх політичних програм. У структурі політичної ідентичності полтавчан станом на початок 1998 р. зафіксовано посилення ретроградності у сприйнятті демократичної трансформації суспільства.

Позиції полтавчан на місцевих виборах 1998 р. були орієнтовані на професійні здібності кандидатів, а також здатність розв'язувати щоденні проблеми мешканців міста. Партійна належність кандидатів не мала визначальної ролі для полтавчан. Так, переважаючу більшість мандатів до Полтавської міської ради отримали позапартійні кандидати (40 чоловік з-поміж 50 депутатів) [41, с.3]. Вибори Полтавського міського голови підтвердили консервативні настрої полтавчан, які підтримали на цю посаду кандидатуру А. Кукоби, який з 1990 р. очолював Полтавську міську раду. Основний супротивник А. Кукоби – голова Полтавської міської організації Народного Руху України В. Юренко, який також очолював обласний незалежний центр „Рух проти мафії", здобув у два з половиною раза менше голосів прихильних полтавчан [42, с.1].

У 1999 р. президентська передвиборча кампанія у Полтаві продемонструвала чутливість та залежність міської громади від спекулятивних політичних гасел щодо вибору „найменшого зла", відзначалась активним застосуванням адміністративного ресурсу та суперечливістю політичних симпатій мешканців Полтаві (які в обох турах голосування підтримали Л. Кучму – 27,1% у першому турі [43, с.1] і 51% у другому [44, с.1]) та результатами голосування по області, де більшість голосів набрав П. Симоненко. Таким чином у 1999 р. переважна більшість полтавчан (на відміну від сільського населення області) вперше з 1991 р. ідеологічно дистанціювалася від симпатиків комуністичної партії та висловилася на підтримку демократичного курсу розвитку держави.

2002 р. став переломним для самовизначення як мешканців Полтави, так і для всієї України загалом, адже результати голосування засвідчили зсув ідеологічних маркерів ідентифікації нації – від СРСР, який продовжував своє життя після смерті в свідомості більшої частини виборців, до власне українського політичного самовизначення та утвердження демократичних цінностей на рівні електоральної поведінки. Результати парламентської кампанії 2002 р. у Полтаві вивели на першу позицію перегонів Блок Віктора Ющенка „Наша Україна", який здобув підтримку 24% виборців, у той час як Комуністична партія України здобула лише 20%, вперше поступившись лідерством у парламентських виборах у Полтаві.

У одномандатних виборчих округах Полтави №145 та №146 народними депутатами України були обрані, відповідно, А. Кукоба (45,52% голосів, безпартійний) та А. Веревський (33, 62% голосів, безпартійний) [45, с.513–514]. Постать А. Кукоби стала знаковою для розбудови Полтави часів незалежної України. У період 1990–2002 рр. А. Кукоба був головою Полтавської міської ради народних депутатів, головою міського виконавчого комітету, Полтавським міським головою. Разом із тим, А. Веревський представляв нову генерацію полтавських політиків із закордонною освітою: кандидат у народні депутати у 2000 р. закінчив Оксфордський коледж за спеціальністю сучасна економіка.

У 2002 р. на місцевих виборах у Полтаві протистояння А. Кукоби (на той час безпартійного) та В. Юренко (на той час члена ВО „Батьківщина"), що почалося ще 1998 р., повторно результувалось перемогою А. Кукоби – за нього проголосувало 81,7% виборців [46, с.1]. Вибори до міської ради також засвідчили стійкість політичних орієнтирів полтавчан щодо безпартійних кандидатів – їх знов була переважаюча більшість (понад 40 депутатів) [47, с.2]. Таким чином, виборча кампанія 2002 р. засвідчила бажання полтавчан репрезентувати міську громаду через посередництво кандидатів, які мали позитивний професійний імідж, а також теоретичні та практичні знання у сфері міського- та бізнес-адміністрування.

2004 р. став знаковим в історії президентських виборів у незалежній Україні, коли полтавчани разом із усією країною пережили своєрідний ідентифікаційний розрив із минулим. Специфіка виборчої кампанії полягала в тому, що вперше у ній не брав участь чинний Президент. Основними конкурентами у перегонах стали представник влади, Прем'єр-міністр В. Янукович та екс-прем'єр-міністр В. Ющенко. Активну участь у підтримці демократичних перетворень, уособленням яких у 2004 р. став В. Ющенко, були громадські діячі та широкі кола полтавської міської спільноти. Разом із тим, кандидатуру В. Януковича активно підтримували представники місцевої політичної еліти, зокрема, А. Кукоба. Однак це не мало вирішального значення. У першому, другому турах голосування, а також під час повторного голосування в усіх територіальних виборчих округах Полтави переміг В. Ющенко (45,2 % підтримки у першому турі, 54,6% – у другому,

59,07 % – під час переголосування другого туру) [48]. Таким чином, політична ідентичність полтавчан за підсумками виборів 2004 р. зазнала істотних змін. По-перше, мотиваційно-ідеологічна складова суспільних переконань була реалізована у політичній дії – акціях протесту проти фальсифікацій виборчого процесу. Полтавська громада заявила про себе як консолідована спільнота, що виявила не пасивну, а активну готовність брати участь у національному розвитку на достеменно демократичних засадах. Зазнав змін і політичний клімат у області – незважаючи на можливості адміністративного ресурсу, громадяни виявили стійкий імунітет до продуктів владної пропаганди та переосмислили ідейні основи легітимації влади.

Суттєвою новацією виборчого процесу, що відбувся через два роки, у 2006 р., стало лідерство Блоку Юлії Тимошенко у колі помаранчевих сил. Блок „Наша Україна" під проводом Віктора Ющенка значно маргіналізувався, втративши у Полтаві більше половини голосів виборців порівняно із попередніми парламентськими виборами 2002 р. Разом із тим, Комуністичну партію України спіткало найбільше фіаско за всю історію парламентських перегонів у незалежній Україні – рекордні 4,39% позначили зниження електорального кола довіри до комуністів у Полтаві майже в чотири рази у зіставленні із 2002 р., практично в п'ять разів, порівняно із 1998 р. [49]. Соціалістична партія від моменту проведення попередніх парламентських виборів також втратила більше половини власних прихильників. Електоральна емпатія виборців, що розчарувалися у партіях лівого політичного спектра, була консолідована довкола ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Означена картина розстановки політичних сил у Полтаві значною мірою була повторена на позачергових парламентських виборах 2007 р.

На місцевих виборах 2006 р. полтавчани як мера знову підтримали А. Кукобу, який здобув 43,00% голосів та був на той час членом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Найближчий опонент – В. Животенко, здобув 41,49% [50, с.2]. Таким чином, у Полтаві упродовж понад 15 років унеможливлювалася ротація одного із ключових представників владної еліти на місцевому рівні – мера міста.

За підсумками місцевих виборів 2010 р. у Полтаві перемогла Всеукраїнська політична партія „Совість України", яку представляв нинішній мер міста О. Мамай (пізніше, 2012 р., також вступив

до лав ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, із якою співпрацював у міській раді). Провідною тактикою впливу на політичні преференції полтавчан для О. Мамая стали адресна соціальна допомога для незахищених верств населення, утворення громадського об'єднання „Наш дім – Полтава" (після парламентських виборів 2012 р. його діяльність призупинилася).

Президентські вибори 2010 р. стали черговим випробуванням для полтавчан. Місцева влада прагнула реваншу та відкрито виступала у підтримку кандидатури В. Януковича, якого активно пропагували в інформаційному просторі міста. Однак міська громада Полтави в обох турах голосування віддала більшість голосів „альтернативному" кандидату – Ю. Тимошенко (29,5 % симпатиків у першому турі та 53,14 % – у другому) [51].

Парламентські вибори 2012 р. у Полтаві продемонстрували стійкі симпатії мешканців міста до Всеукраїнського об'єднання „Батьківщина" та Політичної партії „УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка". За одномандатним округом №144 до Верховної Ради України був обраний С. Каплін, висуванець Політичної партії „УДАР", головний редактор газети „Іскра простих людей", який у власній передвиборчій програмі виступив за проведення антикорупційної люстрації, припинення політичних репресій, реформу судової влади, відкриття для громадян даних про доходи та витрати бюджетів усіх рівнів. За іншим округом, №145, до Верховної Ради України пройшов Ю. Бублик від Всеукраїнського об'єднання „Свобода", сільський голова с. Ковалівка. У власній політичній програмі Ю. Бублик задекларував усунення від влади режиму олігархічної диктатури та ліквідацію наслідків її правління, а також збереження національної ідентичності та відновлення історичної справедливості замість розгулу українофобії та реваншу радянської імперії. За підсумками голосування у загальнодержавному виборчому окрузі Полтави мешканці обласного центру віддали першість Всеукраїнському об'єднанню „Батьківщина" (28,2%) та Політичній партії „УДАР Віталія Кличка" (20,4%) [52].

Президентська кампанія 2014 р. проходила в умовах інформаційного та військового протистояння у АРК та південно-східних регіонах країни, відзначилася гострою суспільно-політичною ситуацією. У цей важливий історичний момент за

підсумками виборів у Полтаві перемогу здобув П. Порошенко, що стало передовсім індикатором солідарності та суспільної консолідації полтавчан довкола ідей унітарності та неподільності держави. На позачергових парламентських виборах 2014 р. у Полтаві переміг „Народний фронт". Таким чином полтавська міська громада продовжувала долати пострадянський травматичній синдром, що полягав у переважно некритичному сприйнятті політичних реалій та осіб, що його уособлювали. Політичні ідентичності мешканців міста трансформувались у напрямі прийняття ідей європейського вибору та сподівань на оновлення політичної еліти як на місцевому, так і національному рівнях.

Природне зменшення кількості виборців похилого віку і одночасно досягнення 18 років дедалі більшою кількістю виборців, які народилися в незалежній Україні, поступово утвердило зміну значущості правої та лівої груп партій у Полтаві. Партії лівого політичного спектра упродовж 1994–2012 років зберігали тенденцію до зниження електоральної підтримки в Полтаві, у той час як націонал-патріотичні, правоцентристські партії поступово розширюють сферу свого впливу серед полтавчан.

На поточному етапі політична ситуація у місті не вирізняється високим рівнем довіри громадян до представників муніципальної влади. Так, індекс публічності Полтавської міської ради у 2014 р. був зафіксований на рівні 43% (низький) зі 100% можливих [53]. Активність міського голови Полтави та виконавчих органів становила 52% та 50%, відповідно. Народні депутати у Полтавській міській раді отримали одну із найгірших оцінок серед усіх обласних центрів із результатом 30% зі 100% можливих за показниками відкритості та регулярності оновлення інформації про засідання депутатських комісій, результати поіменного голосування та статистику відвідування депутатами пленарних засідань, їх звітність перед виборцями. Чинний мер не має високого рівня лояльності серед міської громади: у 2013–2015 рр. відбувалися численні акції протесту проти протиправних та антипатріотичних рішень О. Мамая (тільки протягом 1–3 кварталів 2014 р. у Полтаві та області відбулось 180 акцій протесту соціально-політичного та економічного змісту, у яких взяло участь понад 41 тис. осіб [35]). Однією із найбільш резонансних причин для громадського незадоволення

стало неприйняття у міській раді Полтави рішення про визнання Росії агресором у військовому протистоянні на Донбасі, а „ЛНР" та „ДНР" – терористичними організаціями.

Загалом, полтавчани сьогодні демонструють істотну поляризованість в оцінках власного історичного минулого, пов'язаного із утвердженням влади рад. З одного боку, превалює позитивна оцінка „державного донорства", для якого був характерним протекторат важливих сфер життя суспільства, серед яких – робочі місця, система медичного та освітнього забезпечення тощо. З іншого боку, полтавчани значною мірою асоціюють Радянський Союз із дискримінаційним апаратом насильства та пропаганди (дефіцит товарів та послуг, залізна завіса). Ці характеристики політичного минулого значною мірою відбивають логіку розвитку електоральних преференцій мешканців Полтави, що упродовж 1991–2014 років пережила еволюцію політичних поглядів від лівого до центристського політичного спектра. Тож на сьогодні Полтава символізує собою Україну в мініатюрі – із контрадикторними суперечностями в утвердженні політичних цінностей та певним колапсом в оцінці історичного минулого нації та утвердженні стратегічних орієнтирів її майбутнього.

* * *

Локальна політична ідентичність є надзвичайно вагомим компонентом формування державної стратегії консолідації нації. З одного боку, вона відкриває можливості для розуміння та врахування специфіки окремого регіону, з іншого – окреслює елементи впливу на конструювання бажаного соціально-політичного поля у загальнодержавному масштабі.

Чинники, що впливають на політичні ідентичності мешканців міста Полтави:

– високогомогенний склад населення (українців близько 90 % станом на 2001 р.);

– низький рівень електоральної активності (у межах 50-60%), що є нижчим, порівняно із середніми показниками по Україні;

– сегрегація та замкнутість міста у географічному вимірі (внутрішня область, що межує виключно із українськими територіями);

– слабка ротація місцевих еліт, що з 1991 р. мала декларативний та „ширмовий" характер (А. Кукоба – унікальний для новочасної України міський голова Полтави, який п'ять разів – у 1990, 1994, 1998, 2002, 2006 рр. був обраний головою міської ради, встановивши рекорд України за безперервністю владних повноважень. Нинішній мер міста О. Мамай теж рекордсмен – у 2015 р. він отримав найвищу зарплату серед мерів обласних центрів України та вдвічі більшу відносно зарплати Прем'єр-міністра України);

– активний розвиток підприємництва – у 2013 р. за рейтингом Мінекономрозвитку Полтавська область посіла загальне 4-те місце серед регіонів України, у т.ч. за економічним розвитком та у сфері фінансів – 2-ге місце, в інвестиційній діяльності – 5-те місце;

– активна декомунізація (починаючи з 1991 р.) міського простору (зміни у топоніміці, поява нових пам'ятників) на тлі духовного інфантилізму частки міського населення, які сприймають своє місто через культурологічні „бренди" Полтавщини – гоголівських персонажів, Марусю Чурай, „годувальницю українського народу" свиню, гастрономічне alter ego Полтавщини – галушку і т.д.;

– явище історичної дискримінації як інструменту локальної політики, що частково віднаходить своє вираження у політичних спекуляціях довкола теми героїчного минулого Полтавщини (Полтавська битва, двозначність у сприйнятті історичної ролі І. Мазепи, С. Петлюри, С. Скрипника);

– релігійна гетерогенність[*].

[*] Серед релігійних громад області налічується понад 1100 релігійних організацій, серед яких Українська православна церква, Українська православна церква Київського патріархату, релігійна громада Пресвятої Трійці Української греко-католицької церкви, Українська автокефальна православна церква, Українська автокефальна православна церква (оновлена), релігійна громада Воздвиження Хреста Господнього Римсько-католицької церкви, Мусульманська релігійна громада Полтави, Іудейська релігійна громада «Хабад Любавич», релігійна громада євангельських християн-баптистів «Відродження» Всеукраїнського союзу об'єднань євангельських християн-баптистів.

Провідними політичними ідентичностями Полтави є:

– *великодержавна,* в основі якої – сприйняття Полтави як невід'ємної частини СРСР або ж Російської імперії;

– *проукраїнська,* що позиціонує Полтаву та її історико-культурну спадщину як частину Української держави та її інтелектуального капіталу;

– *проєвропейська,* яка ретранслює погляд, що Полтава – це космополітичне місто, „вузловий" центр та перехрестя ідейної та світоглядної взаємодії України та Європи.

Конструювання політичних ідентичностей у Полтаві (політика ідентичностей) має таку специфіку:

– визначальну роль у політичній ідентичності полтавчанина відіграє культурний фактор, а також те, що вона упродовж усіх етапів розвитку міської історії формувалася за низхідним принципом – „згори вниз", адже кордони конструювання локальної ідентичності в різні історичні періоди були детерміновані центральною владою за моделлю „центр–периферія". Базовим меседжем офіційного дискурсу про Полтаву була роль в історії нації Полтавської битви, а також культурна спадщина Полтавського регіону;

– починаючи з 1991 р. політико-комунікативний процес у Полтаві зазнав певних змін, внаслідок яких змінилися символічні стратегії формування ідентичностей локальної спільноти. Так, зокрема, у царині політики пам'яті зафіксовано: по-перше, тенденцію до ізолювання, відчуження основної маси городян від публічного простору міста, превалювання приватно-побутових орієнтирів над історико-культурними цінностями національного значення; по-друге, явище історичної дискримінації як інструменту локальної політики, що частково віднаходить своє вираження у політичних спекуляціях довкола теми героїчного минулого Полтавщини. На сьогодні найбільший інтегративний, об'єднавчий потенціал для мешканців міста мають меморіальні наративи, що перебувають поза політичним контекстом;

– змагальність, якою був відзначений політичний процес у Полтаві упродовж 1990-х років, що засвідчив як утвердження плюралізму у межах місцевої громади, так і стійкі сентименти політично активної частини полтавчан до радянського минулого та осіб, які його пропагували та уособлювали. Проаналізувавши динаміку змін у політичних преференціях полтавчан упродовж

1991–2014 рр., доходимо висновку, що електоральну історію Полтави можна умовно поділити на три етапи: 1) протистояння групи націонал-патріотичних сил та представників колишніх радянських номенклатурників (1991–1999); 2) протистояння центристів-консерваторів та лівих сил (1999–2004); 3) протистояння націонал-патріотичних сил та проросійських реваншистів (з 2004 р. до сьогодні);

– провідним елементом політико-ідентифікаційної диференціації серед полтавчан є соціально-економічна стратифікація міської спільноти. Матеріальна забезпеченість була і залишається одним із ключових факторів соціального статусу та доступу до влади на місцевому та національному рівнях. Таким чином серед полтавської громади утвердилася модель соціальної організації, де переважна кількість населення належить до найбідніших верств і протистоїть представникам владного апарату та олігархічних кіл. Нерівність стартових можливостей мешканців Полтави щодо шансів реального впливу на перебіг політичного життя, сумарно із регресивними процесами в економіці, стали передумовою поглибленої соціальної диференціації та закріплення піраміальної моделі політичної ідентичності, де питома вага політичних рішень закріплена за верхівкою. Решта ж громади має статус „керованих мас" із патерналістськими установками;

– територіальна громада Полтави не має усталеної традиції системної двосторонньої комунікації із мером та представниками муніципалітету, експертне середовище міста є майже не долученим до аналізу, прогнозу та прийняття рішень на місцевому рівні. Крім цього, до реальних суб'єктів впливу на процедури місцевого самоврядування належать фінансово-промислові та кримінальні структури. Це формує у ідентифікаційній матриці полтавчан стійкі групи „Своїх" та „Чужих" в місцевій політиці. Переважаючу прихильність мешканців міста та статус „Своїх" здобувають представники громадського сектору та волонтери, які після подій Революції Гідності отримали значний кредит довіри та політичної лояльності серед полтавчан. Представники локальної влади в сприйнятті місцевого населення не є репрезентантами колективного інтересу та не здобули статусу партнера у суспільному менеджменті;

– однією із локальних особливостей Полтави та її місцевої громади є низький рівень актуалізації ідентифікаційної конкуренції

із іншими обласними центрами. У риториці місцевих політиків та громадських діячів вкрай рідко з'являються меседжі щодо порівняння локальної громади із іншими регіональними спільнотами. Населення Полтави постає цілком самодостатнім колективним суб'єктом, у структурі політичних маркерів городян переважає толерантність та стриманість у оцінках суспільно-політичного процесу в Україні. Готовність полтавчан до участі у вирішенні спільних проблем територіальної громади залишається низькою. Разом із тим, зростання соціальної напруги в українському суспільстві 2013–2015 рр. привернуло значну увагу переважно аполітичних полтавчан та спровокувало широку дискусію щодо громадянського діалогу в національну масштабі. У такий спосіб „соціальна інтровертність" полтавчан зазнала певних змін, які виявили готовність до підтримки суспільно-політичних перетворень у країні.

– після подій Революції Гідності у структурі політичної самосвідомості полтавчан базовим індикатором соціального статусу став не тільки загальний обсяг владного ресурсу, але і громадська активність, що апелює не стільки до матеріальних можливостей, скільки до соціально-психологічних характеристик особистості – її ієрархії цінностей та готовності до самопожертви в інтересах суспільства.

Релевантними характеристиками політичної ідентичності полтавчан залишається її переважна „розмитість" та „аморфність". Відсутність дієвих механізмів владної ротації та ціннісна анігіляція спричиняють ефект пасивного та відстороненого ставлення полтавчан до політичних процесів, яке домінувало як в радянський період міської історії, так і значною мірою зберегло свою актуальність в сучасних українських умовах. Ці процеси стали причиною кризи ідентичностей, яка, своєю чергою, спровокувала кризу легітимності влади. Таким чином серед мешканців Полтави інтенсифікуються тенденції стабільного зниження лояльності до існуючої системи владних відносин, з одного боку, та кризи безпосередньої участі у політичному житті громади, з другого. Наслідком цих процесів стає маргіналізація політичного життя та загострення протестних настроїв серед міської спільноти.

1. Губачов В.П. Методи, інструменти створення та просування бренду території (на прикладі м. Полтава) / В.П. Губачов, Ю.О. Жук

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20110531/ek8_gubachov.htm

2. Кушнір Л. Історико-географічні особливості розвитку господарського комплексу полтавського регіону / Людмила Кушнір, Сергій Шевчук // Часопис соціально-економічної географії. – 2009. – Вип. 7(2). – С.115.

3. Десятерик Д. Смачний та сильний матріархат / Дмитро Десятерик // Газета „День" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.day.kiev.ua/uk/article/marshrut-no1/smachniy-ta-silniy-matriarhat

4. Криворучко С. Українські Афіни. Саме так називають Полтаву, якій виповнилося 1102 роки / Світлана Криворучко // Газета „Хрещатик" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/4561/art/36.html

5. Окара А. Путешествие из Петербурга в Малый Петербург / Андрей Окара // Русский Журнал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.russ.ru/politics/facts/20030815-ok-pr.html

6. Шебеліст С. Пам'ять і пам'ятники: Полтава без Мазепи і Петлюри / Сергій Шебеліст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://incognita.day.kiev.ua/pamyat-i-pamyatniki-poltava-bez-mazepi-i-petlyuri.html

7. Власюк О. Партійна структуризація місцевої влади: сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку / О. Власюк, Н. Прозорова, Д. Яковлєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/2004_html/004b.htm

8. Ігнаткин І.О., Вайнгорт Л.С. Полтава. Історико-архітектурний нарис / І. О. Ігнаткин, Л. С. Вайнгорт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://histpol.pl.ua/ru/biblioteka/tematicheskie-podborki/vajngortovskie-chteniya?id=8026

9. Полтава. Історичний нарис. – Полтава: Полтавський літератор, 1999. – С.24.

10. Бучневич В. Е. Записки о Полтаве и ее памятниках / В.Е. Бучневич (Репринтное воспроизв. издания Полтава: Типо-литогр. Губернск. Правл. 1902 г.).Исправл. и дополн. – Харьков: САГА, 2008. – С.7.

11. Кобилецький М.М. Магдебурзьке право в Україні / Микола Мар'янович Кобилецький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/1/Kobyletskyi%20M.M..pdf

12. Волошин Ю. Чи було, чи не було магдебурзьке право в Полтаві / Юрій Волошин // Європейські традиції місцевого самоврядування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://institute.sivert-raining.org.ua/biblioteka/evrop_tradicii.pdf

13. Геральдика сучасної України. Полтава [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.heraldry.com.ua/index.php3?lang=U&context=info&id=769#verh

14. Герб міста Полтава // Офіційний сайт Полтавської міської ради та виконавчого комітету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada-poltava.gov.ua/city/arms/

15. Гімн Полтави // Офіційний сайт Полтавської міської ради та виконавчого комітету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada-poltava.gov.ua/city/hymn/

16. Прапор міста Полтава // Офіційний сайт Полтавської міської ради та виконавчого комітету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada-poltava.gov.ua/city/flag/

17. Статут територіальної громади міста Полтави // Офіційний сайт Полтавської міської ради та виконавчого комітету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada-poltava.gov.ua/documents/

18. Знаменні й пам'ятні дати Полтавщини на 2013–2017 роки // Управління культури Полтавської облдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.poltavaculture.gov.ua/dati/znamenni-j-pam-yatni-dati-poltavshchini-na-2013-2017-roki.html

19. Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область / Упр. культури Полтав. облдержадмін., Центр охорони та дослідження пам'яток археології упр. культури Полтав. облдержадмін., Полтав. краєзнав. музей; [упоряд. та наук. ред. Мокляк В.О.]. – Полтава: АСМІ, 2011. – 359 с.

20. Гладиш К. Полтава. Пам'ятки єврейської культури: історико-архітектурний нарис / К. Гладиш, Е. Цирюльник. – Полтава, 1996. – 87 с.

21. Білоусько О.А. Юдейські громади на Полтавщині / О.А. Білоусько [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://samlib.ru/m/muchnik_a_m/polt-6.shtml

22. Журавель Г. Вивчення та збереження пам'яток Полтавського краю в діяльності державних і громадських органів (1968–1998 рр.) / Галина Журавель, Ігор Гавриленко // Наукові записки. – Вип.9. – С. 215.

23. Вулиця Леніна // Полтава історична [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://poltavahistory.inf.ua/hisp_u_28.html#met41

24. Скільки нас і які ми? // Полтавський вісник. – №42 (48), 18–24 жовтня 1991 р.

25. Національний склад населення України та його мовні ознаки: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / [за ред. О.Г. Осауленка]; Державний комітет статистики України. – Київ, 2003.

26. Середній вік населення (років) у Полтавські області // Демографічний паспорт – Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport.files/pasport/00/00_02_04.ht

27. Народжуваність (за рік) у Полтавські області // Демографічний паспорт – Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport.files/pasport/00/00_03_01.htm

28. Соціально-економічне становище міста Полтави за січень–червень 2015 року // Головне управління статистики у Полтавській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pl.ukrstat.gov.ua

29. Промисловий сектор регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gue.gov.ua/prom/prom.htm

30. Аналітичний звіт про результати вивчення громадської думки щодо актуальних питань сьогодення, проведеного у Полтавській області у січні 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.publicpolinfo.gov.ua/main/activities/morality_protection/oputyvannya/

31. Аналітичний звіт про результати вивчення громадської думки щодо актуальних питань сьогодення, проведеного у Полтавській області у жовтні 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.publicpolinfo.gov.ua/db/files/jovten_2013.doc

32. Рейтинг сайтів Полтави за цитуваннями: Яндекс віддає перевагу облдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://doa.in.ua/blog/834-rejting-sajtiv-poltavi-za-tsituvannyami-yandeks-vid-dae-perevagu-oblderzhadministratsiji.html

33. Звіт про виконання у 2014 році Комплексної програми сприяння розвитку громадянського суспільства та інформаційної сфери в Полтавській області на 2013–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.publicpolinfo.gov.ua/main/activities/objective_programs/

34. Регіональний портрет України / за заг.ред. Юлії Тищенко. – К.: УНЦПД, 2003. – С.218.

35. Суспільно-політична ситуація в Полтавській області 2014 // Департамент інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Полтавської облдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.publicpolinfo.gov.ua/inner_policy/society_politics_situation/situation_2014/

36. Біля полтавської церкви роздавали сепаратистські листівки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kolo.poltava.ua/poltavskij-vimir/bilya-poltavskoyi-tserkvi-rozdavali-separatistski-listivki-20185.html

37. Наш вибір // Полтавський вісник. – №49 (55). – 6-12 грудня 1991 р.

38. Вибори в Україні 1994 року / Міжнародна фундація виборчих систем. 2-ге вид., доп. – К.: IFES, 1995.

39. Парламент України: вибори – 98: інформаційно-аналітичне видання / гол. ред. кол. М.М. Рябець. – К.: Центральна виборча комісія, 1998. – Ч ІІ. – С.538–539.

40. Вибори'98: як голосувала Україна / упоряд. Ю. Марченко, О. Телемко. – К.: К.І.С, 1998. – С. 145.

41. Новообраний склад Полтавської міської ради // Полтавський вісник. – 1998. – №14 (385). – 3 квітня.

42. Результати голосування по виборах міського голови // Полтавський вісник. – 1998. – №14 (385). – 3 квітня.

43. Так проголосували // Полтавський вісник. – 1999. – №45 (468). – 4 листопада.

44. Попередні підсумки підбито // Зоря Полтавщини. – 1999. – 16 листопада.

45. Вибори до Верховної Ради України 2002 року: інформаційно-аналітичне видання / ред. М.М. Рябець... [та ін.]. – К.: Центральна виборча комісія, 2002.

46. Як ми проголосували // Полтавський вісник. – 2002– №14 (594). – 5 квітня.

47. Повідомляє міська виборча комісія // Полтавський вісник. – 2002. – №14 (594). – 5 квітня.

48. Центральна виборча комісія України. Вибори Президента України 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011

49. Центральна виборча комісія України. Вибори до Верховної Ради України 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001

50. Постанова Міської територіальної виборчої комісії // Полтавський вісник. – №14 (873). – 7 квітня. – 2006.

51. Центральна виборча комісія України. Вибори Президента України 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011

52. Центральна виборча комісія України. Вибори до Верховної Ради України 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP064?pt001f01=900&pid100=53

53. Індекс публічності місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://publicityindex.org

г) місто Чернівці

Важливим аспектом визначення особливостей політичної ідентичності чернівецької громади є процес її розриву з політичним минулим радянського періоду, який відбувався послідовно через відмову від радянської ідентифікаційної моделі (вибори до Верховної ради СРСР, 1989 р.), уповільнення самоідентифікації через пасивну присутність нових маркерів в офіційному політичному дискурсі та інформаційному просторі (після виборів до Верховної Ради УРСР, інтеграцію в нову ідентифікаційну модель маркерів макрополітичного та громадянського рівнів (серпень – грудень 1991 р.).

На виборах народних депутатів СРСР від територіальних і національно-територіального виборчих округів, що відбулися 26 березня 1989 р., по Чернівецькому територіальному виборчому округу № 544 у першому турі народним депутатом СРСР було обрано Л. Сандуляка („за" проголосувало 77,86 % виборців, які взяли участь у голосуванні). Це була очікувана перемога, оскільки Л. Сандуляк політизував екологічні проблеми, які для чернівецької громади були особливо актуальними – у 1988 р. алопеція невідомої етіології масово уразила чернівецьких дітей. По Чернівецькому національно-територіальному виборчому округу № 64 не був обраний жоден кандидат, тому на 14 травня 1989 р. були призначені перевибори, участь у яких взяли участь 92,4 % виборців [1]. Щодо політичної ідентичності, то всі три кандидати були членами КПРС, тому у передвиборчому дискурсі вагомості набуло питання про характер ідентифікації з локальною спільнотою – чернівецькою громадою. Усі три кандидати ідентифікували себе із Чернівцями – для Л. Кравчука місто було його минулим, для В. Візнюка та О. Паньківської – теперішнім. Це позначилося на тих маркерах ідентифікації, які використовувалися під час виборчої кампанії. Л. Кравчук зводив їх до загального контексту суспільно-політичних процесів, які відбувалися в країні [2, с.7], В. Візнюк та О. Паньківська ідентифікаційно виходили з чернівецьких проблем соціально-економічного розвитку, які опосередковано вписувалися в суспільно-політичний контекст. Перемога ж В. Візнюка з невеликим відривом від інших кандидатів (В. Візнюк – 35,7 %; Л. Кравчук – 33,0 %; О. Паньківська – 23,9 % виборців [3, с.1]) стала швидше проявом локальної територіальної ідентичності, коли в умовах політичної конкуренції на тлі відсутності ідеологічних від-

мінностей між кандидатами, виборцями актуалізувався безпосередній зв'язок кандидата з чернівецькою територіальною громадою. Оцінюючи вибори як демократичні [4], більшість чернівчан фактично заперечували можливість бути носіями інших, ніж демократичні, у ціннісному вимірі, політичних ідентичностей [4, с.1]. Такі оцінки є свідченням початку трансформації політичних ідентичностей чернівецької громади та ідентифікаційного розриву з тоталітарним минулим. На те, що це був тільки початок розриву, вказує відсутність у передвиборчому дискурсі маркерів ідентифікації, пов'язаних з формуванням нових політичних ідентичностей у макрополітичному вимірі.

На виборах до Верховної Ради УРСР та органів місцевого самоврядування (4 березня 1990 р. маркерами нових політичних ідентичностей для чернівецької громади стали *ділові та моральні якості, політичні бійці, справжні лідери, чітка програма, потреби виборців* [5, с.1; 6, с.1]. З наведеної низки маркерів ідентифікації тільки два останні були інтерпретацією демократії та відображали зміст цього нового для українців політичного явища, перші ж три так чи інакше були наділені різними відтінками авторитаризму. За майже однакової активності виборців (у Ленінському – 77,56 %, Першотравневому – 78,24 %) у першому турі голосування у Ленінському виборчому округу найбільшу кількість голосів набрали представник демократичного блоку О. Панчук (27,12 %) та представник „проперебудовчих кіл" Г. Ходоровський (17,39 %); у Першотравневому виборчому окрузі найбільшу кількість голосів набрали представник чернівецьких промислових кіл С. Бакіс (13,56 %) та другий секретар Чернівецького міськкому партії І. Бойко (13,19 %) [7, с.1]. У базових характеристиках цих кандидатів відображено вектор та параметри ідентифікаційного розриву у чернівецькій громаді. Якщо побудувати рейтинг результатів підтримки кандидатів, матимемо таку картину: *демократичний блок* (27, 12 %) – *„проперебудовчі кола"* (17,39 %) – *промислові кола* (13,56 %) – *професійна партійна діяльність, комуністи* (13,19 %). Отже, вектор ідентифікаційного розриву в чернівецькій громаді спрямований від комуністичного минулого до демократичного майбутнього та безпосередньо вказує на розрив ідентичностей на рівні ідеології та цінностей. Але відрив від комуністичних ідеологем був важким та складним, що суттєво уповільнювало формування політичних ідентичностей чернівчан, основою яких були б демократичні цінності. Підтвердженням

складності остаточного розриву ідентичностей стали результати голосування чернівчан у другому турі на виборах до Верховної Ради УРСР: народними депутатами УРСР Г. Ходоровським (50, 66 %), та І. Бойком (50,55 %) [8, с.3]. Незважаючи на наявність у виборчих списках кандидатів від демократичних сил, які поширювали маркери ідентифікації, насичені смислами нових макрополітичних та громадянських орієнтирів, перемогу здобули члени КПРС, які не актуалізували ідею незалежності України. Це вказує на уповільнення процесу остаточного ідентифікаційного розриву населення міста з радянським політичним минулим.

Паралельно з виборами народних депутатів до Верховної Ради УРСР відбувалися вибори до Чернівецької міської ради, Ленінської, Першотравневої та Садгірської у Чернівцях районних рад. За підсумками голосування 4 березня 1990 р. на 110 депутатських мандатів Чернівецької міської ради було обрано лише 28 депутатів [9, с.1]. Аналіз основних характеристик депутатів Чернівецької міської ради, які були обрані у першому турі голосування, вказує на підтвердження окремих ідентифікаційних тенденцій у чернівецькій громаді, зафіксованих під час голосування за кандидатів у депутати Верховної Ради УРСР. По-перше, із 28 обраних депутатів – 20 не були раніше депутатами Чернівецької міської ради [10, с.1], що свідчить про певне ідентифікаційне відмежування від минулого. По-друге, незважаючи на дистанціювання від радянської ідентифікаційної моделі, на локальному рівні чернівчани більшою мірою ідентифікували себе з депутатом-членом КПРС (19 з 28 обраних депутатів були членами КПРС), представником неробітничої професії (серед 28 обраних депутатів не було жодного робітника). Подібна тенденція простежується і за результатами виборів до Чернівецької обласної ради у Чернівецькому виборчому округу: під час повторного голосування у 32 Чернівецьких виборчих округах було обрано 28 членів КПРС, 1 члена ВЛКСМ та 3 безпартійні, серед останніх був і єдиний обраний робітник [8, с.3]. Це вказує на те, що радянська ідентифікаційна модель ще не перетворилася на минуле, а тільки позначена системними кризовими явищами.

Водночас, свідченням того, що елементи нових громадянських ідентичностей у чернівецькій громаді не були випадковою подієвою реакцією, а до певної міри відображенням реконструкції історич-

ного минулого, насамперед державницького характеру, є результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р., на якому відбулося підтвердження Акту проголошення незалежності України. Із загальної кількості тих виборців Чернівців, які взяли участь у голосуванні, 90,9 % ідентифікували себе з ідеєю незалежності, голосуючи „за" Акт проголошення незалежності України [11–13]. Цим голосуванням відбулося ствердження на рівні міської громади нових макрополітичних ідентичностей, які політично визначаються як ідентифікація з новою державою Україна та незворотний ідентифікаційний розрив з державою СРСР.

На перших президентських виборах 1991 р. політичні установки чернівчан, які визначили результати голосування, мали двоїстий характер – з одного боку, вони були підкорені ідеї підтвердження Акту про незалежність України на Всеукраїнському референдумі, що проводився одночасно з виборами Президента 1 грудня, з іншого – спрацював механізм самозахисту від невідомого майбутнього в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства, оскільки незворотність змін, розпочатих у кінці 1980-х рр., була очевидною. Результати голосування на перших президентських виборах засвідчують, що у Чернівцях найбільшу кількість голосів виборців набрав В. Чорновіл (65113 голос, Л. Кравчук – 55743) [14–17]. Зауважимо, що у Чернівецькій області вибори виграв Л. Кравчук, який, незважаючи на номенклатурне минуле, наділявся громадянами певними ідентифікаційними маркерами: з одного боку, як прихильник справи незалежності України, з іншого – як носій радянських схем політичного мислення, що на той час для переважної більшості громадян означали певну стабільність. На перших демократичних виборах 1991 р. макрополітичні ідентичності виборців домінували над громадянськими, оскільки основним питанням, яке розв'язувалося за їх допомогою, було питання національного суверенітету, зміни політичного режиму, визначення вектора суспільно-політичного розвитку, ставлення до політичного минулого.

Максимально конкретизувало ідентифікаційний розрив з минулим ставлення до нових практик економічних відносин, які схвально сприймалися в чернівецькій громаді (позитивно ставилися до ринкової економіки 36 % чернівчан, швидше позитивно,

ніж негативно – 19 %, що разом більше, ніж половина населення міста [18, с.5]). Свідченням ідентифікаційного розриву є й те, що на тлі усвідомлення 62 % опитаних, що з переходом до ринку може виникнути проблема безробіття, яка потенційно загрожує особисто респонденту, більшість чернівчан позитивно ставилася до реструктуризації економіки (59 % підтримували приватизацію житла, 42 % – приватизацію підприємств, 70 % – передачу землі у власність людей, 51 % – створення біржі праці) [19, с.2]. Наведені дані вказують на те, що, (1) ідентифікуючи себе з новими економічними практиками, чернівчани остаточно дистанціювалися від радянської ідентифікаційної моделі, яка не передбачала цінності приватної власності як маркера політичних ідентичностей; (2) для чернівецької громади локальний рівень політичних ідентичностей був надзвичайно важливим, адже саме на локальному рівні, через повсякденність, відбувалося формування моделі політичних ідентичностей; (3) уже з початку 1990-х рр. комуністичні ідеологеми не розцінювалися чернівецькою громадою як маркер політичної самоідентифікації.

Отже, здійснений аналіз електоральних практик чернівецької громади у період 1989 – початок 1991 рр. засвідчує, що політичні ідентичності чернівчан суттєво змінилися. Розрив ідентичностей як процес відходу від радянської моделі ідентичностей у напрямі створення нової ідентичності демократичного характеру був уповільнений відсутністю ресурсів у демократичних лідерів, які актуалізували нові ідентичності як українські у макрополітичному (держава Україна) та громадянському (громадянин України) вимірах.

Визначення суті політичних ідентичностей поглиблюється через аналіз її *проявів під час парламентських виборів.* Специфікою політичних ідентичностей чернівецької громади на парламентських виборах 1994 та 1998 рр., що відбувалися за мажоритарною системою, стало те, що на них відбувалася конкуренція маркерів ідентифікації національно-демократичного спрямування та безпартійних самовисуванців. Зокрема, на парламентських виборах 1998 р. з 24 кандидатів 14 позиціонували себе саме як безпартійних самовисуванців, серед яких був і переможець – В. Король (24,08 % голосів "за" [20]). Така ситуація вказує на те, що для чернівецької громади даного періоду характерними були негативні ідентичності, що характеризуються недостатньо стійкими орієнтаціями на про-

грамні гасла будь-якої однієї партії й різким запереченням можливості підтримки конкретної політичної сили та апатичні ідентичності, зміст яких визначається відсутністю чітко оформлених та усвідомлених установок на підтримку або заперечення ідеології будь-якої партії.

Партійна самоідентифікація чернівецької громади на парламентських виборах періоду 2002–2014 рр. проявляється у декількох вимірах, зокрема, це (1) присутність чернівчан у передвиборчих списках політичних партій та блоків; (2) результати голосування у багатомандатному виборчому окрузі, які є електоральною реакцією виборців на ідентифікаційні маркери, що декларуються партіями у передвиборчих програмах; (3) результати голосування в одномандатному виборчому округу, які є електоральною реакцією виборців на політичних лідерів у їх зв'язку з політичною партією; (4) особливості комунікативної взаємодії між політичними партіями, у якій відображено ставлення до інших партій (партнери, конкуренти, вороги).

Оцінюючи процес занесення представників чернівецької громади до передвиборчих списків, ми оперували такою формальною ознакою кандидата в народні депутати, як офіційно задекларований ним факт „проживає в місті Чернівці (Чернівцях)". На парламентських виборах 2002 р. 64 чернівчани були занесені до передвиборчих списків, 23 суб'єкти виборчого процесу з 33. Домінуючою тенденцією інкорпорації чернівчан у передвиборчі списки партій та блоків у 2002 р. було те, що здебільшого вони потрапляли на непрохідні позиції списків тих суб'єктів виборчого процесу, які мали великі шанси на представництво в парламенті або посідали верхні позиції в списках партій, які одразу сприймалися виборцями як аутсайдери виборчого процесу. На парламентських виборах 2006 р. кількість чернівчан, що були занесеними політичними партіями до передвиборчих списків, зросла до 87. Однак говорити про підвищення можливостей представництва не варто, оскільки саме на парламентських виборах 2006 р. була зареєстрована найбільша кількість суб'єктів виборчого процесу – 45, з яких 32 партії занесли до партійних списків чернівчан. Процеси інкорпорації представників чернівецької громади до партійних списків була позначена певними особливостями. Зокрема, поряд з появою нових облич на чернівецькому прикладі досить яскраво проявилася і загальноукраїнська тенденція „політичної міграції".

У частині інкорпорації чернівчан до партійних передвиборчих списків позачергові вибори до ВРУ 2007 р. характерні тим, що з 20 суб'єктів виборчого процесу 18 занесли до своїх списків 60 представників чернівецької громади. Варто наголосити, що для парламентських виборів 2007 р. був характерний найвищий показник „щільності інкорпорації"* до партійних списків мешканців міста Чернівці, який становив 3,27 (на парламентських виборах 2002 р. показник щільності представництва становив 2,78; 2006 р. – 2,71; 2012 р. – 2,61; 2014 р. – 3,0). Ми прогнозуємо збереження тенденції, зафіксованої у передвиборчих списках партій та блоків на виборах 2012 та 2014 рр., на наступних парламентських виборах, оскільки політичні партії України змінили стратегію інкорпорації, почавши більш активно заносити до своїх передвиборчих списків мешканців Чернівецької області. Наприклад, якщо на парламентських виборах 2002 р. до партійних списків було інкорпоровано 4 представники Чернівецької області (за винятком Чернівців), то на парламентських виборах 2012 р. – 13 кандидатів, 2014 р. – 33 кандидати (ще 3 мешканці Чернівецької області занесені до партійних списків тими партіями, які не інкорпорували до них чернівчан).

Якщо принципи занесення представників чернівецької громади до передвиборчих списків на парламентських виборах 2012 р. були збережені (з 21 суб'єкта виборчої кампанії 34 чернівчанини були занесені до списків 13 політичних партій), то на позачергових виборах до ВРУ 2014 р. стали помітними певні зміни. По-перше, за весь досліджуваний період нами зафіксована найменша кількість політичних партій – 15 з 29, які разом занесли 45 представників чернівецької громади до передвиборчих списків. І хоча показник щільності інкорпорації є вищим, аніж на виборах 2012 р., він досягається за рахунок двох партій: 7 представників чернівецької громади були занесені до передвиборчого списку Політичної партії „НАРОДНИЙ ФРОНТ" та 8 – до передвиборчого списку ПАРТІЇ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА". По-друге, нові політичні гравці

* *Щільність інкорпорації* – співвідношення між сумарною кількістю членів громади, занесених до партійних списків, та кількістю суб'єктів виборчого процесу, які занесли представників цієї громади до передвиборчих партійних списків.

Політична партія „Об'єднання „САМОПОМІЧ" та Політична партія „ПРАВИЙ СЕКТОР" не занесли жодного представника чернівецької громади до передвиборчих списків, що пояснюється відсутністю міських осередків цих політичних партій. По-третє, за рахунок інкорпорації до партійних списків представників чернівецької громади спробувала реалізувати наміри щодо збереження в політичному просторі регіону Політична партія „Опозиційний блок", яка занесла до партійного списку 5 кандидатів з Чернівців, щоправда, які, на відміну від кандидатів, занесених Політичною партією „НАРОДНИЙ ФРОНТ" та ПАРТІЄЮ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА", є умовно політичними фігурами.

Важливим аспектом присутності чернівчан у передвиборчих списках політичних партій та блоків на парламентських виборах як чинника політичної самоідентифікації чернівецької громади є, на нашу думку, професійний статус кандидатів у народні депутати. У період 2002–2014 рр., по-перше, у партійних передвиборчих списках домінували чернівчани, зайняті у приватній сфері на посадах від власника, керівника до працівника, за винятком 2006 р., який характеризується потужною кадровою динамікою в системі державного управління. По-друге, упродовж усього періоду фіксується однаково високе представництво чернівчан, зайнятих у системі державного управління та гуманітарній сфері, у передвиборчих списках. Однак, зважаючи на те, що, за винятком окремих ЗМІ, організації системи освіти, культури та охорони здоров'я є державними структурами, то сумарний показник зайнятих у системі державного управління і державної служби та гуманітарній сфері на парламентських виборах 2002 (42,1%), 2006 (48,1 %) та 2012 (41,1 %) рр. домінує над усіма іншими категоріями чернівчан, занесених до партійних списків. Винятками були перевиборчі списки 2007 р, коли цей сумарний показник хоч і був кількісно великим (44,9 %), але меншим, ніж відсоток представників, зайнятих у приватній сфері (48,3 %), та передвиборчі списки 2014 р., які дозволяють говорити про майже 11 % різницю у представництві між зайнятими у державній та приватній сферах на користь останньої. По-третє, у передвиборчих списках на парламентських виборах, що відбувалися упродовж 2002 – 2014 рр., мінімально представлені (а) лідери громадських організацій, а ті, які були інкорпоровані, представляли аутсайдерів виборчого процесу;

(б) партійні функціонери, що вказує на організаційну й функціональну слабкість місцевих партійних організацій, за винятком партій влади (СДПУ (о), Політична партія „Наша Україна", ПАРТІЯ РЕГІОНІВ) та БЮТ. По-четверте, починаючи з 2002 р. фіксувалася тенденція до витіснення з партійних списків пенсіонерів, несуттєво порушена на парламентських виборах 2014 р. Отже, оцінюючи передвиборчі списки партій на парламентських виборах 2002–2014 рр. в ідентифікаційному вимірі, зауважимо, що за ознакою професійної зайнятості чернівецька громада повинна була самоідентифікуватися в системі приватне – державне, що на рівні політичної ідентифікації (1) екстраполюється в площину ідентифікаційного вибору між моделлю ліберальних цінностей (приватне) та потенційного неоетатизму (державне); (2) вказує на можливість відкритої політичної конкуренції різних наборів ідентифікаційних маркерів.

Наступним виміром партійної самоідентифікації чернівецької громади на парламентських виборах *є результати голосування у багатомандатному виборчому окрузі*, у яких відображається електоральна реакція виборців на ідентифікаційні маркери, що декларуються партіями у передвиборчих програмах. Дані додатку А дозволяють зробити такі висновки. По-перше, на основі системи Праві – Центр – Партія влади – Ліві в структурі партійних ідентичностей чернівецької громади цінності правого спектра партій є референтними для чернівчан. Зокрема, сумарний показник електоральної підтримки правих партій у період 2002 – 2014 рр. не був нижчим за 50 % (2002 р. – 51,64 %; 2006 р. – 53,59 %; 2007 р. – 62,29 %; 2012 р. – 55,03 %; 2014 р. – 71,12 %), тоді як сумарний показник лівих партій не перевищував 13 % (2002 р. – 12,53 %; 2006 р. – 5,96 %; 2007 р. – 5,17 %; 2012 р. – 6.68 %; 2014 р. – 2,59 %).

По-друге, процес формування та відтворення партійних ідентичностей чернівецької громади на виборах до Верховної Ради України 2002–2014 рр. позначений специфікою конкретної електоральної ситуації. Зважаючи на те, що партійна ідентичність не передбачає „одвічної прив'язки" виборця до політичної партії, він здатен голосувати за іншу партію насамперед тому, що критично поставився до політичної інформації та використав її з метою електоральної ідентифікації з тим чи іншим суб'єктом виборчого процесу. У цьому контексті особливої ваги набуває характер вибо-

рів, який усвідомлюється виборцем та продукує відповідні ідентифікаційні реакції. Зокрема, парламентські вибори 2002 та 2006 рр. за характером були критичними виборами, які привели до переосмислення партійних ідентичностей у чернівецькій громаді. На парламентських виборах 2002 р. чернівчани задекларували свої нові електоральні ідентичності, надавши абсолютну електоральну перевагу Виборчому блоку політичних партій „Блок Віктора Ющенка „Наша Україна", а на парламентських виборах 2006 р. – „Блоку Юлії Тимошенко". Парламентські вибори 2007 р. були виборами, що змінили співвідношення політичних сил у країні та спричинили незначні коливання у структурі електорату чернівецької громади, зберігаючи незмінними партійні ідентичності більшості виборців в ідеологічному сенсі. Насамперед, маємо на увазі збільшення розриву у кількості виборців, які електорально ідентифікували себе з Блоком „НАША Україна – НАРОДНА САМООБОРОНА" та „Блоком Юлії Тимошенко" на користь останнього та зменшення показників електоральної підтримки чернівецькою громадою Соціалістичної партії України до 1,58 % (3,68 % на парламентських виборах 2006 р.) на користь КПУ, яка за результатами виборів подолала в ТВО № 207 3 % бар'єр, на відміну від виборів 2006 р. (2,28 %). Характер політичної ситуації, в якій відбувалися парламентські вибори 2012 та 2014 р., дозволяє визначати їх як руйнуючі вибори, які попри збереження формату партійної системи призвели до знищення більшості стабільних і постійних зв'язків між партіями та електоратом, наслідком чого стала заміна партійних ідентичностей. Процеси заміни електоральних ідентичностей у чернівецькій громаді розпочалися на парламентських виборах 2012 р., коли поряд з традиційно високою підтримкою Політичної партії Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина" (39,4 %) чернівчани в електоральній ситуації ідентифікували себе з Політичною партією „УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка" (19,04 %) та Політичною партією Всеукраїнське об'єднання „Свобода" (14,53 %). Вибори 2014 р. продовжили процес заміни електоральних ідентичностей, адже електоральна підтримка Політичної партії Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина" знизився з 39,4 % у 2012 р. до 5,89 % у 2014 р., тоді як з політичною партією „НАРОДНИЙ ФРОНТ"

ідентифікували себе 28,59 % чернівчан, що взяли участь у голосуванні, ПАРТІЄЮ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА" – 21,00 %, Політичною партією „Об'єднання „САМОПОМІЧ" – 15,65 %. Збереження й відтворення партійної ідентичності чернівецького виборця в електоральній ситуації у досліджуваний період не було. Це дозволяє зробити висновок, що процеси формування та зміни партійних ідентичностей в електоральній ситуації відбуваються в чернівецькій громаді достатньо активно та динамічно (див. Додаток А). Свідченням динамічності партійних ідентичностей є те, що єдиною політичною силою, стосовно якої можна говорити про відтворення ідентичностей, є Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина", яка упродовж усіх парламентських виборів 2002–2014 рр. здобувала підтримку в чернівецькій громаді вищу, ніж по Україні.

Одним з пояснень відтворення політичної ідентифікації з Політичною партією Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина" може слугувати соціально-економічний профіль чернівецької громади. Сьогодні, незважаючи на те, що в промисловому комплексі Чернівців склалася виробнича структура на базі 85 великих підприємств, які за основними видами промислової діяльності поділяються на 10 галузей, бюджетоутворюючими підприємствами міста є 16[*]. За підсумками 2014 р. у Чернівцях діяло 2283 підприємства, з яких 95,5 % є малими підприємствами [21, с. 3]. Така структура промислової та підприємницької діяльності (1) провокує формування особливостей динаміки зайнятості працівників, що характеризується високим рівнем мобільності [22, с. 11]; (2) підтримує рівень офіційної заробітної плати на нижчому, ніж середній по Україні, рівні (серед областей Карпатського економічного району рівень заробітної плати працівників підприємств Чернівецької області за 2014 р. був одним з найнижчих і становив 74,1 % від загально-

[*] КП МТК «Калинівський ринок» (входить до п'ятірки найбільших речових ринків України, займає площу більше 35 га, налічує понад 10 тис. торгових місць), АТВТ «Трембіта», ТОВ «Чернівецький машинобудівний завод», ВАТ «Чернівецький завод «Індустрія», АТ «Імпульс», ВАТ «Цегельний завод № 3», АТЗТ «Хімічний завод», ВАТ «Чернівецький хлібокомбінат», ВАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат», ВАТ «Чернівецький емальзавод «Карпати», ВАТ «Арніка», ТОВ «Розма», ТОВ «Боянівка», ЗАТ «Трансмост», ПрАТ «Колос», ПрАТ «Імпульс» [23].

українського показника (за 2013 рік – 76,1 %, або на 781 грн, за 2012 рік – 77,0 %, або на 696 грн); (3) підтримує на постійному рівні тенденцію до зростання кількості зареєстрованих безробітних (на кінець червня 2015 р. ця кількість становила 1,8 тис. осіб, з яких 1151 – жінка, що на 3,4 % менше, ніж на кінець травня 2015 р., але на 7,2 % більше, ніж на кінець червня 2014 р. [21, с. 11]; (4) провокує дисбаланс між оплатою за однакові кваліфікації між чоловіками та жінками (заробітна плата жінок у переважній більшості видів економічної діяльності у 2014 р. була на 7,5% нижчою за відповідний показник у чоловіків (у 2013 році – на 6,4 %) [22, с. 14]. З одного боку, структура економічних відносин, в якій превалює малий бізнес, у сенсі політичних ідентичностей, стимулює тяжіння до центристських та помірковано ліберальних політичних сил, з іншого, структура оплати праці, типова для чернівецької громади, підтримує реакцію її членів на популістичні гасла, достатньою мірою характерні для Політичної партії Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина".

Починаючи з парламентських виборів 2012 р. смисли маркерів ідентифікації, на які реагувала чернівецька громада, починають зазнавати змін, що пов'язано з появою нових політичних сил, зокрема, Політичної партії „УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка", за яку проголосувало 19,04 % чернівчан, та політичної партії Всеукраїнське об'єднання „Свобода", підтриману 14,53 % чернівецьких виборців, що в обох випадках є вищим показником підтримки, ніж загалом по Україні.

На парламентських виборах 2014 р. чернівецька громада поряд з відтворенням електоральної підтримки БЮТ ідентифікувала себе з такими парламентськими партіями, як Політична партія „НАРОДНИЙ ФРОНТ" – 28,59 %, ПАРТІЯ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА" – 21,00 %, Політична партія „Об'єднання „САМОПОМІЧ" – 15,65 %. Маркери ідентифікації, що поширювалися Радикальною Партією Олега Ляшка та Опозиційним блоком не знайшли підтримки у чернівчан, забезпечивши підтримку, відповідно, тільки 4,57 % та 3,90 % голосів виборців. Якщо Політична партія „НАРОДНИЙ ФРОНТ" та ПАРТІЯ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА" поширювали традиційні для чернівецької громади маркери ідентичності, то Політична партія „Об'єднання „САМОПОМІЧ", не маючи міського осередку, саме за допомогою нових смислів політичних ідентичностей змогла набрати

у Чернівцях на 50 % голосів більше, ніж по Україні, та на третину більше, ніж у Чернівецькій області. Перші рядки передвиборчої програми Політичної партії „Об'єднання „САМОПОМІЧ" – „Ми, українці, незалежно від нашого етнічного походження, є єдиним національним тілом, маємо живу душу та невмирущий дух" – за тональністю та ідеєю відповідає феномену буковинської толерантності та гаслу м. Чернівці „Спільними зусиллями". Ментально близькою чернівецькій громаді є й назва одного з розділів передвиборчої програми „Наша сила – в єдності!", зміст якого розкривається через визначення найбільш прийнятної для „САМОПОМОЧІ" моделі відносин між державою та громадянами [24]. На нашу думку, більшість смислів маркерів ідентифікації, що поширювалися на парламентських виборах Політичною партією „Об'єднання „САМОПОМІЧ", об'єднані європейською ідеєю індивідуалізму, інтеграція якої в український політичний дискурс дійсно є інновацією, на яку достатньо активно відреагувала чернівецька громада. Отже, ідентифікаційний зв'язок чернівецької громади з Політичною партією „Об'єднання „САМОПОМІЧ" пояснюється актуалізацією цією політичною силою української громадянської ідентичності, закликами до формування консолідованої української позиції та європейською за суттю інтерпретацією базових цінностей демократії.

Наступним виявом партійної самоідентифікації чернівецької громади на парламентських виборах є результати голосування в одномандатному виборчому окрузі, що розуміються нами як електоральна реакція виборців на регіональних політичних лідерів у їх зв'язку з політичною партією. У 2002–2014 рр. вибори у мажоритарних округах відбувалися тричі – 2002, 2012 та 2014 рр. Парламентські вибори 2002 р., незважаючи на те, що вперше відбувалися за змішаною системою, продемонстрували, що чернівецька громада більшою мірою готова ідентифікувати себе з політичним лідером, який дистанціюється від політичних партій. Зокрема, по чернівецькому одномандатному виборчому окрузі № 202 впевнену перемогу здобув В. Король, за якого проголосували 26,35 % чернівчан, другу позицію посіла О. Рознай з 8,43 % голосів підтримки [25]. В. Король, висунений блоком „Наша Україна", наголошував на своїй позапартійності, навіть незважаючи на те, що ця політична сила впевнено перемогла у цьому виборчому окрузі, набравши 37,92 % голосів виборців. Порівнюючи передвиборчу

програму В. Короля та „Нашої України", зауважимо, що у ній мінімально представлені ті маркери ідентифікації, які були використані політичною силою, що підтримувала кандидата-мажоритарника. Маркери ідентифікації, що поширювалися В. Королем, за формою поєднували інтереси „простої людини" та держави [26]. Використана модель артикуляції інтересів підтверджує, що в одномандатних округах кандидати, навіть висунені політичними партіями, не розраховували на актуалізацію партійних ідентичностей виборців, тому формували електоральні ідентичності та посилювали ідентифікаційний зв'язок у системі *політик – виборець* за допомогою актуалізації негативних та апатичних політичних ідентичностей, апробованих на парламентських виборах 1994 та 1998 рр.

Дві інші виборчі кампанії до Верховної Ради України – 2012 та 2014 рр., які передбачали голосування в одномандатних округах, були безпосередньо пов'язані з ім'ям колишнього чернівецького мера М. Федорука, який, перебуваючи на посаді мера, позиціонував себе як позапартійний у політичному сенсі, наголошуючи на ідентифікації з чернівчанами шляхом використання метафоричного образу „партія чернівчан" [27]. Конструкт „партія чернівчан" увібрав більшість базових політичних ідентичностей та відобразив специфіку функціонування локальної влади у чернівецькій громаді. У 1994 р. чернівчани вперше обрали голову міста прямим голосуванням. Позапартійний М. Федорук обирався на посаду чернівецького мера на всіх чергових виборах у період 1994–2010 рр. Однак 31 березня 2011 р. під тиском технологій ПАРТІЯ РЕГІОНІВ Чернівецька міська рада проголосувала за дострокове припинення повноважень обраного мера М. Федорука. До травня 2014 р. функції мера виконував секретар міськради В. Михайлішин (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ). За підсумками голосування на позачергових виборах чернівецького міського голови 25 травня 2014 р. Чернівецьким міським головою було обрано О. Каспрука (член ВО „Батьківщина", голову Чернівецького обласного осередку громадської організації „Фронт Змін", висунутого Чернівецькою міською організацією Всеукраїнського об'єднання „Батьківщина"), за якого подано 62572 (53,97 %) голосів виборців [28]. У контексті оцінки політичних ідентичностей чернівецької громади важливим є те, що (1) базові ідентифікаційні маркери локальної влади, відповідно, й політичні

ідентичності локального рівня, не були змінені, адже колишній мер М. Федорук, який балотувався до Верховної Ради України від цієї самої політичної сили, публічно підтримував О. Каспрука; (2) подібно до М. Федорука, О. Каспрук, хоч і є членом політичної партії, проте в публічному просторі чернівецької громади діє у форматі „поза політикою". На нашу думку, це є свідченням домінування локальних ідентичностей над партійними в ситуації формування системи органів місцевого самоврядування у чернівецькій громаді.

У 2012 р. М. Федорук, залишаючись позапартійним, отримав пропозицію від Політичної партії Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина" і погодився на висунення своєї кандидатури по ОВО № 201 у Чернівцях. Мотивацією партійної самоідентифікації М. Федорука стало і відтермінування виборів міського голови Чернівців [29]. За результатами голосування в одномандатному виборчому окрузі № 201 на парламентських виборах 2012 р. М. Федорук переміг провладного кандидата від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, секретаря Чернівецької міської ради В. Михайлішина з результатом 52,04 % голосів „за". Останній здобув підтримку 33,91 % голосів виборців. У таких результатах голосування поєдналися партійні ідентичності в електоральному вимірі (Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина" здобуло в окрузі перемогу, набравши 39,40 % голосів виборців), ідентичності заперечення („Дуже проста і найголовніша причина того, що ми, ЧЕРНІВЧАНИ, голосували за М. Федорука, що він **не** риганал" [30]) та ідентичність з політичним лідером (мер, несправедливо і незаконно усунений з посади), характерні для чернівецької громади. Порівнюючи маркери ідентифікації, зафіксовані у передвиборчих програмах М. Федорука та В. Михайлішина на виборах 2012 р., наголосимо, що, на відміну від парламентських виборів 2002 р., кандидати, що висувалися політичними партіями, не дистанціювалися від суб'єктів висування, а навпаки, максимально інтегрували у свої передвиборчі програми такі маркери ідентифікації, які посилювали зв'язок кандидатів з конкретною політичною партією [31; 32].

Переможець парламентських виборів 2012 р. в одномандатному окрузі чернівецької громади М. Федорук тільки 2014 р. стає членом Політичної партії „НАРОДНИЙ ФРОНТ", від якої на позачергових парламентських виборах 2014 р. балотується в одно-

мандатному виборчому окрузі № 201. Примітно, що він не відмовився від метафори „партія чернівчан", наголошуючи, що „містом має керувати людина, яка не належить до партії чи призупиняє членство в тій чи іншій партії", тоді як рівень парламентської діяльності передбачає належність до політичної партії [33].

Реальними конкурентами в боротьбі за електоральні ідентичності чернівчан в одномандатному виборчому окрузі № 210 на парламентських виборах 2014 р. були В. Михайлішин, який, на відміну від парламентських виборів 2012 р., позиціонував себе як самовисуванець, та висунена ПАРТІЄЮ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА" Н. Якимчук – киянка, уродженка Чернівців. Оцінюючи основні характеристики маркерів ідентифікації, зафіксованих у передвиборчих програмах основних конкурентів в одномандатному виборчому окрузі № 201, зауважимо, що у М. Федорука [34] та Н. Якимчук [35] за змістом вони повністю відповідали маркерам партійної самоідентифікації політичних партій, які висунули їх в одномандатних округах. Самовисуванець В. Михайлішин у незмінному вигляді використав усі маркери, оприлюднені ним під час парламентських виборів 2012 р., змінивши тільки зміст маркера „геополітичне самопозиціонування", вилучивши тезу про позаблоковий статус України [36].

Результати голосування засвідчили, що для формування електоральних ідентичностей в умовах конкретних виборів, на яких основні конкуруючі політичні партії є новими, визначальним чинником для формування позитивних електоральних ідентичностей в одномандатних округах є характер зв'язку в системі кандидат – партія – громада, який асоціюється з кандидатом. Саме цим пояснюється те, що ідентифікаційний зв'язок з П. Порошенком, продемонстрований чернівецькою громадою на президентських виборах 2014, не був збережений на парламентських виборах ані на рівні багатомандатного, ані на рівні одномандатного округу, в яких у чернівецькій громаді перемогла Політична партія „НАРОДНИЙ ФРОНТ". М. Федорук зміг актуалізувати для чернівецької громади свою присутність в усіх складових системи кандидат – партія – громада, тоді як Н. Якимчук зробила це тільки для елементів „кандидат" та „партія" [37], а її чернівецьке походження за відсутності відомого в громаді політичного ім'я не

могло забезпечити ідентифікаційного зв'язку в системі кандидат – партія – громада.

Конкуренція М. Федорука та Н. Якимчук не оцінювалася крізь призму проблеми конкуренції ідентичностей як чернівецькою громадою, так і самими кандидатами. Під час передвиборчої кампанії Н. Якимчук на своєму персональному сайті зауважила, що вона конкурує „за перемогу з однією людиною, яка раніше вже була при владі довгі роки" [38], маючи на увазі М. Федорука, висунутого Політичною партією „НАРОДНИЙ ФРОНТ". Проте після завершення виборів, висловлюючи вдячність чернівчанам, які віддали свої голоси за неї, фактично вказала на змістовну подібність маркерів ідентифікації ПАРТІЇ "БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА" з Політичною партією "НАРОДНИЙ ФРОНТ" [39].

Надзвичайно важливим аспектом партійної ідентифікації є особливості комунікативної взаємодії між політичними партіями, у якій відображено ставлення до інших партій (партнери, конкуренти, вороги). Однак вивчення цього аспекту партійних ідентичностей було ускладнено тим, що за весь досліджуваний період класичних дебатів між конкуруючими політичними партіями чи кандидатами в чернівецькій громаді не відбувалося.

Важливим проявом політичних ідентичностей чернівецької громади є її зовнішньополітичні орієнтири, які фіксуються шляхом встановлення (1) орієнтацій на єврорегіональні проекти транскордонного характеру; (2) специфіки євроінтеграційного дискурсу локального характеру; (3) практик подвійного громадянства в чернівецькій громаді. Географічне положення Чернівців у зоні пограниччя[*] безпосередньо впливає на характер політичних ідентичностей чернівецької громади на сучасному етапі, оскільки передбачає можливість її участі в традиційних для Європи процесах транскордонного співробітництва. Адже суб'єктами транскордонного співробітництва визнаються насамперед територіальні громади, їх представницькі органи і тільки потім місцеві

[*] Територія міста за час свого існування входила до складу різних держав: Київська Русь, Молдавське князівство, Османська імперія, Польща, Австро-Угорщина, Румунія, СРСР, а з 1991 р. – незалежної України. М. Чернівці завжди було прикордонним містом, сьогодні воно знаходиться у 40 км від кордону України з Румунією та у 58 км від кордону України з Молдовою.

органи виконавчої влади України, що взаємодіють з територіальними громадами та відповідними органами влади інших держав у межах своєї компетенції, встановленої чинним законодавством та угодами про транскордонне співробітництво. Чернівецька громада як частина Чернівецької області є членом єврорегіону "Верхній Прут", створеного у вересні 2000 р. за участі прикордонних територій Молдови та Румунії. Навіть незважаючи на те, що функціонування цього єврорегіону не визнається ефективним для Чернівецької області, насамперед в економічному плані, розвиток транскордонних взаємин і розширення співробітництва у сферах науки, освіти, культури, спорту і молоді та концентрація уваги на впровадженні в усіх сферах економічного, соціального, політичного та культурного життя повної та справжньої рівності між особами, які належать до національної меншини, та особами, які належать до більшості населення, позитивно впливає на (1) зменшення дистанції між Ми (українці) – Вони (румуни) й Ми (румуни) – Вони (українці); (2) ймовірну інтерпретацію національних меншин у чернівецькій громаді як актуальних Інших; (3) зниження ймовірності політизації етнічних меншин в електоральних ситуаціях, оскільки левова частка ініціатив, що реалізуються в рамках цього єврорегіону, належить до гуманітарної сфери та передбачає розширення міжкультурних контактів.

Наголосимо, що на жодних парламентських виборах, які відбувалися упродовж 2002–2014 рр., жодна політична партія не акцентувала увагу на необхідності більш активного використання вже існуючих інструментів регіонального розвитку, зокрема, створеного за участю Чернівецької області єврорегіону „Верхній Прут". Єврорегіони були предметом дискусії кандидатів у народні депутати в одномандатному виборчому окрузі (І. Гнатишин, І. Хочь, І. Бибик, В. Довгешко) тільки одного разу – під час передвиборчої кампанії на парламентських виборах 2002 р. [40, с.16], коли ця проблема була достатньо новою для чернівецької громади. Згодом вона була вписана в контекст проблеми євроінтеграційних ідентичностей чернівецької громади.

Модель конструювання локальної ідентичності чернівецької громади як громади, потенційно зацікавленої в процесах європейської інтеграції, базується на конкретних практиках самопозиціонування, таких як ідентифікація, що ґрунтується на пошуку та

акцентуванні ментальних характеристик регіону; ідентифікація, зорієнтована на демонстрацію унікальності території та населення; наявність у регіоні домінуючого дискурсу ідентичності за недостатньо актуалізованої проблеми іміджу регіону; традиціоналізація символів. Аналіз офіційного дискурсу засвідчує, що офіційний євроінтеграційний регіональний дискурс зорієнтований на внутрішні особливості регіону з одночасним стимулюванням обговорення „Хто ми?". Офіційна відповідь, що поширюється в чернівецькому комунікативному просторі, ґрунтується на ідеологемах (1) усвідомлення культурно-психологічної єдності населення регіону, що виражається через звернення до толерантності в умовах поліетнічності та (2) унікальності, що закріплюється в символах чернівецької регіональної спільноти за допомогою актуалізації образів історичного минулого як, насамперед, європейського минулого. Окреслена модель формування регіональної ідентичності не є випадковою для Чернівецької області, адже саме такий варіант пошуків регіональної ідентичності характерний для економічно слабких територій.

Для формування європейських ідентичностей у членів громади надзвичайно важливою є та частина офіційного євроінтеграційного дискурсу, яка дозволяє громадянину дати собі відповідь на питання „хто ми в Європі?". Офіційний дискурс чернівецької регіональної влади достатньо чітко визначає ті маркери самоідентифікації, які активно споживаються і відтворюються масовою свідомістю. Отже, *Ми* (чернівчани) в Європі – це раціоналісти [41]; об'єкт для інвестицій [41]; зорієнтовані на співпрацю з країнами-сусідами, членами ЄС [42]; здатні забезпечити успіх євроінтеграційного поступу України [43]. Для позиціонування *Ми в Європі* в офіційному регіональному медійному дискурсі використовується багатофакторна модель, для якої характерними є побудова подієвих маркерів ідентичності, пов'язаних з процесами реалізації великих регіональних проектів та акцентування на стратегічному та геополітичному статусах чернівецького регіону. Варто вказати на те, що офіційно виголошене невдоволення структурним розподілом гранту Програми Сусідства "Румунія – Україна – Молдова 2007–2013", на тлі відсутності будь-якої офіційної інформації на офіційному сайті ОДА щодо використання отриманої суми, поширює споживацький інтерес як

маркер ідентифікації *Ми в Європі*. Останнє підтверджується тим, що в офіційному регіональному євроінтеграційному дискурсі у Чернівецькій області образ ЄС конкретизується насамперед через можливості економічного характеру [41], тоді як усі інші характеристики ЄС як нового типу соціальності для України взагалі не згадуються.

Відображенням характеру зовнішньополітичних орієнтацій чернівецької громади є практика отримання подвійного громадянства, коли поряд з українським отримується румунське. Офіційної статистики щодо кількості членів чернівецької громади, які мають подвійне громадянство, не існує (йдеться про 50 – 80 тисяч мешканців Чернівецької області). Однак, зважаючи на те, що "відновлення" румунського громадянства можливе шляхом доведення факту проживання предків на території Північної Буковини не тільки для етнічних румун, політичні ризики таких подвійних, нехай подекуди і формальних, політичних ідентичностей макрорівня в ситуації політичної настабільності в Україні суттєво зростають.

Важливим аспектом формування та прояву політичних ідентичностей чернівецької громади є її етнонаціональний склад. В історичній ретроспективі чернівецька громада, незважаючи на часом радикальну зміну співвідношення етнічних груп, завжди була поліетнічною спільнотою, що відображено у результатах переписів населення, починаючи з 1772 р. [44, с. 116, 130; 45, с. 52; 46, с. 204, 205; 47, с. 81; 48, с. 39; 49, с. 259; 50, с. 268]. За результатами перепису 1989 р. етнонаціональний склад м. Чернівці визначався таким чином: українці становили 66, 5 % від загальної кількості населення міста (в області 70,8 %); росіяни – 17,8 % (в області – 10,7 %); румуни – 5,0 % (в області – 9,0 %); молдавани – 2,5 % (в області – 6, 7 %); білоруси – 0,7 % (в області – 0,3 %); євреї – 6, 1 % (в області – 1,7 %); поляки – 0,9 % (в області – 0,5 %) [51, с.3]. Згідно з результатами перепису населення 2001 р. питома вага українців у загальній чисельності чернівчан збільшилася до 79,9 %. Поліетнічність чернівецької громади зафіксована у її Статуті, затвердженому рішенням сесії Чернівецької міської ради у 2002 р.: "Внаслідок перебування поблизу етнічної межі східних слов'ян та східних романців у складі різних держав місто набуло характеру багатонаціонального, багатокультурного і багатоконфесійного центру, в якому мирно співіснують і взаємодіють численні національні групи, мови, куль-

тури і віросповідування" [52]. Незважаючи на офіційно зафіксований маркер політичної ідентифікації чернівецької громади – толерантність ("мирно співіснують і взаємодіють численні національні групи, мови, культури і віросповідування"), для чернівецької громади характерною є ситуативна політизація етнічних ідентичностей.

Початком актуалізації, ствердження та використання етнонаціонального виміру політичної ідентичності в чернівецькій громаді можна вважати час напередодні референдуму та перших виборів Президента України, коли 4 чернівецькі національно-культурні товариства опублікували офіційні позиції, в яких підтримувалася ідея незалежності, а власна етнонаціональна ідентичність визначалася виключно в контексті української державності. Загалом, ствердження української ідентичності у політичному вимірі здійснювалося за допомогою таких ідеологем – *власний дім; йдемо у вільну державу; незалежність України – реальна необхідність; Українська демократична держава – гарант вільного і всебічного розвитку культур усіх національностей; хотим быть свободными, как и великий украинский народ* [53, с.1; 54, с.1].

Розуміючи небезпеку політичного розколу за етнічною ознакою, активно за гармонізацію міжнаціональних відносин виступали обласні організації політичних партій, крайовий провід Руху, „проти штучного посилення напруги між окремими етносами, чим особливо виділяються лідери обласного товариства румунської культури ім. М. Емінеску" [55, арк.2]. Найбільш показове позиціонування політичних *Ми*-ідентичностей румунської меншини відбулося під час зустрічі з офіційною румунською делегацією, яка перебувала у Чернівецькій області 26–28 листопада 1992 р., та зустрічі делегації Парламенту Румунії з представниками культурологічних товариств Чернівецької області 8 квітня 1993 р. у м. Чернівці (Ми-румуни позбавлені можливості у забезпеченні своїх національно-культурних прав; за подвійне громадянство; за власну церкву; проти геноциду стосовно румунського народу [56, арк.78–80; 57, арк.65 – 66], тоді, як Вони-українці – загарбники та чужинці [57]). Діаметрально протилежним є самопозиціонування української національної спільноти Чернівців, яке у комунікативному дискурсі виражалося позиціями насамперед місцевого осередку Української республі-

канської партії (Ми-українці за діалог, а не за конфронтацію; припинятимемо ворожі дії стосовно нас [58, с.3; 59, арк.9–10.]). Більш розгорнутим є образ Вони-румуни, які проти української державності; не хочуть вивчати та знати українську мову; хочуть румунізувати суспільно-політичне життя в м. Чернівці; румунізувати вищу освіту у вищих навчальних закладах міста; виступають за пропорційне представництво в органах влади за національним принципом [59, арк. 9]. Особливістю політичного наповнення українських етнонаціональних ідентичностей у медійному, офіційному та громадському просторі було те, що вони не пропонували чернівецькому загалу конструктивних, державотверджуючих, позаконфліктних моделей образу *Ми*-українці.

Регіональна політика збереження етнічних ідентичностей національних меншин міста була спрямована на запобігання їх політизації, сприяти чому мали заходи з задоволення їх національно-культурних потреб. Зокрема, чисельними розпорядженнями голови ОДА затверджувалися комплексні заходи щодо розвитку культур національних меншин та схвалювалися заходи окремих управлінь ЧОДА щодо задоволення національно-культурних потреб різних етнічних груп населення Чернівецької області. Ідейно вони були зорієнтовані на всебічну підтримку роботи осередків національно-культурних товариств „у розв'язанні їх організаційних проблем, забезпеченні приміщеннями, майном, землею, підтримці ініціатив і починань" [60, арк.201–202].

Починаючи з 2010 р. при ЧОДА формально діє Регіональна рада з питань етнонаціональної політики, основним завданням якої є вироблення пропозицій щодо сприяння формуванню та реалізації державної етнонаціональної політики в регіоні, спрямованої на збереження громадянської злагоди в суспільстві, гармонізації міжнаціональних відносин, консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також щодо розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин Чернівецької області [61]. Зважаючи на те, що за весь період відбулося тільки два засідання цього дорадчого органу, розглядати його як чинник формування політичних ідентичностей в етнічних групах чернівецької громади не видається можливим. Отже, основним агентом політизації етнічних ідентичностей національних меншин є національно-культурні товариства

румунської частини чернівецької громади, тоді як органи державної влади та місцевого самоврядування не використовують весь комплекс наявного ресурсного потенціалу з метою збереження етнічних ідентичностей у рамках культурного простору. До певної міри це пояснюється тим, що для самої чернівецької громади ризики політизації румунської етнічності є незначними, оскільки політичний дискурс румунських національно-культурних товариств концентрується саме у Чернівцях, де частка румунського населення в громаді є незначною. Об'єктом же практик політизації румунської національної меншини, що здійснюється частиною національно-культурних товариств, головні осередки яких зареєстровані у місті, є ті райони Чернівецької області, у яких румунська меншина утворює більшість на рівні адміністративно-територіальних одиниць.

Поліетнічність чернівецької громади визначила особливості структури її релігійного середовища. Після публікації у місцевій пресі в лютому 1990 р. підсумків Архієрейського собору, у якому йшлося про те, що „Собор прийняв рішення дати Українському екзархату Московського патріархату інше офіційне найменування – Українська православна церква, а білоруському – білоруська православна церква" та можливість „будувати своє церковне життя відповідно до своїх церковно-національних традицій" [62, с.3], почалися активні зміни в конфесійній структурі міста, зокрема, понад 25 % зі 111 створених чи відновлених громад УПЦ у Чернівецькій області виникли в місцях компактного проживання румун та молдаван, які „болісно сприйняли створення УПЦ КП і явно висловлювалися за підпорядкування румунському патріархату" [63, арк.4].

Політизація конфесійних ідентичностей православних віруючих найбільш відчутною була в 1992 р. Причиною конфліктного характеру ствердження конфесійних ідентичностей була відмова єпископа Чернівецького і Буковинського Онуфрія підписати листа на ім'я священного патріарха Московського і Всея Русі Алексія з проханням прискорити дарування автокефалії УПЦ згідно з рішенням помісного Собору, що, в свою чергу, спонукало Священний Синод до переміщення єпископа для служіння на іншу кафедру і призначення нового архієрея Іларіона [63, арк.4]. У цьому конфлікті нами зафіксовано один з небагатьох випадків, коли ідентифікаційно буковинці відокремлюються від галичан не тільки

у конфесійному вимірі. У заяві зборів делегацій духовенства і мирян православних парафій Чернівецької Єпархії йдеться: „За законом Церква відділена від держави, а держава від Церкви, але чомусь держава не хоче відокремлюватись від Церкви, та ще й старається по-своєму вплинути на неї, причому, не захищаючи інтересів переважної більшості православних на Буковині. Ми впродовж багатьох років бачимо, як Буковиною керують представники Галичини: приклад – ЧДУ, де більшість викладачів і студентів – галичани; органи влади – також переважна більшість вихідців з Галичини" [64,арк.24].

Специфікою чернівецької конфесійної структури було те, що на тлі державницької позиції українська національність – українська церква (конфесійний центр в Україні) актуалізувалося питання румунська національність – румунська церква (конфесійний центр у Румунії). Румунські релігійні громади міста та області використовували будь-яку можливість, щоб актуалізувати і поширити в масовій свідомості відповідні маркери ідентифікації. У 1992 р. румунські національно-культурні товариства, зокрема і культурно-релігійне товариство ім. митрополита Сильвестра Мораріу, вели роботу щодо відокремлення від УПЦ 102 громади, які відвідують православні віруючі румунської і молдавської національностей у місцях їх компактного проживання і прагнуть створення власного вікаріату [65, арк.5].

Локальну чернівецьку політику щодо політизації конфесійних ідентичностей можна визначити як таку, що загалом відповідає гаслу, що було написано на прапорі міста з австрійських часів „Спільними зусиллями": (1) ЧОДА практикувала проведення зустрічей працівників відділу у справах релігій з керівниками єпархіальних управлінь, у ході яких „встановлено, що подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви, яка велася раніше, проходить з повним гарантуванням і забезпеченням, відповідно до Конституції, декларації про державний суверенітет України та міжнародних угод, права на свободу совісті віруючим громадянам" [66, арк.7]; (2) з метою нівелювання румунського чинника у конфесійних ідентичностях відділ у справах релігій ЧОДА разом з єпархіальним управлінням УПЦ КП організував налагодження контактів з вікаріатом Української православної

церкви Румунії, яка має ставропігійне підпорядкування патріарху Румунської православної церкви [66, арк.7].

Послідовність у діях дозволила чернівецькій регіональній владі вже у 1997 р. констатувати, що „міжконфесійні стосунки в місті традиційно мають „зважений, спокійний характер". Про збереження цієї тенденції свідчить зменшення кількість серйозних непорозумінь між прихильниками УПЦ і УПЦ КП – 15 конфліктів проти 100, що мали місце у 1996 р. [67, арк.9–11]. На сьогодні в місті таких конфліктів немає.

Особливістю чернівецької поліконфесійності є те, що самоідентифікація на рівні православних конфесій не завжди відповідає етнічній чи політичній самоідентифікації того чи іншого члена громади. Свідченням чого є зміни в кількості церковних громад різних конфесій у ситуації збереження етнонаціонального складу чернівецької громади. Зокрема, за період з 2001 р. кількість релігійних громад у місті збільшилася зі 118 до 183, головним чином за рахунок збільшення громад УПЦ КП (з 23 у 2001 р. до 44 у 2015 р.) та протестантських релігійних організацій (з 56 у 2001 р. до 78 у 2015 р.). Кількість релігійних громад УПЦ у місті у 2001–2015 рр. збільшилася з 20 до 27, УАПЦ – з 3 до 4, УГКЦ – з 4 до 5, іудейського віросповідання з 6 до 9. Кількість громад РКЦ, Руської православної старообрядницької церкви, мусульман, східних культів залишилася незмінною, відповідно, 4, 1, 1, 1 громади. Кількість інших релігійних організацій збільшилася з 2 до 9 [68, с. 13].

Для конкретизації політичного потенціалу етнонаціональних та релігійно-конфесійних ідентичностей чернівецької громади було використано звернення до аналізу мовних ідентичностей її членів. Високий рівень адаптивних можливостей чернівецької громади до суспільно-політичного середовища макрорівня сприяв тому, що процес реконструкції мовних ідентичностей у сфері освіти в чернівецькій громаді, який розпочався на межі 1980–1990 рр., завершився швидко та мав неконфліктний характер [69, с. 198]. Політизації мовних ідентичностей у контексті процесів дерусифікації не відбулося, натомість ці процеси були характерними для румуномовного населення. Зокрема, румунська спільнота Чернівців оцінила дії МОНУ впродовж 1996–1997 рр. як намагання „применшити значення румунської мови" [70, арк.18 – 19].

Упродовж усього періоду дослідження, особливо під час внутрішньополітичних криз в Україні, румунська частина чернівецької громади актуалізує мовне питання, наголошуючи на своєму праві навчатися румунською мовою у вищих навчальних закладах міста, насамперед у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича[*]. На нашу думку, стримуючим фактором процесу політизації мовних ідентичностей румунської частини чернівецької громади є те, що 35 % молдован і 28,1 % румунів, що мешкають у місті, назвали рідною українську або російську мову; вільно володіють українською мовою 96 % населення міста; 61,1 % вільно володіють російською мовою [72, с. 4, 6]. Молдавська мова є рідною для 1,08 % населення міста, румунська – для 3,26 % [73; 74].

У процесах формування, ствердження та актуалізації політичних ідентичностей важливу роль відіграє символічна репрезентація минулого, яка на рівні територіальної громади здійснюється шляхом фіксації подій політичної історії у знаках і символах міста. Для Чернівців це насамперед національна символіка, назви вулиць та пам'ятники. Саме навколо цих вимірів символізації політичного формувався комунікативний дискурс ідентифікації у період 1990-х рр., відновився після Революції Гідності та поглибився правовим врегулюванням процесів декомунізації.

Основними символами міста є (1) герб, який складається з геральдичного щита, на якому розміщена відкрита мурована брама з сімома зубцями, над ними, в два ряди, вісім (по чотири в ряд) вмурованих каменів, посеред відкритої брами розміщено Державний герб України – фігуральний тризуб. Під брамою дві перехрещені лаврові гілки, перев'язані стрічками. Цей герб обрамлений бронзовим орнаментальним картушем, завершеним мурованою короною з п'ятьма помітними виступами [75]; (2) прапор, який складається з древка, навершя і полотнища, на лицевому боці якого розміщена рельєфна вишивка – герб міста з надписами „Чернівці" та „1408"

[*] Сьогодні у педагогічному коледжі ЧНУ ім. Ю. Федьковича на відділенні початкових класів для румуномовних шкіл навчаються 92 студенти. На філологічному факультеті ЧНУ імені Юрія Федьковича діє кафедра румунської та класичної філології; на відділенні румунської мови і літератури навчаються 57 студентів [71].

(дата першої писемної згадки про місто), а на зворотному – герб України: геральдичний щит синього кольору з нанесеним на нього золотим фігуральним тризубом [76]. Опис символів міста позиціонує чернівецьку громаду у макрополітичному вимірі як українську.

Початок використання української національної символіки у чернівецькій громаді можна вважати проявом реконструкції політичних ідентичностей, пов'язаної з намаганням демократичного політичного спектра чернівецької громади встановити на міській ратуші українську національну символіку – український прапор. У червні 1990 р. 40 депутатів Чернівецької міськради, об'єднані в групу „Демократичний блок", поставили на порядок денний питання про використання національної символіки на території області, наполягаючи при цьому на проведенні трансляції засідання Чернівецької міської ради з цього питання [77]. Однак через активну протидію прокомуністичної групи „Єдність", що також була сформована з депутатів Чернівецької міської ради, таке рішення „Про використання української національної символіки на території міста Чернівці" було ухвалене тільки 5 липня 1990 р. [78], однак про свій протест заявила Чернівецька обласна прокуратура [79, с.2]. Повторна спроба встановити український національний прапор на Чернівецькій міській раді відбулася 3 листопада 1990 р., без дозволу міської ради, „яка була скликана, але не встигла розглянути питання" [80, с.3]. Незважаючи на постійну фактичну актуалізацію української національної символіки на вулицях міста, її поява на державних установах стала можливою тільки після путчу ДКНС у Москві, який посилив державницькі настрої серед чернівецької громади. Отже, український національний прапор виступив для чернівецької громади не тільки як символ національної ідентичності, але й як символ громадянської та макрополітичної ідентичності, що асоціюються з Українською державою та державністю.

Незважаючи на спроби активного залучення мешканців міста на захист символів радянського часу [81, с.1], 6 вересня 1991 р. пам'ятник Леніну в центрі Чернівців було демонтовано. Також у 1990 р. у Чернівцях розпочався процес переосмислення топонімічної символізації. Зокрема, з ініціативи голови обласної організації Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка Т. Киякапр у Черніве-

цькій міській раді була створена топонімічна комісія, яка займалася упорядкуванням назв в обласному центрі. В основу її роботи був покладений можливий на той момент принцип: „нові назви – лише новим вулицям, а не безпідставне і довільне перейменування усталеного. Повертатимуться із забуття імена наших діячів, котрі найбільше прислужилися до розвитку саме буковинської культури, духовності" [82,с.3]. Упродовж 1989–1993 рр. у Чернівцях змінено назви 65 вулиць, двох кінотеатрів, Центрального парку культури та відпочинку. З 1994 р. роботи з перейменування були припинені через брак коштів. Чернівецька міська рада визначала, що потребують змін назви майже 100 вулиць: Чапаєва, Фурманова, Димитрова. Косіора, топонімічною комісією навіть були розроблені відповідні рекомендації щодо перейменування, які не втілювалися у життя [83, арк.190–191]. Принагідно зазначимо, що у Чернівцях є тільки одна вулиця, яка в усі історичні періоди розвитку міста мала одну й ту саму назву – вулиця Гете [84].

У 1996 р. Чернівецька міська рада дала офіційну відповідь на запит ЧОДА про те, що „Пам'ятників комуністичної тоталітарної системи, що пропагували насильство над українським народом: погрудь та пам'ятників Леніну, Марксу, чекістам та ін. на території міста Чернівці немає" [85, арк.167]. Найбільш гострі дискусії точилися навколо встановлення пам'ятника М. Емінеску, рішення про встановлення якого було ухвалене у 1994 р. Товариство румунської культури ім. Михая Емінеску періодично зверталося до голови ЧОДА стосовно ситуації зі спорудження пам'ятника М. Емінеску в Чернівцях: „Спорудження пам'ятника М. Емінеску в м. Чернівцях буде символізувати дружбу і братерські відносини між двома сусідніми країнами, які існують споконвіків" [86, арк.67]. Проте не всі члени чернівецької громади схвально ставилися до символізації румунської ідентичності на території міста. Зокрема, С. Петрушко від імені громадськості та громадсько-політичних організацій міста звертався до Президента Л. Кучми про спорудження пам'ятника Ярославу Мудрому на місці, де „незаконно планується встановлення другого пам'ятника М. Емінеску" [87, арк.50–51]. Громадські та політичні організації націонал-демократичного спрямування разом з працівниками науково-освітніх закладів, зважаючи на важливість національної ідеї в назвах вулиць і встановленні пам'ятників, про-

вели опитування мешканців міста, яке підтвердило, що ігнорування вимог громадськості щодо „оформлення міста українським змістом є недопустимим свавіллям влади" [87, арк.50–51]. Обласна державна адміністрація, розглянувши колективне звернення керівників низки обласних політичних організацій та громадських об'єднань області щодо недоцільності спорудження пам'ятника М. Емінеску в Чернівцях та необхідності перейменування ряду вулиць обласного центру і спорудження на них пам'ятників видатним історичним, політичним та культурним діячам Української держави, вказала заявникам, що порушені у зверненні проблеми постійно перебувають у полі зору органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування області, а шляхи їх розв'язання активно вивчаються відповідними підрозділами облдержадміністрації, депутатськими комісіями обласної, Чернівецької міської та районних рад [88, арк.52]. Пам'ятник М. Емінеску було відкрито у 2000 р.

Згодом за ініціативи мешканців Ленінського району міста було запропоновано перейменувати його на Шевченківський. Процес реалізації ініціативи мав неконфліктний характер, що вказує на остаточний символічний розрив з радянським минулим у чернівецькій громаді, та завершився ухваленням відповідної постанови Верховної Ради України (2003 р.) [89]. У червні 2015 р. Топонімічна комісія Чернівецької міської ради розглянула перелік близько 50 вулиць, назви яких необхідно змінити відповідно до закону про декомунізацію.

Важливим елементом механізму формування нових політичних ідентичностей є актуалізація історичної пам'яті, яка безпосередньо формується у культурному просторі за допомогою дискурсів історії національної спільноти, що визначають контури минулого та майбутнього. Поряд зі збереженням частини комплексу політичних свят радянського періоду, насамперед 1 Травня та Дня Перемоги, у символічному просторі чернівецької громади особливої ваги набуває актуалізація успішного досвіду політичних перетворень, який існував в історичному минулому. Порівняння маркерів ідентифікації, які використовуються у політичному календарі чернівецької громади, дозволило встановити, що особливо важливими для формування нових (нерадянських) політичних ідентичностей у чернівецькій громаді стали маркери, що використовувалися під час святкування

Дня Буковинського віча (1918 р.) та Злуки УНР та ЗУНР (1919 р.), починаючи з 1989 р. Основними смислами, які були використані в чернівецькому комунікативному просторі як фактори конструювання нових ідентичностей, стали актуалізовані цими політичними святами політичні цінності демократії, національна свідомість, регіональна свідомість, образ минулого, образ майбутнього, образи *Ми, Вони, Інший*.

Здійснений дискурс-аналіз повідомлень про Буковинське віче на сторінках регіональних друкованих ЗМІ дозволив встановити, що магістральний напрям смислового наповнення дискурсу Буковинського віча як нового політичного свята та маркера ідентифікації відповідав новим (демократичним, нерадянським) політичним ідентичностям. У офіційному дискурсі наголошувалося на тому, що Буковинське народне віче є актом державного самовизначення українського населення Буковини [90, с.1] та важливим кроком на шляху відродження Української соборної держави [91, с.1; 92, с.1]. Особливістю офіційної позиції в оцінці буковинського віча було те, що до 1995 р. – часу, коли окреслилися перспективи розв'язання проблеми українсько-румунських відносин, в офіційних промовах не згадувалася позиція румунської частини населення Чернівців щодо рішень Буковинського віча.

Важливими є громадські оцінки Буковинського віча як реакції на актуалізовані в офіційному дискурсі маркери політичної ідентифікації. На шпальтах регіональних ЗМІ постійно висвітлювалося схвальне ставлення інституціоналізованих суб'єктів політичного процесу – політичних партій, громадських, насамперед проукраїнських, організацій, ухвал Буковинського віча та факту святкування, і тільки одного разу, у 1991 р., на сторінках „Буковинського віча", газети, перший номер якої вийшов 3 листопада 1990 р., були оприлюднені позиції мешканців Чернівців щодо результатів волевиявлення 1918 р., які були діаметрально протилежними. З 14 наведених суджень, 13 можна вкласти в позицію „рішення тоді народ прийняв правильне" і тільки одне зводилося до твердження: „Про Буковинське віче не знаю і знати не хочу. Це румунська земля. І про яке приєднання до України можна було б говорити?" [93, с.1].

Політичний образ чернівецької громади (*Ми)* в смисловій конструкції свята Буковинського віча актуалізувався через такі ключові поняття, як *буковинці* [94, с.1], *українське населення краю* [95, с.3],

частина цілісної України [96, с.1], різні в історичній *долі, але єдині*, *унікальні*, що вміють захищати свої права [97, с.1]. Образ *Вони* розкривається через категорії *румунська національна рада* [98] та *румунські шовіністичні кола краю* [99, с.3]. Дотримуючись об'єктивності у висвітленні історичних подій, у регіональному політичному дискурсі не приховували, що, окрім *Вони,* є й *Інші* – „демократична частина румунських кіл на Буковині на чолі з Аурелом Ончулом" [99], яка визнала рішення Буковинського віча. Таким чином, етнічний фактор формування дихотомії *Ми – Вони*, який, на перший погляд, може здатися єдиним у формуванні нових політичних ідентичностей, доповнюється фактором політичних орієнтацій буковинських політиків, серед яких базовим став фактор демократії.

У першій половині 1990-х рр. в оцінках Буковинського віча як маркера нових політичних ідентичностей активно використовувалася категорія *демократія* [95; 98; 100, с.3], згодом у чернівецькому медійному просторі інформація про свято наповнилася маркуванням символів *національної свідомості* [95, с.1] та *національної символіки*. Саме оцінка ролі національної символіки на Буковинському віче 1918 р. дозволила встановити найбільш тісний зв'язок між політичними прагненнями населення міста до трансформації політичного простору у 1918 р. та 1990 р. Якщо у 1918 р. українська національна символіка використовувалася у Чернівцях без особливих проблем [101, с.1], то у 1990 р., напередодні 3 листопада 1990 р., український національний прапор, піднятий над університетом, освячували в ситуації протистояння [102, с.4].

Не менш важливим для чернівецької громади є ще одне політичне свято – День Соборності України. Аналіз інформаційного супроводу відзначення Дня Соборності України на сторінках регіональних друкованих ЗМІ засвідчує, що означення політичного *Ми* чернівецької громади, порівняно з політичним *Ми*, актуалізованим святом Буковинського віча, має певну специфіку. Якщо політичне *Ми* в структурі свята Буковинського віча є позитивним та стверджувальним, то в структурі Дня Соборності України *Ми* є розмитим, звуженим та невпевненим [103, с.1]. Образ *Ми* є принципово протилежним образу *Вони*, який об'єднує *іноземних поневолювачів*, конкретизується *російським царем* та *австрійським цисарем* і поглиблюється принципами політичної діяльності, які використову-

вали *Вони* [103, с.1,6; 104, с.1]. Отже, якщо в структурі політичного свята Буковинського віча *Вони* (румунська частина населення) та *Інші* (румунські демократи) фігурують як відносно нейтральні суб'єкти, то в структурі політичного свята День Соборності України *Вони* наділяються багатьма ознаками *Ворога*. Проте в офіційному дискурсі румунського сегмента чернівецької громади не коментується окреслене вище позиціонування румунської частини населення міста як частини, протилежної українцям.

На важливість свята Буковинського віча 1918 р. як вияву в політичних ідентичностях чернівецької громади історичної пам'яті вказує той факт, що 3 листопада 2013 р., напередодні Революції Гідності, у Чернівцях на Центральній площі відбулося Буковинське віче за євроінтеграцію, участь у якому взяли близько 10 тисяч буковинців. Формально ініціатором заходу позиціонувалися 106 громадських організацій області, хоча у заявці про проведення заходу вказана обласна організація ПАРТІЇ РЕГІОНІВ та місцевий осередок Молодих регіонів, тому опозиційні політичні партії не підтримали проведення віча. Незважаючи на активне використання регіональною владою мобілізаційних практик для забезпечення масовості заходу, ідея віча – євроінтеграція – підтримувалася чернівецькою громадою максимально одноголосно.

Сьогодні для підсилення образу чернівецької громади як європейської в політичному сенсі місцева влада активно використовує механізм встановлення асоціативного зв'язку з історичним минулим австрійського періоду. Найбільш символічними та публічними маркерами позиціонування чернівецької громади як європейської було, по-перше, урочисте закладання 4 жовтня 2008 р. А. Яценюком (в присутності представницької делегації Австрії) знака на місці майбутнього пам'ятника імператору Францу Йосифу Першому[*]. Під час урочистостей А. Яценюк задекларував геополітичний смисл цієї події, наголосивши, що це – не сум за імперією, це – відзнака здобутків, це

[*] Пам'ятник імператору Францу Йосифу Першому урочисто було відкрито 3 жовтня 2009 р. у сквері на вулиці М. Кордуби, навпроти першої української гімназії, заснованої за часів цього імператора.

означення того, що велике історичне минуле завжди формує велике історичне майбутнє*. По-друге, відкриття у Чернівцях 12 березня 2015 р. Почесного консульства Австрійської республіки, під час якого Повноважний Посол Австрії в Україні Вольф Дітріх Хайм зауважив, що „Австрію і Чернівці пов'язує історичне минуле. А сьогодні йдеться про майбутнє – про європейську Україну" [105]. Отже, починаючи з 2008 р. в публічному просторі чернівецької громади її історія австрійського періоду почала активно використовуватися місцевою владою як маркер політичних ідентичностей, основним смислом котрих є євроінтеграційні перспективи, в основу яких покладені історично сформовані європейські цінності. Стримуючим чинником актуалізації румунського минулого та проведення асоціативних зв'язків з румунським періодом чернівецької громади є те, що у період Другої світової війни Румунія була союзником Німеччини, проте у публічному дискурсі чи наукових дискусіях про це не йдеться. На нашу думку, на рівні чернівецької громади як маркер політичної ідентифікації з Європою недостатньо використовуються традиції місцевого самоврядування, які беруть свій початок від березня 1864 р., коли місто стало самоврядним та були обрані перші члени Чернівецької міської ради.

* * *

Зважаючи на те, що політична ідентичність як сукупність уявлень про ідейні орієнтації, політичні переваги та інтереси політичних акторів є маркером політичної суб'єктності, ми пропонуємо розуміти модель чернівецької політичної ідентифікаційної матриці як сукупність колективних ідентичностей, які пов'язані між собою системою взаємовпливів та можуть бути політизовані залежно від інтересів носіїв цієї ідентичності.

---

* Саме з ім'ям Франца Йосифа Першого (1848–1916) пов'язано бурхливий економічний і культурний розвиток міста, зокрема, появу залізниці Чернівці–Львів, введення в дію електричного трамвая, водогону і каналізації, спорудження кафедрального собору, міського театру, шкіл, серед яких чотири народні школи з українською мовою навчання, заснування Чернівецького університету в 1875 р.

Початок 1990-х рр. для України став періодом, коли політичні трансформації макрополітичного рівня вимагали від кожного громадянина самоідентифікуватися в нових політичних координатах, „відірватися" від нефункціональних смислів політичних ідентичностей радянського формату. Політичні процеси періоду 1989–1991 рр. зруйнували стабільні позитивні ідентичності, які констатували усвідомлення консолідованої єдності соціальних цінностей та моральних норм радянської людини, ліквідували соціально-культурні стереотипи, перезавантажили модель громадянських ідентичностей. Однак реалії соціально-економічної кризи, які супроводжували процеси політичних трансформацій, не сприяли швидкому зростанню нових політичних ідентичностей державного та громадянського рівнів ані на загальнонаціональному, ані на локальному рівнях. На цьому тлі якість ідентифікаційного розриву з минулим не слід розуміти як негативну ідентичність, а скоріше оцінювати як час, з одного боку, ідентифікаційної невизначеності, з іншого – категоричної відмови від реакцій на ті маркери ідентифікації, які асоціюються з радянським минулим.

Вважаємо, що на початковому етапі політичних трансформацій саме громадянська самоідентифікація є відображенням рівня солідарної підтримки конкретних суспільно-значимих цілей. Згодом формується основа громадянської ідентичності як потенційна можливість та впевненість громадян у здатності впливати на процес ухвалення політичних рішень, тобто підтримка суспільно-значимих цілей шляхом використання різних форм політичної участі. Події-маркери, які дозволили нам виявити та охарактеризувати базові риси громадянської ідентичності чернівчан, вказують на те, що вони виконали свою основну функцію з послаблення старих пріоритетів і симпатій та формування нового змістовного наповнення громадянської ідентичності – ідейного об'єднання чернівецької громади навколо ідеї державного суверенітету. Проте у період 1992–1994 рр. не відбулося розгортання громадянської ідентичності, тобто не було підстав для формування впевненості громадян у здатності впливати на процес ухвалення політичних рішень шляхом використання різних форм політичної участі. Не відбулося якісного наповнення актуалізо-

ваних та стверджених громадянських ідентичностей, які здатні консолідувати спільноти будь-якого масштабу. Саме тому не видається можливим говорити про активне позиціонування та позитивну динаміку використання громадянської ідентичності населенням Чернівців у політичному процесі.

Результати парламентських виборів, які проводилися за партійними списками, доводять, що в чернівецькій громаді відсутні стабільні партійні ідентичності, а електоральні ідентичності формуються під впливом ситуативних чинників. Перешкодою формування у чернівчан стабільних партійних ідентичностей є: по-перше, максимальна професіоналізація партійної еліти, що зробила нездоланною для рядових членів партії дистанцію між ними і партійними лідерами (навіть за умови постійного функціонування партійних осередків); по-друге, українські політичні партії здебільшого функціонують за електорально-професійним принципом, приділяючи більшу увагу організаційно-технічним аспектам виборчих кампаній, ніж артикуляції інтересів громадян/членів партії; по-третє, відсутність значної кількості громадян, які є фіксованими членами політичних партій, створила умови для переорієнтації партійних лідерів з пропаганди ідеології партії на передбачення настроїв виборців у електоральних ситуаціях, відповідно формувалися ситуативні партійні гасла та відхід від потреби створення чіткої партійної програми, яка сприяє формуванню стійких партійних ідентичностей; по-четверте, незначний рівень інституціоналізації партій сприяв їх лабільності, низькій вкоріненості у суспільстві, нестабільності партійних преференцій та слабкості внутрішніх партійних ресурсів у політичному змаганні за владу (громадяни, оцінюючи інституційну недовершеність партій, не вважають їх тим інститутом, який може бути для них ефективною структурою входу в політичну систему); по-п’яте, досвід чернівецької багатопартійності сприяв створенню у громадян негативного стереотипного уявлення про те, що партії захищають виключно власні політичні інтереси.

Аналіз смислового наповнення маркерів ідентифікації, якими були насичені передвиборчі програми політичних партій та виборчих блоків, що підтримувалися чернівецькою громадою на парламентських виборах 2002– 2014 рр., вказують на те, що тільки

політичні партії, які ми визначаємо як партії з високим рівнем індоктринації (Свобода, КПУ) використовували політичні маркери ідентифікації. Інші політичні партії будували свої передвиборчі програми, виходячи з потреб максимального збільшення кількості прихильників на основі маркерів електоральної ідентифікації, тому їхні програми в ідентифікаційному вимірі швидше вказували на проблемні зони того чи іншого періоду. Специфікою політичних ідентичностей чернівецької громади є те, що політичні партії з високим рівнем індоктринації не позиціонуються громадою як ідентенти, тоді як політичні проекти, зорієнтовані на електоральні (ситуативні) ідентичності, знаходять більшу підтримку.

У досліджуваний період на рівні чернівецької громади визначилося те коло етнонаціональних ідентичностей, які можуть бути політизованими у кризових ситуаціях. В ідентифікаційному вимірі це насамперед стосується систем *українці (МИ) – румуни (ВОНИ)* та *румуни (МИ) – українці (ВОНИ)*. У дискурсивному вимірі для першої системи образ ВОНИ трактується в категоріях та смислах ІНШОГО, тоді як для другої системи ВОНИ переважно ідентифікуються як вороже налаштовані, чужинці.

Руйнування символів (повалення пам'ятників, перейменування вулиць та районів міста) тоталітарного минулого чернівецької громади відбувалося достатньо швидко та безболісно, що вказує на готовність більшості чернівчан ідентифікувати себе у нових політичних умовах та реаліях. Символи, назви вулиць та пам'ятників як традиційний набір репрезентаційних артефактів дозволив нам зафіксувати зміст владного дискурсу (ствердження української державності), ідеологічні установки чернівецької громади (толерантність) та визначити ту картину світу, яка стала основою у формуванні нових політичних ідентичностей чернівецької громади (Ми – чернівчани, громадяни України).

Образ ЄС як ідентифікатор у формуванні нових політичних ідентичностей пропонується офіційним дискурсом чернівецькій громаді як суто прагматичний. Проте традиційна для Європи метафора *рівноваги контейнерів* як відображення механізму калькуляції взаємних вигод та конкуренції у всіх сферах життєдіяльності суспільства не може бути використана у чистому вигляді. До певної міри це пояснюється тим, що у масовій політичній

свідомості образ Європи має доволі складну динаміку, оскільки не існує у смисловому контексті сам по собі, а перебуває у тісному взаємозв'язку з образами інших геополітичних суб'єктів. Незважаючи на зафіксований кон'юнктурний компонент офіційного інформаційного євроінтеграційного дискурсу, в масових заходах, зокрема, програмах святкування Дня Європи, у чернівецькій громаді відбувається культурна ідеалізація країн Європи, адже у цьому вимірі євроінтеграції найлегше утримувати *рівновагу контейнерів*. Жодне масове святкування Дня Європи не супроводжувалося соціально-економічним контекстом, який є пріоритетом участі Чернівецької області у євроінтеграційних проектах. На нашу думку, офіційний чернівецький регіональний євроінтеграційний дискурс функціонально набере ознак маркеру ідентифікації тоді, коли офіційна риторика, окрім заяв, міститиме інформацію про результати діяльності влади. Саме з цієї причини політичні партії та кандидати у мажоритарних округах не використовували проблему євроінтеграції та єврорегіонів як маркер ідентифікації стосовно проблеми відносин центр-регіони.

Додаток А

Кількісна динаміка партійної самоідентифікації чернівецької громади на парламентських виборах 2002–2014 рр.

Назва політичної партії (виборчого блоку)	**Рік проведення виборів до ВРУ**									
	2002		**2006**		**2007**		**2012**		**2014**	
	Результати голосування „ЗА", %									
	ВО 202	По Україні	**ТВО 207**	По Україні	**ТВО 207**	По Україні	**ОВО 201**	ПоУкраїні	**ОВО 201**	По Україні
Виборчий блок політичних партій „Блок Віктора Ющенка „Наша Україна"*	**37,92**	37,92	**18,69**	13,95	**16,75**	14,15	Не пройшла до парламенту		Не брала участі	

Продовження Додатка А

Комуністична партія України	**9,11**	19,98	**2,28**	3,66	**3,59**	5,39	**6,42**	13,18	Не пройшла до парламенту	
Виборчий блок політичних партій „За єдину Україну”	**2,92**	11,77	Не брала участі		Не брала участі		Не брала участі			
Виборчий блок політичних партій „Виборчий блок Юлії Тимошенко”**	**13,72**	7,26	**34,90**	22,29	**45,75**	30,71	**39,40**	25,54	**5,89**	5,68
Соціалістична партія України	**3,42**	6,87	**3,68**	5,69	**1,38**	2,86	Не пройшла до парламенту		Не пройшла до парламенту	
Соціал-демократична партія України (об’єднана)***	**10,11**	6,27	**1,37**	1,01	Не брала участі		Не брала участі		Не брала участі	
ПАРТІЯ РЕГІОНІВ****	Брала участь у складі ВБПП „За єдину Україну!”		16,63	32,14	**19,78**	34,37	**15,89**	30,00	**3,90**	9,43
Політична партія „УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка”	Не брала участі		Не брала участі		Не брала участі		**19,04**	13,96	Не брала участі	
Політична партія Всеукраїнське об’єднання „Свобода”	Не брала участі		Не пройшла до парламенту		Не пройшла до парламенту		**14,53**	10,44	Не пройшла до парламенту	

Продовження Додатка А

Політична партія „НАРОДНИЙ ФРОНТ”	Не брала участі	Не брала участі	Не брала участі	Не брала участі	**28,59**	22,14
ПАРТІЯ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”	Не брала участі	Не брала участі	Не брала участі	Не брала участі	**21,00**	21,89
Політична партія „Об’єднання „САМОПОМІЧ”	Не брала участі	Не брала участі	Не брала участі	Не брала участі	**15,65**	10,97
Радикальна Партія Олега Ляшка	Не брала участі	Не брала участі	Не брала участі	Не пройшла до парламенту	**4,57**	7,44

Джерело: Складено за [106–109].

Примітки: * На виборах 2006 р. назва суб’єкта виборчого процесу Блок „НАША Україна”; на виборах 2007 р. брав участь у складі Блоку „НАША Україна – НАРОДНА САМООБОРОНА”; ** На виборах 2006 р. та 2007 р. назва суб’єкта виборчого процесу – „Блок Юлії Тимошенко”; на виборах 2012 р. та 2014 р. назва суб’єкта виборчого процесу – політична партія Всеукраїнське об’єднання „Батьківщина”; *** На виборах 2006 р. була основою „Опозиційного блоку НЕ ТАК!”; **** На виборах 2014 р. стала організаційною основою Політичної партії „Опозиційний блок”

1. Повідомлення окружної виборчої комісії про результати повторних виборів народного депутата СРСР по Чернівецькому національно-територіальному виборчому округу № 64 // Радянська Буковина. – 1989. – № 94. – 16 травня.

2. Миронюк Д. „Він від народу, він від землі”, – так сказали виборці про кандидата у народні депутати СРСР по Чернівецькому національно-територіальному виборчому округу № 64 завідуючого ідеологічним відділом ЦК Компартії України Л.М. Кравчука / Д. Миронюк // Радянська Буковина. – 1989. – № 85. – 30 квітня.

3. Повідомлення окружної виборчої комісії по виборах народного депутата СРСР по Чернівецькому національно-територіальному виборчому округу № 64 // Радянська Буковина. – 1989. – № 99. – 23 травня.

4. Миронюк Д. Вибори відбулися, вибори попереду / Д. Миронюк // Радянська Буковина. – 1989. – № 94. – 16 травня.

5. За наше майбутнє // Радянська Буковина. – 1989. – 27 березня. – № 61.

6. Ковбас В. Вільне волевиявлення громадян / В. Ковбас // Радянська Буковина. – 1990. – 3 березня. – № 45.

7. Повідомлення окружних виборчих комісій про результати виборів народних депутатів Української РСР по Чернівецькій області // Радянська Буковина. – 1990. – 8 березня. – № 48.

8. Повідомлення окружної виборчої комісії про результати повторного голосування за кандидати в народні депутати Української РСР // Радянська Буковина. – 1990. – 24 березня. – № 58.

9. Повідомлення міської виборчої комісії по виборах депутатів Чернівецької міської Ради народних депутатів // Радянська Буковина. – 1990. – 10 березня. – № 49.

10. За підсумками голосування. Інтерв'ю В. Ковбаса Д. Миронюку // Радянська Буковина. – 1990. – 6 березня. – № 47.

11. Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 року. Протокол Ленінської районної в місті Чернівці комісії з Всеукраїнського референдуму (Чернівецька область, Україна) про результати підрахунку голосів // ЧДОА. – Ф. 2923. Обласна комісія з всеукраїнського референдуму. – Оп. 2. – Спр. 1.

12. Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 року. Протокол Першотравневої районної в місті Чернівці комісії з Всеукраїнського референдуму (Чернівецька область, Україна) про результати підрахунку голосів // ЧДОА. – Ф. 2923. Обласна комісія з всеукраїнського референдуму. – Оп. 2. – Спр. 1.

13. Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 року. Протокол Садгірської районної в місті Чернівці комісії з Всеукраїнського референдуму (Чернівецька область, Україна) про результати підрахунку голосів // ЧДОА. – Ф. 2923. Обласна комісія з всеукраїнського референдуму. – Оп. 2. – Спр. 1.

14. Відомості про бюлетені по виборах Президента України по Першотравневому району // ДАЧО. – Ф. 2927. – Оп. 1. – Спр. 1.

15. Відомості про результати голосування на виборах Президента України по Ленінському району м. Чернівці. Таблиця № 1–А // ДАЧО. – Ф. 2927. – Оп. 1. – Спр. 1.

16. Відомості про результати голосування на виборах Президента України по Першотравневому району м. Чернівці. Таблиця № 1–А // ДАЧО. – Ф. 2927. – Оп. 1. – Спр. 1.

17. Відомості про результати голосування на виборах Президента України по Садгірському району м. Чернівці. Таблиця № 1–А // ДАЧО. – Ф. 2927. – Оп. 1. – Спр. 1.

18. Як бачаться проблеми міста. Соціологічний аналіз // Чернівці. – 1991. – № 28. – 5 липня.

19. Чернівецький соціологічний центр. Експрес-інформація результатів опитування громадської думки жителів М. Чернівці на тему: „Ставлення населення до існуючої структури адміністративно-територіального управління міста" (наводяться відповіді респондентів на питання анкети в процентах" // Чернівці. – 1991. – 22 березня. – № 13.

20. Виборчий округ № 202. Чернівецька область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0

21. Економічне і соціальне становище м. Чернівців за січень-червень 2015 року. – Чернівці, 2015. – 32 с.

22. Праця в Чернівецькій області у 2014 р. Статистичний збірник. – Чернівці, 2015.

23. Пояснювальна записка до звіту про виконання бюджету м. Чернівців за 2012 рік. Чернівецька міська рада. Головне фінансове управління ОДА. 04.02.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.openbudget.in.ua/uploads/documentation/document/doc_file/559cff696b6173089b040000/%D0%91%D0%AE%D0%94%D0%97%D0%92_%D0%9F%D0%BE%D1%8F%D1%81%D0%BD%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D0%B2%D1% 86%D1%9612.doc.

24. Передвиборна програма Політичної партії „Об'єднання „САМОПОМІЧ" [2014] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?pt001f01=910&pf7171=185

25. Результати голосування в одномандатному виборчому окрузі 31.03.2002. Виборчий округ № 202. Чернівецька область [Офіційний сайт ЦВК]. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V

26. Програма кандидата у народні депутати України КОРОЛЯ ВІКТОРА МИКОЛАЙОВИЧА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V

27. Медіа-битви титанів містечкового розливу, або За кандидата в мери замовте слово! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/mediabytvy_tytaniv_mistechkovogo_rozlyvu_abo_za_kandydata_v_mery_zamovte_slovo_103404.html?print

28. Повідомлення про результати голосування і підсумки позачергових виборів Чернівецького міського голови 25 травня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chernivtsy.eu/portal/top-novini-chernivtsiv/povidomlennya-pro-rezultaty-golosuvannya-i-pidsumky-pozachergovyh-vyboriv-chernivetskogo-miskogo-golovy-25-travnya-2014-roku-52765.html

29. Червоненко В. Микола Федорук: Чернівці помстились Партії регіонів та Папієву / В. Червоненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://glavcom.ua/articles/8729.html

30. Коментарі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bukpravda.cv.ua/news/oblast/item/4631-%D0%BC%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D1%96%D1%88%D0%B8%D0%BD-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%B2-%D1%84%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BA%D0%B0-%D0%B7-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BE% D0%B3%D0% BE%D1%8E.html#comment-1620

31. Програма кандидата у народні депутати від ВО „Батьківщина" по одномандатному виборчому округу № 201 [Миколи Федорука, 2012] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP033?PT001F01=900&pf7331=201

32. Передвиборна програма кандидата у депутати в одномандатному окрузі №201 Михайлішина Віталія Михайловича [2012] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP033?PT001F01=900&pf7331=201

33. Микола Федорук: „Здивуюсь, якщо наступний парламент буде гіршим за той, який є сьогодні" [23.10.2014]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://buknews.com.ua/page/mykola-fedoruk-zdyvuyus-iakshcho-nastupnyi-parlament-bude-hirshym-za-toi-iakyi-ie-sohodni.htm

34. Програма кандидата в народні депутати від ПП „Народний Фронт" по одномандатному виборчому округу № 201 Федорука Миколи Трохимовича [2014] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp030?PT001F01=904#

35. Передвиборна програма кандидата у народні депутати України в одномандатному виборчому окрузі № 20 Якимчук Наталії Яківни [2014] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp030?PT001F01=904#

36. Передвиборна програма кандидата у народні депутати України Михайлішина Віталія Михайловича [2014] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp030?PT001F01=904#

37. Якщо довірилися президенту, довіртесь його команді, – Якимчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://promin.cv.ua/news/2014/10/10/6997

38. Відповіді на головні запитання надає Наталія Якимчук. – Персональний сайт Якимчук Наталії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.yakymchuk.org/vidpovidi.html

39. Наталія Якимчук подякувала чернівчанам за довіру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cv.strichka.com/item/16042836

40.Єврорегіони: „за" чи „проти"? // Чернівці. – 2002. – 8 березня. – № 10. – С. 16.

41. Михайло Гайнічеру: Враховуючи значний потенціал буковини, можна розраховувати на залучення коштів Європейського Союзу для розвитку інфраструктури області. 25.10.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=9373&Itemid=145

42. Тези виступу Голови Чернівецької обласної державної адміністрації М. Папієва на засіданні круглого столу „Буковинський діалог – 2011". 11.05.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=11320&Itemid=145

43. Михайло Папієв ініціюватиме патронування регіонів України країнами Європейського Союзу 21.05.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=17511&Itemid=145

44. Молдавия в эпоху феодализма. – Кинишев: Штиица, 1975. – Т. 7. – Ч. 1.: Переписи населения Молдавии 1772–1773 и 1774 гг. – 607 с.

45. Масан О. Чернівці в другій половині XIV – XVIII ст. (до 1755 р.) // Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто) / Заг. ред. В. М. Ботушанського/ О. Масан. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 23 – 74.

46. Скорейко Г. М. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини XIX – початку XX ст.: історико-демографічний нарис / Г. М. Скорейко. – Чернівці: Прут, 2002. – 220 с.

47. Ботушанський В. Місто в період австрійського правління // Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто) / Заг. ред. В.М. Ботушанського. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 79 – 154.

48. Осадчук С.Д. „Додому в райх!". Переселення німців з Північної Буковини 1940 року (матеріали, свідчення, документи) / С.Д. Осадчук, В.М. Заполовський, В.Ф. Холодницький. – Чернівці: Золоті литаври, 2004. – 228 с.

49. Холодницький В. Місто в радянські часи // Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто) / Заг. ред. В.М. Ботушанського / В. Холодницький. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009.

50. Нариси з історії та культури євреїв України. – К.: Дух і літера, 2005. – 440 с.

51. Мойсеєнко В. Національний та мовний склад населення Чернівецької області (за даними перепису населення 1989 р.) / В. Мойсеєнко // Радянська Буковина. – 1990. – № 144. – 1 липня.

52. Статут територіальної громади міста Чернівці. Затверджений рішенням 7-ї сесії міської ради XXIV скликання 26.12.2002 №115 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.prvk.cv.ua/assets/files/statut.pdf

53. Вибираймо, люди, кращу долю! // Чернівці. – 1991. – № 48. – 29 листопада.

54. Русские – за свободную Украину // Чернівці. – 1991. – № 48. – 29 листопада.

55. Дані про обласні організації політичних партій та громадсько-політичних, надісланих в Адміністрацію Президента України 8.12.92 р. // ДАЧО. – Ф. 2896. Чернівецька обласна державна адміністрація. – Оп. 1. – Спр. 141..

56. Звіт Представника Президента України по Чернівецькій області І. Гнатишина про перебування офіційної румунської делегації в Чернівецькій області з 26 по 28 листопада 1992 р. // ДАЧО. – Ф. 2896. Чернівецька обласна державна адміністрація. – Оп. 1. – Спр. 44.

57. Інформація про зустріч делегації Парламенту Румунії з представниками культурологічних товариств Чернівецької області [16.04.93 р.] // ДАЧО. – Ф. 2896. Чернівецька обласна державна адміністрація. – Оп. 1. – Спр. 141.

58. Панчук О. Брати чи вороги? До українсько-румунських відносин в нашій області / О. Панчук // Буковина. – 1991. – 18 грудня. – № 76/239.

59. Заява Проводу Чернівецької крайової організації Української республіканської партії: „Про 1-й конгрес румунського населення Чернівецької області [червень 1992 р.] // ДАЧО. – Ф. 2896. Чернівецька обласна державна адміністрація. – Оп. 1. – Спр. 44.

60. Заходи управління освіти щодо подальшого задоволення національно-культурних потреб різних етнічних груп населення Чернівецької області. Чернівецька обласна державна адміністрація [01.03.2000 № 23/81] // ДАЧО. – Ф. 2896. – Оп. 2. – Спр. 741.

61. Положення про регіональну раду з питань етнонаціональної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oda.cv.ua /page/regionalna-rada-z-pitan-etnonatsionalnoi-politiki-0

62. Підсумки Архієрейського собору // Радянська Буковина. – 1990. – № 25. – 4 лютого.

63. Інформаційний звіт про релігійну обстановку в області і стан контролю за виконанням Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації" за 1992 р. // ЧОДА. – Ф. 2896. Обласна державна адміністрація. – Оп. 1. – Спр. 53.

64. Заява зборів делегацій духовенства і мирян православних парафій Чернівецької Єпархії // ДАЧО. – Ф. 2896. Обласна державна адміністрація. – Оп. 1. – Спр. 49.

65. Інформація про стан релігійної обстановки в Чернівецькій області [24.01.92] // ДАЧО. – Ф. 2896. Обласна державна адміністрація. – Оп. 1. – Спр. 49.

66. Інформаційний звіт про релігійну обстановку в області і стан контролю за виконанням Закону України „Про свободу совісті та релігійної організації" за 1993 рік // ДАЧО. – Ф. 2896. Чернівецька обласна державна адміністрація. – Оп. 1. – Спр. 232..

67. Інформація про суспільно-політичну ситуацію, що склалася у Чернівецькій області впродовж 1997 року [П. Гасюк]. Чернівецька обласна державна адміністрація [12.01.1998 № 07.37/1-55] // ДАЧО. – Ф. 2896. Чернівецька обласна державна адміністрація. – Оп. 2. – Спр. 495. – Арк. 9–11.

68.Чернівці у цифрах 2014. Статистичний збірник. – Чернівці, 2015. – 20 с.

69. Ротар Н. Символічна репрезентація політичних ідентичностей чернівецької громади / Н. Ротар // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Чернівецький університет, 2014. – Вип. 684–685. – С. 192–198.

70. Резолюція науково-методичної конференції освіти з румунською мовою викладання в Україні від 21 березня 1998 р., м. Чернівці // ДАЧО. – Ф. 2896. Чернівецька обласна державна адміністрація. – Оп. 2. – Спр. 490.

71. Позиція України як держави – дбайливе ставлення до представників національних меншин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ippobuk.cv.ua/index.php/2012-06- 05-19-23-23/2363-2014-12-11-14-43-22

72. Національний склад населення Чернівецької області та його мовні ознаки (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). – Чернівці, 2008.

73. Розподіл населення за рідною мовою, Чернівецька область (у % до загальної чисельності населення) – Регіон, Рік, Вказали у якості рідної мову румунську [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp

74. Розподіл населення за рідною мовою, Чернівецька область (у % до загальної чисельності населення) – Регіон, Рік, Вказали у якості рідної мову молдовську [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp

75. Опис герба м. Чернівці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chernivtsy.eu/portal/9/955-955.html

76. Опис прапора м. Чернівці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chernivtsy.eu/portal/9/907-907.html

77. Микола Федорук: „Здивуюсь, якщо наступний парламент буде гіршим за той, який є сьогодні" [23.10.2014]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://buknews.com.ua/page/mykola-fedoruk-zdyvuyus-iakshcho-nastupnyi-parlament-bude-hirshym-za-toi-iakyi-ie-so_hodni.htm

78. Чи дозволена символіка // Чернівці. – 1991. – № 29. – 12 липня.

79. З приводу рішення міської ради народних депутатів // Радянська Буковина. – 1990. – 17 липня. – № 134.

80. Події на Центральній площі під час відзначення 72-ї річниці Буковинського віча коментує голова виконкому Чернівецької міської Ради народних депутатів П.М. Каспрук // Радянська Буковина. – 1990. – № 213. – 7 листопада.

81. Звернення ініціативної групи по створенню громадського комітету захисту пам'яті В.І.Леніна до всіх чернівчан // Радянська Буковина. – 1990.– № 177. – 16 вересня.

82. Семенів А. До конструктивного діалогу. Нотатки із зустрічі з „неформалами" // Радянська Буковина. – 1990. – № 60. – 27 березня.

83. Ліквідація назв, пам'ятників та пам'ятних знаків тоталітарного режиму на терені області (Інформаційно-аналітична записка) від 19.11.1996 р. // ЧОДА. – Ф. 2896. – Оп. 1. – Спр.739.

84. Вулицю Гете у Чернівцях не переіменовували жодного разу [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://vidido.ua/index.php/pogliad/article/vulicju_gete_u_chernivcjah_ne_pereimenovuvali_zhodnogo_razu/

85. Лист Чернівецької міської ради народних депутатів від 08.12.1996 // ЧОДА. – Ф. 2896. – Оп. 1. – Спр. 739.

86. Звернення Чернівецького обласного товариства румунської культури ім. Міхая Емінеску до Голови Чернівецької обласної державної адміністрації п. Бауера Т.Й. [5 квітня 1999, № 19-01] // ДАЧО. – Ф. 2896. – Оп. 2. – Спр. 736.

87. Лист голові Чернівецької обласної державної адміністрації Теофілу Йосиповичу Бауеру [серпень 1999 р.] // ДАЧО. – Ф. 2896. – Оп. 2. – Спр. 739.

88. Лист Голові Крайової Управи Братства УПА Буковини С.В. Мельничуку [М. Березовський]. Чернівецька обласна державна адміністрація [12.11.1999 № 07.37-30/3384] // ДАЧО. – Ф. 2896. – Оп. 2. – Спр. 739.

89. Про перейменування Ленінського району міста Чернівці. Постанова Верховної Ради України від 9 липня 2003 року № 1075-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 2. – Ст. 19.

90. Кравчук Л. Привітання мешканцям Чернівецької області з нагоди Дня Буковинського віча / Л. Кравчук // Буковинське віче. – 1991. – 2 листопада.

91. Кучма Л. Вітальна телеграма Президента України / Л. Кучма // Буковинське віче. – 1994. – № 84. – 5 листопада.

92. Бауер Т. До 81-ї річниці Буковинського віча / Теофіл Бауер // Чернівці. – 1999. – № 47. – 29 жовтня.

93. Юрій Т. Голоси вічового майдану / Т. Юрій // Буковинське віче. – 1991. – 2 листопада.

94. Гнатишин І. Звернення до трудящих області з нагоди 73-ї річниці Буковинського віча / І. Гнатишин // Буковинське віче – 1991. – 2 листопада.

95. Буркут І. Демократична традиція віча / І. Буркут // Молодий буковинець. – 1991. – № 44. – 2 листопада.

96. Філіпчук Г. Громадяни Соборної незалежної України – шановні краяни! / Г. Філіпчук // Молодий буковинець. – 1996. – № 52. – 1 листопада.

97. Масан О. Прапори над Ратушею / О. Масан // Чернівці. – 1994. – № 45. – 3 листопада.

98. Масан О. „Хочемо до України" – такою була одностайна воля Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. / О. Масан //

Чернівці. – 1993. – № 44. – 29 жовтня. – С. 1, 5; 5 листопада. – № 45; 12 листопада. – № 46.

99. Ботушанський В. „Віче" / В. Ботушанський // Буковинське віче. – 1992. – № 128–129. – 3 листопада.

100. Волею народу // Буковинське віче. – 1990. – № 1. – 3 листопада.

101. Галиць Г. Свято єднання чи розбрату / Г. Галиць // Молодий буковинець. – 1990. – 4–11 листопада.

102. Пустельник Л. Символ нашої духовності / Л. Пустельник // Молодий буковинець. – 1990. – 4–11 листопада.

103. „Під України єднаймось прапор" // Чернівці. – 1991. – № 4. – 19 січня.

104. Буркут І. Забуте свято? / Ігор Буркут // Молодий буковинець. – 1996. – № 4. – 19 січня.

105. У Чернівцях відкрили почесне консульство австрійської республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bukpravda.cv.ua/news/chernovtsy/item/23054-у-чернівцях-відкрили-почесне-консульство-австрійської-республіки-фото.html#.Vb6yvZPtlHw

106. Підсумки голосування по партіях (блоках) у виборчому округі. Чернівецька область Виборчий округ № 202. [Офіційний сайт ЦВК] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V

107. Відомості про підрахунок голосів виборців в межах територіального виборчого округу № 207. Вибори народних депутатів України 26 березня 2006 року [Офіційний сайт ЦВК]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001

108. Відомості про підрахунок голосів виборців в загальнодержавному виборчому округу в межах ОВО. Одномандатний виборчий округ №201 (Чернівецька область) Вибори народних депутатів України 28 жовтня 2012 року [Офіційний сайт ЦВК]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP304?PT001F01=900&pf7331=201

109. Відомості про підрахунок голосів виборців в загальнодержавному виборчому округу в межах ОВО. Одномандатний виборчий округ № 201 (Чернівецька область) Вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року [Офіційний сайт ЦВК] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP304?PT001F01=910&pf7331=201

д) місто Чернігів

Чернігів належить до одних з перших міських поселень, які виникли на терені сучасної України. Місто, що знаходилося в ареалі традиційного розселення українського етносу (про що вказував і його топонім, ймовірно походивши від імені першого місцевого князя – Чорного), з моменту заснування і до сьогодення було найменшою мірою „розчинене" іноетнічними елементами. Вперше Чернігів згадується в договорі Русі з Візантією у 907 р. як друге за статусом місто в державі після Києва. Місто, будучи центром Чернігово-Сіверської землі, Чернігівського князівства, межі якого сягали Оки, Москви-ріки, Дону, Азовського моря, в добу існування древньої Русі було одним з головних осередків політичного, економічного і культурного життя українців.

Після монголо-татарської навали, що супроводжувалося нищівним руйнуванням та занепадом, місто та його землі входили до складу Великого князівства Литовського і Руського, (тимчасово – до Великого князівства Московського), Речі Посполитої, що вказувало на безпосередню належність регіону до західноєвропейської цивілізації. Її виявом стало запровадження в Чернігові Магдебурзького права (1623 р.), яке започаткувало демократичну традицію самоврядування, заснованого на принципах особистої свободи, виборності та підзвітності посадових осіб. Чернігів відігравав помітну роль у становленні і функціонуванні Козацько-Гетьманської Держави (центр Чернігівського полку), а перебуваючи в складі Російської імперії – в українському національно-визвольному і культурному русі XIX – поч. XX ст. Традиційно місто було головною адміністративною одиницею Сіверщини, Чернігівщини як центру намісництва, губернії. В радянську добу після завершення низки адміністративних реформ Чернігів (з 1932 р.) був адміністративним центром Чернігівської області УРСР, з 1991 р. – України. Загалом, потенціал Чернігова як історичного регіонального „центру", який абсорбував демократичні європейські традиції з незначними впливами з боку іноетнічного чинника, сприяв утвердженню серед його мешканців домінантної української ідентичності, що базувалася на стійких цивілізаційно-європейських цінностях.

У сучасних умовах вага міста як адміністративного центру Чернігівської області, що знаходиться на кордоні трьох держав – України, Російської Федерації (РФ) та Білорусі, набула особливого

значення. Окрім значних перспектив щодо розвитку міжнародного та транскордонного співробітництва, це таїло і відповідні загрози, особливо актуалізовані в умовах „гібридної" та інформаційної війни, розв'язаних РФ проти України на початку 2014 р. Натомість, почуття спорідненості з широким загалом української спільноти країни, посилене дією соціокультурних та політичних ідентитетів місцевого населення, не створювали в обласному центрі умов для процесів регіоналізації чи відцентрових тенденцій, не говорячи про поширення проросійських настроїв, а разом з тим, і підтримки східного зовнішньополітичного вектора розвитку країни[*].

Упродовж багатьох століть бездержавного існування мешканці Чернігова були об'єктом конструювання нових ідентичностей, у тому числі громадянської і політичної, що мало надійно „прив'язати" місто, його мешканців до держав, у межі яких вони входили. Продовжуючи традицію Російської імперії у ХХ ст. в умовах існування СРСР, у регіоні відбувалися руйнівні процеси денаціоналізації, русифікації[**], соціальної уніфікації, утвердження нових

[*] Цьому сприяла й швидка переорієнтація зовнішніх господарських зв'язків Чернігівської області, її адміністративного центру. Так, станом на 2013 р. найбільшими партнерами Чернігівської області в галузі експорту та імпорту товарів були сусідні РФ та Білорусь (в межах 46% та 39,8%, відповідно) (Див.: Інвестиційний паспорт Чернігівської області / Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України, Чернігівська обласна державна адміністрація. Чернігівський регіональний центр з інвестицій та розвитку. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukdocz.com/doc/83748/%D1%96nvesti-%D1%96jnij-pasport-chern%D1%96g%D1%96vs._ko-oblast%D1%96). В 2014 р. експорт підприємств Чернігова за рахунок втілення в життя нових транскордонних проектів з країнами ЄС зріс майже на 20%. Частка країн Євросоюзу в експорті підприємств Чернігова досягла 39% і вперше стала найбільшою. (Див.: Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор В. С. Кравців. – Львів. 2015. – С.55.).

[**] Про це свідчило й те, що наприкінці 80-х рр. ХХ ст. в Чернігові, за деякими даними, діяли лише дві українські школи, на які припадало російських – 24, змішаних – 6. (Див.: Україна: антологія пам'яток державотворення, Х–ХХ ст.: у 10 т. / редкол.: І. М. Дзюба [та ін.]. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – Т.10: Відродження й утвердження української державності (1997–2005 роки) / упоряд., передм. та прим. В. Сергійчука. – 2009. – С. 35).

цивілізаційних ідеологем, які мали слугувати нівеляції українськості та європейськості, нав'язування міфів щодо життєвості суспільних спільнот – починаючи від аксіоматичної „східнослов'янської" єдності до всеохоплюючого „радянського народу". В радянський час через усю історію Чернігова проходила провідна тема плідних українсько-російських відносин (вони, начебто, неодмінно сприяли розвитку й розквіту краю, її місцевої громади), які вступала в гостру суперечність із дією інших зовнішньополітичних чинників – орд Батия, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, що уособлювалися з такими топосами, як захоплення, занепад, спустошення, експансія, національне і соціальне гноблення. Чернігів („один з форпостів російської держави на її південно-західних рубежах" [1, с.5]) та його жителі в смисловому ряді „Свій–Чужий" ідентифікувалися як невід'ємна складова Російської імперії, СРСР. Обґрунтуванню російського політичного вектора слугувала і міфотворчість у галузі конструювання ідентичності, яка актуалізувала тези про те, що, починаючи з литовської доби, „погляди чернігівців" були „звернуті до Москви", а „возз'єднання України з Росією дало значний поштовх економіці краю" тощо. Натомість, тема національно-визвольного руху в регіоні, боротьби за власну державність розглядалася як несуттєва (козацько-гетьманський період XVII–XVIII ст.) або шкідлива (Українська революція 1917–1920 рр.) для самих українців.

У такому ключі радянська пропагандистська машина висвітлювала й історію краю, його звершення в соціально-економічній і культурній галузях після Жовтневої революції (1917 р.), зводячи цивілізаційний поступ Чернігова та його мешканців до участі в будівництві комунізму, що стало провідною константантою у тривалому процесі утвердження нових політичних ідентичностей. Цьому слугувало й запровадження офіційних свят, відзначення пам'ятних дат, що цілковито стосувалося звеличування комуністичної партії, революційних і воєнних подвигів „радянського народу". Конструююче навантаження мали і численні „радянізовані" туристичні маршрути по Чернігову і області, в яких головний наголос (окрім традиційної теми „Чернігів древній") робився на сучасності, підлаштованій під соціалістичну дійсність – „Ніхто не забутий, ніщо не забуте", „Чернігів соціалістичний", „Чернігів промисловий", „Дорогою братерства" тощо.

Практика тоталітарного режиму в СРСР призвела до силового вилучення з суспільного дискурсу проявів будь-якого інакомислення. Це стосувалося як чинення перепон для діаспорних видань, які актуалізували ідеї національно-державницьких традицій Чернігова княжої доби, періоду Гетьманської держави XVII ст. [2, с.3726; 3, с.3719], розцінювали дії Російської імперії, СРСР щодо Чернігівщини і України в цілому як „завоювання", „совєтську окупацію", що супроводжувалося руйнуванням традиційних ідентитетів українців [2, с.3726–3729]. Нерозвинутим, окрім деякого поширення „самвидаву" [4, с.137, 195, 296.], виявився на Чернігівщині й опозиційний (дисидентський) рух. Разом з тим, хоча й обмежене, проникнення в період хрущовської „відлиги" до суспільного дискурсу проблем, пов'язаних з відсутністю справжньої політичної самостійності УРСР, демократичних свобод, політики російщення й позбавлення українців самобутніх рис, умов для вільного національно-культурного розвитку, сприяли утворенню в регіоні, в якому на той час не були актуалізовані національно-громадянські ідентитети, умов для ненасильницького опозиційного руху, спрямованого на „вдосконалення соціалістичного ладу".

Початок формування новітніх політичних ідентичностей чернігівців був пов'язаний з „перебудовчими" процесами СРСР 90-х рр. XX ст., демократизацією суспільних відносин. Першим, найбільш яскравим виявом участі міської громади Чернігова в суспільно-політичному житті став протестний „прорив" (січень–лютий 1990 р.), причиною якого була дріб'язкова автомобільна аварія в центрі міста за участі „облвиконкомівського" автомобіля (так звана „ковбасна революція"). Конфлікт, який супроводжувався масовим мітингом, ходою містом переріс в „цивілізований політичний протест" [5], під час якого були висунуті політичні вимоги, що набули резонансу в усьому СРСР: негайна відставка місцевого керівництва КПУ, відміна Статті 6 Конституції СРСР, створення страйкових комітетів. Наслідком цих подій стала не лише заміна партійної номенклатури регіону, але й поява в місті нових суб'єктів політичного життя – обласної структури Народного Руху України, створення в Чернігівській міськраді демократичної депутатської групи „Чернігів", актуалізація національно-демократичними силами в суспільному дискурсі, що руйнувало державну монополію у сфері медіаресурсів, проблем, починаючи від краєзнавчих розвідок, що мали сприяти поверненню

до „українського коріння" [6, с.1] до вимог економічного і політичного суверенітету України [7, с.45–49, 402–404].

Потужними каталізаторами процесу позбавлення „совєтськості", формування серед чернігівців україноцентристських, політичних ідентичностей стала участь мешканців міста і області в „Живому ланцюгу" єднання Київ–Львів (січень 1990 р.), вияви негативної реакції на спробу антидержавного перевороту в Москві (серпень 1991 р.), активна підтримка Акту проголошення незалежної держави України 24 серпня 1991 р. Долаючи опір прокомуністичної більшості Чернігівської міської і обласної рад, у вересні 1991 р. після майже річної боротьби громадських активістів, прибічників НРУ над міськрадою було вивішено національний синьо-жовтий прапор. Варто зауважити, що у 90-х рр. XX ст., в роки незалежності України чернігівці демонстрували низький рівень участі у протестних діях, що було зумовлено сформованим типом політичної культури, яка утвердилася в радянський час, відсутністю відповідних традицій, каталізуючого ядра в регіоні, через що вияви суспільно-політичної активності (а відповідно і політичних ідентичностей) відбувалися переважно в легітимному руслі.

Важливими подіями-маркерами у процесі формування політичних ідентичностей чернігівців стали референдуми, які відбулися в 1991 р. Передусім, це стосувалося проведеного 17 березня 1991 р. *Всесоюзного референдуму* щодо підтвердження перебування України у складі СРСР („Чи вважаєте Ви за необхідне збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, у якій будуть повною мірою гарантуватися права і свободи людини будь-якої національності") й одночасного *опитування населення УРСР* („Чи згодні Ви з тим, що Україна має бути в складі Союзу Радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України").

Результати референдуму – хоч 83,3% опитаних на Чернігівщині висловило підтримку збереженню оновленого СРСР (показник набагато вищий за середній по Україні) [8, с.116] – вказували на те, що, незважаючи на відсутність у регіоні радикальних, антикомуністичних настроїв, серед населення були помітними ознаки кризи радянської ідентичності. Тут давалися взнаки наслідки комуністичної пропаганди, яка стосувалася декількох поколінь і була спрямована на виховання „будівників комунізму", сповнених величі

за належність до СРСР, „інтернаціоналістів", непримиренних до проявів „буржуазного націоналізму", що призвело до формування стійких стереотипів „совєтського" мислення. Посилювали ці настрої і значна частка серед населення пенсіонерів, ветеранів Великої Вітчизняної війни.

Набагато переконливіша позиція була продемонстрована під час республіканського опитування – 90,3% громадян, що відповідали активній моделі громадянської ідентифікації, наростаючій підтримці суверенності України, висловилися за входження УРСР до союзу „суверенних держав" на засадах Декларації про державний суверенітет України [9, с.1]. Загалом, виявлене позиціонування засвідчувало про створення на Чернігівщині ідентифікаційного простору, більшість суб'єктів якого по лінії розмежування „Ми – Вони, Інші" пов'язували себе з належністю до „України", „українців", тобто, до широкої спільноти, яка виходила далеко за межі локальних, і що особливо важливо – ідеологічних чи політичних розмежувань.

Про процеси політизації суспільної свідомості, активне формування серед чернігівців нових ідентичностей, в тому числі й політичних, свідчили результати *Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р.* на підтвердження Акту проголошення незалежності України, що зумовлювалися такими чинниками (по суті, маркерами політичної поведінки), як ухвалення Верховною Радою УРСР 24 серпня 1991 р. Акту проголошення незалежності України, процесом розпаду СРСР, вірою демократичних політичних сил України у можливість побудови суверенної держави. Свою роль відігравала й місцева еліта – переважно колишня комуністична номенклатура, яка в умовах заборони КПУ була вимушена демонструвати самостійницькі настрої [10]. 93,7% чернігівців, які взяли участь у референдумі (середня по Україні 90,3%), проголосували „За" Акт проголошення незалежності України, тим самим підтвердивши свою ідентифікацію з ідеєю незалежності і суверенності своєї Батьківщини, остаточного розриву з колишнім СРСР. „Проти" висловилося лише 4,1% учасників референдуму [11]. За згаданими показниками Чернігівська область практично опинилася на лінії вододілу: вона умовно „замикала" групу Центрально-Західних регіонів України (на підтримку 92–98% голосів) й „розпочинала" відлік Центрально-Східно-Південної групи регіонів, в яких показник „не підтримую" становив від 7 до 42% [12].

Визначальний вплив на формування політичних ідентичностей міської громади Чернігова справив процес посткомуністичної трансформації в країні, перехід до демократичного типу політичного режиму, позбавлення колишнього радянського „ідентифікуючого примусу", що, у свою чергу, позитивним чином впливало на пошук і сприйняття на індивідуальному та колективному рівнях нових політичних норм і цінностей, їхню реалізацію шляхом політичної практики. Значну роль у цьому відіграло встановлення державних свят як інструменту символічної політики, спрямованих на легітимацію влади, обґрунтування обраних орієнтирів подальшого розвитку держави і суспільства, серед них – Дня Соборності України, Дня пам'яті Героїв Крут, Дня пам'яті жертв голодоморів, Дня міста Чернігова тощо. Маючи ідеологічне підґрунтя, згадані акції наділялися колективним змістом, з допомогою якого відбувався процес конструювання „національної пам'яті", а зрештою, і політичних ідентичностей міської громади Чернігова.

Завданню консолідації чернігівців навколо національних історичних символів слугувало й затвердження міською радою Чернігова (1992 р.) нового гербу міста[*]. Він являв собою срібного щита, на якому зображувався чорний коронований орел із золотим дзьобом і лапами, що тримав золотий хрест. Офіційна емблема міста, яка базувалася на геральдичних нормах, підкреслювала історичний статус міста, його державницькі традиції козацьких часів. Процес повернення до „українського коріння" актуалізував й тему щодо трактування статусу Чернігова, з яким відтепер пов'язувалася його древня державницька традиція, європейський вектор цивілізаційного розвитку – „Чернігів – європейське місто" [13]. Із небуття була повернута й оцінка міста М. Грушевським (початок XX ст.) – „гегемон усього Українського Правобережжя", „Українська Равенна" [14].

---

[*] Подібну функцію, яка нагадувала спрощену уніфікацію символічного простору, пристосовану до умов УРСР, виконував радянський герб міста Чернігова, який існував у 1969–1992 рр. Він являв собою золотий щит, на якому на тлі кольорів державного прапора УРСР розміщувалися середньовічні і новітні символи міста – стародавня гармата, реторта, шпуля, а також обов'язкові атрибути режиму – золоті серп і молот. Через еклектичність, відсутність чітко вираженої самобутності, невідповідність вимогам геральдики рішенням міської ради Чернігова «радянський» герб міста було скасовано у 1992 р.

Значною подією для чернігівців стало ухвалення міською радою „Статуту територіальної громади міста Чернігова" (2007 р.), який містив низку демократичних засадничих цінностей, які доцільно розглядати як відповідні маркери у процесі політичної ідентифікації – народовладдя, законність, гласність, колегіальність, виборність, підзвітність та відповідальність перед територіальною громадою її органів і посадових осіб, а також поєднання місцевих і державних інтересів, визнання Чернігова невід'ємною частиною території України [15]. Зазначені позиції, забезпечуючи залучення громадян до політичних процесів, пропагуючи ідею їхньої причетності до всієї держави (принаймні на формальному рівні), створювали сприятливі умови для формування у місті нових типів політичних ідентичностей.

Загалом, феномен політичних ідентичностей, які формувалися і мали вияви в середовищі міської громади Чернігова, варто розглядати через призму *„ідентифікаційних матриць"* – складних динамічних систем, що включали у себе взаємодію/накладання різноманітних типів ідентичностей, зокрема, регіональних, соціально-культурних, громадянських, етнонаціональних, ідеологічних, партійних, макрополітичних, структура та взаємодія елементів яких зумовлювали специфіку політичного самовизначення громадян.

У формуванні політичних ідентичностей Чернігова велике значення відігравав найбільш стійкий – *етнічний чинник*, який в умовах політизації етнічності, включаючи й новітні процеси державотворення в Україні, перетворився на потужний політичний, мобілізаційний ресурс. Для Чернігова ця ситуація спрощувалася практично гомогенним етнічним складом населення, яке традиційно у переважній більшості складали автохтони-українці. За роки незалежності України, що було зафіксовано переписами 1989 та 2001 рр., питома вага українців серед мешканців міста зросла з 80,2% до 86,3%, натомість частка інших найбільших етнічних меншин (росіян та білорусів) зменшилася з 17,3% до 11,8% [16, с.158, 159; 17, с.332, 335], через що вони не справляли істотного впливу на життя міста, суспільні настрої. Позитивна динаміка зберігалася й у процесі поглиблення рівня внутрішньоетнічної консолідації українців, яка все більше, в міру утвердження національно-громадянських ідентитетів, охоплювала й інші етноси. Про це свідчила, зокрема, мовно-етнічна ситуація в місті. Так, упродовж 1989–2001 рр. серед українців частка визнання української мови як „рідної" зросла з 81% до 85%, „російської" ж знизилася з 19% до 15%. Серед росіян

відсоток визнання російської мови як „рідної" скоротився з 98,9% до 93,5%, „української" зріс з 0,9% до 6,4% [16, с.158, 159].

За роки існування України як незалежної держави істотний вплив на формування політичних ідентичностей чернігівців мала і *соціально-економічна сфера*. В умовах різкого спаду промислового виробництва у 90-х рр. XX ст. збанкрутувала і припинила свою діяльність значна кількість об'єктів виробничої і соціальної сфери, значно зменшилися потужності більшості бюджетоутворюючих підприємств, що зачислювало Чернігів (як і область у цілому) до числа депресивних регіонів країни з одним з найбільших рівнів падіння [18, с.7]. Незважаючи на позитивні зрушення в економіці, зафіксовані на початку XXI ст., Чернігівщина до останнього часу надалі входила до проблемної п'ятірки регіонів-аутсайдерів України, маючи один з найвищих рівнів безробіття [19] й нижчу за загальнонаціональний показник середню заробітну плату [20, с.178]. Негативні процеси в соціально-економічній сфері призводили до напруження соціальної ситуації в Чернігові, наростання протестних настроїв, у тому числі ностальгії за міфологізованим радянським минулим.

Істотне зниження соціальних стандартів, зміна соціальної структури населення зумовило релятивацію суспільних відносин, породило в багатьох громадян розгубленість, втрату орієнтирів політичної поведінки, стійких критеріїв ідентифікації, включаючи і політичну, що істотним чином (за рахунок багатофакторності) впливало на формування політичних ідентичностей. Опосередковано впливали на цей процес і посилення соціальної мобільності, „привнесений досвід", що було наслідком поширеної маятникової трудової еміграції [8, с.207–218], коли значна частина корінних жителів, особливо молодь, належна до найактивнішої частини мешканців, прагнула знайти роботу в Києві, де були значно вищі можливості для заробітку та кар'єрного зростання, або за кордоном.

Погіршення економічної ситуації, що значною мірою було наслідком суперечливих дій уряду України, зокрема, його бюджетно-економічної, інвестиційної політики, яка виявилася щодо Чернігова і області неефективною, сприяла утвердженню „патерналістських відносин", зміцнюючи політичні впливи столиці. Чернігівщина, як і інші регіони України, практично стала заручником системи, коли низька фінансова спроможність місцевого бюджету, його висока дефіцитність і залежність від центру не дозволяла громаді ефективно управляти наявним економічним потенціалом, що йшло

врозріз з потребами зміцнення місцевого самоврядування. Негативні тенденції в Чернігові посилювала й низька щільність малих і середніх підприємств [21, с.21], що не сприяло утворенню конкурентного середовища, обмежувало підприємницьку активність. Згадані процеси, продукуючи умови для тиску з боку бюрократії, фінансово-промислових груп не лише у виробничій, але й в суспільно-політичній сфері, посилювали лінії зіткнення інтересів різноманітних соціальних згромаджень. У свою чергу, проблемність у соціально-економічній сфері, як одного зі структуроформуючого чинника політичної ідентичності, створювала загрозу втрати орієнтирів і в політичній сфері – забезпечення прав і свобод людини, демократичного способу життя суспільства, зацікавленості влади і громадян у розбудові демократичної, правової, соціальної держави.

Певний вплив на конструювання політичних ідентичностей чернігівців справляла і область, у тому числі як середовище, яке формувало склад Чернігівської обласної ради – потужного суб'єкта політичних процесів на місцевому рівні. Проблема полягала у тому, що в регіоні значного поширення набули аграрні холдинги, що разом з вузькістю і монополізацією сільськогосподарських виробничих відносин, посиленням рівня залежності найманих робітників від роботодавців створювало умови для здійснення „ідентифікуючого примусу", нав'язування місцевою елітою відповідних стандартів суспільної свідомості і поведінки.

Наслідком дії згаданих чинників було ускладнення процесів політичної ідентифікації (включаючи і партійну), через що мешканці Чернігова в умовах незалежності України виявляли значне „хитання" між аполітичністю, „лівими" партіями", „партією влади", ліберально-демократичною опозицією. Враховуючи, що Чернігівський регіон традиційно не відрізнявся особливим рівнем політизації, в якому основна увага суспільства була прикута до соціально-економічної проблематики, це сприяло політичним партіям, які експлуатували „ліву" ідею, до початку XXI ст. зберігати свою популярність. Останнє, як відомо, значним чином гальмувало позбавлення від радянської ідентичності, формування нових.

Важливо зазначити, що на місцевому рівні найбільш *помітними суб'єктами конструювання політичних ідентичностей* чернігівців, хоча і з різною ефективністю, виступали політичні партії, а також політична та бізнес-еліти.

Враховуючи незначну роль Чернігівщини в суспільно-політичному житті країни, створення в обласному центрі структурних підрозділів політичних партій, яке розпочалося в перші роки незалежності України, не відзначалося динамізмом, що, у свою чергу, відображало і процес партійної ідентифікації громадян, який мав нестійкий характер. Через відсутність місцевих потужних політичних лідерів партійне будівництво в Чернігові відбувалося під зовнішнім впливом – загальнополітичної ситуації в країні. Незважаючи на значну активність політичних сил національно-демократичного спрямування (починаючи з НРУ), які були безпосередніми учасниками державотворчих процесів у 90-х рр. XX ст., відсутність фінансових ресурсів, усталених соціокультурних традицій місцевої громади не дозволили їм у подальшому суттєво впливати на формування політичних ідентичностей жителів Чернігова. Саме це у поєднанні з „залишковою радянською ідентичністю" призвело до того, що тривалий час Чернігів, Чернігівська область за переважаючими суспільними настроями вважалися належними до „червоного поясу". Не останню роль у цьому відіграла кількісна перевага з-поміж інших політичних сил КПУ (у 1989 р. в лавах обласної організації комуністів перебувало 95,5 тис. осіб [22, с.30]), що разом з чисельною „групою підтримки" – пенсіонерів, ветеранів війни і праці – спричинилося, особливо в останньому десятиріччі XX ст., до високої частки комуністів та їхніх прибічників у виборних органах.

Щодо місцевих організацій політичних партій, які функціонували в Чернігові і були практично ретрансляторами настанов „центральних партійних офісів", то в їхній діяльності головна увага по лінії „партія–суспільство" була зосереджена головним чином на електоральних показниках. Через це більшість партій виявляли свою активність лише напередодні виборчих кампаній, що не сприяло налагодженню тісних зв'язків з масами, політичній структуризації суспільства. Загалом, партійне життя в Чернігові і області за роки незалежності України можна охарактеризувати як пасивне, що пов'язувалося головним чином з недостатнім рівнем публічності політичних партій, їхнім слабким зануренням до місцевого соціально-економічного життя, а через це і низькою (чи ситуативною) довірою до них з боку громадян.

Тому у процесі політичної ідентифікації значну роль відігравав чинник мобілізаційного і орієнтаційного впливу, який продукувався

місцевою елітою. Можна стверджувати, що в Чернігові були сформовані такі владні відносини (відповідно, і взаємостосунки з суспільством), які являли собою сполуку „посткомуністичного синдрому" та місцевого патріотизму. Зважаючи на незначні ресурси регіону в політичному і економічному житті України, місцева еліта, залежачи від коливань кон'юнктури в столиці, прагнула не займати щодо неї антагоністичних позицій. Відсутність консолідації у діях політичних партій та громадських організацій дозволила „надійно" очолити міську раду місцевій бюрократії, представникам фінансово-промислових кіл регіону. Упродовж 1992–2015 рр. мерами Чернігова практично були дві особи – В. Косих (в минулому функціонер КПУ, безпартійний), якому вдалося створити сприятливі умови для передачі своєї посади („у спадок") своєму заступнику – О. Соколову (партійна ідентифікація останнього: безпартійний, член ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, безпартійний). Найбільш помітну конкуренцію згаданим мерам створили свого часу лише депутатська група „Чернігів", одна з найвпливовіших гілок національно-демократичного руху на Чернігівщині та регіональний лідер СПУ М. Рудьковський, який виграв вибори у 2006 р., але невдовзі „обміняв" посаду голови міської ради на мандат народного депутата України.

Лояльність місцевої політичної й бізнесової еліти до „центру" досягалася й за рахунок „підбору" керівників обласної державної адміністрації (колишніх функціонерів КПУ, „безпартійних", членів провладних політичних партій), переважно вихідців з Чернігівської області. Упродовж 1992–2015 рр. Чернігівська ОДА була чи не рекордною (враховуючи, що багатьом з них не вдалося забезпечити лояльність суспільних настроїв щодо президентської владної вертикалі, контроль над електоральною поведінкою) за кількістю ротацій керівного складу – 12 голів облдержадміністрації. Значна частина з них після закінчення терміну виконання обов'язків і далі входила до кола місцевої політичної і бізнесової еліти, зокрема, очолювала Чернігівську облраду, обиралася від регіону народними депутатами України.

Помітним явищем для Чернігова, яке розтягнулося на два десятиріччя й супроводжувалося болісним зіткненням носіїв протилежних свідомісних орієнтирів, залишалося гостродискусійним і конфліктним, стала зміна топоніміки міського простору, перейменування вулиць і площ міста, у назвах яких використовувалася сим-

воліка комуністичного режиму*. Цей процес, ініційований місцевими активістами НРУ, Товариством „Просвіта" ім. Т. Г. Шевченка, розпочався ще напередодні здобуття Україною незалежності, коли під тиском демократичних сил Чернігівська міська рада народних депутатів (1990 р.) була вимушена відновити історичну назву центральної площі міста – Красна площа. Однак згодом через супротив прибічників „лівих" політичних сил, ветеранських громадських організацій, які не бажали позбавлятися символів радянської ідентичності, процес декомунізації міського простору, нейтралізований на рівні міської ради, відбувався зі значним запізненням, маючи формальний, несистемний характер. До початку другого десятиріччя XXI ст. у місті було перейменовано понад два десятки вулиць і проспектів. Значній частині з них було повернуто історичні назви, інші пов'язувалися з громадсько-політичними діячами Чернігова, видатними особами українського державотворення. Символічне навантаження мало й поєднання колишніх і нових/відновлених назв: проспект Леніна – проспект Миру, проспект Жовтневої революції – проспект Перемоги, вул. Карла Маркса – вул. Преображенська, вул. Свердлова – вул. Гетьмана Полуботка, вул. Пролетарська – вул. Князя Чорного, вул. Будівельна – вул. Іллі Шрага, вул. Каштанова – вул. Івана Мазепи. Процес перейменування відбивав як зміну суспільних настроїв, так і „розклад" сил у міській раді, „лінії конфліктів" у середовищі чернігівців, коли за ініціативи комуністів низка вулиць отримала назви на честь Героїв Радянського Союзу.

Починаючи з 1992 р. у центральній частині Чернігова були встановлені нові пам'ятники та пам'ятні знаки, які, символізуючи

---

* За роки існування СРСР, що мало на меті нав'язати чернігівцям стандарти радянської (здебільшого – російської) ідентичності, в місті, ігноруючи історичні і культурні традиції, було перейменовано понад 200 вулиць, проспектів та площ. (Див.: Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. – К.: «УРЕ» ім. М. П. Бажана, 1990. – С.996–1001). Його центральну частину майже повністю «заповнили» назви радянсько-комуністичних та суто російських символів і діячів. На момент незалежності України в Чернігові було близько п'ятдесяти пам'ятників комуністичним діячам та радянській дійсності. Мало вписувалися у згадане коло всього декілька пам'ятників, які пов'язувалися з українською традицією – Т. Шевченку, Б. Хмельницькому, Л. Глібову, М. Коцюбинському.

незламність і силу духу творців та борців за незалежність української держави, були певним відображенням укорінення в суспільстві новітніх національно-громадянських та політичних ідентичностей, серед них – Борцям за волю України (1992 р.), Борцям за волю і незалежність України (2009 р.), Т. Шевченку (1992 р.), князю Ігорю Ольговичу (2012 р.), гетьману Івану Мазепі (2009 р.). Упродовж 2014 р. – початку 2015 р., що було розпочато з „ленінопаду" – знесення явочним порядком у центрі міста пам'ятника В. Леніну, за винятком пам'ятників воїнам-визволителям, Чернігів звільнився від монументальних споруд, з якими уособлювалося радянське минуле.

Про наявні лінії конфліктів, непримиренні ідейно-політичні позиції, які існували в середовищі суспільного організму Чернігівщини, зокрема, підходів до конструювання „історичної пам'яті", свідчили ґрунтовні видання (як складова всеукраїнських науково-документальних проектів), робота над якими розпочалася у 90-х рр. XX ст. Передусім, це багатотомне видання „Реабілітовані історією / Чернігівська область" (видання розпочалося у 2008 р.), „Чернігівщина. 1932–1933" (2012 р.), які присвячувалися вшануванню пам'яті жертв тоталітарного режиму, переосмислення трагічного феномену радянської історії, а відтак звеличування героїв національно-визвольного руху XX ст., що мало сприяти остаточному позбавленню „совєтськості", консолідації українського суспільства, утвердженню нових форм національно-громадянської та політичної ідентичностей в ім'я розбудови державності України. В цій царині існували й „радянські" атавізми. Варто згадати багатотомні видання „Книга памяти Украины. Черниговская область" (1995–2002 рр.), „Книга скорботи України" (2003–2007 рр.), які, досліджуючи період Другої світової війни (Великої Вітчизняної війни), практично обминали найбільш дражливі суспільно-політичні проблеми, серед них – сталінського терору, руху опору націоналістичного табору (ОУН–УПА).

Складний процес формування політичних ідентичностей чернігівців, істотна рухливість останніх, що відбувалося в умовах політизації суспільних настроїв, відходу від „звичних штампів" аполітичності радянської доби, болісних пошуків свідомого вибору політичних пріоритетів, засвідчили численні *виборчі кампанії*.

Аналіз виборчої поведінки чернігівців у *президентських виборчих кампаніях* вказував, що упродовж незалежності України відбулася значна динаміка у зміні електоральних уподобань, яка,

коригуючись з процесом утвердження нових політичних ідентичностей у регіоні, в останньому десятиріччі XX – початку XX ст. поєднувала стійкі пострадянські стереотипи, елементи географічної поляризації з партійною ідентифікацією кандидатів. На цей процес істотно впливали короткотермінові чинники, серед них – імідж кандидатів, чинник „земляцтва", позиція місцевої еліти, конфігурація медійного простору, поточні політичні процеси.

Тому не стало несподіванкою, що у 1991 р. Чернігівщина підтримала на виборах Президента України кандидатуру Л. Кравчука (44,2% голосів) [23], у недавньому – одного з провідних діячів ЦК КПУ, який користувався (в умовах заборони КПУ) латентною підтримкою місцевої політичної еліти, яка складалася переважно з екс-комуністів [24]. Зміна ж іміджу Л. Кравчука з колишнього партійного функціонера на „націоналдемократа" зумовила перемогу на позачергових президентських виборах 1994 р. претендента від „червоного директорату" Л. Кучми, який здобув на свою підтримку в Чернігівській області, її адміністративному центрі голосів удвічі більше, ніж екс-президент [25, с.176, 180]. Сприяла цьому як передвиборча риторика Л. Кучми, який обіцяв рішучими кроками досягнути стабілізації політичної і економічної ситуації, відновлення господарських зв'язків з РФ, іншими країнами СНД (тобто популістського реагування на радянські ностальгуючі настрої), так і позиція місцевої еліти, яка відверто надавала перевагу земляку [26, с.3].

Наступне загострення соціально-економічної і політичної кризи, наростання опозиційних і реваншистських настроїв з боку прибічників „лівої" ідеї привели до втрати популярності Л. Кучми, потужного залучення під час *чергових президентських виборів 1999 р.* амінресурсу, який „не спрацював" на Чернігівщині. Загалом, область у І турі „дала" на користь „лівих" і „лівоцентристських кандидатів" 55,9% голосів, за „центристських" – 26%, „правих" – 14% [27, с.255]. Прямим наслідком цих реалій стало те, що у ІІ турі голосування в Чернігівській області за Л. Кучму (який і став Президентом на 2-гу каденцію) проголосувало у півтора раза менше виборців, ніж за лідера КПУ П. Симоненка [28]. Президентські вибори 1999 р. засвідчили суттєву різницю у політичних уподобаннях мешканців Чернігова і області. Перші, подібно до населення великих і середніх міст, надавали перевагу Л. Кучмі, з яким формально уособлювалися реформаторські

сили країни [27, с.355], натомість, жителі районних центрів і сіл області – представнику „лівих" П. Симоненку.

Суспільні настрої столиці, посилені позиціонуванням місцевої еліти Чернігова, значною мірою визначили й електоральну поведінку жителів Чернігівщини під час *президентських виборів у 2004 р*. Згідно з результатами трьох турів виборів чернігівці безальтернативно надали перевагу кандидатурі майбутнього Президента України В. Ющенка, який у виборчих округах Чернігова випереджав свого основного конкурента В. Януковича на 10–30% голосів [29]. Високою підтримкою чернігівців кандидата від „помаранчевого табору" характеризувалися і президентські вибори 2010 р., на яких безальтернативним лідером була Ю. Тимошенко, випереджаючи В. Януковича на 5–22% [30]. Президентські вибори 2004 і 2010 рр. виявили й нові реалії, коли вперше за роки незалежності України політичний вибір громадян обласного центру і області був значною мірою тотожним, що свідчило не лише про стрімке позбавлення стереотипів „совєтського" мислення, впливів „лівої" ідеї, але й про неприйняття насаджуваного авторитаризму, що пов'язувалося з лідером ПАРТІЇ РЕГІОНІВ В. Януковичем.

Загалом. упродовж останніх понад двадцяти років електоральні особливості міста Чернігова, зафіксовані під час президентських виборів, які відображали політико-культурну специфіку регіону, формування різноманітних політичних ідентичностей, зазнали суттєвих змін. Передусім, це стосувалося ціннісних орієнтирів, переходу від „регіональної" до „національно-просторової" самоідентифікації, що супроводжувалося свідомим і відповідальним вибором громадян у питаннях суспільно-політичного, соціально-економічного, соціогуманітарного розвитку країни, її проєвропейського спрямування. Останнє було продемонстроване й на останніх *позачергових президентських виборах 2014 р.*, коли в умовах консолідації українського суспільства у боротьбі за збереження суверенності й територіальної цілісності України чернігівці більшістю голосів підтримали кандидатуру П. Порошенка (51,4% голосів) [31], який у першому турі голосування був обраний на посаду Президента України.

Особливу роль, у тому числі як каталізуючий чинник, у формуванні нових політичних ідентичностей міської громади Чернігова, партійної ідентифікації (як основного виду політичної ідентифікації)

відіграли *парламентські та місцеві вибори*. Їхні перші результати переконливо засвідчували про наявні серед місцевої громади залишки радянських стереотипів, що до початку XXI ст. зумовлювало переважаючу підтримку політичних партій, які експлуатували „ліву" (інтернаціоналістську) доктрину. Через це виборчі перегони останнього десятиріччя XX ст., відображаючи головні лінії соціальних розламів, *базові* (на той час) політичні ідентичності, традиційні для радянського часу та новосформовані в роки „перебудови" та незалежності України, зводилися головним чином до підтримки антиподів – „лівих" (головним чином КПУ, СПУ) та національно-демократичних сил (сконцентрованих навколо НРУ). Проміжна ланка між ними, що відповідало *ситуативним* політичним ідентичностям, формування яких відбувалося під дією зовнішніх чинників (зокрема, адмінфактора) або ж дезорієнтації, розгубленості, аполітичності, уособлювалася з незначним рівнем партійної ідентифікації щодо політичних суб'єктів, належних до „партії влади" (СДПУ(о), НДП, АП та інші) або таких брендів, як екологічна ПЗУ (Партія зелених України).

Перші в добу незалежності України *вибори до Верховної Ради України (1994 р.)* принесли в Чернігові і області впевнену перемогу на одномандатних виборчих округах членам „лівих" політичних партій, а також колишнім комуністам – „безпартійним", представникам номенклатури з Києва, що мали чернігівське коріння. Серед 12 народних депутатів України, обраних від регіону, 7 були „безпартійними", 3 – членами КПУ, 1 – СелПУ, 1 – Партії Праці. Причини виявлених електоральних уподобань виборців Чернігівщини полягали як у лояльному ставленні до центральної влади (відповідний прояв патерналістських настроїв), що зумовлювалося значною на той час присутністю вихідців з Чернігівщини в центральних органах влади України, так і незначною активністю національно-демократичних сил [32, с.32]. Завдяки підтримці виборців Чернігівщини у 1994 р. мандати народних депутатів України, що надало „нового дихання" політичній кар'єрі „чернігівським землякам", отримали колишній голова Ради Міністрів УРСР В. Масол, спікер Верховної Ради України І. Плющ, екс-прем'єр-міністр України, майбутній Президент України – Л. Кучма. Безпосередньо від Чернігова до парламенту були обрані два депутати: безпартійний і член Партії Праці – представники місцевої науково-викладацької

еліти міста [25, с.170–173]. Показово, що це був єдиний випадок, адже в подальшому, враховуючи вагу посади народного депутата України, в мажоритарних округах Чернігова її обіймали виключно представники високого соціального статусу – державні чиновники, підприємці, політики зі „столиці", які володіли відповідними ресурсами, необхідними для здобуття перемоги.

Місцеві вибори 1994 р. засвідчили про незначний вплив серед міської громади політичних партій. Серед обраних 46 депутатів Чернігівської міської ради абсолютну більшість становили безпартійні – 40 осіб. До партійного сегмента входили КПУ (3 депутати), СПУ (1 депутат), ПЗУ (1 депутат), ЛПУ (1 депутат) [33]. Подібна ситуація спостерігалася й на виборах до районних рад міста – абсолютна перевага безпартійних з поодиноким представництвом від КПУ [34]. Однак, незважаючи на те, що на місцевих виборах КПУ мала набагато менші здобутки, ніж на парламентських, комуністи продовжували впливати на роботу Чернігівської міської і районних рад, у тому числі через „безпартійних" депутатів, у минулому переважно членів КПУ. Ця ситуація викликала затяжний конфлікт політичних сил, які підкреслювали свою належність до національно-демократичного табору, зокрема НРУ, з місцевими виконавчими і представницькими структурами (Чернігівською ОДА, облрадою, міськрадою), повсякчас артикулюючи свою опозиційність щодо них. Останні ж відповідали „подібною монетою", „викриваючи" у підконтрольних ЗМІ націоналістичну суть „рухівців", натомість „підігруючи" „лівим" партіям (КПУ, СПУ) [35].

Виборчий процес 1998 р. (вибори до Верховної Ради України, Чернігівської облради та міськради) підтвердив гомогенність електорату Чернігова, в середовищі якого залишалися найбільш потужними позиції крайніх „полюсів" партійного спектра – між „лівими" партіями та НРУ, їхніх чітко визначених протилежних орієнтацій, зокрема, в політичній, соціально-економічній, зовнішньополітичній сферах [36, с.25]. Результати виборів (враховуючи відмінність між мажоритарною та пропорційною складовою, загальнонаціональним та місцевим рівнями) відображали ситуацію, коли в Україні завершився процес формування нових адміністративних, фінансових і господарських систем [37, с.82], тобто перерозподілу матеріальних і політичних ресурсів, що відкривало перспективу усунення з перших ролей у суспільно-політичному житті згаданих „полюсів". Безпосередньо в Чернігові, незважаючи

на те, що „ліві" і національно-радикальні партії будували свою виборчу стратегію (окрім поборення один одного) на нищівній критиці існуючої владної вертикалі, виграла саме остання, зберігши владні важелі впливу. У зв'язку з цим є сенс солідаризуватися з оцінкою виборів, яку давали національно-демократичні сили (НРУ), охарактеризувавши їх як тріумф „комуністів та їхніх соратників", чиновників, за яких несвідомо проголосував електорат („якщо люди голосують за представників Кабміну та Адміністрації, які не платять пенсії і зарплати, таких людей можна тільки пожаліти" [38]).

На виборах народних депутатів України „ліві" політичні сили, які стали парламентськими (КПУ, СПУ, СелПУ, ПСПУ, СДПУ(о)), сумарно здобули в Чернігові переконливу перемогу – на двох виборчих округах 44% і 54% голосів, відповідно [39], (в області електоральна підтримка „лівих", що становило третій результат після Сумської та Луганської областей, доходила до 60%, „правих партій" – 18,3%, „центристських партій" – 14,8% [8, с.183–185]). Безальтернативним лідером парламентських виборів у Чернігові стала КПУ. Значна концентрація в місті, порівняно з областю, симпатиків національно-демократичних сил вивела на 3–4-ту позицію у виборчих округах НРУ (5,7% та 8,5% голосів, відповідно) [40, с.III–206, III–207].

Парламентські вибори-98 засвідчили про вкрай низький рівень політичної участі чернігівців на загальнонаціональному рівні, про незначну вагу місцевих партійних структур та їхніх лідерів, що було продемонстровано у відповідній „традиції", коли в партійних списках провідних політичних партій представництво від Чернігівщини виявилося незначним, практично за „прохідною межею". Так, до списку КПУ потрапило п'ять представників регіону (починаючи з №70, який і отримав мандат народного депутата України). Далеко за „прохідною" межею опинилися поодинокі партійці з Чернігівщини в списках НРУ (8 кандидатів), Виборчого блоку СПУ–СелПУ (3), ПЗУ (2), НДП (1), ВО „Громада" (6), ПСПУ (2), СДПУ(о) (2) [39]. Можливо, саме це стало головною причиною того, що на Чернігівщині виявився непритаманно високий показник „протестного голосування" – на двох виборчих округах Чернігова „не підтримали" виборчих списків політичних партій, виборчих блоків понад 8% виборців, що стало одним з найвищих показників по Україні [41, с.142–147].

Результати парламентських виборів виявили відсутність зв'язку між рейтингами партій і політичною орієнтацією депутатів-мажоритарників. Роздвоєння електоральних настроїв чернігівців зумовлювалося низкою причин, серед них – усвідомлення виборцями різної ролі у парламенті партійних фракцій і конкретних депутатів, впливу ірраціонального та прагматичного підходів під час голосування, позиції місцевої влади, доступу кандидатів до ЗМІ тощо [42, с.13–14]. В одномандатних виборчих округах Чернігівщини виборці надавали перевагу не партійній належності кандидата, суб'єкту висування, але особистісним якостям кандидата, рівню його впливовості в політичному й господарсько-економічному житті. Про дистанціювання від певної політичної сили, що було притаманно і для всієї України на той час, свідчило і те, що всі шість переможців депутатів-мажоритарників ідентифікувалися як „самовисуванці". Незважаючи на домінацію на виборах „лівих" партій, четверо з них були представниками банківсько-підприємницької сфери, двоє – центральної влади (за партійною ідентифікацією – один член НДП, інші безпартійні). Безпосередньо в Чернігові перемогу здобули вихідці з регіону (мешканці Києва) – голова правління АБ „Зевс" та голова спостережної ради ВАТ „Чернігівський міськмолокозавод", які згодом, враховуючи зміну політичної ситуації та власні бізнесінтереси, неодноразово змінювали свою партійну ідентифікацію. Відчутну конкуренцію переможцям становили лише комуністи, висуванці яких (в останній раз) здобули в мажоритарних виборчих округах Чернігова другу позицію. Вибори виявили слабкість громадянського сектору Чернігова, адже серед декількох десятків представників партій та безпартійних самовисуванців був присутній лише один представник від громадських структур – голова міської організації „Об'єднаний комітет захисту прав вкладників міста Чернігова".

Певна особливість була продемонстрована й на *місцевих виборах* Чернігівщини, коли дії місцевої еліти були спрямовані на консервацію ситуації, утримання своїх позицій в органах місцевого самоврядування. Через це з боку місцевих провладних ЗМІ напередодні виборів продукувалися настрої „аполітичності", „прагматичних підходів", що посилювало недовіру до політичних партій, мало усунути конкуренцію з їхнього боку. Наприклад, відповідний алгоритм поведінки електорату був викладений в органі обласної спілки журналістів

України: „достойними кандидатами" визначалися „компетентні, помірковані, порядні, творчо мислячі люди", натомість „непорядні", в яких вгадувалися представники партій, характеризувалися як „критикани-крикуни, бездарні, владолюбці" [43, с.1,3]. У привабливому світлі зображувалися „висококласні спеціалісти", „прагматики", „фінансисти", з якими пов'язувалося розвязання нагальних соціальних проблем міста [44].

Високий „рівень технологічності" був зафіксований напередодні виборів мера Чернігова, що вказувало про застосування адміністративного ресурсу. Зокрема, це стосувалося використання на користь чинного мера В. Косих друкованого органу міської ради, постійної артикуляції щодо його підтримки з боку „трудових колективів", пенсіонерів, відомих особистостей (народної цілительки, місцевого митрополита УПЦ, першого космонавта України Л. Каденюка тощо). Свою підтримку претенденту, одночасно й дискредитуючи конкурентів з національно-демократичного табору, висловлювала й президія міської ради ветеранів війни і праці. Зі збереженням посади чинного мера вона пов'язувала недопущення спроб перейменування вулиць і площ Чернігова, які мали радянську символіку. Окрім здобутків міста, які приписувалися пресою В. Косих під час його попередньої каденції („на відміну від інших регіонів держави, Чернігову вдалося прожити останні п'ять років без серйозних політичних і соціальних потрясінь", „Політикуючим невігласам – не вірте!" [45, с.1]), особлива увага зверталася на „тісну співпрацю" з усіма партіями, рухами і громадськими організаціями, що здійснювалося на засадах толерантності, спільної діяльності „в ім'я розв'язання проблем жителів нашого міста" [46, с.2].

За таких обставин результати виборів до міської ради, міського голови (березень 1998 р.) виявилися прогнозованими. З великим відривом мером Чернігова було обрано В. Косих. З-понад двох десятків політичних партій та громадських організацій, які взяли участь у виборах [47, с.1], депутатами міської ради стали 31 позапартійний, представники поодиноких партій – КПУ (14 мандатів), ПЗУ (3 мандати), СПУ (2 мандати) [48, с.1]. Ще меншим виявилося партійне представництво в районних радах Чернігова – два комуністи та один об'єднаний соціал-демократ в Новозаводській районній раді [49] та жодного представника партій у Деснянській райраді [50, с.2]. Місцеві вибори, подібно до парламентських,

виявили закономірність, коли виборці керувалися головним чином не пріоритетом політичних уподобань, а прагненням обрати саме тих осіб, з якими уособлювалися конкретні кроки щодо соціально-економічного розвитку міста, нової пропозиції робочих місць тощо. Найбільш ефективною за результатами серед партій у місцевих виборах виявилася КПУ. Депутатами серед її кандидатів стали переважно керівники державних установ та великих підприємств Чернігова, акціонерних товариств. Натомість, комуністам, які представляли робітничо-інженерне середовище, безробітних, лікарів, викладачів, пенсіонерів, не вдалося здобути перемогу на виборчих дільницях. Не здобули представництва у міськраді не лише представники НРУ, опонуючі між собою радикальні соціалістичні і націоналістичні сили – ПСПУ і КУН, але й партії, що користувалися підтримкою адмінфактора, мали значні виборчі фонди (СДПУ(о), ЛПУ та ін.) [51, с.1], що вказувало на штучність останніх для регіону, безперспективність їхньої подальшої присутності в ньому.

Певним „вододілом", який зафіксував початок якісно нового етапу у формуванні політичних ідентичностей міської громади Чернігова, стали *вибори до Верховної Ради України у 2002 р*., які зафіксували істотну зміну суспільних настроїв, наростаючу динаміку позбавлення від „совєтських" стереотипів й водночас спротиву щодо наростаючих авторитарних тенденцій у країні. На них вперше в місті (і регіоні загалом) провідні позиції „лівих", а також провладних (пропрезидентських) політичних сил були заміщені центристськими опозиційними політичними партіями (Виборчий блок політичних партій „Блок Віктора Ющенка „Наша Україна"). І хоча виборчий блок політичних партій „Виборчий блок Юлії Тимошенко" здобув у міському рейтингу лише 5-ту сходинку [52], з його основою – партією ВО „Батьківщина" у наступні десять років були пов'язані стійкі симпатії громадян Чернігова. Згадана ситуація стала наслідком активного застосування механізмів „конструювання ідентичностей", в якому активну роль відігравали як центральна влада, так і різноманітні політичні групи. В цьому разі, якщо перша переймалася проблемою зміцнення легітимності існуючої політичної влади, то друга розглядала створення й поширення нових політичних ідентичностей як інструмент боротьби за неї.

У 2002 р. депутатами-мажоритарниками від Чернігова стали дві особи, що мали не лише потужні позиції в бізнесі і суспільному

житті міста, але й були провідниками інтересів центральної влади, через що їм не спромоглися скласти конкуренцію місцеві парт-активісти та безпартійні. Окрім члена СДПУ(о), партії, яка не мала достатнього авторитету в регіоні, колишнього голови Чернігівської ОДА В. Мельничука, який набрав 19,2% голосів, народним депутатом України з результатом підтримки у 31,2% голосів став і висуванець від опозиційного Виборчого блоку політичних партій „Блок Віктора Ющенка „Наша Україна", майбутній голова Чернігівської ОДА В. Атрошенко [52].

Механізми „конструювання ідентичностей" були застосовані центральною владою і під час *місцевих виборів 2002 р.*, коли владна вертикаль адміністративними методами намагалася контролювати вибори до міської та обласної рад, натомість, місцеві партійні організації, навіть провладні, були практично усунуті від виборчого процесу[53, с.312]. Внаслідок цього, що не мало зв'язку з формуванням нових політичних ідентичностей чернігівців, разом зі скороченням представництва у виборчих та виконавчих органах Чернігова прихильників „лівих" партій у них лідируюче становище зайняли представники провладних СДПУ(о), НДП, АПУ, які контролювали політичну, інформаційну та аграрну сфери.

Невідповідність „партійного складу" Чернігівської міської ради, обраної у 2002 р., щодо політичної ідентифікації мешканців міста (безпартійні – 37 мандатів, КПУ – 10, ВПО „Жінки за майбутнє" – 5, СПУ – 3, СДПУ(о) – 1, АПУ – 1 та ін.) [54, с.3–5] призвела до напруження в політичному просторі Чернігова. Разом з тим, що підтверджувалося низкою соціологічних досліджень (Чернігівська філія Київського славістичного університету, благодійний фонд „Новий Чернігів"), владні відносини в місті і області виявилися „законсервованими", наслідком чого стало те, що серед небагатьох регіональних лідерів, які користувалися найбільшою підтримкою населення, провідні місця займали голова Чернігівської ОДА (В. Мельничук), екс-голова ОДА (В. Бутко), міський голова (О. Соколов) [53, с.313]. Через неузгодженість дій опозиційних партій, слабкість громадського сектору, протидію місцевої влади протестний потенціал міської громади в цей час був зведений нанівець. Це стосувалося й акцій „Повстань Україно!", „Україна без Кучми", що проходили переважно в обласному центрі й не набули масової підтримки. Нетривалий час першість серед опозиційних сил міста пере-

йшла до СПУ, що відбулося не в останню чергу завдяки лідерським якостям М. Рудьковського, зануренні партії до соціально-економічних проблем міста, тісній співпраці з незалежними профспілками, бізнес структурами. Однак до наступного виборчого циклу середини першого десятиліття XXI ст. партія втратила свої позиції в місті, перейшовши в розряд другорядних суб'єктів політичного життя.

Істотні зміни щодо виявлених політичних ідентичностей чернігівців були пов'язані з „помаранчевою революцією", наслідки якої, враховуючи зв'язок електоральної поведінки виборців з самовизначенням у політиці, були засвідчені на *парламентських виборах 2006 і 2007 р*. В Чернігові (територіальний виборчий округ №211) у 2006 р. тривідсотковий бар'єр подолали п'ять партій, які принесли незначну перемогу політичним силам з „помаранчевого табору". За рейтингом електоральної підтримки в місті, який був суголосним основним показникам всієї області, перше місце впевнено посів „Блок Юлії Тимошенко" (31,9% голосів, перевищення загальнонаціонального показника у майже півтора раза) [55]. Незмінна підтримка лідерів парламентських виборів була підтверджена й під час *позачергових виборів до Верховної Ради України у 2007 р*., які відбувалися в умовах загострення протистояння між „помаранчевими" та „антипомаранчевими" силами. За результатами виборів перші дві позиції в місті вибороли „Блок Юлії Тимошенко" (36% голосів) та її головний суперник – ПАРТІЯ РЕГІОНІВ (28,5%), яка незначним чином посилила свої позиції після останніх виборів [56].

Згадані парламентські вибори створили нове поле конфронтації, коли партії-переможці виборчого процесу виявилися виразниками протилежних політичних поглядів, що призвело до посилення рівня політизації органів місцевого самоврядування переважно навколо осі протистояння між пропрезидентською вертикаллю (партії, належні до „помаранчевих сил") та урядом (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ та її прибічники). Вибори, не виявивши безальтернативних фаворитів, створили проблемну ситуацію щодо формування стабільної більшості на рівні регіонів, включаючи і Чернігів, поширення коаліційних практик, що вступало у суперечність з волевиявленням громадян, їхньою партійною самоідентифікацією.

Повною мірою ці суперечності були відображені й на рівні Чернігівської *міської ради, обраної у березні 2006 р*. Незважаючи на

те, що, як і очікувалося, виборчим переможцем став „Блок Юлії Тимошенко" (БЮТ), який з-поміж 8 політичних сил здобув 21,9% голосів і створив найбільшу фракцію, йому не вдалося сформувати більшість в органі міського самоврядування. Прямим наслідком створення у Верховній Раді України антикризової коаліції у 2007 р. в міській раді було утворене ситуативне депутатське об'єднання з депутатів ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, СПУ, КПУ та „Віче" (близьким до нього виявилася й позиція Блоку Наталії Вітренко „Народна опозиція"), що перетворило фракцію БЮТ в опозиційну [57, с.14, 16, 315]. Ситуацію не змінило й те, що після короткотермінового перебування на посаді мера соціаліста М. Рудьковського внаслідок позачергових виборів мером Чернігова наприкінці 2006 р. знову став „позапартійний" О. Соколов, який, за оцінкою аналітиків, підтримував найпотужнішу в країні ПАРТІЮ РЕГІОНІВ [57, с.316]. Зрозуміло, що ця розстановка політичних сил у міськраді Чернігова, як і її діяльність у цілому, не відповідала „розкладу" політичних сил у місті, очікуванням його мешканців. Про це свідчило й соціологічне опитування, проведене серед його жителів влітку 2007 р., згідно з яким під впливом складної соціально-економічної ситуації, відсутності реально діючого „місцевого блоку" політичних сил міська рада та її очільник дістали здебільшого негативну оцінку. Варто зазначити, що в умовах гострого суспільного протистояння в країні, суперечливих дій політичних сил „помаранчевого табору" опитування виявило й певну „кризу політичної ідентичності", аполітичності, апатії серед чернігівців. Загалом, підтримавши політичні партії, які стали парламентськими у 2007 р., на наступних виборах до Верховної Ради України 14,8% респондентів висловили намір голосувати „Проти всіх" [58] (на позачергових парламентських виборах 2007 р. цей показник у місті становив 5,1% голосів [56]).

Високий рівень напруги в місті напередодні місцевих виборів 2010 р., недовіри до органу міського самоврядування [59] вказував на об'єктивну потребу у ротації місцевої політичної еліти, корекції партійного представництва у міськраді. На переконання експертів, місцеві вибори мали відбуватися без відчутного тиску з „центру", бути змаганням регіональних еліт, базуватися на місцевих ресурсах. Через недостатню підтримку провладної ПАРТІЇ РЕГІОНІВ (про це свідчили результати соціологічних досліджень у 2008–2009 рр. [60; 61]), яка не могла розраховувати на створення потужної фракції,

тим більше боротися за крісло мера, очікувалося, що безперечним лідером виборчих перегонів буде ВО „Батьківщина". Вперше після 90-х рр. XX ст. істотну конкуренцію політичним партіям мала скласти й місцева громадська організація „Громадська думка", яка, користуючись фінансовою та медійною підтримкою з боку місцевої бізнес-еліти, здобула за рахунок низки соціальних акцій значну популярність в Чернігові [59]. Враховуючи особливості чинного законодавства, яке визнавало суб'єктами виборчого процесу лише політичні партії, згадана громадська організація на виборах виступала через партію „Громадянська солідарність".

Нові реалії політичного життя, пов'язані з утвердженням політичного режиму В. Януковича, внесли суттєві корективи щодо розстановки політичних сил у Чернігівській області, обласному центрі, що вплинуло й на результати *місцевих виборів 2010 р*. Вже на початку 2010 р. ПАРТІЇ РЕГІОНІВ та її союзникам вдалося майже повністю монополізувати суспільно-політичний простір Чернігівщини, обласну державну адміністрацію, більшість районних держадміністрацій. За цих умов значна частина політичної, а також господарсько-фінансової еліти Чернігівщини, маючи намір утримати відповідні впливи в політичній та економічній галузях, була вимушена „політично мімікрувати", імітуючи перехід від „безпартійності", прибічників „помаранчевого" блоку до „партії влади" (відповідний вияв легітимізуючої ідентичності), що, здобувши певну підтримку серед місцевих жителів, мало ситуативний характер, очікування перед вирішальним зіткненням між опозиційними та провладними силами. Наслідком цих настроїв, посилених застосуванням адмінфактора, „брудних технологій", тиску на опозиційні партії [62, с.1–2], стало те, що провладним силам на чолі з ПАРТІЄЮ РЕГІОНІВ з-поміж 30 політичних партій, які взяли участь у місцевих виборах, вдалося (головним чином за рахунок мажоритарних депутатів) досягнути домінування в обласній та районних радах Чернігівської області.

Цілковито інші результати були зафіксовані в Чернігові. Так, повну домінацію в Деснянській (абсолютну) та Новозаводській (відносну) районних радах міста отримали висуванці від ВО „Батьківщина" [63]. Депутатський корпус міської ради, що відповідало стійким політичним уподобанням громадян, сформованим у попередні роки, також представляли політичні партії, належні до „помаранче-

вого табору" з найчисельнішою фракцією ВО „Батьківщина" [64]. Однак внаслідок маніпулятивних технологій у міськраді була утворена провладна більшість, яка „надійно" утримувала перевагу до початку 2014 р. Через застосування адміністративного тиску на депутатів фракції ВО „Батьківщина" (працівників бюджетної сфери, підприємців) її лави залишили декілька депутатів [65; 66], що дало змогу представникам фракції ПАРТІЇ РЕГІОНІВ (більшість з них були „мажоритарниками", причому на виборчих округах у багатьох результат виявився нижчим від протестного голосування – „Проти всіх"), яка за „списком" набрала менше 7% голосів виборців, зайняти більшість посад у міськвиконкомі. Свій статус „безпартійного" вимушено змінив на членство в ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і мер міста О. Соколов. Новий розклад політичних сил у міськраді, її керівних органах у спотвореному вигляді відображав партійну ідентифікацію міської громади, що давало привід опозиції небезпідставно характеризувати ситуацію як „окупацію" Чернігова регіоналами [67]. Згадана ситуація призвела до поширення в середовищі місцевої громади Чернігова стійкого феномену „негативної політичної ідентичності" (ідентичності спротиву), спрямованого як проти ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, нетипове і швидке зміцнення позицій якої в регіоні відбувалося адміністративними методами, так і проти одного з її союзників – КПУ (на місцевих виборах до міської ради, районних рад Чернігова вона не спромоглася провести жодного депутата „за партійними списками"), що посилювалося остаточною дискредитацією ідеологічної платформи останньої.

Хоча *парламентські вибори, які відбулися в Україні у 2012 р.*, не виявили істотного зміцнення електоральних позицій ПАРТІЇ РЕГІОНІВ у Чернігові, їхні результати і надалі сприяли посиленню цієї політичної сили. За „партійним списком" вона здобула на двох виборчих округах Чернігова другу позицію, значно програючи у рейтингу лідеру парламентських перегонів ВО „Батьківщина" [68]. Відмінними виявилися результати в „мажоритарних" округах. В Чернігові на двох виборчих округах перемогу здобули представники опонуючих сил – від опозиційної ВО „Батьківщина" та „самовисуванець" від „партії влади". Значний „розрив" у мажоритарних округах у результатах між переможцями та найближчими конкурентами, що доходив до 30%, вказував не лише про значну електоральну мобілізацію прибіч-

ників, незвичну одностайність голосування, але й застосування на виборах адміністративного фактора. Загалом, чотири з шести депутатів-мажоритарників від області, що були представниками політичної і бізнесової еліти Чернігова, Києва та Луганська, у складі Верховної Ради України були прямо чи опосередковано пов'язані з фракцією ПАРТІЇ РЕГІОНІВ.

Окрім останнього „сплеску" виборчих результатів у Чернігові КПУ (понад 10% голосів), що було викликане головним чином її підтримкою з боку „партії влади", в місті помітні позиції зайняли „нові гравці" політичного поля – опозиційні політичні партії: Політична партія „УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка", ВО „Свобода". Особливу увагу звертав на себе успіх новоутвореної Радикальної Партії Олега Ляшка, яка здобула відчутну підтримку виборців Чернігова – в межах міських виборчих округів у 4,3% та 5,8% голосів, а по області – 7,7%–25,3% голосів (по Україні партія набрала 1% голосів). Це було зумовлене не лише особистісною причетністю до регіону харизматичного лідера партії О. Ляшка (чинник „земляка", що посилював ідентифікацію з політичним лідером), позитивною електоральною реакцією виборців на ідентифікаційні маркери, задекларовані в партійній передвиборчій програмі (провідне гасло „Без радикальних змін ми втратимо Україну!"), але й широким представництвом чернігівців у партійному списку партії, які вперше перетнули в ньому межу у 10% [69].

Істотна корекція політичних ідентичностей жителів Чернігова була унаочнена на *позачергових парламентських виборах 2014 р.,* яка забезпечила найбільшу підтримку політичним партіям і політичним діячам, з якими уособлювалася Революція Гідності, збройний захист суверенності і територіальної цілісності України. Передусім, це стосувалося партії „Блок Петра Порошенка" (на двох виборчих округах міста вона здобула 24% та 24,5% голосів), висока ймовірність перемоги якої була зафіксована ще на початку 2014 р., що пов'язувалося виключно з високим авторитетом П. Порошенка [70]. 2–4-ту позиції у рейтингу партій у Чернігові зайняли Політична партія „Народний фронт", Радикальна Партія Олега Ляшка, Політична партія „Об'єднання „САМОПОМІЧ". Вперше за останні десять років, що пов'язувалося з іміджевими

втратами Ю. Тимошенко, партія ВО „Батьківщина" у виборчих округах здобула 5–6-ту позиції [71]. Вибори зафіксували „відповідність" депутатів-мажоритарників щодо партій-лідерів. У Чернігові на двох одномандатних виборчих округах міста народними депутатами України стали представники партії „Блок Петра Порошенка". Разом з тим, вибори в черговий раз виявили істотні хитання виборців Чернігова щодо дотримання базових політичних ідентитетів, але одностайності щодо підтримки представників „партії влади". Так, під час виборчих марафонів 2012 і 2014 рр. на одному з виборчих округів Чернігова двічі впевнено перемагав В. Атрошенко, відомий політик, меценат, підприємець, екс-народний депутат, екс-голова Чернігівської ОДА (креатура В. Ющенка) голова Наглядової ради ВАТ „Хліб Києва") [68; 71]. Жодною мірою цьому не завадило те, що на перших виборах він йшов як „самовисуванець" (ставши членом парламентської фракції ПАРТІЇ РЕГІОНІВ), а на наступних – будучи головою обласної організації партії „Блок Петра Порошенка".

У роки незалежності України в Чернігові робилися неодноразові спроби в напрямі ***антиукраїнської політизації чернігівської громади***, гальмування становлення української політичної ідентичності. Передусім, йшлося про проросійські політичні сили, які не мали місцевого коріння. До цих суб'єктів, окрім групи впливових у регіоні „лівих" політичних партій – КПУ, СПУ, ПСПУ, належали й відверто маргінальні партійні місцеві організації різного спрямування – Комуністична партія робітників і селян, Робітнича партія України (марксистсько-ленінська), партія „Руський блок", партія „Русько-Український Союз" (РУСЬ), партія „Київська Русь", Слов'янська партія, політична партія „Соціал-патріотична партія Слов'ян", партія „Русь" та ін. Їхні політичні програми та практичні дії, які латентно вели до руйнування основ української державності, зводилися до пропагування ідеї створення міждержавного об'єднання України, РФ та Білорусі, що включала глибоку інтеграцію в фінансово-економічній сфері, спільного ринку, узгодженої зовнішньої та оборонної політики. Неодмінним атрибутом політичних доктрин цих партій був „проросійський вектор" розвитку України, поширення антизахідних настроїв, надання російській мові державного статусу.

З цього приводу важливо зауважити, що згадані впливи на громаду Чернігова залишалися незначними й мінімізувалися з процесом остаточної втрати стереотипів „совєтськості", утвердження української громадянської ідентичності.

Так, експлуатація чинника „вічної дружби" слов'янських народів стала основою для утворення у 2005 р. передвиборчого блоку ПСПУ та політичної партії „Держава". Не випадково, що першою спільною акцією цих партій стала маніфестація під гаслом „Навіки з Росією" [72, с.28–29], яка відбулася на кордоні України, РФ та Білорусі в с. Сеньківка Чернігівській області поблизу монумента Дружба („Три сестри"), який символізував єдність трьох східнослов'янських народів*. Незважаючи на гарячкову передвиборчу активність, включаючи обласний та районні центри області, згаданий блок не отримав організаційної формалізації, а його учасники в коаліції вже з іншими проросійськими партіями так і не стали парламентськими.

„Проросійський вектор" безуспішно намагалися утвердити в Чернігові антиукраїнські політичні сили в добу правління В. Януковича. Так, звертала на себе увагу ініціатива, яка походила від фракції міської ради Блока Наталії Вітренко „Народна опозиція" (2010 р.), яку підтримали деякі представники ПАРТІЇ РЕГІОНІВ та КПУ, щодо Указів Президента України В. Ющенка „Про присвоєння Р. Шухевичу звання Герой України", „Про присвоєння С. Бандері звання Герой України" та „Про вшанування учасників боротьби за незалежність України у XX столітті". В ній йшлося про скасування згаданих указів, які характеризувалися як „викривлення історії", „героїзація колабораціоністів" тощо [73].

У 2010–2012 рр. представники міської громади Чернігова активно відгукнулися на заклики осередків національно-демократичних партій, громадських об'єднань, залучившись до загальнонаціональної акції „Захистимо українську мову – збережемо державу!" [62, с.1–2; 74], спрямованої проти втілення в життя

* Упродовж тридцяти років поблизу монумента відбувалися міжнародні фестивалі «Слов'янська єдність». Про політизацію цього свята, спробу надання йому сакралізованого змісту, що не знайшло підтримки з боку жителів Чернігівської області, свідчило те, що у 2012–2013 рр. у ньому брав участь глава РПЦ Патріарх Кирил.

настанов „партії влади" щодо запровадження мовної політики, яка передбачала під виглядом „регіональних мов" запровадження в Україні російської мови як другої державної мови*. Прямим наслідком вияву громадянської позиції чернігівців (суспільних дискусій, пікетування державних установ тощо) стало те, що, незважаючи на домінування серед депутатського корпусу Чернігівської обласної і міської ради провладних сил, ці інституції на стадії імплементації Закону України „Про засади державної мовної політики" (2012 р.), який надавав право області на правах „регіональної" запровадження російської мови, не наважилися застосувати згаданий закон до вжитку.

Істотний вплив на новітній процес формування політичних ідентичностей, їхню зміну справили макрополітичні чинники, передусім, Революція Гідності, в якій взяли свідому участь тисячі чернігівців. Жителі Чернігова брали участь у блокуванні адміністративних будівель міста, у створенні пікетів, виїжджали на підтримку і охорону Євромайдану у Києві. За прикладом останнього в обласному центрі був створений постійно діючий „Чернігівський Євромайдан". Саме завдяки підтримці чернігівців у місті помітну роль у громадсько-політичному житті почали відігравати як традиційні для регіону (ВО „Батьківщина", Радикальна Партія Олега Ляшка), так і нові політичні сили – Партія „УДАР", ВО „Свобода", ДемАльянс (Демократичний Альянс), Політична партія „ПРАВИЙ СЕКТОР". В умовах неспроможності існуючої самоорганізації міської громади Чернігова в особі міської ради (через консервативність, належність до „партії влади" її керівного складу)

* Традиційна стабільність міжетнічних відносин, відсутність ознак небезпеки з боку проросійських сил, існуючі радянські стереотипи, що посилювалися «лівими» партіями, призвели до того, що місцева громада Чернігова і області традиційно виявляла слабкий опір русифікаторським ініціативам. Як свідчили дані соціологічних опитувань, у 1998 р. абсолютна більшість населення Чернігівщини позитивно ставилася щодо надання російській мові статусу другої державної мови. Однак, уже у 2005 р. в регіоні було лише 19% прихильників двомовності (Див.: Бабич В. Ціна мовної авантюри: падіння рейтингів та надлам Південного Сходу / В. Бабич, О. Курінний // Українська правда. – 2012. – 14 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2012/08/14/6970804/view_print/).

адекватно реагувати на зміну політичної ситуації з їхнього кола та громадських активістів в Чернігові у грудні 2013 р. було утворено міський штаб Національного спротиву, згодом Народну раду Чернігівської області. Завдяки тиску останніх з ліквідацією режиму В. Януковича вже у лютому 2014 р. відбулася зміна керівництва Чернігівської облдержадміністрації, керівництва Чернігівської обласної ради, які очолили представники демократичних сил.

Нові політичні реалії привели до стрімкої зміни партійної ідентифікації чернігівців, що передбачало істотне переформатування складу майбутніх органів самоврядування. Останнє було зафіксовано вибірковим опитуванням чернігівців (на виборчому окрузі № 205) у 2015 р., згідно з яким до міської ради, окрім ВО „Батьківщини", Радикальної Партії Олега Ляшка, могли потрапити нові „політичні гравці" – ПАРТІЯ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА „СОЛІДАРНІСТЬ" (як безумовний лідер), ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ „УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП", Політична партія „Об'єднання „САМОПОМІЧ". Вартою уваги була й стратифікація виявлених політичних уподобань залежно від певних ідентитетів, що створювало нові „розлами" в середовищі міської громади. Так, за віковою ідентифікацією люди старшого віку надавали перевагу ПАРТІЇ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА „СОЛІДАРНІСТЬ", ВО „Батьківщина"; люди середнього віку – Політичній партії „Громадянська позиція", молодші виборці – ПОЛІТИЧНІЙ ПАРТІЇ „УКРОП", Політичній партії „ПРАВИЙ СЕКТОР". Істотні відмінності спостерігалися й за гендерною ідентифікацією, соціально-майновим статусом, освітою тощо [75].

Цілком прогнозованою, зважаючи на сформовані національно-громадянські та політичні ідентичності, виявилася реакція чернігівців на акт агресії РФ проти України, загрозу її існуванню як суверенної держави*. Їхня громадянська позиція була підтверджена не лише результатами соціологічного дослідження (Чернігів,

* Незважаючи на впливи «інформаційної війни», традиційні зв'язки з РФ, жителі Чернігівщини, на відміну від, скажімо, українського населення поблизу Придністровської Молдавської республіки, деяких територій на Сході і Півдні України, у своєму загалі не виявляли сепаратистських настроїв, були твердими прибічниками незалежності і територіальної цілісності України.

березень 2014 р.), згідно з якими понад 67% респондентів висловилися за вступ України до Євросоюзу (на користь Митного союзу – 15%), за збереження суверенності і цілісності України [76], але й практичними кроками патріотів-чернігівців у протидії зовнішньому агресору на Сході України. У квітні 2014 р. в Чернігові був створений добровольчий батальйон „Чернігів", який один з перших вирушив в зону АТО. За деякими даними, станом на початок 2015 р., за кількістю загиблих у військових діях у розрахунку на 1 млн населення Чернігівська область зайняла четверту сходинку з усіх регіонів України [77]. Про поширені в Чернігові суспільні настрої щодо найбільш гострих проблем, що постали перед країною, свідчили й дані дослідження, проведеного на початку 2015 р. соціологічною службою Центру Разумкова. У ньому респонденти Центрального регіону України, до якого належала й Чернігівщина, у переважній більшості (визнання РФ як держави агресора (81,2%), „ДНР" та „ЛНР" „терористичними організаціями" [78]) висловилося за збереження України як цілісної суверенної унітарної країни.

Загалом, зважаючи на партійну ідентифікацію, в середовищі міської громади Чернігова за роки незалежності України були виявлені політичні ідентичності, які свідчили про перевагу ціннісних орієнтирів на користь утвердження незалежної суверенної держави України, її розвитку на засадах демократизму, народоправства, європейського цивілізаційного вибору.

* * *

Нинішній стан розвитку політичної системи України створив сприятливі умови для формування різноманітних суспільних ідентичностей (національно-етнічних, громадянських, культурних, регіональних, політичних тощо), які, взаємодіючи між собою, перебувають у процесі постійного відтворення і реалізації. В період суспільних трансформацій, які переживає сучасна Україна, великої ваги набув феномен політичної ідентичності – ототожнення людини в процесі соціалізації з певною політичною позицією, усвідомлення нею власної причетності до певних політичних систем цінностей, визнаних іншими суб'єктами політичних відносин.

Формування новітніх політичних ідентичностей у середовищі міської громади Чернігова, яке розпочалося наприкінці 90-х рр. XX ст., прискорене в умовах незалежності України, відбувалося як

нелінійний процес, який доцільно розглядати через призму „ідентифікаційних матриць" – складних і динамічних систем, що включають у себе взаємодію різноманітних типів ідентичностей, зокрема, регіональних, соціально-культурних, громадянських, етнонаціональних, ідеологічних, партійних, макрополітичних тощо. Саме структура/взаємодія елементів ідентифікаційних матриць, по суті – наслідок ідентифікації, в тому числі як комбінації „старих" і „нових" індетифікаційних фрагментів, зумовлювала специфіку політичного самовизначення суб'єктів як на рівні окремих індивідів, так і міста загалом. Значний вплив на формування континуальних форм політичних ідентичностей, їхньої гнучкості, пошуків форм їхнього толерантного співіснування справили демократизація суспільних відносин в Україні, перехід від радянської моделі ідентифікуючого примусу в галузі політики ідентичностей до вільного і свідомого вибору різних видів ідентичностей як на індивідуальному, так і колективному рівнях, розширення кола агентів цього процесу.

Практично перші вияви руйнування радянської ідентичності, цивілізаційних комуністичних ідеологем після хрущовської „відлиги" та нерозвинутого опозиційного (дисидентського) руху на Чернігівщині були пов'язані з протестними акціями в обласному центрі наприкінці 90-х рр. XX ст., які, хоча і мали локальний характер, однак внесли до суспільного дискурсу проблеми, пов'язані з необхідністю декомунізації, демократизації суспільних відносин, а також досягнення економічного і політичного суверенітету України. Потужними каталізаторами процесу позбавлення „совєтськості", формування серед чернігівців у руслі „повернення до коріння" україноцентристських політичних ідентичностей стала участь мешканців Чернігова в акції „Живий ланцюг" єднання Київ–Львів (січень 1990 р.), негативна реакція на спробу антидержавного перевороту в Москві (серпень 1991 р.), активна підтримка Акту проголошення незалежної держави Україна 24 серпня 1991 р., встановлення місцевими активістами над міською радою Чернігова національного синьо-жовтого прапора (вересень 1991 р.).

Процес переосмислення, відходу від норм радянських ідентитетів на рівні місцевої громади Чернігова був виявлений під час Всесоюзного референдуму та опитування громадян УРСР (березень 1991 р.), особливо Всеукраїнського референдуму (грудень 1991 р.),

які засвідчили про поширену серед суспільства кризу радянської ідентичності, створення на Чернігівщині ідентифікаційного простору, в якому більшість громадян по лінії розмежування „Ми – Вони, Інші" пов'язували себе з належністю до „України", „українців", тобто до широкої спільноти, яка виходила за межі локальних (у тому числі ідеологічних чи політичних) розмежувань. Під дією макрополітичних чинників, передусім ухвалення Верховною Радою УРСР Акта проголошення незалежності України, розпаду СРСР, абсолютна більшість чернігівців ідентифікувала себе з ідеєю незалежності і суверенності України.

Важливо наголосити, що істотну роль у формуванні серед чернігівців україноцентристських політичних ідентичностей відіграла комбінація низки чинників, серед них – етнічного, історичної пам'яті, які, будучи політизованими, набули якості потужного політичного ресурсу. Для Чернігова це зумовлювалося не лише гомогенним етнічним складом міських жителів з традиційною перевагою автохтонів-українців, але й належністю чернігівців до природного ареалу українського народу, міста з унікальними державницькими традиціями, пов'язаного упродовж свого існування з західноєвропейським цивілізаційним простором. Згадані чинники стали тим потужним „зчепленням", яке цілковито нейтралізувало намагання поширити в регіоні авторитарні тенденції, спроби щодо формування „антиукраїнських політичних ідентичностей", зовнішні впливи з боку РФ, актуалізовані з початком розгортання проти України агресії й інформаційної війни, не призвело до поширення сепаратистських, проросійських поглядів (включаючи й ідеї „всеслов'янської єдності", „русского мира" тощо), зміни проєвропейського вектора цивілізаційного розвитку.

Разом з тим, процес формування політичних ідентичностей виявився для чернігівців доволі суперечливим, що було викликано низьким рівнем політичної культури суспільства, його реакцією на істотне падіння в умовах соціально-економічної кризи життєвих стандартів. У свою чергу, це сприяло консервації в Чернігові „радянського типу" політичних ідентичностей, поширення міфологізованих ностальгічних настроїв за СРСР, що посилювалися як значною питомою вагою серед мешканців Чернігова носіїв радянських стереотипів (передусім комуністів, ветеранів Другої світової

війни (Великої Вітчизняної війни), пенсіонерів), так і присутністю партій, які експлуатували „ліву" політичну доктрину. Найбільш окреслено зіткнення ціннісних орієнтирів у середовищі чернігівської громади проглядалося під час позбавлення міста символіки комуністичного тоталітарного режиму (перейменування вулиць і площ, знесення старих і встановлення нових пам'ятників), що тривало понад два десятиріччя і не набуло завершеного вигляду.

Значну роль у формуванні нових політичних ідентичностей чернігівців (у руслі політики політичних ідентичностей) відігравав макрополітичний чинник, пов'язаний з процесами розбудови Української держави, зокрема, встановлення державних свят, спрямованих на легітимацію влади, обґрунтування обраних орієнтирів розвитку держави і суспільства, серед них – Дня Соборності України, Дня пам'яті героїв Крут, Дня пам'яті жертв голодоморів, Дня міста Чернігова, які, маючи символічно-ідеологічне підґрунтя, сприяли формуванню націоналноспрямованих політичних ідентичностей чернігівців. Цьому за рахунок консолідації чернігівської громади навколо національно-державницьких символів, пропагування ідеї належності мешканців до суспільно-політичних процесів на рівні міста і держави, утвердження принципів громадянського суспільства, місцевого самоврядування (принаймні на формальному рівні) з базовими цінностями демократії, свободи слова, свободи вибору, що створювало для членів суспільства умови для політичного вибору, сприяли й повернення місту його історичної символіки (1992 р.), прийняття „Статуту територіальної громади міста Чернігова" (2007 р.).

Серед помітних агентів процесу формування/конструювання політичних ідентичностей чернігівців, як чинника мобілізаційного і орієнтаційного впливу, особлива роль належала політичній і бізнес-еліті Чернігова, зусиллями яких на місцевому рівні були сформовані відносини між владою і суспільством, які тривалий часявляли собою сполуку „посткомуністичного синдрому" та місцевого патріотизму. Зважаючи на незначні ресурси регіону в політичному і економічному житті України, місцева еліта, залежачи від коливань кон'юнктури в столиці, прагнула не займати щодо неї антагоністичних позицій. Відсутність консолідації у діях політичних партій та громадських організацій дозволила „надійно" очолити міську раду місцевій бюрократії, представникам фінансово-промислових кіл

регіону, які намагалися використовувати наявні ресурси (включаючи маніпуляцію, застосування адмінфактора) задля збереження своїх позицій у регіоні. Лояльність місцевої політичної й бізнесової еліти до „центру" досягалася й за рахунок „підбору" керівників обласної державної адміністрації (колишніх функціонерів КПУ, „безпартійних", членів провладних політичних партій), переважно вихідців з Чернігівської області

Враховуючи незначну роль Чернігівщини в суспільно-політичному житті країни, створення в обласному центрі структурних підрозділів політичних партій не відзначалося динамізмом, що, у свою чергу, відображало і процес партійної ідентифікації громадян, який мав нестійкий характер. Причиною цьому було те, що місцеві організації політичних партій, які діяли в Чернігові, будучи ретрансляторами настанов „партійних офісів", здебільшого виявляли активність напередодні виборчих кампаній, що не сприяло налагодженню тісних зв'язків з суспільством, його політичній структуризації.

Аналіз електоральної поведінки чернігівців у різноманітних виборчих кампаніях в Україні (1991–2014 рр.) – президентських, до Верховної Ради України, місцевих рад, враховуючи зв'язок між виявленими партійними ідентифікаціями і політичними ідентичностями, дає підстави стверджувати, що до початку XXI ст. міська громада Чернігова в умовах кризи „совєтськості", втрати звичних ідентитетів, аполітичності, а разом з тим і дезорієнтації, перебувала переважно під впливом політичних партій „лівої" орієнтації, що зачислювало місто, і область загалом, до „червоного поясу". Починаючи з періоду 2002–2004 рр. Чернігівщина стає полем зіткнення між новими політичними силами – „партією влади" та ліберально-демократичними, центристськими партіями (у подальшому – „помаранчеві сили"), в якому міська громада надавала істотну перевагу останнім, пов'язуючи з ними демократизацію суспільно-політичних відносин, проведення сучасних реформ, дотримання базових цінностей громадянського суспільства, прав людини, європейського вектора цивілізаційного розвитку країни. Суцільне оновлення суспільно-політичного простору міста Чернігова, що відбувалося за активної участі міської громади, сталося під час Євромайдану, який переріс у Революцію Гідності. Це позначилося остаточною дискредитацією на рівні регіону політичних партій, пов'язаних з „партією влади" (доби режиму В. Януковича), появою

нових політичних сил, з якими чернігівці уособлювали розбудову суверенної демократичної держави Україна.

1. Чернігів: Що? Де? Як? Фотопутівник / Авт. тексту М. Т. Романіка; фото С. С. Крячка. – К.: Мистецтво, 1987. – 192 с.

2. Жуковський А. Чернігівщина / А. Жуковський, В. Кубійович // Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович – Т.10 (Перевидання в Україні) / Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, Фонд духовного відродження ім. Митрополита Андрея Шептицького. – Львів, 2000. – С. 3724–3733.

3. Кубійович В. Чернігів / В. Кубійович, О. Оглоблин // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові, Фонд духовного відродження ім. Митрополита Андрея Шептицького. Перевидання в Україні. – Т.10. – С. 3718–3721.

4. Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник: 2-ге видання / Передмова Осипа Зінкевича, Олеся Обертаса. – Київ: Смолоскип, 2012. – 896 с.

5. У Чернігові проведено круглий стіл про історію та уроки боротьби Руху за незалежність України // Український інститут національної пам'яті. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.memory.gov.ua/news/u-chernigovi-provedeno-kruglii-stil-pro-istoriyu-ta-uroki-borotbi-rukhu-za-nezalezhnist-ukraini

6. Час творити добро // Чернігівський вісник. – 1990. – 1 лютого.

7. Боротьба за незалежність України у 1989–1992 р.: Чернігівська крайова організація Народного Руху України за перебудову. До 20-річчя створення Народного Руху України за перебудову: Зб. документів і матеріалів / Український інститут національної пам'яті, Черніг. обл. держ. адм.; Черніг. громадськ. орг. ком. з підготовки та проведення заходів щодо відзначення 20-річниці утворення громадсько-політ. орг. Народного Руху України за перебудову; Упоряд.: С. В. Бутко, С. В. Соломаха. – Чернігів: КП Видавництво „Чернігівські обереги", 2009. – 432 с.

8. Вибір України-99. Що далі: Збірник статей і довідкових матеріалів / Упоряд. Я. Хобта, Ю. Тимчук, І. Берец, І. Філенко, М. Оліярник, А. Яковлєва, П. Жук, Б. Вінницька, Н. Мазур, Р. Соломончук, О. Жук, Г. Шпачук / Фонд „Центр „Суспільство". – К., 1999. – 261 с.

9. Що показав референдум? // Чернігівський вісник. – 1991. – 21 березня.

10. У приміщенні колишнього обласного штабу, а тепер офісу УНП відбулася прес-конференція до 20-ї річниці Всеукраїнського референдуму // Хвиля Десни. – 2011. – 1 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hvilya.com/blog/referendum_todi_vraziv/2011-12-01-39

11. До 15-ї річниці Всеукраїнського референдуму / Документи з фондів ЦДАВО України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Sections/15r-V_Ref/index.php?11

12. 20 років референдуму на підтвердження Акту незалежності. Підсумки // Українська правда. – 2011. – 1 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/12/1/63565/

13. Леп'явко С. А. Чернігів – європейське місто / С. А. Леп'явко / Сіверський інститут регіональних досліджень; Ред. кол.: В. М. Бойко (голова ред.) [та ін.]. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2010. – 56 с.

14. Грушевський М. Чернігів і Сіверщина в українській історії / М. Грушевський // Чернігівщина incognita [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gorod.cn.ua/print/city_632.html

15. Статут територіальної громади міста Чернігова // Офіційний вебпортал Чернігівської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chernigiv-rada.gov.ua/rozvitok/rozvitok-statut

16. Романцов В. О. Населення України і його рідна мова за часів радянської влади та незалежності (XX – початок XXI століття) / В. О. Романцов. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. – 184 с.

17. Скляр В. Етномовні процеси в українському просторі: 1989–2001 рр. / В. Скляр. – Харків: ЕКСКЛЮЗИВ, 2009. – 544 с.

18. Мурашко М. І. Ринок праці Чернігівської області (2000 рік). Економіко-статистичний огляд Наукове видання / Міністерство праці та соціальної політики України, Державний центр зайнятості, Чернігівський обласний центр зайнятості, Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України / М. І. Мурашко. – Чернігів: ДКП РВВ, 2001. – 172 с.

19. Зайнятого населення в Україні за рік поменшало на 1,2 мільйона осіб // УНІАН. – 2015. – 9 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://economics.unian.ua/soc/1065693-zaynyatogo-naselennya-v-ukrajini-za-rik-pomenshalo-na-12-milyona-osib.html

20. Україна у цифрах у 2014 році. Статистичний збірник / Державна служба статистики України / За ред. І. М. Жук. – К., 2015. – 208 с.

21. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні / НАН України. ДУ „Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України"; наук. редактор В. С. Кравців. – Львів, 2015. – 246 с.

22. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / за ред. А.В. Кудрицького. – К.: „УРЕ" ім. М. П. Бажана, 1990. – 1005 с.

23. File: Вибори 1991-uk.png // Wikimedia commons [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%D0%92%D0%B8%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B8_1991-uk.png

24. Всеукраїнський референдум і вибори Президента України 1 грудня 1991 року в документах Державного архіву Чернігівської області //

Чернігівський монітор. – 2014. – 1 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://monitor.cn.ua/ua/culture/27513

25. Вибори в Україні 1994 року (друге доповнене видання) / підготовлене за допомогою Агентства Сполучених Штатів з Міжнародного Розвитку (USAID) та Центральної виборчої комісії України. – К., 1995. – 231 с.

26. Леонид Кучма. Секретные счета и роскошные виллы оказались под угрозой // Чернігівські відомості. – 1994. – 8 липня.

27. Вибори Президента України 1999. Інформаційно-аналітичне видання / Центральна виборча комісія; Редкол.: М. М. Рябець (голова) та ін. – К., 2000. – 400 с.

28. Вибори Президента 99 / Результати голосування 31.10.1999 року; Результати голосування 14.11.1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cvk.gov.ua/pls/vp1999/WEBPROCO

29. Вибори Президента 2004. Підсумки голосування. Підтримка лідерів по регіонах // Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сервер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011

30. Вибори Президента 2010. Підсумки голосування, Чернігівська область // Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сервер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011

31. Позачергові вибори Президента України 2014. Підсумки голосування, Чернігівська область // Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сервер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011

32. Кремень В. Г. Вибори до Верховної Ради України: досвід та уроки / В. Г. Кремень, Є. Г. Базовкін, А. О. Білоус, М. Д. Міщенко та ін. / Національний інститут стратегічних досліджень. – Випуск 25. – К., 1994. – 63 с.

33. Список депутатів, обраних в Чернігівську міську раду // Чернігівські відомості. – 1994. – 8 липня.

34. Список депутатів Новозаводської районної ради, обраних 26 червня 1994 р. // Чернігівські відомості. – 1994. – 8 липня.

35. Биков К. Перші сенсації майбутньої міськради / К. Биков // Чернігівські відомості. – 1994. – 20 травня.

36. Бекешкіна І. Вибори–98 як процес політичного самовизначення населення / І. Бекешкіна // Політичний портрет України / Бюлетень Фонду „Демократичні ініціативи". – 1998. – №21. – С.18–28.

37. Политическое влияние России в Украине (1991–2011 гг.) / В. И. Мироненко [Доклады Института Европы / Учреждение Российской акад. наук, Институт Европы РАН; №273]. – М.: Институт Европы РАН: Рус. сувенир, 2011. – 194 с.

38. В природі – потепління, в політиці – полівіння: Чернігівщина дружно проголосувала за комуністів та їх соратників // Сіверщина. – 1998. – 4 квітня. – С.1.

39. Вибори до Верховної Ради 1998 // Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сервер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0

40. Вибори'98: як голосувала Україна (підсумкова інформація про: 30 партій та виборчих блоків, 225 одномандатних округів) / Довідник [Упоряд.: Ю. Марченко, О. Телемко]. – К.: К.І.С., 1998.

41. Вибори'98: документи, статистичні дані, аналіз / керівн. проекту, загальна редакція: Шайгородський Ю. / Центр соціально-психологічних досліджень та політичного менеджменту. – К., 1998.

42. Томенко М. Особливості національної виборчої кампанії / М. Томенко // Політичний портрет України / Бюлетень Фонду „Демократичні ініціативи". – 1998. – №21. – С.6–17.

43. Рудник І. Думаймо разом / І. Рудник // Чернігівський вісник. – 1998. – 27 лютого.

44. Ананко Евгений – наш кандидат! Обращение к избирателям округа №206 г. Чернигова // Чернігівській вісник. – 1998. – 27 березня. – С.1.

45. Голосуйте за В. А. Косих! Політикуючим не вірте! // Чернігівські відомості. – 1998. – 13 березня. – С.1.

46. Віталій Косих: „Хочу, щоб чернігівці пишалися своїм містом" / Розмову вів С. Задеснянський // Чернігівські відомості. – 1998. – 10 лютого. – С.2.

47. Зареєстровані до участі у виборах // Чернігівські відомості. – 1998. – 13 лютого.

48. Повідомлення міської виборчої комісії // Чернігівські відомості. – 1998. – 3 квітня.

49. Повідомлення Новозаводської районної виборчої комісії м. Чернігова // Чернігівські відомості. – 1998. – 3 квітня.

50. Повідомлення районної виборчої комісії по виборах депутатів Деснянської районної ради м. Чернігова // Чернігівські відомості. – 1998. – 3 квітня.

51. Якими були виборчі фонди партій (блоків) // Деснянська правда. – 1998. – 1 квітня.

52. Вибори до Верховної Ради 2002 // Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сервер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V

53. Регіональний портрет України / Український незалежний центр політичних досліджень; уклад. С. А. Горобчишина [та ін.]; заг. ред. Ю. Тищенко. – К.: УНЦПД, 2003. – 335 с.

54. Довідник депутата Чернігівської міської ради (XXIV скликання). – Чернігів, 2002. – 14 с.

55. Вибори до Верховної Ради 2006 / Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001

56. Позачергові вибори до Верховної Ради 2007 / Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001

57. Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів / За заг. ред. І. О. Когута; Лабораторія законодавчих ініціатив. – Київ – Львів: Вид-во „МС", 2007. – 336 с.

58. Чернігів: БЮТ набрав 31,9% голосів, Партія Регіонів – 23,5% // Високий вал. – 2007. – 28 серпня.

59. Мережа підтримки реформ // Лабораторія законодавчих ініціатив. Дайджест мережі підтримки реформ (вересень 2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://parlament.org.ua/content/print.php?action=news&ar_id=2153

60. Чернігівці розчаровуються у політичних партіях та чекають „свіжої крові": результати опитування // Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень. – 2008. – 22 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pfirs.org/sferi-doslidzhennya/sotsiologichni-doslidzhennya/item/213-1260.html

61. Якби вибори у Чернігові проходили зараз … (соціологічне дослідження). 13.11.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gorod.cn/ua/ua/news_13101.html

62. Поліський тиждень. Дайджест останніх новин Чернігова та регіону / Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень. – випуск №7. Період дослідження: 25.09.2010 – 2.11.2010 року. – 12 с.

63. Вибори – 2010: Чернігів з Соколовим, але „проти всіх" // Сіверський Інформаційний Портал „Сіверград") [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sip-cn.org.ua/19-vibori-2010-cherngv-z-sokolovim-ale-proti-vsh.html

64. Місцеві вибори 2010 // Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сервер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001

65. Чернігівські депутати Тимошенко „зтушкувалися" // Коментарі. – 2011. – 4 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.comments.ua/politics/147367-chernigivski-deputati-timoshenko.html

66. Савенок В. Від Тимошенко пішли до Гриценка / В. Савенок // Високий вал. – 2011. – 31 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://newvv.net/politics/chernigov/211264-print-print-print.html

67. Соломаха С. Чернігів окуповано регіоналами / С. Соломаха // Сіверщина. – 2014. – 13 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://siver.com.ua/news/chernigiv_okupovano_regionalami/2014-02-13-13968

68. Вибори до Верховної Ради 2012 // Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сервер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp005?PT001F01=900

69. Вибори до Верховної Ради 2012 // Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: комісіяhttp://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP304?PT001F01=900&pf7331=205

70. Шило О. За кого голосуватиме Чернігів? / О. Шило // Хвиля Десни. – 2014. – 10 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hvilya.com/news/za_kogo_golosuvatime_chernigiv/2014-04-10-4076

71. Позачергові вибори до Верховної Ради 2014 // Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp005?PT001F01=910

72. Позачергові вибори до Верховної Ради 2014 // Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP040?PT001F01=910&pf7331=206

73. Витренковцы в Чернигове инициируют решение горсовета по отмене неонацистских указов Ющенко // Новости политических партий России и стран СНГ. – 2010. – 25 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://qwas.ru/ukraine/vitrenko/Vitrenkovcy-v-Chernigove-iniciirujut-reshenie-gorsoveta-po-otmene-neonacistskih-ukazov-Juwenko/

74. Захистимо українську мову – збережемо державу! // Високий вал. – 2010. – 3 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://val.ua/politics/chernigov/207785.html

75. Половина виборців Чернігова готові голосувати за БПП і УкрОП – опитування // Корреспондент.net. – 2015. – 3 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.korrespondent.net/ukraine/3546865-polovyna-vybortsiv-chernihova-hotovi-holosuvaty-za-bpp-i-ukrop-opytuvannia

76. Результати соціологічного дослідження „Політичні уподобання мешканців Чернігова" // ПОЛІС. Політика і суспільство: Інформаційно-аналітичний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://polis.cn.ua/opituvannya/reprezentativni-opituvannya/1219.html

77. Втрати силових структур у конфлікті на сході України (в динаміці) // Слово і діло. – 2015. – 28 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.slovoidilo.ua/articles/7184/2015-01-28/poteri-silovyh-struktur-v-konflikte-na-vostoke-ukrainy-v-dinamike.html

78. Війна на Донбасі. Що думають українці (Дослідження) / Центр Разумкова // Главком. – 2015. – 2 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://glavcom.ua/articles/27984.html

Післямова

Сучасний стан та різноманіття політичних ідентичностей в Україні – наслідок впливу цілої низки чинників на їх формування і подальшу трансформацію: історії, економіки, культури, політики щодо ідентичності – все мало значення в ході багатовимірного процесу, коли індивід, долаючи процедуру ідентифікації, врешті-решт, позиціонував себе тим чи іншим чином за допомогою позитивних („буття України – буття моїх пращурів і моє", „Україна – моя Батьківщина", „захисники української незалежності – мої герої, хоча я етнічний росіянин, єврей чи кримський татарин" тощо) чи негативних („я – не бандерівець", „я – не патріот цієї держави", „українська мова – не мова" та ін.) політичних маркерів. Чи самоідентифікація не відбувалася, бо особистість була *аполітичною* з огляду на брак знань (наприклад, щодо *інших* українців – з інших регіонів), сучасної освіти (що часто ставало підґрунтям для формування різноманітних *міфів*, *ілюзій*, *страхів*, *слабкої саморефлексії* та ін.), і, найперше, переймалася проблемами фізичного виживання, перебуваючи під пресингом місцевої еліти, яка залишалася часто-густо незмінною впродовж десятиліть (після 1991 року) й інтереси якої концентрувалися довкола питань влади і власності. Її зусиллями політичний простір міст залишався (більшою чи меншою мірою) незмінним – „законсервованим".

Нереформованою, по-своєму „законсервованою", залишалася й економіка, яка і надалі приносила прибутки власникам підприємств, але прирікала на безробіття, мізерну платню, жахливі умови праці „людського ресурсу", який використовувався у власних інтересах не тільки в економічному сенсі, але й у політичному (приміром, у ході „торгів" з цетральною владою, під час виборчих процесів тощо).

Політична поведінка, політичні рішення місцевих еліт, як правило, не передбачали активності громадян, їхньої політичної участі, політичної заангажованості (особливо в Донецьку, і – ширше – Донецькому регіоні). Для самих власників капіталів і „людського ресурсу" ідентифікаційна проблематика актуалізувалася лише у ситуації, коли поставало запитання: *„хто, які зовнішньополітичні орієнтації убезпечать власні статки й, відповідно, примножать їх?"*. Останнє зумовлювало той факт, що

політична ідентичність представників місцевих еліт, в одних випадках, була *ситуативною* або *вдаваною,* в інших – з досить випуклим акцентом: *проєвропейська* чи *проросійська.*

За таких обставин „людський ресурс" був слабко інституціоналізований як, власне, громада і демонстрував, в одних випадках, як зазначалося вище, *аполітичність*, в інших – *апатичність*, за якою проступала неоформленість, нечіткість маркерів політичної ідентичності, ще в інших – ідентифікував себе лише на рівні локального соціуму (*донецькі*, *одесити*), що віддзеркалювало, думається, різні ступені фрустрації індивідів. Утім, „розростання" *донецьких* і „вихід" за межі регіону (посідання ними високих постів на центральному владному рівні, обіймання посад у інших регіонах країни в часи президентства В. Януковича) було свідченням уже інших процесів: неполітична ідентичність *донецький*, переступивши межі Донеччини (породжуючи *міфи*, *ілюзії*, *страхи* та ін.), набирала політичного – із загрозливими акцентами – звучання (відповідно, породжуючи несприйняття, страх) в інших частинах Української держави.

Утім, „погляд з боку" дозволяє твердити, що поряд з *аполітичними* чи *апатичними* громадянами були й інші – з чітко окресленими політичними цінностями та політичною ідентичністю: *українською* (громадянською, незалежно від етнічності громадянина), *російською* (зорієнтованою на Росію), *совєтською* (характерною для представників старших поколінь), *проросійською* чи *великодержавницькою* (незалежно від етнічності громадянина, з акцентами на слов'янськості, православії тощо), *прорумунською* (в Чернівецькому регіоні, про що можуть свідчити, наприклад, факти подвійного громадянства).

Крім того, можна говорити і про колективні ідентичності у площині *європейськість – російськість*. Чи *європейські* або *східнополітичні* (у тих чи інших ідеологічних площинах, з перевагою тих чи інших цінностей) версії ідентичності.

Одним із суб'єктів політики ідентичності в Україні виступала держава, виявляючи, загалом, слабкість політики в цьому напрямі (що виявлялося, зокрема, у відсутності сильних стратегій зміцнення *українськості* державності) та фрагментарність втручання у локальні процеси, як і непослідовність політичної дії (наприклад, у

сфері возвеличення і наступного „обанкрочування героя", утвердження української мови як державної тощо).

Байдужістю чи неспроможністю громадян користувалися інші суб'єкти, що значно активніше включалися в процес політики ідентичностей – політичні партії, місцеві еліти, громадські організації, УПЦ (МП), засоби масової інформації, ресурсно підживлювальні як тіньовою економікою, так і ззовні. Ця активність обернулася появою деструктивних ідентичностей „Донецької народної республіки", „Луганської народної республіки", а також спробами конструювання ідентичностей інших „народних республік" за допомогою маніпуляції свідомостями (індивідуальними і колективними), використовуючи як старі, так і нові міфи, популізм, страх.

Дотримуючись прав людини, сповідуючи демократичні цінності й займаючи пріоритетні позиції у розробці й впровадженні політики ідентичностей, Українська держава має пам'ятати, що у кожного індивіда – свій власний космос. І в цьому сенсі Україна не одна, „Україн" не дві й не двадцять дві: скільки українських громадян – стільки й свідомостей, стільки й політичних версій України. Державі і суспільству варто спрямовувати зусилля для зміцнення української єдності.

Для нотаток

Наукове видання

ПОЛІТИЧНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Монографія

За редакцією Марії Кармазіної

Літературний редактор: С. І. Носова
Комп'ютерна верстка та макетування – Н. В. Гринь

Підписано до друку 13.04.2016 р. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times. Ум. друк арк. 16,74. Обл.-вид. арк. 15,02.
Тираж 300 прим. Зам. № 1210

Видавець Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України; Президія НАН України
01011, м. Київ, вул. Кутузова, 8
Тел. (044) 285-65-61
www.ipiend.gov.ua, e-mail: office@ipiend.gov.ua

Виготовлювач ПП Лисенко М. М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області, вул. Шевченка, 20
Тел.: (04631) 9-09-95; (067) 4412124
E-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.